

ประชุม

พระราชพิธีตถเสชา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน

ภาคที่ ๓

(๓๖๗๗)

ระหว่าง

พุทธศักราช ๒๔๓๔ ถึง พุทธศักราช ๒๔๕๓

354.59309

น473ป

คณะกรรมการ

การชำระประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี

สำนักนายกรัฐมนตรี

พิมพ์จำหน่าย

เพื่อเป็นการส่งเสริมความรู้ทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี

ศิลปกรรม การเมือง การปกครองของประเทศไทย สมัยรัชกาลที่ ๕

หอสมุดแห่งชาติ
จังหวัดกาญจนบุรี

ประชุม

พระราชภัฏตเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ที่กระทรวงมหาดไทย

ภาคที่ ๓

(ตอน ๑)

ระหว่าง

พุทธศักราช ๒๔๓๔ ถึง พุทธศักราช ๒๔๕๓

คณะกรรมการ

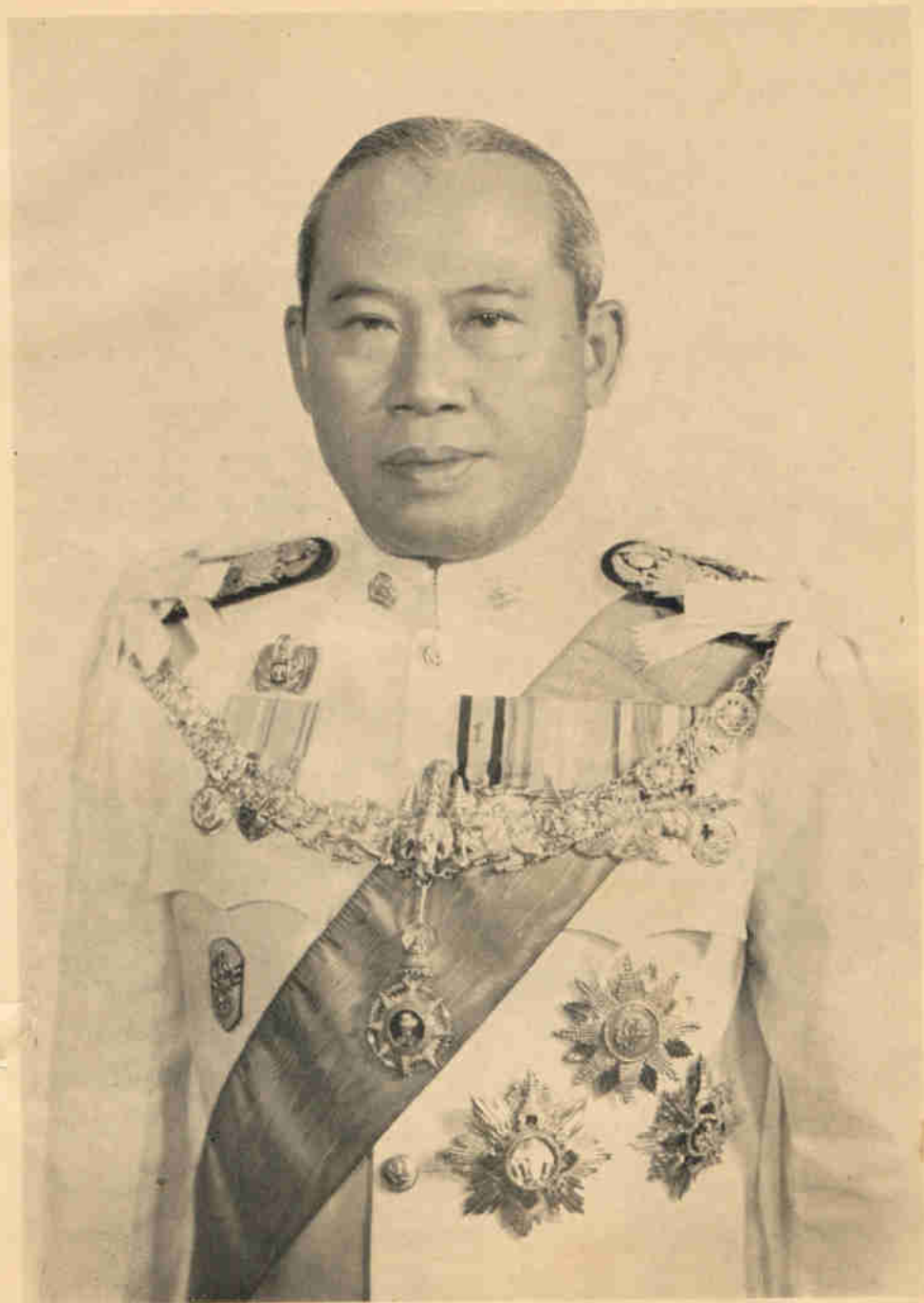
จัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี

สำนักหอสมุดแห่งชาติ

พิมพ์จำหน่าย

เพื่อเป็นการส่งเสริมความรู้ทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี

ศิลปกรรม การเมือง การปกครองของประเทศไทย สมัยรัชกาลที่ ๕

จอมพล ถนอม กิตติขจร

นายกรัฐมนตรี

คำนำ

ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่มนี้ เป็นตอนที่ ๒ ของภาคที่ ๓ และเป็นภาคจบตามฉบับที่มีอยู่ หนา ๕๕๔ หน้า ประมวลไว้ซึ่งพระราชดำรัสตรัสบริหารราชการแผ่นดินในรัชสมัยของพระองค์ท่าน ในส่วนที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับราชการกระทรวงมหาดไทย เท่าที่คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ได้รับต้นฉบับมาดำเนินการตามที่ได้กล่าวมาแล้วในประชุมพระราชหัตถเลขาภาคที่ ๑

พระราชหัตถเลขาที่มีพระราชทานแก่เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย มิใช่มีอยู่เพียงเท่าที่นำมาพิมพ์นี้ เท่าที่ได้รับทราบกันมา ปรากฏว่าเดิมมีอยู่เป็นอันมากที่อยู่ในอารักขาของกระทรวงมหาดไทย แต่น่าเสียดายอย่างยิ่ง กราวสงครามมหาเอเชียบูรพา ฝ่ายพันธมิตรได้ใช้เครื่องบินมาโจมตีกรุงเทพโดยไม่เลือกที่ว่าจะเป็นที่ตั้งฐานปฏิบัติการของกองทัพญี่ปุ่นหรือไม่ และได้ทิ้งระเบิดทำลายถูกผู้คนล้มตายเป็นอันมาก นอกจากอาคารบ้านเรือนเสียหายแล้ว ยังได้ทิ้งระเบิดเพลิงเผาผลาญสถานที่ต่าง ๆ อีกด้วย เป็นคราวเคราะห์ร้ายอย่างยิ่ง ทั้งระเบิดเพลิงและระเบิดทำลาย ได้ตกลงที่บ้านพาศ์ทโกล์โรงไฟฟ้าสามเสน อันเป็นที่เก็บพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเอกสารราชการต่าง ๆ ของกระทรวงมหาดไทย อำนาจระเบิดได้ทำลายสถานที่และระเบิดเพลิงได้เผาผลาญพระราชหัตถเลขา กับเอกสารที่เก็บรักษาไว้

ในบ้านหลังนั้นเสียเป็นอันมาก เพราะเหล็กกำลังผู้ดูแลระดับหรือชน
 หนีได้ ที่เหลือจากถูกทำลายไฟไหม้สักเท่าใดไม่อาจประมาณได้ว่ามาก
 หรือน้อย แต่คงจะไม่น้อย เพราะเท่าที่เหลือจากไฟไหม้ กระทรวง
 มหาดไทยได้นำเอาไปพิมพ์เมื่อเดือนตุลาคม ๒๕๑๒ รวม ๒ เล่ม ขนาด
 ๔ หน้ายก เป็นหนังสือหนาถึง ๑๑๕๐ หน้า ส่วนที่เหลืออีก ๑๖๓๖ หน้า
 (ขนาดกระดาษฟูลสเก๊า) กระทรวงมหาดไทยได้ส่งมาให้คณะกรรมการ
 จัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์รักษาไว้เพื่อจัดพิมพ์ต่อไป พระราช-
 หัตถเลขาของรัชกาลที่ ๕ ทั้งที่กระทรวงมหาดไทยพิมพ์ กับที่ส่งมาให้
 คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสาร ฯ ดำเนินการรวม ๒๖๘๖ หน้า ขอให้
 พิศเราะหัตถ์ เป็นพระราชหัตถเลขาไม่ใช่น้อยเลย ยังที่ถูกไฟเผาสูญไปอีก
 ไม่รู้ว่าเท่าใด ตั้งนั้นเราจะเห็นว่า เพียงกระทรวงมหาดไทยกระทรวง
 เดียว ยังมีพระราชหัตถเลขา มีไปพระราชทานวินิจฉัยและแนะนำข้อ
 ราชการมากถึงปานนี้แล้ว กระทรวงทบวงกรมอื่น ๆ ในสมัยนั้น ซึ่งต้อง
 มีพระราชหัตถเลขาพระราชทานไปเยี่ยงกระทรวงมหาดไทยเป็นแน่นอน
 เมื่อเป็นเช่นนี้ ขอให้ลองอนุมานดูเถิดว่าจักเป็นพระราชหัตถเลขา
 มากมายสักปานใด ลองตั้งสมมติปัญหาถามต่อไปอีกว่า ถ้าเป็นจริงดัง
 กาดคะเนนั้นแล้ว พระราชหัตถเลขาตั้งกล่าว บัดนี้ไปอยู่ที่ไหน ?
 ใครเป็นผู้ดูแลรักษา ถ้าหากทิ้งให้ย่อยยับไปกับกาลเวลาเสียแล้วก็ เป็น
 เรื่องน่าเสียดายนัก

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ไม่อาจเว้น
 ขอบคุณพระชาอินทราธิบดีสี่ทราครองเมือง (ทองชัย เสวตศิลา) ที่
 อุดสาหะสำเนาต้นฉบับพระราชหัตถเลขาไว้ เป็นโอกาสให้คณะกรรมการ

จัดพิมพ์ ๆ ได้นำมาเสนอนักศึกษาไปแล้ว ๓ ภาค รวม ทั้งภาค ๓ ตอน
ที่ ๒ นี้ด้วยรวมกันหนานถึง ๑๓๔๗ หน้า นี้เฉพาะพระราชหัตถเลขาคที่
พระราชทานแก่กระทรวงมหาดไทยเท่านั้น ยังมีพระราชหัตถเลขาคที่พระ
ราชทานเสนาบดีจตุสดมภ์กรมท่า เสนาบดีกระทรวงนครบาลมหาดไทย
ที่คณะกรรมการจัดพิมพ์ ๆ ได้พิมพ์ขึ้นแล้วเป็นประชุมพระราชหัตถเลขาค
ภาคที่ ๔ อีก ๔๖๑ หน้า แต่ละเรื่อง แต่ละกรณีที่มีไปพระราชทาน แม้
เราจะไม่ได้อ่านหนังสือที่เสนาบดีเจ้ากระทรวง กราบบังคมทูล พระกรุณา
เราก็สามารถทราบจากพระราชหัตถเลขาคที่ทรงแก้ปัญหาค ทรงประกาศ
ราชการ พระราชดำรัสตรัสสั่งราชการแผ่นดิน ได้อย่างดี ว่าต้นเรื่อง
เกิดขึ้นอย่างไร

บรรดานักเลงอ่านหนังสือ อาจจะกล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่า ไม่เคย
ได้อ่านสำนวนหนังสือจากของผู้ใดที่ชัดเจนแจ่มแจ้งชวนให้อ่านเหมือน
ดั่ง สำนวนพระราชนิพนธ์ สำนวนพระราชดำรัสตรัสประกาศราชการ
แผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเลยสักรายเดียว
ผู้ใดก็ตามที่จับอ่านพระราชหัตถเลขาคที่คณะกรรมการ ๆ ได้นำมาพิมพ์
แล้ว เป็นต้องอ่านไปจนจบทุกคน แต่ละคนต่างได้ความรู้ยานับการจาก
พระราชหัตถเลขาคมากน้อยตามภูมิปัญญา และความรู้ที่ได้จากการอ่าน
พระราชหัตถเลขาคนี้เป็นความรู้ที่ได้จากเหตุการณ์ความเป็นจริงในรัชสมัย
ซึ่งทุกเรื่อง ได้ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยอย่างเที่ยงตรง บริสุทธิ์ ยุติธรรม
ผดุงไว้ซึ่งบรมเดชาานุภาพและอำนาจแผ่นดินที่ทรงมีพระราชทานแก่
เสนาบดีเจ้ากระทรวงว่า “จะให้ผู้หนึ่งผู้ใดละเมิดมิได้”

มีหลายเรื่องในพระราชหัตถเลขา ที่ควรเชิญมาไว้ ณ ที่แห่งนี้ เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นว่าในหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ ได้ทรงตั้งพระราชหฤทัยและทรงปฏิบัติ อย่างยิ่งที่จะให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินปราศจากภัยและอยู่เย็นเป็นสุขเช่น ลางคราวเกิดไฟไหม้ถ้กระชั้นนัก ความทราบถึงพระเนตรพระกรรณ เสนาบดีไม่อาจระงับไฟได้ ก็รีบสั่งว่า “นี่จะสิ้นอำนาจสิ้นกำลังที่ระงับไฟไหม้เสียจริงแล้วหรือ — อย่างนอนบ้านเลข ให้มานอนออฟที่ส จะได้วิ่งดับไฟได้ง่ายๆ” (หน้า ๓๐)

เรื่องตำราจ๋มแห่งราชภูร ตำราจ๋มประสมแข่งทรัพย์สิ้นของคนที่ถูกไฟไหม้ ทรงกริ้วมาก ตรัสถึงอาจารย์วิชาของตำราจ๋มที่เสด็จไปทอดพระเนตรเห็นเองในวันที่เสด็จไปดับไฟว่า “จะหากันลืมหายทั้งบ้านทั้งเมือง” (หน้า ๕๐) ลางคราวฝรั่งคนหนึ่ง คือ ลุดเตอเนนดส์ฮอสต์ ถูกคนร้ายตีศีรษะที่ประตูวิมานเทเวศร์ จับตัวคนร้ายไม่ได้ (หน้า ๖๕) และทรงกริ้วมากที่ตำราจ๋มเล็งหยาบเข้าทารุณทูปและชกจีน และตบหน้าคนไทย “ถ้าเห็นว่าเป็นคนใจร้ายเช่นนั้น ก็ไม่ควรให้เป็นโปลิส ดูแลทุกข์สุขของราชภูร” รันสั่งกับเสนาบดี (หน้า ๕๑)

ทรงรักษาประเพณี และถ้อยคำภาษา เช่นคำ “สัมมะโนครวั” และ “บอกสาลา” ว่าเป็นประเพณีเก่า ถ้ามีผู้ชิงปั่นในเวลาวิกาล ผู้ได้ยินต้องมาบอกที่ “สาลา” (ลูกขุน?) (หน้า ๑๗๗-๓๕๘) แต่ปัจจุบัน คำ “สัมมะโนครวั” มากลายเป็น ทะเบียนราชภูร ไปเสียแล้ว ไม่โปรดภาษาอังกฤษ โปรดใช้ภาษาไทย ในการสำรวจสัมมะโนครวั เว้นแต่จะไปสำรวจที่บ้านชาวต่างประเทศ ไม่ทรงขัดข้อง (หน้า ๗๗-๗๘)

เรื่องฝรั่งเข้างั้ว ทรงเห็นว่าเป็นเรื่องสำคัญ ทรงเตือนให้เสนาบดี “คิดรักษาอำนาจแผ่นดิน อย่าให้เสียไป” (หน้า ๑๕๘)

เรื่องเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี เสนาบดีจตุสดมภ์กรมท่า
 ขอลาออกจากผู้ว่าการต่างประเทศ เพราะเหตุใดจึงกราบถวายบังคมลา
 ออกก็มีปรากฏอยู่เหมือนกัน (หน้า ๒๑๑)

ทรงกำชับกรมหมื่นกุเรนตรงศักดิ์ ถึงเรื่อง สมเด็จพระศรี-
 สวรรินทรา บรมราชเทวีพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า เสด็จไปทอดพระเนตร
 พราหมณ์โล่ชิงช้า เนื่องจากมีผู้หญิงข้าหลวงกำนัลตามเสด็จมาก “ฉันท
 หวาดแต่บ่าวจะไปทำความอย่างหนึ่งอย่างใด เพราะต่างคนต่างมีบ่าว
 ไปกนละมาก ๆ ให้เธอถืออำนาจวังให้เรียบร้อย ถลึงจะไปออกดอกกัน
 มากนัก” (หน้า ๒๑๖)

ในเรื่องความยุติธรรม ทรงเป็นห่วงอย่างยิ่ง ทรงกำชับขุนนาง
 ข้าราชการทุกคนว่า “ให้จัดการให้สมควรแก่ความยุติธรรมอย่าให้เป็
 นการเสื่อมเสียอำนาจแผ่นดิน ซึ่งเป็นที่พึ่งของชนทั้งปวง (หน้า ๒๔๒)

ในการเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเล หรือที่แห่งใดก็ตาม ทรง
 โปรดเกล้าฯ มีพระราชหัตถเลขา เล่าเหตุการณ์ต่าง ๆ พระราชทานมา
 ยังที่ประชุมเสนาบดีซึ่งอยู่รักษาพระนครเสมอ ในพระราชหัตถเลขานั้น
 ผู้ได้รับพระราชทานอ่านแล้ว เหมือนกับได้ไปเห็นภาพต่างๆ ที่ทรงเล่า
 ด้วยตนเอง เพราะตรัสบรรยายชัดเจน อ่านง่าย ลางคราวพระราชทาน
 เป็นภาษาอังกฤษแขกไว้บ้าง ก็เป็นเพียงด้วยคำเหล่านั้นยังไม่มีความ
 ไทย เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ มกุฎราชกุมารเสด็จทิวงคต ทรงเสีย
 พระทัยมาก พสกนิกร พ่อค้ำข้าราชการ พระบรมวงศานุวงศ์ แสดง
 ความเศร้าโศกเสียใจ เสียพระทัยด้วยความจงรักภักดี ทรงปวารณาว่า
 “ตัวฉันทเป็นผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นที่ต้องการของบรรดาท่านทั้งหลายทั้งปวง ผู้มี
 ความจงรักภักดี จึงได้อุทิศสาเหตุงใจที่จะรักษาคำสั่งกาย และระงับความ

ไม่สบายในใจ เพื่อที่จะได้ทำการให้เป็นประโยชน์ความสุขแก่บ้านเมือง จนสุดสิ้นกำลังที่จะทำได้ มิได้ย่อท้อเลย” (หน้า ๓๐๕)

เมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๕ เกิดพายุใหญ่ น้ำทะเลท่วมที่แหลมตลุมพุก ผู้คนล้มตายเป็นอันมาก แต่เมื่อน้ำย่นไป ๓๐ ปี ก็เกิดพายุใหญ่ น้ำท่วมที่เมืองไชยา พายุใหญ่พัดน้ำทะเลขึ้นมาท่วม น้ำสูงขึ้นจากพื้นดินถึง ๕ สอก ผู้คนล้มตายเป็น ๑๐๕ คน คนขาดอาหาร ๑๓๘๐๐ คน บ้านช่องพัง ทะลาย ๔๖๒๕ หลัง (ดูหน้า ๓๒๐-๓๒๑) เมื่อทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ก็ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ดำรัสสั่งให้กรมเกษตรธิการ จัดซื้อข้าว บรรทุกเรือกลไฟแจกจ่ายให้ทั่วถึง และโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศให้ประชาชนทั้งหลายทราบ เพื่อว่าหากมีน้ำใจเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ ก็ให้ร่วมโดยเสด็จการช่วยบรรเทาทุกข์ได้

การทรมานผู้คนต้องหา เพื่อให้รับสารภาพ ทรงมีดำรัสให้เลิกอย่างเด็ดขาด พระเจ้าน้องยาเธอ ๒ องค์ ทะเลาะวิวาทกันด้วยเรื่องอันไม่สมควร ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จำขัง จนกว่าจะเข็ดหลาบ (หน้า ๓๓๕)

เรื่องงบประมาณราชรับราชจ่ายเงินแผ่นดิน เคยมีล่าช้ามาตั้งแต่สมัยพุทธศักราช ๒๔๔๑ โน้นแล้ว ไม่ใช่เพิ่งมีในปัจจุบัน กระทรวงที่ทรงตำหนิมากที่สุดคือ กระทรวงนครบาล (หน้า ๓๕๖) และในกรณีที่ทรงเตือนหลายครั้ง ยังไม่ได้ผล ก็ตรัสว่า “ชีวิตผู้มีบรรดาศักดิ์สูงแลบรรดาศักดิ์ต่ำ เป็นชีวิตมนุษย์เหมือนกัน ที่ไม่ควรจะเลือกรักษา ถึงไม่มีรลาอะไร เป็นแต่ราษฎรยากแค้น ก็ควรจะระวังอย่าให้เป็นอันตรายถึงข้าพเจ้าแก่แล้วก็จริง คาบถียังคม หวายถียังแข็ง อย่าให้ล้มเสีย” (หน้า ๓๗๓)

ขณะทรงมีพระราชหัตถเลขาฉบับนี้ มีพระชนมายุได้ ๕๒ พรรษา

มีพระมหากษัตริย์ ไม่ผูกโกรธ แม้นายกุหลาบ ตฤณฉานนท์ จะเขียน
 เรื่องราวต่าง ๆ ตีพิมพ์ในสยามประเภท เสียดสีให้กระเทือนพระราชหฤทัย
 และหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ อ้างว่ามีบัญชีพระนาม เจ้าแผ่นดินครั้ง
 กรุงสุโขทัยทุกพระองค์ พระองค์สุดท้าย ทรงพระนามพระจุลปิ่นเกล้า
 เป็นราชโอรสพระปิ่นเกล้า เทียบพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระจุลจอม
 เล่าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นเรื่องโกหกทั้งสิ้น ครั้นเห็นทรงอดกลั้นเฉย
 อยู่ก็กำเริบ มิได้เกรงพระบรมเดชานุภาพ ทรงเห็นว่า นายกุหลาบ
 ตฤณฉานนท์มีความคลุ้มคลั่ง เสียจริตกำเริบกล้าขึ้น จึง “ให้พระอินทรา
 ธิบดีสำเร็จราชการเมือง จับตัวนายกุหลาบ ไปส่งโรงพยาบาลคนเสียจริต
 ให้คุมขังไว้จนกว่าจะสันเทษ เป็นปกติ—”

นายกุหลาบ ถูกขังอยู่ ๓๕ วัน ก็ทูลเกล้าทูลกระหม่อมขอพระราช
 ทานพระมหากษัตริย์ ขอพระราชทานอภัยโทษก็ทรงพระกรุณาพระราชทาน
 อภัย “เห็นว่าเรื่องราวไม่หึงสร้าแล้ว ก่อขังขังขังลงแล้ว ขอมขอ
 ทานบล ให้ปล่อยตัวไป เมื่อหึงสร้าอีก ก็จะต้องรักษาอีก” (หน้า
 ๓๘๓ - ๓๘๐) จะเห็นว่ามิได้ทรงถือโทษนายกุหลาบแต่ประการใดเฉย
 ดูจะทรงเห็นเป็นขบขันด้วยซ้ำไป

กลางเรื่องทรงสั่งการไปแล้วไม่ได้ผล ก็ตรัสประชดเอาหนักเหมือน
 กัน เพราะแต่ละเรื่องจะต้องทรงเรียกผู้เกี่ยวข้องเข้ามาสอบถาม ผู้ถูก
 ถามก็จะต้องแก้ตัวเป็นพลัน คงจะทรงเห็นสถานะการณ์เช่นนี้มานาน
 จึงตรัสว่า “จะต้องทนคมปากพระเทวทัตอีกสักเวลาหนึ่ง—” พระ
 เทวทัตปากเหม็นเป็นเพราะอะไร ชาวพุทธศาสนิกทุกคนทราบกันดี
 แล้ว (หน้า ๔๑๕)

กลางท่านอาจไม่ทราบว่า เมื่อรัชชัญญูบุรีนั้น ทรงพระราชทานนาม
 เดิมเรียกทุ่งหลวง (หน้า ๔๒๕) เช่นเดียวกับรวม ๔ อำเภอ ในท้องที่

ตำบลคลองสามวา ตั้งเป็นเมืองใหม่ขึ้นมา “ชื่อเมืองที่จะตั้งชนใหม่
ให้ชื่อว่าเมืองภุมรี” (หน้า ๓๕๗)

พระราชหัตถเลขาทุกฉบับที่พระราชทานแก่เสนาบดี เจ้ากระทรวง
และผู้ที่เกี่ยวข้อง เต็มไปด้วยสาระสำคัญชวนอ่าน ทั้งทั้งประวัติศาสตร์
วัฒนธรรม และแม้โบราณคดีได้ก็ปรากฏพร้อมอยู่ในพระราชหัตถเลขา
ทั้งหมด การที่เป็นเช่นนั้นก็ด้วยทรงเป็นพหูสูตร ทรงได้สดับรับทั้ง
จากสมเด็จพระบรมชนกาธิราชมาาก ก็ยังได้ทรงอ่านมาก ทรง
ค้นคว้ามากนั่นเอง เอกสารบางเรื่องทรงเห็นว่าสำคัญ ก็รับสั่งให้เก็บ
เข้า ในอาร์ไคฟวช (archives) ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระ
พระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อวันที่ ๒๓ สิงหาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๒
เรื่องดวงตราของนักร้องก็พระหริรักษ์ว่า “ศุภอักษรนี้ อ่านกันใจเต็มที
เพราะเข้าใจโดยมาก ด้วยเป็นคำมคร คำไทยเจืออยู่แต่คำเขมรไม่เข้าใจเลย
ขอให้ล่ามเขมรเขียนอักษรขอมบรรทัดหนึ่ง อักษรไทยอ่านเป็นสำเนียง
เขมรบรรทัดหนึ่ง คำแปลภาษาเขมรเขียนลงไว้ใต้คำเขมรที่เขียนอักษรไทย
หนังสือชนิดนี้ควรจะเข้าอาไคฟช ขอให้เก็บไว้จงดี*

นี่แสดงให้รู้ว่าทรงรู้เรื่องการเก็บเอกสารสำคัญของชาติมานานแล้ว
หาใช่เป็นเรื่องใหม่ที่กลางคน ได้พูดอยู่ในบัดนี้ว่าเป็นผู้ริเริ่มขึ้นนั้นไม่
ความคิดในการตั้งหอเก็บเอกสารนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง
ทรงมีพระราชดำริมาก่อน ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๔๗ โฉนแล้ว

ยังมีเรื่องต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในพระราชหัตถเลขาอีกมาก จะเชิญมา
อ้างในที่แห่งนี้ คงจะไม่เหมือนได้อ่านด้วยตนเอง เพราะผู้ใดก็ตาม ถ้า
ได้อ่านแล้วเป็นต้องติดตามอ่านชนิดวางไม่ลงทุกคน ขอให้อ่านดูด้วย
ตนเองเถิด

* จากเรื่องพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ ๕ กระทรวงมหาดไทยพิมพ์เมื่อตุลาคม ๒๔๖๒

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสาร ฯ อนุমানจากพระราชหัตถเลขาที่
ได้ดำเนินการพิมพ์ไปแล้ว และที่ได้รับจากกระทรวงมหาดไทยกับทั้งที่
กระทรวงมหาดไทย ได้จัดพิมพ์ขึ้นเมื่อเดือนตุลาคม ๒๕๑๒ เป็นหลัก
พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มี
พระราชทานไปตามเสนาบดีเจ้ากระทรวงต่าง ๆ ในรัชสมัยของพระองค์
คงจะมีไม่น้อย และคาดว่าพระราชหัตถเลขานั้น ๆ คงทรงค่ามีความ
สำคัญสำหรับแต่ละกระทรวง ทั้งเป็นหลักฐานสำคัญของชาติที่พึง
ปรารถนา ถ้ากระทรวงทบวงกรมใดเก็บรักษาไว้แต่ยังไม่จัดพิมพ์ขึ้น
เป็นเกียรติแห่งกระทรวงเอง หากจะมอบให้คณะกรรมการจัดพิมพ์
เอกสาร ฯ ไว้ดำเนินการได้ ก็เป็นที่ยินดีอย่างที่สุด คณะกรรมการจัดพิมพ์
เอกสาร ฯ จะได้พิมพ์รักษาไว้เป็นหลักฐานทรงค่าทางประวัติศาสตร์ชาติ
ไทย ตามนโยบายที่รัฐบาลได้มอบหมายมาสืบไป

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสาร ฯ ขอขอบคุณ พระยาสุนทรวิจิตร
ศาสตราจารย์ รอง สยามานนท์ หม่อมเจ้าหญิง พูนพิสมัย ดิสกุล นาย
ปรีดา ศรีชลาลัย นายชัย ปิณฑายางกูร และ นายฉันทิชย์ กระแสสินธุ์
ที่ร่วมกันทำเชิงอรรถ และอธิบาย ลางเรื่อง ลางคำ ตลอดจนบุคคล
สถานที่ ซึ่งปรากฏอยู่ในพระราชหัตถเลขา รวมทั้งทำดัชนีบนุกรมด้วย
การอธิบายเรื่องต่าง ๆ ในพระราชหัตถเลขาเป็นเรื่องยากมาก ต้องอาศัย
ผู้ที่เป็นรัตตัญญู รู้ฟังมามาก รวมทั้งได้อ่านรู้เรื่องราวต่าง ๆ มากอีกด้วย
จึงจะทำได้เรียบร้อย คณะผู้จัดทำ ได้ร่วมกันจัดทำอย่างดี ดังปรากฏ
อยู่ในเชิงอรรถดัชนีนั้นแล้ว ซึ่งทำให้ผู้อ่านได้รับความรู้ในเรื่องต่าง ๆ
มากขึ้น เป็นเรื่องที่ไม้อาจเว้นอนุโมทนาในการกระทำนั้นได้ และ
ขอขอบพระคุณ ฯ พล ฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี

ที่ได้อนุมัติงบประมาณการจัดพิมพ์ เอกสารทางประวัติศาสตร์ อัน
เป็นสมบัติมีค่าของชาติชุดนี้จนจบฉบับที่มีอยู่ แล้วยังได้อนุมัติงบ-
ประมาณสำหรับพิมพ์เอกสารสำคัญต่อไปอีก ซึ่งคณะกรรมการจัดพิมพ์ ฯ
กำลังดำเนินการอยู่จะเสร็จในเร็ววันนี้ เช่นประชุมสภาจารึก ภาค ๔ ภาค ๕
ภาค ๖ และ ประชุมจดหมายเหตุกรุงธนบุรี ภาคที่ ๒ กับประชุมลำนํ้า
อันเป็นชุมนุมตำรากลอนกานต์ ของชาติไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัย จนถึง
สมัยรัตนโกสินทร์ เป็นต้น

คณะกรรมการหวังว่า ประชุมพระราชหัตถเลขาภาคที่ ๓ ตอนที่ ๒
จะเป็นที่พอใจแก่ผู้อ่านโดยทั่วกัน

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี

สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี

วันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๑๓

ที่ ๒๕/๑๔๒๔

พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๒๗ ธันวาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๓

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ ส่งสำเนาความเห็น
หมอ เรื่องกีดจัดการป้องกันไข้กาฬโรคในกรมไปรษณีย์โทรเลข ได้ส่ง
สำเนามาให้ดูด้วยแล้ว เห็นว่าจะทำได้ เพราะบ้านที่มีเปลือก กองตระเวน
ประกาศปิด แลพลตระเวนรักษา ถ้านายไม่ล้มสั่ง โปลิศไม่เขลา คงไม่
ให้หนังสือไปมาในบ้านนั้นแล้ว

ในการที่จะให้รู้ว่าที่ใดต้องห้ามนั้น ให้กรมกองตระเวนออกไปให้
กรมไปรษณีย์โทรเลขทราบ

ที่ ๓๔/๑๕๖๔

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๗ มกราคม รตนโกสินทร ศก ๑๒๓

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๒๕/๑๕๔๖๗ ลงวันที่ ๑๓ เดือนนี้ เรื่องที่จะ
 ย้ายด่านกักเรือตรวจกาฬโรคที่เกาะไผ่ไปตั้งที่เกาะพระ เธอได้เรียกขาน
 มาว่าเหมาะในการที่จะรื้อย้ายเรือนโรงที่เกาะไผ่ไปปลูกยังเกาะพระ แล
 ทำเพิ่มเติมขึ้นบ้างเป็นราคาเงิน ๒๐๐๐๐ บาท นั้น ทราบแล้ว อนุญาต

ฉะดิศกรวิไล

ที่ ๓๗/๑๕๕๔

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๑ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๓

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๓๒/๑๕๗๖๔ ลงวันที่ ๑๕ เดือนนี้ ส่งร่าง
ประกาศก๊กเรือตรวจหาโรคที่เกาะพระ ซึ่งจะออกประกาศวันที่ ๒๒
มกราคมนี้มา แลขอขออนุญาตออกไปดูการย้ายด่านที่มาตั้งเกาะพระ
พร้อมกับเจ้าพนักงานที่จะออกไปวันที่ ๒๓ เดือนนี้ แลจะไปตรวจการ
ประกาศการ แลทูนที่กรมเจ้าท่าวางไว้ในฝั่งตัวนี้ออกจนถึงเมืองจันทบุรี
ด้วยนั้น ทราบแล้ว อนุญาต

ที่ ๔๐/๑๖๕๐

พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก ๑๒๓

ถึง เสนาบดีกระทรวงนครบาล

ได้รับหนังสือพระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมืองที่ ๒/๑๗๕๔๖ ลงวันที่ ๓๑ มกราคม ส่งสำเนาหนังสือแพทย์สุขาภิบาลตรวจไข้กาฬโรคว่าตั้งแต่วันที่ ๒๔ มกราคมมาแล้ว ไม่มีไข้กาฬโรคเกิดขึ้นในกรุงเทพฯ อีก แลว่าได้รับโทรเลขจากเมืองสิงคโปร์ว่า ไข้กาฬโรคที่เกิดขึ้นที่เมืองสิงคโปร์เมื่อวันที่ ๑๑ มกราคมนั้น เวลาล่วงมาเกินกว่า ๑๐ วันแล้ว เห็นควรงดการตรวจเรือซึ่งออกจากเมืองสิงคโปร์ที่เกาะพระนั้นเสีย ส่งร่างประกาศแก้ไขพระราชบัญญัติป้องกันกาฬโรคลงวันที่ ๒๒ มกราคม มาขออนุญาตออกประกาศนั้น ทราบแล้ว

เรื่องนี้ มันจำจะต้องเชื่อหมอ อนุญาตให้ออกประกาศ

ที่ ๔๑/๑๖๘๑

พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์

วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก ๑๒๓

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ได้รับหนังสือที่ ๓๗/๑๗๕๓๖ ลงวันที่ ๘ เดือนนี้ เรื่องกาฬโรค
 เกิดขึ้นที่ตำบลสำเพ็งนั้น ทราบแล้ว การที่เกิดขึ้นที่สำเพ็งนี้ร้ายกาจมาก
 นั้นเกิดความสงสัยในความประมาทของหมอเสียแล้ว คือโรงเรียนราชินี
 ที่ว่าย้ายคนแล้วไม่ต้องควารันต้น เดียวนี้ก็ทราบว่าเปนอีก จะเป็นจะตาย
 เท่ากัน ครูก็ไว้ในโรงเรียน ทั้งสงสัยกองตระเวนว่าจะรู้ไม่ได้ฤไม่รู้ไม่ได้
 ทันทึ เช่นที่โรงเรียนราชินีเปนก็ไม่รู้ ที่สำเพ็งเปนก็ทั้งรู้ ถ้าเช่นนั้นเห็น
 จะเอาไว้ไม่อยู่

ที่ ๔๒/๑๖๘๒

พระที่นั่งไอศวรรยทิพอาสน์

วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก ๑๒๓

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

ด้วยได้รับจดหมายที่ ๓๘-๑๘๐๒๑ ลงวันที่ ๑๐ เดือนนี้ บอกราชงาน
แพทย์ตรวจกาฬโรคอธิบายเหตุซึ่งไม่ได้กวอร์นคืนที่โรงเรียนราชินี แล
ว่าได้บอกห้ามงานนักขัตฤกษ์ให้ไว้พระพุทธรบาทที่วัดจักรวรรดิราชาวาส
ในเดือนนี้ไว้คราวหนึ่ง เพื่อป้องกันกาฬโรคตามแพทย์แนะนำมานั้น
ทราบแล้ว ที่จัดการป้องกันไปนี้แล้ว

ที่ ๔๔/๑๓๖๖

พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๗ มีนาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๓

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

ได้รับหนังสือเลขที่ ๔๕/๑๕๕๓๒ ลงวันที่ ๔ มีนาคม ส่งรายงาน
แพทย์ศุขากิบาลบอกรายการไข้กาฬโรคที่เกิดขึ้นในกรุงเทพฯ ตั้งแต่
วันที่ ๑๕ ธันวาคม ถึง วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ มีคนป่วย ๒๕ คน ตาย
๒๓ คน เธอเห็นควรพิมพ์ลงในหนังสือราชกิจจานุเบกษา แลในหนังสือ
พิมพ์เพื่อให้มหาชนทราบนั้น ทราบแล้ว ลงพิมพ์ก็ดี แต่ในวังนั้นไม่
การจะเป็น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนเรศวรฤทธิ

ที่ ๑/๕๑

พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๑๖ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๔

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๑/๔๒๕ ลงวันที่ ๑๖ เมษายนนี้ ส่งร่างประกาศ
 จัดป้องกันกาฬโรครมา ว่าที่เมืองสิงคโปร์แลป็นังเกิดกาฬโรครขึ้น ควรจะ
 ต้องออกประกาศตรวจกัเรือที่มาจากสิงคโปร์ให้แพทย์ตรวจที่เกาะพระ
 แลว่าในระหว่างเวลาที่ประกาศยังไม่ได้ ออก ได้ให้แพทย์ส่งเรือที่มาจาก
 สิงคโปร์แวะจอดให้ตรวจที่บางคอแหลม กว่าประกาศจะได้ออกนั้น
 ได้ตรวจดูทราบความแล้ว อนุญาตให้ออกประกาศตามร่างที่ส่งมา

ที่ ๔/๑๔๘

พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๒๘ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๔

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

ได้รับหนังสือที่ ๓/๑๐๕๘ ลงวันที่ ๒๗ เดือนนี้ ว่าใช้กาฬโรคที่เมืองสิงคโปร์สงบแล้ว สมควรจะต้องตอนประกาศกักด่านตรวจโรคร้ายในเรือมาจากเมืองสิงคโปร์นั้นเสีย สั่งร่างประกาศยกเลิกประกาศให้ตรวจเรือมาจากเมืองสิงคโปร์มาให้ดูนั้น ทราบแล้ว อนุญาต ให้ออกประกาศ

ฉะดิศกร

ที่ ๓๓/๑๓๒๒

พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๒๒ ธันวาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๔

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

ได้รับหนังสือมีมาที่กรมขุนสมมตอมรินทร์ ที่ ๑๘๖/๑๒๖๔๑ ลงวันที่ ๑๕ เดือน ว่าด้วยพลตระเวนแลราษฎรในตำบลบ้านโป่งแขวงเมืองราชบุรีป่วยเป็นไข้กาฬโรคตายนั้น ทราบแล้ว

บัดนี้ เป็นการแปลกที่กาฬโรคเป็นขึ้นในหมู่พลตระเวนซึ่งพักนำแข็ง จึงนึกได้ว่าเมื่อไปลพบุรีครั้งนี้ ตั้งใจจะมาบอกกรมหลวงนเรศวรฯ ว่า โรงที่พักพลตระเวนตามทางรถไฟ ซึ่งเป็นที่ดำท่วไปน้ำท่วมทั้งนั้น ท่วมมาก ๆ เหมือนโรงนา ยังแปลไม่ออกว่าอยู่อย่างไร บางแห่งไม่เห็นยกพื้นในโรงด้วย เรื่องที่จะกันคนทางรถไฟกันยาก เว้นแต่ในตำบลนั้นตรวจแข็งแรง กรมรถไฟเห็นจะป้องกันไม่ไหว

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

ส่วนคดี

ที่ ๑๕/๕๘๓

สวนดุสิต

วันที่ ๑ กรกฎาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ได้รับหนังสือที่ ๑๑๒/๕๘๕๕ ลง วันที่ ๓๐ มิถุนายน มีมายัง
กรมขุนสมมตอมรินทร์ เป็นรายงานการสืบสวนเรื่องคนเปนกาฬโรค
ตายที่ตำบลคึกขาวนั้น ทราบแล้ว เรื่องนี้ออกจะเป็นการหลวม ๆ บัด
ไม่อยู่ เพราะรู้เข้าเกินไป ถ้าเข่นเห็นจะกลายเปนทำพิธีไป พิธีอื่น ๆ
ใช้เงินน้อย พิธีเข่นใช้เงินมากไม่ได้การแล้ว เธอจะต้องกวัดขันบ้าง

ฉะนิพัทธ์

สวนดุสิต

ที่ ๑๖/๖๓๘

สวนดุสิต

วันที่ ๑๓ กรกฎาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือมีมาที่กรมขุนสมมตอมรินทร์ที่ ๑๑๕/๕๓๓๕ ลง
วันที่ ๑๑ เดือนนี้ สักร่างประกาศจัดการป้องกันกาฬโรคกำหนดให้แจ้ง
ข่าวคนเจ็บ ที่แก้ไขมาใหม่นั้น ทราบแล้ว อนุญาต ให้ออกประกาศ
ต่างร่างนั้นแล้ว

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ที่ ๖๘/๓๓๕๖

กระทรวงโยธาธิการ

วันที่ ๑๕ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ด้วยมีเรื่องปลาดเกิดขึ้นที่กระทรวงโยธาธิการเรื่องหนึ่งคือ เมื่อ วันที่ ๑๓ เดือนนี้ เวลาประมาณเช้า ๕ โมง ข้าพระพุทธเจ้าออกจากพระที่นั่งอัมพรไปกระทรวง ไปแวะพูดอยู่กับมิสเตอร์กิตตินส์กรูหนึ่ง มีคนวิ่งมาบอกว่า นายเล็กพนักงานพัสดุแปลมล้มล้มหนึ่งนอนอยู่ในห้องพัสดุ ข้าพระพุทธเจ้าก็เข้าไปดู เห็นพวกเสมียนพนักงานช่วยกันนวดที่นอนอยู่หลายคน ที่ขึ้นคูดูอยู่ที่ประมาณสัก ๒๐ คน ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้ออกเสียบ้างแล้ว ได้สั่งให้ไปตามหมอแลขอยามาให้รับประทาน แล้วก็เลยไปนั่งเขียนหนังสืออยู่ในห้องเสนาบดี

ประมาณอีกสัก ๒ ชั่วโมง พระยาเสถียรมาแจ้งว่านายเล็กที่เป็นลมนี้ที่ไข้ต้นบวมแล้วตัวร้อนด้วยควรไปตามหมอสุขาภิบาลมาตรวจ เพื่อว่าจะเป็นโรคแปลกเขาจะได้จัดการรักษาพยาบาล ข้าพระพุทธเจ้าก็ให้พระยาเสถียรจัดการตามนั้น อีกสักครู่หนึ่งพระยาเสถียรมาแจ้งว่าหมอกาทิวิได้มาตรวจแล้ว เขาสงสัยว่าจะเป็นแปลก จะขอรับนายเล็กกับพวกที่ได้นั่งอยู่ในห้องพัสดุไปโรงพยาบาลด้วย ข้าพระพุทธเจ้าเห็นอาการหนัก ถ้าจะวินิจฉัยกันให้ยุติธรรมแล้ว ผู้แทนเสนาบดีแปล็ดทุลฉลองก็ควรจะไปโรงพยาบาลด้วยเหมือนกัน เพราะได้ไปในห้องนั้นด้วย ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ให้ไปบอกหมอให้มาพบกับข้าพระพุทธเจ้าที่ห้องหมอมายังได้ได้เลี้ยงดูก็ยังขึ้นนอนอยู่ว่าน่ากลัวจะเป็นแปลก เพราะมีไข้แล้วที่ไข้ต้นก็บวม ข้าพระพุทธเจ้าก็ทักกันว่าจะเป็นโรคสำหรับบุรุษกระมัง

(๑) พระยาเสถียรรูปนกิจ (ชม ขนบวช)

หมอบว่าเห็นจะไม่ใช่ จึงเลยถามว่าเขาจะต้องการใครไปตรวจที่โรงพยาบาลบ้าง ก็ว่าจะให้ไปเฉพาะแต่พวกที่หนึ่งอยู่ใกล้ ๆ กัน ๓ หรือ ๔ คนเท่านั้น เมื่อตรวจแล้วเขาจะให้อยู่ที่โรงพยาบาลสัก ๓ วัน ข้าพระพุทธเจ้าก็ได้สั่งให้พระยาเสถียรจัดการตามที่หมอบว่า พูดกันเท่านั้นแล้ว หมอบก็กลับมาจากห้องเสนาบดี สักประเดี๋ยวหนึ่ง หมอบเดินกระหัดกระหอบมาบอกว่าเวลาที่เขาพูดอยู่กับข้าพระพุทธเจ้า คนไข้ซึ่งหนีไปเสียแล้ว ไม่ทราบว่าจะไปทางไหน หมอบต้องเรียกพลตระเวนเที่ยวติดตามพระยาเสถียรให้นักการนำไปถึงบ้านบางลำพู จึงได้พบเอาตัวมาได้แล้ว พาไปโรงพยาบาล และได้สั่งไว้ว่าพวกที่หนึ่งอยู่ด้วย ๓ - ๔ คนนั้น จะไม่ต้องไปโรงพยาบาลในวันเสาร์ก็ได้ ให้ไปเอาวันจันทร์ที่เดียว แลห้องพัศคนนั้นก็ให้ปิดไว้ห้ามมิให้คนเข้าออก

เมื่อได้ตัวกันมาแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้ไล่เลียงพระยาเสถียรว่าอาการป่วยศุกก็มากอยู่ทำไมจึงวิ่งหนีไปได้ พระยาเสถียรแจ้งว่าราษฎรเวลานี้กลัวกันนัก ในเรื่องที่ต้องไปอยู่โรงพยาบาลโดยสงสัยว่าเป็นแปลก นายเด็กพอทราบเข้าว่าตัวจะต้องไปอยู่โรงพยาบาล ความกลัวมากกว่าความเจ็บจึงได้วิ่งหนีไป

ส่วนอาการของนายเด็กนั้น บ่ายวันนั้นข้าพระพุทธเจ้าได้รับรายงานของหมอบคาทิวว่าเขาได้ตรวจแล้วไม่ใช่แปลกเป็นไข้ธรรมดา เขาได้สั่งให้กลับมาบ้านแล้ว ส่วนห้องที่ปิดไว้นั้นก็อนุญาตให้เปิดได้ดังนี้

ควรมีการแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

(ลงนาม) ข้าพระพุทธเจ้า สุขุมณย์วินิต* ขอเดชะ

* คือ เจ้าพระยาอมรราช (ปั้น สุขุม)

ห้องเช่าโรงแถววัดชนะสงครามฝั่งเหนือ

วันที่ ๑๕ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ข้าพเจ้านายเล็ก ขอให้ถ้อยคำไว้ต่อท่านขุนประทีระชะกากรว่า เมื่อ
วันที่ ๑๓ เดือนนี้เวลา ๕ โมงเช้า ซึ่งข้าพเจ้าได้ป่วยอยู่ในห้องพัสดุ
กระทรวงโยธาธิการนั้น เวลาหมอฝรั่งกรมสุขาภิบาลมาถึงได้เอามือกด
หน้าขา ๒ ข้าง ซึ่งเวลานั้นข้าพเจ้าเป็นโรคกระสายกล่อนบวมตลอดถึง
หน้าขา แลทนไม่ไหวร้องว่าโอย หมอข้าเอาจี๋งเข้าจับเห็นอรวามทั้ง
๒ ข้างแลงษ์หูฟัง ข้าพเจ้าถามว่าฉันเป็นโรคอะไร หมอตอบว่าเห็นจะ
เป็นโรคเปลือก ข้าพเจ้าบอกกับหมอว่าไม่ใช่เปลือก ฉันเคยเป็นโรคกระสาย
กล่อนซึ่งได้เคยเป็นติดตัวมาเสมอ บางทีเป็น ๓ วันหายบ้าง ๘ วัน
หายบ้าง หมอตอบว่าไม่ใช่ต้องเอาไปโรงพยาบาล แล้วหมอก็ออกจาก
ห้องไป ทันใดนั้นข้าพเจ้านึกว่าหมอกจะไปตามพลตระเวนมาเอาตัว
ไปแน่นอน เมื่อเอาตัวไปก็ถึงตายไม่ได้กลับ การที่นึกเช่นนั้นด้วยได้
ทราบความเล่าลือกันมาว่า ถ้าหมอฝรั่งตรวจว่าใครเป็นโรคเปลือกเอาไป
โรงพยาบาลแล้ว ได้ยินว่าไม่ได้กลับมาบ้านเลย เมื่อนึกเช่นนั้นข้าพเจ้า
ก็รีบออกจากห้องพัสดุมาลงเรือนำกระทรวงแลเดินต่อมาถึงบ้าน พอ
สักครู่หนึ่งหมอก็นำนายหมวดพร้อมด้วยพลตระเวน ไปถึงห้องข้าพเจ้า
ในเวลานั้น อาการโรคของข้าพเจ้าก็อยู่ทุเลาขึ้นมาก แลได้บอกกับหมอ
ว่าฉันไม่ใช่โรคเปลือก หมอว่าไม่ได้ต้องเอาตัวไปโรงพยาบาล ข้าพเจ้า
จึงได้บอกกับนายหมวดว่า เครื่องกินของข้าพเจ้าก็ได้เตรียมไว้แล้วว่า
จะทอดวันขึ้น ๕ กั้เดือน ๑๒ ขออย่าให้ต้องไปเลย นายหมวดบอกว้

(๑) ขุนประทีระชะกากร (ทวง สุตตะกวางนนท์) ภายหลังเป็นพระวิเศษบรรณาการ

ไม่ได้ต้องให้ไปโรงพยาบาล อย่างแต่เครื่องกลืนเลข ถึงเครื่องอะไร ๆ ก็เอาออกจากห้องไม่ได้ แลได้กำชับสั่งพลตระเวนที่เฝ้าประตูห้องของข้าพเจ้าว่า ห้ามไม่ให้ผู้หนึ่งผู้ใดเอาของสิ่งใดออกจากห้องข้าพเจ้าเป็นอันขาด ที่สุดพวกพลตระเวนเห็นมีช่องแห่งใดที่ทอคนจะออกเข้าได้ ก็เอาไม้เข้าตอกตะปูดเสีย แลประกาศกับภรรยาข้าพเจ้าว่า ถ้าคนไหนออกจากห้องจะต้องปรับ ๑๐๐ บาท เมื่อข้าพเจ้าได้ยินคำสั่งแลคำประกาศเช่นนี้ ข้าพเจ้ามีความเสียใจมากถึงน้ำตาตก เพราะเกรงจะไปตายลงที่โรงพยาบาล แลทางการแพทย์ที่กะไว้ก็ไม่ได้ทำ กับเป็นห่วงถึงบุตรภรรยาแลห้องพัสดุ ในทันใดนั้นพลตระเวนก็กุมเอาตัวข้าพเจ้าไป พอถึงโรงพยาบาลตำบลคลองสานแล้ว ไม่ทราบว่ามีหมอฝรั่งคนไหนไปทางไหน ได้เห็นหมอไทยคนหนึ่งสำหรับโรงพยาบาลชื่อ มูล เอาปรอทมาตรวจตามตัวข้าพเจ้า ๔ ครั้งแล้วบอกว่าไม่เป็นไร เห็นจะไม่ใช่โรคเปลง ข้าพเจ้าบอกว่าโรคชนิดนี้ฉันได้เคยเป็นมาหลายครั้งแล้ว หมอมูลตอบว่าเห็นจะจริง ในเวลานั้นข้าพเจ้าเวียนศีรษะเต็มทีถึงกับจะอาเจียรออก แลได้ขอยาหมอมูลรับประทานก็ไม่ได้ หมอตอบว่าหมอฝรั่งเขาไม่ได้สั่งจะให้ไม่ได้ เมื่อลมวิงเวียนกำเริบขึ้นมาคราวใด ก็ได้อาศรัยทีมเสนที่อยู่ ในกระเปาะเสื้อของข้าพเจ้าเท่านั้น แลเวลาเขาเอาอาหารมาให้รับประทาน ก็ต้องตรวจแล้วตรวจเล่า เกรงว่าหมอฝรั่งจะเอาเขาตายให้กิน ด้วยเหตุเขาได้เดา แต่แรกแล้วว่าเห็นจะเป็นโรคเปลง ครั้นรุ่งขึ้นวันที่ ๑๔ จะเป็นเวลากี่โมงจำไม่ได้ ได้เห็นหน้าหมอฝรั่งคนที่ว่าเห็นจะเป็นโรคเปลงเข้าไปตรวจข้าพเจ้าอีกครั้งหนึ่ง แลบอกว่าไม่เป็นไร พรุ่งนี้ ๔ โมงเช้าจะไปบ้านได้ ครั้นวันที่ ๑๕ เวลา ๔ โมงเช้าหมอฝรั่งก็มาตรวจอีกแลทำหนังสือให้ข้าพเจ้าฉบับหนึ่งว่าเองไปบ้านได้ ข้าพเจ้าก็อุส่าห์เดินมา

ลงเรือจ้างแต่ลำพังจนถึงบ้าน เมื่อถึงบ้านแล้วได้เห็นพลตระเวนนั่งกุม
 นำห้องข้าพเจ้าอยู่ห้ามไม่ให้ข้าพเจ้าเข้าห้อง ต่อข้าพเจ้าได้ส่งหนังสือ
 ของหมอให้นำไปให้นายหมวดแล้ว จึงยอมให้ข้าพเจ้าเข้าห้องได้

อนึ่ง ข้าพเจ้าขอให้ถ้อยคำเพิ่มเติมว่า ตั้งแต่วันเวลาหมอส่งข้าพเจ้า
 ไปถึงโรงพยาบาลจนถึงวันกลับ จะได้รับทานยาหมอสักถ้วยหนึ่งก็หา
 มิได้ รับประทานน้ำหรืออาหารตามเวลาเท่านั้น ถ้าหากไม่ได้พินเสนที่ติด
 กระเป๋าเสื้อของข้าพเจ้าไปแล้วก็คงได้รับความเดือดร้อนเป็นอย่างยิ่ง สิ้น
 คำให้การของข้าพเจ้าแต่เท่านี้ เป็นความสัตย์จริง

ข้าพเจ้าได้เซ็นชื่อไว้เป็นสำคัญ นายเล็ก

ที่ ๓๐/๑๐๗๖

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๘ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยพระยาสุหมณย์วินิตยัณห์^๔หนังสือว่า นายเล็กพนักงานพัสดุใน
กระทรวงโยธาธิการ มามีอาการป่วยหนัก^๕ในห้องพัสดุ หมอตรวจสงสัยว่า
เป็นกาฬโรค จะรับตัวไปโรงพยาบาล นายเล็กวิ่งหนีไป ได้ติดตามถึง
บ้านจึงได้ตัวส่งโรงพยาบาล ภายหลังหมอตรวจว่าไม่ใช่กาฬโรคเป็น
ไข้ธรรมดาจึงได้ปล่อยตัวมา เห็นเป็นการแปลกอยู่ที่คนไข้วิ่งหนีหมอ
จึงได้ให้พระยาสุหม^๕ไปถามคนไข้ว่าใจคอเป็นอย่างไรในเวลานั้น บัดนี้
ได้คำให้การนายเล็กมาแล้ว ได้ให้คัดสำเนาหนังสือพระยาสุหมบอกเหตุ
แลคำให้การนั้นส่งมาให้ดูด้วยแล้ว จะบอกได้อย่างสั้นว่าขอให้เอาใจเธอ
ลงเป็นคนไข้^๕นั้นบ้าง กิดดูจะมีความเดือดร้อนประการใด เมื่อเป็นเช่น^๕
ที่จะป้องกันไม่ให้ผู้ป่วยเจ็บปীดบังเห็นจะยากนัก โรงพยาบาลที่จัดขึ้น
เพื่อจะให้เป็นผู้ป่วยประโชชน์กลับเป็นที่สทกสท้านของคนไปเจ้านั้นจะแก้ไข
ได้ประการใด ขอให้ไตร่ตรองดูให้รอบคอบ อย่าให้เป็นแต่เสียเงินเปล่า
ไม่ป้องกันอันใดได้

วันที่ ๓๑ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง กรมมหรเษฐ์

ได้ทั้งคำตัก^(๑)เล่าถึงเรื่องที่หลังบ้านฤาไม่ ถ้าตักรู้ความเป็นจริง
อาการนั้นบอกว่าแปลก แต่หมอแก่ไม่เห็นเป็นแปลก ตรงกันข้ามกับที่
ไม่ใช่แปลกเห็นเป็นแปลก ดูปนยุ่ง ๆ อย่งไรอยู่

ฉันให้ติดใจคลองหลอดเสียแล้ว เพราะเป็นคลองน้ำไม่ไหลแรง
มีเวลาแห้งเงิน ะไร ๆ ก็ทิ้งลงในคลองทั้งนั้น ถ้าใครเจอหนูดายท้าวว่า
จะเอาไปข้างไหน ที่จะขุดหลุมฝังฤาเผาหนูนั้นไม่มีเลย คงจะโยนลง
คลอง เวลานั้นแห้งกาก็จะจิกทั้งขึ้นมากินบนบก ถึงไหนก็คงปนที่นั่น
คนในคลองก็กึ่งกินน้ำในคลองอยู่เสมอ มันจึงได้ลูกตามไปถึงบ้านกรม
หลวงเทวะวงษ์^(๒) น่าจะเป็นตามไปตลอดลำคลอง ถ้าจะเล่นขี้ข้างจับ
ตักกะแต่น คอยแต่ใครมาบอกจึงจะไปตรวจไม่คิดอ่านป้องกันลำคลอง
นี้ไว้ เห็นจะลูกตามได้มากขอให้คิดอ่านอย่างอนใจ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา

(๑) ตัก ทรงหมายถึง กรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ

(๒) วังนี้อยู่ตรงที่เดิมเป็นตลาดบา้เพ็ญบุญ ตรงข้ามกับโรงหนังเฉลิมกรุง

ที่ ๑/๔

วังสราญรมย์

วันที่ ๔ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ

ด้วยได้รับลายพระหัตถ์ ที่ ๒๒๐/๑๓๘๕๖ ลงวันที่ ๓ เดือนนี้ เรื่อง แพทย์สุขาภิบาลยื่นรายงานว่าอำแดงแพปนไข้กาฬโรคตายที่ตำบลแปดตำรวจ(๑) เมื่อเช้าวันที่ ๒ ท่านเห็นว่าเปนที่ใกล้พระบรมมหาราชวัง สมควรต้องจัดการตรวจตราป้องกันให้กวดขัน ได้กำชับสั่งกองตระเวนท้องที่ให้เอาใจใส่ระมัดระวังให้แข็งแรงแลได้แจ้งความให้เจ้าหน้าที่ตามกรมแลกระทรวงซึ่งเกี่ยวข้องแก่ท่านให้ช่วยกันตรวจตราอีกด้วยนั้นแล้ว

(๑) ตำบลแปดตำรวจ คือตอนบริเวณหลังวัดมหาธาตุ ศิวริมน้ำเจ้าพระยา

ส่วนคดี

ที่ ๔๔/๑๔๖๔

ส่วนคดี

วันที่ ๒๑ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

ด้วยได้รับหนังสือมีมายังกรมขุนสมมตอมรพันธ์ที่ ๒๓๘/๑๔๖๓๒ ลงวันที่ ๒๐ เดือนนี้ เรื่องเกิดกาฬโรคชุกชุมขึ้นในกรุงเทพฯ ว่าจำจะต้องเรียกหมอจารย์ที่วกลับจากเมืองเพชรบุรีเพื่อมาช่วยแพทย์สุขาภิบาลจัดการป้องกัน แลขอให้กระทรวงมหาดไทยโทรเลขเรียกไปแล้วนั้นทราบแล้ว การที่ได้จัดไปนั้นดีแล้ว หมอจารย์ที่วนั้นเรียกกลับได้ แต่ตามรายงานที่บอกมานั้นปรากฏว่าพอรู้ว่าเจ็บก็ตายเช่นกัน ต้องเข้าใจว่าเจ็บข้ามวันมาแล้ว ไม่ใช่พอฝนขึ้นมาก็ตาย เพราะฉะนั้นจึงต้องเห็นว่าการสืบสวนเรื่องไข้กาฬโรคยังห่างอยู่มาก ขอให้ระวังเรื่องประกาศออกไปแล้ว จะไม่ได้จริงตามประกาศเป็นสำคัญ

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ส่วนคดี

ที่ ๔๓/๑๕๔๐

สวนดุสิต

วันที่ ๒๕ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ได้รับหนังสือมาที่กรมขุนสมมตอมรินทร์ที่ ๒๕๘/๑๕๑๔๐ ลงวันที่ ๒๘ เดือนนี้ว่า แพทย์สุขาภิบาลยื่นรายงานเรื่องไข้กาฬโรคเกิดขึ้นที่ถนนบ้านหม้อแล้วที่วังกรมหมื่นนฤบาลนั้นทราบแล้ว

สงสัยในหมู่วังกรมหมื่นนฤบาล^(๑)ว่าจะเป็นที่โสโครกมาก ถึงที่ถนนบ้านหม้อนั้นแล้ว หลังตึกแลฟ้ากอนตรงกันข้ามเป็นที่ลุ่มมาก กลัวจะฉ่ำและเต็มที ถ้าจะแก้กาฬโรคที่บ้านหม้อให้หาย น่าจะต้องแก้ถึงที่ ๒ ผังที่วาน ถ้าตรวจดูได้จะดี

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

(๑) วังนี้อยู่ในบริเวณที่ตั้งสถานตำราจพระราชวังบวรนี้

สวนดุสิต

ที่ ๕๐/๑๖๐๓

สวนดุสิต

วันที่ ๖ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

ได้รับหนังสือมีมาที่กรมขุนสมมตอมรินทร์ที่ ๒๓๔/๑๕๖๕๖ ลงวัน
วานนี้ ว่าแพทย์ศุขากิจบาลยื่นรายงานเรื่องตรวจพบนายหวานกับนายจอน
เจ้าของโรงยาฝิ่นหลังบ่อนสะพานเหล็กป่วยเป็นไข้กาฬโรค นายหวานตาย
นายจอนยังป่วยอยู่ ได้ย้ายไปรักษาที่โรงพยาบาลพร้อมกับเงินยืมที่ได้
ตรวจพบในรถไฟ ซึ่งได้ลงมาจากเมืองนครราชสีมา นั้นทราบแล้ว
เรื่องเกิดขึ้นที่บ่อนสำคัญมาก อาจแพร่หลายไปถึงไหน ๆ ถ้าจะทำการ
ออก ๆ เหนจะไม่ได้

ฉัตรทิพย์

สวนดุสิต

ที่ ๕๑/๑๖๐๓

สวนดุสิต

วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ได้รับหนังสือมีมาที่กรมขุนสมมตอมรพันธ์ ที่ ๒๘๐/๑๕๖๕ ลงวันที่ ๕ เดือนนี้ว่า แพทย์สุขาภิบาลยื่นรายงานเรื่องไข้กาฬโรคเกิดขึ้นที่ตึกแถวตลาดนางเลิ้งนั้น ทราบแล้ว

โรคเช่นนี้มักจะเกิดขึ้นที่เรือนเตี้ยๆ พื้นอยู่ติดดิน แลตลาดที่สกปรกเป็นพื้น น่าที่จะให้หมอตระวงการรักษาตลาดให้สะอาด โดยกวาดขี้ฉี่นยอมตลาดพระคลังข้างที่เป็นตัวอย่าง ถ้าจะให้ทำอันใดซึ่งริชอนเนเบิล* แต่จะต้องเสียเงินบ้างก็ยอม ขอให้ตรวจตลาดอื่นๆ ด้วย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

* reasonable : มีเหตุผล

หมวดที่ ๑๘
ว่าด้วยเรื่องเพลิงไหม้

ประกาศ ร. ที่ ๓๓๔/๑๑๐

เกาะสีชัง

วันที่ ๕ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๐

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยได้รับหนังสือลงวันที่ ๖ สิงหาคม ว่าด้วยเพลิงไหม้ในวัด
จักรวรรดิราชวาส ได้ทราบแล้ว

ที่เพลิงไหม้ไม่ลามไปถึงมณฑปพระบาทและโรงเรียนด้วยนั้นเป็น
การดีแล้ว

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

ร. ที่ ๓๔๑/๑๑๑ น.ป. ๒๑

เกาะสีชัง

วันที่ ๕ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๑

ถึง กรมหมื่นนเรศวรวรฤทธิ

ตัวข้าได้รับหนังสือเธอลงวันที่ ๓ เดือนนี้ เรื่องเพลิงไหม้ที่ตำบล
ประตูลำราดราษฎรวัดสระเกษข้าม แลเธอว่าจะนำรายงานจำนวนบ้าน
เรือนที่เพลิงไหม้มาให้ทราบ เมื่อเธอจะมีฉะเกาะสีชังนั้น ได้ทราบความ
แล้ว ฉันทได้มีโทรเลขไปให้เธออยู่รักษาพระนคร เพราะกรมหลวง
เทวะวงศ์บอกว่าเห็นจะออกมาหมด แต่เจ้าพนักงานบอกว่าโทรเลขขาด
จะส่งไปบอกปากน้ำเธอคงจะได้รับแล้ว

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ร. ที่ ๔๒๐/๑๑๑ น.ป. ๒๔

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๕ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๑^{๒๕}

ถึง กรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ

ด้วยได้รับหนังสือเลขที่ ๔๐/๕๕๕๕๕ ลงวันที่ ๒๗ เดือนนี้ เรื่อง
 เพลิงไหม้บ้านเรือนนายเอี่ยม ซึ่งตั้งอยู่ริมวัดวัดลำพอง คนในบ้านหาย
 ไปพบกระดูกกองอยู่ นั้น ได้ทราบความแล้วขอขอบกลอยู่ มีทางที่จะสืบ
 เอาความจริงให้ได้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ

ร. ที่ ๘๑๑/๑๑๑ น.ป. ๔๑

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๗ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๑

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยเธอจดหมายที่ ๖๘/๑๐๑๖๐ ลงวันที่ ๑๖ มกราคม ศก ๑๑๑ ว่า
เกิดเพลิงไหม้ที่วัดบวรมงคล ๒ วันต่อกันอำเภอท้องที่แลพลตระเวน
ลำน้ำกับชาวบ้านช่วยกันดับได้ สอบสวนเอาเหตุที่เกิดเพลิงไหม้ก็ไม่ได้
ความ เธอเห็นว่าการที่เกิดเพลิงไหม้วัดบวรมงคลติดกัน ๒ วันนี้ น่าที่
อัยคนร้ายจะเอาเพลิงทิ้ง เธอได้สั่งให้เจ้าพนักงานคอยสืบจับอัยคนร้าย
แลสั่งให้คอยระวังเหตุที่จะเกิดเพลิงมาด้วยนั้น ที่เธอคิดเห็นแลจัดการ
ทั้งปวงไป เป็นการชอบแล้ว

ฉัตรทิพย์

ที่ ๒๕/๒๕๒๐

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๖ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๓

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ไฟไหม้ถ้ำเขินปรกตินัก ให้คิดป้องกันด้วยอุบายแลกำลังสถานใด
สถานหนึ่ง หรือป้องกันไม่ไหวอย่างไร ให้บอกมาให้ทราบ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ที่ ๒๖/๒๕๓๔

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๕ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๓

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

นี้จะสิ้นอำนาจสิ้นกำลังที่จะระงับไฟไหม้เสียจริงแล้วหรือ ถึง ๓ คืน
ติดกันมาแล้วจะคิดอ่านอย่างไร ถ้าไฟไม่หยุดไหม้แล้ว ย่านอนบ้าน
เลข ให้มานอนคอยประจำออฟฟิศสำหรับจะได้วิ่งไปดับง่าย ๆ กว่าที่จะ
ซา เรื่องไฟไหม้ จึงค่อยกลับไป

ก. ๒๓/๒๖๒๖

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ รตนโกสินทร ๒๗ ๑๑๓

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยได้รับจดหมายเลขที่ ๒๖/๑๕๖๖๕ ลงวันที่ ๒๘ เดือนก่อนว่า
ด้วยคิดจัดการป้องกันเพลิงไหม้ และส่งสำเนาตักเตือนเรื่องคดีผู้ร้ายทั้ง
เพลิงไปยังกระทรวงยุติธรรมให้เร่งพิจารณาโทษนั้นได้ทราบแล้ว ที่คิด
นั้นดีแล้ว แต่ขออย่าให้เป็นแต่ความคิดที่เขียนไว้ไม่ได้ทำจริง การที่
ตักเตือนกระทรวงยุติธรรมนั้น ขอให้คอยพู่อยู่เอง ๆ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ที่ ๒๘/๒๖๒๕

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ^{๒๕}ศก ๑๑๓

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับจดหมายที่ ๒๓/๑๕๘๖๔ ลงวันที่ ๒๕ เดือนก่อน ว่าด้วย
เรื่องเพลงใหม่ ๓ คำบล ซึ่งเป็นเรื่องติดต่อกับหนังสือฉบับก่อนนั้น เป็น
ที่พอใจแล้วในการที่เอาใจใส่ตามที่เล่าออกมา

พ. ๗/๑๕๔

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๒ พฤษภาคม รัตนโกสินทร สก ๑๑๗

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยรายงานเพลิงไหม้ วันที่ ๑๗ พฤษภาคม พังได้รับเมอวานน
ตั้งเหตุดูรายงานอาญาไฟได้ยวนหมาโหร*เต็มทีแล้ว เมอคราวฟ้าผ่าก็ถึง
เสียที่หนึ่งแล้ว ด้วยเห็นว่ามันหลายแห่ง ครั้นมาเห็นครั้งนชาอก ก็นึก
ว่าเห็นจะเลอกลายเป็นธรรมนิยม การที่จะทำรายงานเหตุการณ์อะไรกราบ
ทูลนั้น คงจะไม่เป็นการสำคัญยิ่งลงไป ๆ ทุกที่

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

* ทรงหมายถึงล่าช้า หรือมาทีหลังสุด ความเรื่องนี้ เพลิงไหม้แล้ว ๕ วันจึงรายงาน

ที่ ๓/๒๓๑

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๓ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๕

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ตามในรายงานเพลิงไหม้จำนวนสก ๑๑๔ ที่ขณมายังกรมหมนสมมต
อมรพันธ์ กับหนังสือที่ ๕๓/๑๒๕๕ ลงวันวานว่าเพลิงไหม้น้อยกว่าใน
สก ๑๑๓ สองครั้ง เพลิงที่ระงับได้น้อยกว่าใน สก ๑๑๓ ๒๒ ครั้งนั้น
ที่ไฟไหม้น้อยลงนั้นดี แต่สังเกตได้อีกอย่างหนึ่งว่า เพลิงทั้งมากขึ้น
ที่ขณมาอุษาให้ทราบตั้งนเป็นการค้นัก ขออย่าให้จัดเสี่ย

พระที่นั่งบรมพิมานมณฑล

วันที่ ๓๑ มกราคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

ด้วยวันนี้อ้อมภรรยาเงินฮกไปไปหาคนที่สวนคูสิตเป็นการขอพรปีใหม่ แล้วเลขขออารักขามีคนข้างบ้านและโยนเชื้อเพลิง สงสัยว่าจะเป็นพวกที่มีสาเหตุเป็นความแค้นในศาล ขอให้ช่วยป้องกัน

การอันนี้ได้ทราบว่าเป็นความจริง จนเมื่อวันเชษฐกรรมดำรง ๑ กรมสมมต ๑ ไปเลียงเปงานทำขวัญเงิน ก็มีคนข้างก้อนอิฐเข้าไปในบ้านทั้ง ๒ คนได้เห็น

เพราะฉะนั้น ขอให้เธอกำชับไปลิสตำบลนั้นให้ช่วยระวังป้องกัน ถ้าหากว่าผู้ใดเป็นนาย ไปลิสแขวงนั้น ได้ไปพบอำแดงล้อมได้ถามให้รู้ค่าเงินไว้ แลแจ้งให้ทราบว่าฉันได้บอกเธอไปขอให้ช่วยพิทักษ์รักษาจะเป็นที่ยินดีของอำแดงล้อม ซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์ในการที่รู้จักกับฉันบ้าง ขอให้จัดการตลอดการที่รู้จักกับอำแดงล้อม(*) นั้นหาได้รับสินบลไม่ รู้จักด้วยแก่ไปทำบุญที่วัดเบญจมบพิตร

สมเด็จพระนางเจ้าสุวัทนา

(*) เข้าใจว่าได้แก่ นางล้อม กรมชะงูชาติ

นวนิยาย

ที่ ๒/๑๑๕

นวนิยาย

วันที่ ๑๕ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๒

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

เรื่องเงินค่าอาญาเพลิงเป็นการระจุกระจิก คล้ายกันกับกระจาด
ปาฏิโมกข์วันมหาปวารณาพระราชดำริที่ในรัชกาลที่ ๔ ด้วยกฎหมาย
วางโทษต้นเพลิงเป็นการเรี่ยวแรงมากควรลดหย่อนเสีย ครั้นจะเลิก
เสียทีเดียว บางทีจะมีผู้ขังควรรับโทษเช่นนั้นบ้าง จึงให้คงกฎหมายไว้
เปลี่ยนเป็นเรียกเงิน ๖ บาท สำหรับมารางวัลผู้ขังเป็นแลตกลอง ผู้ใดขัง
ได้ก่อนผู้นั้นได้กึ่งตำลึง บางทีขังเข้าเงินไปไม่ได้ เอมารางวัลกลองเป็น
กึ่งตำลึง บางทีกลองไม่เอาไปรางวัลเป็น ที่ ๒ ท่านเป็นพระราชธูระ
คอยรางวัลอยู่เสมอ จึงต้องนำเงิน ๖ บาท นั้นมาถวายต่อพระหัตถ์สืบ
มาจนทุกวันนี้ เรื่องค่าอาญาเพลิงเรียกไม่ได้ ไม่ใช่จะมีแต่แผ่นดินใน
ปัจจุบันนี้ มีมาแต่รัชกาลที่ ๔ แต่น้อยราย ถึงต่อว่าต่อขานกัน ภาย
หลังเงินเล็กน้อย แลเห็นไม่สู้เป็นเรื่อง จึงได้เลิกเสียไม่ได้ว่าท่านอื่นใด

ก็คงปนเรียกได้บ้างไม่ได้บ้าง เห็นว่าเป็นการไม่สม่ำเสมอ ผู้ต้องเสียก็
 ไม่รู้สึกว่าจะต้องโทษอย่างหนึ่งอย่างใด จึงเสียขำเรียกทั้งสนจะดีกว่า แต่
 หางว่าวเพลงใหม่ให้คงทำตามเดิม ให้คงเรียกอาญาเพลงรายละเอียด ๔ บาท
 ตั้งแต่นั้นไป

ฉัตรทิพย์

สวนกุหลาบ

ที่ ๒/๑๑

สวนกุหลาบ

วันที่ ๖ เมษายน รัตนโกสินทร สก ๑๒๓

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๑/๑๐๔ ลงวันที่ ๔ เดือนนี้ เรื่องได้สวนเหตุ
เพลิงไหม้ตึกของพระคลังข้างที่ที่ตำบลสี่แยกถนนเจริญกรุง ซึ่งมีความ
สงสัยมีสเตอร์ เอฟ.โฮ เฟอ์ ผู้เช่าว่าจะวางเพลิง เชอกคิดจะหาฎากรม
อัยการที่จะฟ้องเรียกเงินค่าตึก แต่มีสเตอร์ซัน(*) เห็นว่ามีสเตอร์
โฮเฟอ์เปนผู้ไม่มีทรัพย์สิน จึงไม่เห็นทางว่าจะได้เงินค่าตึกคืนนั้นทราบแล้ว
การที่พระคลังข้างที่จะว่าต่อเมื่อเห็นจะได้เงินคืน ถ้าไม่ได้เงินคืนแล้ว ก็
เห็นไม่ควรจะว่า

ฉัตรวิภา

(*) มีสเตอร์ล่อซัน ถวสันธุ์ - ต่อมาเป็นหลวงนรพรกฤทธิกร

ที่ ๔๓/๑๖๕๓

พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก ๑๒๓๓

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วย ได้รับหนังสือมีมาที่กรมขุนสมมตอมรพันธ์ที่ ๑๓๕/๑๘๗๓๑ ถึง
วันที่ ๑๓ เดือนนี้ สั่งร่างประกาศ ห้ามการปลูกเรือนโรงกำบังด้วย
ไม้ซัดตะหรือแผงในที่เพลิงใหม่ตำบลหัวลำโพง มาขออนุญาตออก
ประกาศนั้น ทราบแล้ว อนุญาต

ฉะดิศกรวิไล

ลวันคลีต

ที่ ๑/๓๘

สวันคลีต

วันที่ ๓ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

ในเรื่องที่จะแก้ไขที่ซึ่งเพลิงไหม้ให้ดีขึ้นนั้น กรมหลวงนริศฯ ได้
 ไปดู แลข้อที่โดยประมาณ ตีเส้นถนนซึ่งจะเอามาได้มาแล้ว
 ในการที่จะทำครั้งนี้ ต้องคิดแต่เพียงเส้นยาวตามแม่น้ำ ตั้งแต่ถนนราช-
 วงษ์ไปจดคลองโรงกะทะก่อน ตามที่ขีดเส้นแดงลงไว้ เส้นแดงที่ขีดไว้
 กว้าง ๕ วา แต่ไม่จำเป็นจะต้องยื่นให้ได้ ๕ วาตลอด แห่งใดจะขยาย
 ออกไปกว่า ๕ วาก็ยังดีถ้าจำเป็นจะต้องลดเข้ามากว่า ๕ วาก็ลดเข้ามาได้
 แต่ขออย่าให้เล็กกว่า ๔ วา เส้นที่ขีดลงไว้ไม่จำเป็นจะต้องตรงแกลอน
 ตามที่ขีดไว้ ถ้าหากว่าแห่งใดจะต้องโอนไปกว่านี้ เพื่อรักษาผลประโยชน์
 ของผู้ซึ่งจะอยู่ริมถนนทั้ง ๒ ฝาก ไม่ให้ต้องไปเปนเศษตกไปถนนข้าง
 หนึ่ง ซึ่งจะใช้อะไรไม่ได้ จะโอนกว่านี้อีกสักน้อยหนึ่งก็ได้ แต่อย่าให้
 ถึงคดงอ บังเหลื่อมกันไม่แลเห็นตลอดถนน

ในการที่จะห้ามไม่ให้ปลูกสร้างอันใดในที่เพลิงไหม้นี้ ขอรออย่าให้ห้ามหมดทั้งท้องที่ซึ่งจะเสียประโยชน์ เพราะล่วงไปวันหนึ่งก็เงินขอให้รับลงหลักถนนตามที่จะทำไปได้เช่นกล่าวมาข้างต้นเสียในวันหนึ่ง ๒ วันให้สำเร็จ แล้วประกาศห้ามเฉพาะแต่ในรั้วหลักไม่ให้ปลูกสร้างอันใดในที่นั้น

เมื่อได้ทำเช่นนั้นแล้ว ให้กรมสุขาภิบาลคิดประมาณการทำถนนราชชนนีให้สำเร็จทีเดียวในต้นปี ส่วนเส้นที่ขีดประมาณว่าจะทำถนนตามคลองโรงกะทะนั้น จึงให้ตรวจทำแผนที่ต่อขึ้นไป โดยว่าจะรู้ว่ามีคนในบังคับต่างประเทศอยู่ในที่นั้น ก็ขอรออย่าให้หยุดด้วยความตกใจ เมื่อจะขัดข้องประการใดก็ไว้ว่ากล่าวต่อไป

สีหะสิทธิ์

สวนดุสิต

ที่ ๔๑/๑๔๓๖

สวนดุสิต

วันที่ ๑๕ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง กรมหลวงนครสวรรค์

ด้วยชายบริพัตรสุขุมพันธ์มีหนังสือมาบอกว่า เมื่อวันที่ ๑๗ เดือน
เวลา ๑๐ ทุ่ม เกิดเพลิงไหม้ขึ้นที่ห้องแถวตำบลตึกแดง ซึ่งหมื่น
นครบาลปลัดอำเภออยู่ พันจ่าตรี นายสง พร้อมด้วยพลทหาร
ดับได้ สงสัยว่าเป็นเพลิงไหม้ เพราะมีกระดานน้ำมันปีโตรเลียมกำลัง
เพลิงไหม้เป็นเชือกอน ๑ แลมีสาเหตุที่ควรจะได้สวนได้ว่าจะได้บอกไป
ให้กระทรวงนครบาลทราบด้วย

เรื่องปรากฏว่าข้อซึ่งกองตระเวนสืบได้ความว่า ไฟไหม้เกิดขึ้น
ที่ครัวแล้ว ก็เป็นอันพอใจว่าไฟไหม้ที่เตาหุงข้าว ความจริงย่อมคาดเห็น
ได้ว่า ผู้ซึ่งหุงหาอาหารกินย่อมเขมิดเขม้เชื้อไฟเป็นอันมาก ฟืนเหลือ
เท่าไรก็ชุบน้ำเก็บไว้ใช้อีกเช่นนี้โดยมากจะเหลืออยู่ในเตาก็แต่ถ่านซึ่งจะ
กระเด็นพลัดตกไปไหนไม่ได้ ไฟจะเกิดขึ้นในครัวได้ก็แต่ทอดปลา
น้ำมันลุก ฤๅติดไฟแรงเกินไป เปลวไฟโอบอุกฝาจากฝากระแวงจึงจะ
ลุกขึ้นได้ ไฟที่ลุกขึ้นในครัวเวลา ๘ ทุ่ม ๑ ยามนี้ย่อมจะเป็นไฟทั้งทั้ง

นั้น จะเดาให้พวกผู้ร้ายทิ้งเพลิงไ้เปลือเถิน จนถึงจะคิดเห็นว่าถ้าจะทิ้งไฟแห่งใด จะเหมาะยิ่งกว่าที่ครวันนั้นไม่มี เพราะที่ครวันยอมจะรกลีเยว มีพื้นแลกระบุงตะกร้าเป็นเชื้อทั้งยอมจะไม่มีถนนนอนอยู่ในครวันนั้นเลย เป็นธรรมดาณั้น เค้าว่ามันไ้เช่นนั้นไม่ได้ ขอให้กรมกองตระเวนจำไว้เป็นตัวอย่าง

เพลิงที่เกิดขึ้นครั้งนั้นในที่อยู่เจ้าหน้าที่อำเภอเอง กลัวจะชิงสี่บความไม่ได้หนักไป ขอให้เชอตรีตรองดูให้จงดี

อนึ่ง ทหารก็ดี กองตระเวนก็ดี พบเพลิงทั้งเข้าดับได้ทันเช่นนั้น เมื่อได้ส่วนได้ความถ่องแท้น่าจะให้รางวัลเสียบ้างพอสมควร แต่ไม่ใช่เงินสินบล เงินสินบลนั้นไว้ให้ต่อเมื่อพิจารณาได้คนร้ายเป็นลัดขังจึงให้ขอให้เชอคิดกำหนดรางวัลแลหาเงินสำหรับให้รางวัล จ่ายทุกคราวที่ดับเพลิง แต่แรกติดได้ดังนี้ทุกคราวไป

เชอพิท

ส่วนกลีต

ที่ ๔๕/๑๕๖๓

สวนดุสิต

วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

ได้รับหนังสือมีมาที่กรมขุนสมมตอมรพันธ์ ที่ ๒๖๔๑๕/๔๗๕ ลง
วันที่ ๓๑ มกราคม ส่งตำเนารายงานกรมกองตระเวนเรื่องคนร้ายลอบ
วางเพลิงที่โรงแฉวมุถนรอนเมือง ตำบลหัวลำโพง แต่ดับได้ทันทั้งที่
ไม่ไหม้ลุกลามต่อไปนั้น ทราบแล้ว

เรื่องคนร้ายลอบวางเพลิงนั้น ก็เป็นนำอัสจรรย์ที่ตรวจจับกันแข็ง
แรงถึงเพียงนี้ยังมีลอบทิ้งเพลิงอยู่ได้เสมอ น่าจะมีสมักรพรคาเวก
คนร้ายที่เข้ากันอย่างไรอยู่ ขอให้สืบสวนสอดแนมเอาต้นเหตุจำพวกคน
ร้ายเสียให้ได้ ที่จะคอยจับเวลาทั้งอย่างเดี๋ยวจึงจะจับไม่ได้ ถ้าเช่นนั้น
เปลืองเมื่อไร ก็คงจะเกิดเหตุได้เมื่อนั้น ถ้าเป็นคนหากินเฉาะตัว
ทั้งไฟไม่สำเร็จเป็นช้านาน ก็จะมีเบื่อนายที่มันจะมีเจ้าหมวดเจ้าหมู่ซึ่ง
เช่นเขาฤาได้บ้างกระมัง จับต้นเค้าได้สักคนหนึ่งคงจะสาวเอาผู้ร่วมคิด

ได้ ถ้าจะไปมีว่่มจับเอาแต่ในเวลาทั้งอย่างเดี๋ยวนั้นไม่เสาะหาต้นเหตุ นานี่
จะไม่สงบลงได้ เมื่อได้ขึ้นคำที่ว่าเช่นนั้นก็คงจะร้องว่ายาก ความยากนั้น
ก็เห็นอยู่แล้ว แต่เป็นเรื่องที่น่าควรพยายาม

อินทนิล

สวนดุสิต

ที่ ๔๒/๑๔๓๕

สวนดุสิต

วันที่ ๑๕ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๓๓/๑๔๕๘๕ ลงวันที่ ๑๘ เดือนนี้ บอกเรื่อง
ที่ได้เดือนเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมให้ช่วยจัดการให้ศาลรับพิจารณา
พิพากษาคดีเรื่องอัยยีน พี่ชายลักสิ่งของแกลอบวางเพลิงใหม่ที่วิมาน
นฤมิตร เพื่อได้ส่งโทษให้เป็นเชิงอย่างแก่คนพาลนั้น ทราบแล้ว

เห็นว่าตามที่เธอก็คิดนี้ถูกแล้ว ต้องกันกับคำสั่งที่ได้สั่งเสนาบดี
กระทรวงยุติธรรมให้รีบเร่งพิจารณาเรื่องทั้งไฟ

ฉัตรทิพย์

สวนกุหลาบ

ที่ ๕๒/๑๖๔๕

สวนกุหลาบ

วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง กรมหลวงนเรศรวรฤทธิ์

ได้รับหนังสือที่ ๔๐/๑๖๐๑๘ ลงวันที่ ๑๑ เดือน ว่าได้ไต่สวนเรื่อง
คนร้ายวางเพลิงที่ห้องแถวหมื่นทรงนครา ตำบลตึกแดง ซึ่งพันจัตรา
นายสงแลพลทหารเรือด้ได้ ได้ความว่านายฝั่งคนชามของแขกตึกแดง
เป็นผู้ด้ได้ หาใช่พันจัตรา นายสงแลพลทหารเรือด้ไม่ แต่ผู้ร้ายยัง
ไม่ได้ไต่เงินอนนั้นทราบแล้ว

ความมันไม่น่าเชื่อทั้งนั้น การไต่สวนเหตุเท่านั้นทั้งข้างมากกว่า ๒๐ วัน
คเหมือนจะต้องตั้งเครื่องจักรประกอบการแก้ไขมาก ไม่อยากจะเชื่อ
ทั้งสองฝ่าย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

สวนกุหลาบ

สวนดุสิต

วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

เข้าใจว่าไฟไหม้วันนี้ เหตุด้วยเชอลูกขึ้นเต็นว่าไฟไหม้ไหม้แล้ว พัน
เขตร์ตรุสจีน จึงได้พากันมีความประมาท ด้วยนึกว่าพันเขตร์ด้วยกันทั้ง
นั้น แต่ที่จริงฉันทจะกวาดขึ้นต่อไปอีก เพราะถ้าหากว่าเป็นธรรมดา
จุดไฟไม่ติดมาช้านาน คงต้องเบื้อหน่ายกันลงบ้าง นั้นมันไม่สิ้นความ
เบื้อหน่าย ยังพยายามตั้งอยู่ไม่ขาด ที่ไหนจะนอนตาหลับลงได้

ที่เป็นสำคัญ นั้น เรื่องโปลิสที่ว่าออกจากราชการไปได้เดือนหนึ่ง
ทั้งไฟด้วยเสื่อโปลิสแล้วด้วยกระดาษฟอมของโปลิส คนที่ออกไปเช่นนี้
จะออกไปเมื่อใด ฤคนร้ายเข้ามาเป็นโปลิสเมื่อใดก็ไม่มีใครรู้ ตามความ
จริงนั้นฉันทได้ทราบมาจากปากผู้ที่ควรเชื่อไม่ใช่ทหารเรือ ไม่ใช่ทหาร
บก ไม่ใช่พระองค์สาย ซึ่งเธอจะหาว่าหาเหตุก่อนแคะ ได้ทราบจากคน
ซื่อเียง ๆ ที่เที่ยวเตร่เคยไปดับไฟ ได้เห็นแลได้ยินคนว่าโปลิสประสม
มือแย้งของ รู้แลพูดกันทั่วทั้งเมือง เมื่อมีเหตุปรากฏเช่นนี้จึงกระทบ

น. 473 ๗๗

๑.3

๑๖.๒ ๔๕

ใจมาก ฉันรู้เขื่อถือว่าเธอมีน้ำใจปรารถนาดีอย่างซึ้ง ไม่ผิดอันใดกับตัวฉันเลย แต่เมื่อนายฝ่ายโปลิศมักมีความเห็นวิปริตวิปลาศไปเสียต่างว่าจะเสียเกียรติยศชื่อเสียงของกรม โปลิศที่ได้จับ ได้ลงโทษกันบ้างนั้นก็จริงแต่มั่นน้อย โปลิศมีนายน้อยคนไม่ใช่อย่างทหาร อาจจะทำทุลาจารต่าง ๆ ให้ปรากฏแก่ตาโลกได้ เมื่อนายไม่เห็นถ้ำหากว่านายคิดเห็นไปเสียว่าจะชอกแซกก่อนและลงโทษความประพฤติคนของตัวก็เหมือนอย่างประจารกรมตัวเอง ฤจะหากนชากด้วยอีกชั้นหนึ่ง คนมันจะชั่วอยู่แล้วมันก็ยิ่งชั่วหนักไป

อาจารย์วัดของโปลิศที่ได้เห็นในวันนี้ มันเหมือนอ้ายที่เขาเล่นลครล้อจริง ๆ แรกฉันไปถึงไม่มีโปลิศเลย สักครู่หนึ่งนาน ๆ จึงได้มีมากคนหนึ่งขึ้นเล็งอยู่กลางถนนหลังโค้ง ๆ ฉันได้สั่งให้ทหารมหาดเล็กตำรวจต้อนคนซึ่งเข้าไปยืนอยู่เปล่า ๆ ไม่ได้ทำอะไรให้ห้สักคนขนของ แต่สั่งกันกว่า ๓๐๐ คำ ใคร ๆ ก็เข้าใจ แต่อ้ายโปลิศนั้นไม่มีวิญญาณ สุดแต่ใครแบกของหาบของออกมา ไปเที่ยวไล่หุบไล่ตีผลัก ไซ้ว่าจะเจ็บปวดอันใด ดูมันก็ไม่ม่แรงก็มากน้อย แลก็ไม่เห็นใครกลัวเกรงว่ากระไร อ้ายเจ๊กมันก็เดินโซซัดโซเซจนอดหัวเราะไม่ใคร่จะได้ ส่วนอ้ายคนที่ขึ้นล้อมตัวอยู่เปล่าออกเป่นกอง ไม่ชักห้ามชักไล่อะไร คอยแต่รับงานคนขนของ ตรงกันข้ามกับที่สั่งให้ทำงานตลอดเวลาที่ขึ้นอยู่นั้น ภายหลังจึงมีฝรั่งนายโปลิศพาโปลิศแขกเดินผ่านขึ้นไปเห็นจะเป่นกองชักมาให้รักษาที่ฉันไปอยู่นั้น แต่เดินเลขขึ้นไปข้างนำสักครู่หนึ่ง ฉันจึงได้ขับขั้รถขึ้นไปสั่งให้เปิดคนออก โปลิศพวกนั้นจึงได้ขับไล่คนโดยไม่ปราณีปราศัยขัดกันคลัก ๆ แต่ดั่งที่มีทูปกันบ้างห้ามหยุด นี้แหละกิริยาโปลิศมันไม่เป่นที่น่าให้คนไว้เนื้อเชื่อใจ จึงเป่นที่กินแหนงสงสัยของคนเป่นอันมาก ไฟไหม้

กริ่งขอให้ไต่สวนให้ดีๆ มีคำกล่าวว่าเป็นไฟทั้ง วิ่งไล่ตามจับกันไป
แต่กำแพงจะเอาแน่ไม่ได้ ขอสำคัญนั้นให้ตรวจโปลิสเรื่องแย่งของ แล
อัยเรื่องโปลิสที่ต้องสงสัยว่าทั้งไฟ ถ้าวุ่นให้รอดไปได้นั่นแลดี หากไม่ถ้า
เห็นได้ข่าวที่ลาออกจากโปลิสแล้วไปเป็นผู้ทั้งไฟ โปลิสพวกกันเองเป็น
ผู้จับ เห็นจะจับไม่ไหว แล้วจะพากันฉิบหายเสียทั้งบ้านทั้งเมืองถึงจะ
จับตัวเอาแน่จริงๆ ไม่ได้ ขอโปลิสก็จะพุ่งเหืองไป ความไม่วางใจมาก
ขึ้น การภาชน่าจะรักษาหาก

อินท

สวนกุหลาบ

ที่ ๕๔/๑๖๗๖

สวนกุหลาบ

วันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง กรมหลวงนเรศวรวรฤทธิ

ได้รับหนังสือมีมาที่กรมขุนสมมตอมรพันธ์ที่ ๒๘๗/๑๖๒๕๑ ลงวันที่ ๑๓ เดือนนี้ เป็นรายงานกองตระเวนได้สวนเรื่องเพลิงต่อจากวันที่ ๕ เดือนนี้ว่ามีผู้เก็บชุดเพลิงซึ่งคนร้ายทิ้งที่โรงแถวใกล้ตรอกสิบเบี้ย ถนนเขาวราชได้ ชุดนั้นทำด้วยกระดาษฟอมนบายซึ่งของหายของกองตระเวนแลเสื้อชั้นในพลตระเวน สงสัยนายผลัดพลตระเวนนี้ ซึ่งได้ลาออกไปเดือนหนึ่งแล้ว เข้าห้องอยู่ใกล้ที่คนร้ายวางเพลิง มีกระดาษฟอมที่เหลือไข้อยู่ในห้องว่าจะเป็นคนร้ายทิ้งเพลิง ได้จับตัวนายผลัดส่งศาลไปริสภาไต่สวนแล้ว นั้นทราบแล้ว

ขอที่มีกระดาษฟอมแลเครื่องไปลิส ทั้งไปลิสซึ่งออกจากรุ่นที่ใหม่เพียงเดือนเศษเช่นนี้ไม่สู้ดี อย่างเลขที่สุดท้ายของหลวงตกรี้เสียหยาไปลิสเป็นคนเข้ง่ายออกง่าย ขอให้ระวังให้มาก

ฉัตรทิพย์

สวนกุหลาบ

ที่ ๕๕/๑๖๘๕

สวนกุหลาบ

วันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๕

ถึงกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ได้รับหนังสือที่ ๔๒/๑๖๔๓๘ ลงวันที่ ๑๖ เดือนนี้ เป็นรายงาน
เรื่องเพลิงไหม้ตึบบลนนราชวงษ์ แลปรารถเรื่องโรงยาฝิ่นซึ่งอยู่ในหมู่
บ้านเรือนที่เปนเชอเพลิง เห็นควรรัฐบาลจะขอทักเสยงโรงยานั้นไว้
เพื่อรักษาพระราชทรัพย์ ส่งสำเนาหนังสือที่มีไปยังพระยาสุริยานุวัตร
ด้วย เรืองมาให้ดูนั้น ทราบแล้ว

ที่เดือนเรื่องโรงยานั้นนี้ พระยาสุริยาพูดเมือวานนี้ว่า หากได้ ก็
บ้านเจ้าพระยาภาส แต่เห็นจะไม่ตกลงได้เร็วอย่างเช่นเธอว่า จะได้พูด
กับพระยาสุริยานุวัตร(๑)

สมเด็จฯ

(๑) พระยาสุริยานุวัตร (เกิด นุนนาค)

ที่ ๕/๗๑

ที่ประชุมพระที่นั่งอภิเศกดุสิต

วันที่ ๘ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๖

ทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยมีลายพระราชหัตถ์ที่ ๑๒/๓๕๗ ลงวันที่ ๖ เดือนนี้มา เรื่อง
 เจ้าพนักงานจับตัวเงินชุนผู้ร้ายจุดเพลิงเผาตึกแถวที่ถนนกลันตัน(*)ได้
 ศาลได้สวนได้พิรุณแล้ว จึงส่งคดีให้กรมอัยการฟ้องต่อศาลพระราชอาญา
 ต่อไป แลยังทรงสอบสวนหาพยานส่งกรมอัยการต่อไป กับให้สืบหาตัว
 เงินที่ว่อยู่กับเงินชุนต่อไป เมื่อได้ความมีหลักฐานว่าสมรู้ร่วมคิดกัน ก็
 จะได้ฟ้องต่อไป นั้น ทราบแล้ว เรื่องนี้ฟังดูคำพยานตามที่มาในรายงานนี้
 ดูก็พอเป็นหลักถานอยู่แล้ว ที่ทรงสอบสวนหาพยานส่งกรมอัยการต่อไป
 นั้นดีแล้ว แลเห็นว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญอยู่ ควรต้องรีบหาพยานส่ง
 กรมอัยการให้ ได้ฟ้องและพิจารณากันเสียโดยเร็ว

(*) ถนนกลันตัน ตั้งแต่ถนนเจริญกรุง ถึงถนนพระรามที่ ๔

ส่วนกุศล

ที่ ๘/๑๑๖

สวนกุศล

วันที่ ๒๑ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

ถึง พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง

ได้รับหนังสือมาที่กรมขุนสมมตอมรินทร์ที่ ๓๑/๓๘๔ ลงวันที่
 ๑๕ เดือนนี้ ว่ามีคนร้ายทั้งตะเกียงซึ่งมีเพลิงติดในใต้ถุนเรือนอำแดง
 พร้อม ตำบลตรอกเข้าหาลาม (หัวลำโพง) จับนายเฮงแลกระดาชูป
 นามันได้นั้น ทราบแล้ว เรื่องทั้งไฟจับชาก เรื่องนี้มีหลักถาน น่าจะ
 กอระวังอย่าให้ความหลุดไปเสีย

อินทราธิบดี

ที่ ๑/๑๕

ที่ประชุมพระที่นั่งอภิเศกดุสิต

วันที่ ๓ กันยายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

แจ้งความมายัง เจ้าพระยามราช

ได้รับหนังสือที่ ๓๑๔/๕๒๒๔ ลงวันที่ ๒ เดือนนี้ รายงานเรื่อง
 เพลิงไหม้ตึกแถวของกรมพระคลังข้างที่เชิงสะพานกษัตริย์ ว่าตึกเพลิง
 เกิดจากเงินที่อนเต็มน้ำมันตะเกียงไม้ดับเพลิง เงินที่อนหลบหนีไปยังไม่
 ได้ตัวนั้น ทราบแล้ว

ที่ ๒/๑๖

ที่ประชุมพระที่นั่งอภิเศกดุสิต

วันที่ ๓ กันยายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

แจ้งความมายัง เจ้าพระยาอมราชฯ

ได้รับหนังสือที่ ๓๑๒/๕๒๐๕ ลงวันที่ ๒ เดือนนี้ ว่ากรมกอง
 [ตระเวนขึ้นรายงานเพลิงไหม้บ้านหลวงอาษาศิริการดำบลสี่แยกกรมทหาร
 เรือ ชาวบ้านใกล้เคียงช่วยกันดับทัน กงไหม้แต่ครัวครึ่งหลัง ได้
 สวนได้ความว่าเกิดจากนายกลัดคนใช้ดับถ่านที่เตาไฟไม่หมด เพลิงจึง
 ลุกลามขึ้นนั้น ได้ทราบแล้ว

หมวดที่ ๑๙

ว่าด้วยเรื่องที่เกี่ยวข้องแก่การพนัน

ที่ ๑๖/๕๑๕

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก ๑๑๔

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยเรขอจดหมายมาที่กรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ที่ ๑๓๖/๒๕๐๘๐ ลงวันที่ ๑๔ เดือนก่อน ว่าจนถึงกำหนดตรฐจีน การเล่นบ่อนเบี้ยแลการพนันนอกบ่อน จะยอมให้เล่นตามเลขหรือห้ามขาดประการใด ด้วยพระราชบัญญัติกำหนดห้ามยังไม่แล้วนั้น ได้ทราบความแล้ว

การเล่นบ่อนอกบ่อนในเวลาตรฐ ซึ่งอ้างว่าได้อนุญาตไม่ให้จับครั้งหนึ่งนั้น เพราะเจ้าพนักงานว่าจะห้ามไม่ให้เล่นไม่ได้ในสมัยนั้น แต่ในพระราชบัญญัติก็หาได้แก้ไขอย่างไรไม่ การต่อมาเจ้าพนักงานก็ไม่ได้ถามอีก ด้วยถือว่าเป็นการตามเลขหรือตามเลข จนเกิดเล่นลูกสามไปถึงเจ้านายแลข้าราชการเปนอันมาก การที่เธอถามครั้งนี้ ไม่ได้ว่าห้ามปรามจะเป็นการขัดข้องอย่างไรเช่นแต่ก่อน มีความสงสัยแต่ว่ารัฐมนตรีได้แต่งกรรมการแก้ไขพระราชบัญญัติยังไม่แล้ว จะให้เป็นไปตามเลขหรือจะห้ามนั้น เห็นว่าความปรารถนาที่ได้มีมาแต่ไร ๆ จนถึงครั้งหลังนี้ก็มีแต่ที่ได้คิดสกัดกั้นให้แคบเข้าทุกครั้งที่ควรที่เสนาบดีหรือรัฐมนตรีแล

ข้าราชการทั้งปวงจะต้องช่วยคิดแลรักษาราชการหันเข้าหาทางนั้น ถึงว่า
พระราชบัญญัติซึ่งจะสกัดกัน อันกรรมการจะทำยังไม่แล้วก็ดี ก็ควรที่
จะใช้ตามพระราชบัญญัติเดิมได้ เห็นว่าไม่เป็นการขัดข้องอันใด ข้อ
ซึ่งว่าพระเทพผลุเป็นกงตระเวน เป็นผู้ทำภาษีเองไม่ควรนั้น จะกลับ
เห็นว่าควรอย่างไรก็ได้ เมื่อจะทำภาษีก็ต้องออกจากกงตระเวน

ฉัตรทิพย์

ที่ ๔๐/๕๔๔

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๔ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๖

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือเลขที่ ๒๓๕/๑๒๗๖๘ ลงวันที่ ๒๑ เดือนนี้ มาว่า
ได้สืบได้ความว่ามีผู้ลอบลักเล่นการพนันหลายรายนั้น ได้ทราบแล้ว

ซึ่งเขตตรวจการตามนำที่ดังนี้ เป็นการชอบแล้ว ที่ควรจะฟ้องได้ก็
ให้ฟ้อง ทั้งยังฟ้องไม่ได้ก็ให้สืบสวนแล้วกล่าวไปให้ตลอด

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

ที่ ๔๘/๒๘๔

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก ๑๑๖

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยได้รับหนังสือกรมหลวงเทวะวงษ์ ฯ ว่าได้พูดจากับเธอในการที่จะจัดการจับเงินที่อ้างว่าเป็นคนในบังคับฝรั่งเสสตลอดการเล่นการพนันนั้น ตามที่เธอว่าในที่ประชุมเสนาบดีว่า มงสิเออร์ล้อย ให้หนังสือออร์มาสามฉบับแล้ว แต่มีอีกข้อหนึ่งคือในหนังสือนั้นว่าถ้าจะจับเวลาไรต้องไปบอกเสมียนที่สถานทูตก่อน แลหนังสือออร์มาก็ให้เลเกาะตัว เธอว่าจะขอหนังสือออร์ไปใหม่ให้จัดได้ทั่วไปนั้น เห็นชอบด้วยแล้ว ให้เธอกินหนังสือออร์นั้น เลเกาะตัวนั้นเสีย แลจัดการไปตามที่ได้ตกลงกันในที่ประชุม

ส่วนคดี

ที่ ๕/๒๖๒

ส่วนคดี

วันที่ ๕ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๒

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

ด้วยมีหนังสือที่ ๑/๑๖๕๖ ลงวันที่ ๔ เดือน ๕ ว่าด้วยกระทรวงพระ
คลังมหาสมบัติส่งดำเนินาเรื่องราวนายอากรบ่อนเบย ซึ่งเขาชอกันร้องทุกข์
เรื่องการพนันสี่เหลงลัก ว่ามีผู้เล่นเปนอันมากทำให้เงินเดิมพันบ่อน
เบยตกขาดไป มาให้เธอคำริห์ก่อนนั้น เธอสอบสวนได้ความว่าการพนัน
ประเภทนี้ไม่ได้กำหนดตำบลที่ให้เล่น จึงจึงพากันตั้งเล่นกันมาก แลตั้ง
ตั้งเล่นในที่ริมถนนตำบลประชุมชนไปมาากนั้นด้วย ถ้าจะแก้การพนัน
อันนี้ไว้ในประเภทอื่น เงินอากรก็คงไม่ตก เธอจะร่างกฎแก้ประเภท
การพนันนั้นให้รวมอยู่ในประเภทที่ ๒ ซึ่งเล่นได้เป็นครั้งเป็นคราวแลเฉพาะ
ตำบลมาขออนุญาตออกนั้น ได้ปรึกษาในที่ประชุมเสนาบดีตลอดแล้ว
อนุญาตให้ออกตามร่างนั้น

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ที่ ๑๓/๖๘๓

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๑ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๓

ถึง กรมหลวงนครสวรรค์

ด้วยได้รับจดหมายที่ ๑๒/๕๓๕๓ ลงวันที่ ๑๐ สิงหาคม สกน^๕ ขอ
 อนุญาตออกประกาศห้ามไม่ให้เล่นการพนันที่เรียกว่าเข็บบอกในกรุงเทพฯ
 ตามร่างประกาศที่ส่งมานั้น ทราบแล้ว อนุญาตให้ออกประกาศ

ที่ ๔/๑๒๓

พระราชวังสราญรมย์

วันที่ ๒๕ สิงหาคม รตนโกสินทร สก ๑๒๕

ทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับลายพระหัตถ์ที่ ๒๑/๑๔๑๓ ลงวันที่ ๒๓ เดือนนี้ เรื่อง
จะแก้พิกัดอาคารพนักในกรุงเทพ ฯ มีอัตราพิกัดบ่อนไฟเป็นต้น ตั้ง
ร่างกฎเสนาบดีแลร่างอัตรากำอนุญาตเล่นการพนักมณฑลกรุงเทพ ฯ ที่
กำหนดใหม่ซึ่งจะออกใช้ตั้งแต่วันที่ ๑ กันยายน สก ๑๒๕ นั้น ทราบแล้ว
ได้ไปศึกษาในที่ประชุมเสนาบดีสภา เห็นว่าอัตรากำใบอนุญาตไฟ
ควรคงไว้ตามร่างในประกาศ ก็ในกรุงเทพกลางวัน ๖ บาท กลาง น
๑๒ บาท แลร่างกฎเสนาบดีนั้นดีแล้ว ควรออกได้ อนุญาตให้ออก
ประกาศ

หมวดที่ ๒๐

ว่าด้วยเรื่องที่เกี่ยวข้องแก่การศาล

ร. ที่ ๑๖๗/๑๐๘ น.ป. ๓

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๘ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๐๘^{๒๒}

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ กอมมิตีกรมพระนครบาล

ด้วยจดหมายที่ ๕/๑๑๕ ว่าด้วยความขัดข้องในการที่จะปลุกขวาง
บทความในกรมพระนครบาลมานั้นได้ทราบแล้ว ซึ่งเห็นว่าในระหว่างนี้
ควรจะกำหนดประชุมลูกขุนผู้ใหญ่ผู้น้อยพร้อมกัน หรือกำหนดเพียง
๒-๓-๔ นายมาปลุกขวางบทปรับความนครบาลที่ศาลกรมพระนคร-
บาล ๗ วันครั้งหนึ่งทุกคราวนั้นเป็นการชอบแล้ว ให้นัดลูกขุนมาประชุม
ตามกำหนดที่ว่ามาเถิด

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ร. ที่ ๒๒๒/๑๐๘ จ. ๖

พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์

วันที่ ๒๖ ธันวาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๐๘^{๒๒}

ด้วยกรมหลวงเทววงศัวโรประการ แจ้งความว่ามีผู้กล่าวโทษกับต้น
 เอมส์ หลวงรัฐยาธิบาลบัญชา ในการที่หลวงรัฐยาธิบาลได้ประพาศไม่
 ชอบในเวลาที่ยังอยู่วิเวกกันที่บางขวางนั้น ให้กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ
 กรมหลวงพิชิตปรีชากร พระยาสมุทบูรณราชย์ เป็นตราการชำระ
 หลวงรัฐยาธิบาลบัญชาให้ได้รับความตลอด

ร. ที่ ๑๓๘/๑๑๑ น.ป. ๓

เกาะสีชัง

วันที่ ๓๐ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๑

ถึง กรมหมื่นนเรศรวรฤทธิ

ด้วยข้าราชดิษฐ์ในกระบวนความ ซึ่งธรรมเนียมเดิมให้ชนดิษฐ์ของ
 ต่อกรมพระตำราจ ขอให้หมายเกาะจับจำเลยมาพิจารณานั้น เห็นว่าวิธีชน
 ดิษฐ์ของต่อกรมพระตำราจเช่นนี้ไม่เป็นกระบวนที่ดีที่เ็วในทางพิจารณา
 เพราะมีเหตุที่ต้องไปติดเน่นข้ออยู่โดยมาก เพราะไม่มีใครเอือเพื่อรับผิดชอบ
 บัดนี้ได้ตั้งกระทรวงยุติธรรมขึ้น เพื่อจะจัดการชำระความให้
 ดคนแล้ว การเรื่องดิษฐ์ของนี้ควรจะยกมาให้ป็นนำที่กระทรวงนครบาล
 รับหมายเกาะหมายจับ แลป็นผู้นำดิษฐ์ขึ้นหาหรือฉัน ตามอย่างเช่น
 กรมพระตำราจได้เคยทำมาแต่ก่อน เห็นว่าจะป็นการเอือเพื่อรับผิดชอบ
 ในส่วนนี้แพนทหนึ่ง แต่ต่อไปให้กระทรวงนครบาลป็นเจ้าหน้าที่สำหรับ
 รับหมายเกาะหมายจับ ถ้าดิษฐ์ของด้วยผู้มีบรรดาศักดิ์ดิษฐ์ขวางจะทำไป
 ไม่ตลอด ก็ให้ผู้นำดิษฐ์ของชนบอกฉันเถิด

อินทพร

ที่ ๔๐/๖๑๐๕

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๖ กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๒

ถึง กรมหมื่นนเรศรวรฤทธิ

ด้วยเรื่องหนังสือที่ ๒๘/๗๕๘๔ ลงวันที่ ๒ เดือนนี้มา ว่าด้วย
 มีคนร้ายเอากระบอกไม้ไผ่บันจูดินปืนระเบิดเรือนาย เล็กบัว เจ้าพระยา
 ภาสฯ ที่เช่าเรือนแถวอยู่ริมถนนหน้าวัดประยูรวงศาวาส เขตพิกะวะที่
 ดูความเรื่องนั้นเห็นมีคดีเกี่ยวข้องกับตัวหลวงพิพิธภักดี จะขออนุญาตชำระ
 ให้เป็นความลับสิ่งพิเศษในกระทรวงนครบาล และขอตัวหลวงพิพิธ
 ภักดี(๑)มาพิจารณาได้ส่วนให้ได้รับความเท็จจริงนั้น ขออนุญาตให้ชำระตาม
 ที่ว่ามานี้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

(๑) หลวงพิพิธภักดี (โหมต จากติกรัตน์)

ที่ ๔๖/๗๖๕๔

พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์

วันที่ ๒๕ สิงหาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๒

ถึง กรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ

ด้วยเรื่องจดหมายที่ ๓๒/๑๐๓๕๕ ลงวันที่ ๒๓ เดือนนี้ เป็นรายงาน
 เรื่องผู้ร้ายปล้นบ้านเรือนราษฎรตำบลบางหย้งแขวงกรุงเทพฯ เมื่อวัน
 วันที่ ๒๑ ได้ทราบแล้ว ที่ได้ตัวผู้ร้ายทั้งที่ตั้งนดนัก ซึ่งเชอชอนุญาต
 พิจารณาความร้ายในกระทรวงนครบาลจนเสร็จจำนวนนั้น ฉนั้นอนุญาต
 แล้ว ให้ชำระเถิด

ที่ ๖๔/๘๖๓๓

พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์

วันที่ ๒๑ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๒

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยได้รับจดหมายเขอลงวันที่ ๑๓ เดือนนี้ บอกข่าวที่กรุงเทพฯ ๗
 มานั้น ได้ทราบแล้ว เรื่องคนลอบตีศีรษะลูกแดนแดนด้อลด์ ท่นำประตุ
 วิมานเทเวศร์นั้น เปนการตีกันใกล้พระบรมมหาราชวังนัก ต้องเร่งชำระ
 เอาตัวให้จงได้

ที่ ๗๕/๑๐๕๘๗

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๓๐ มีนาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๒

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

ด้วยเรื่องจดหมายที่ ๒๑/๒๓๓๖๕ ลงวันที่ ๒๗ เดือนนี้ ถึงกรมหมื่น
 สมมตอมรพันธุ์ เรื่องเงินตั้งของเจ้าชายบำรุงถนนจับหญิงว่าหาจไป
 โดยพลการ เธอขออนุญาตชำระความเรื่องนี้เป็นความรับสั่งพิเศษใน
 กระทรวงนครบาลนั้น ได้ทราบความแล้ว ฉะนั้นอนุญาตให้เธอชำระความ
 เรื่องนี้เป็นความรับสั่งพิเศษในกระทรวงนครบาล ตามที่เธอขออนุญาต
 มานี้แล้ว

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

ที่ ๓๑/๖๗๕

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๕

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยเมื่อเวลาคนนั้น ฉันได้พบพูดปรึกษาเกี่ยวกับกรมหลวงพิชิตปรีชากร
ถึงเรื่องที่จะจัดการศาลสถิตยุติธรรม ขึ้นความใหม่ซึ่งไม่ได้ส่งไป
กรรมการ คงว่าอยู่ในศาลที่จะให้แล้วไปได้โดยเร็ว แลเตรียมซึ่งจะ
สำหรับใช้กระบวนพิจารณาใหม่ ครั้นวันนี้ได้พบกับกรมหลวงพิชิตฯ อีก
พร้อมด้วยมองซิเออชัมบีนส์ เพื่อจะปรึกษาวิธีการซึ่งขัดข้องอยู่อย่างใด
ซึ่งจะทำให้การเดินไปไม่ได้เร็ว บัดนี้มีความซึ่งควรจะพิจารณาแก้ไข
อันเกี่ยวข้องอยู่ ทั้งกระทรวงยุติธรรมแลกระทรวงเมืองอย่างหนึ่งซึ่งฉัน
ได้ทำเป็นคำสั่งสอดมาในซองนี้ด้วยแล้ว

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

ที่ ๕๘/๑๓๔๓

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๓๐ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๕

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

ด้วยมีหนังสือที่ ๑๐๗/๒๑๑๑๔ ลงวันที่ ๒๗ เดือนนี้ ตอบมาว่าด้วย
ได้ไปผูกขาดกับกรมหลวงพิชิต ฯ เรื่องจัดนำทำการระวางประโยชน์ของการ
พิจารณาคดีในศาลต่าง ๆ กับว่าได้ชี้แจงระดับให้พวกกองตระเวนตำบล
ลำหิณฑความครั้นคร้ามต่อพวกนายฟ้า แลได้จัดการในเรื่องที่ศาลออก
หมายให้จับคนของมะหะหมัดบิลาลเพื่อจะได้มาสืบเป็นพยานอีก ๒ คน
นั้น ได้ทราบแล้ว

ที่เธอได้จัดการในเรื่องเหล่านั้นไปนั้น เป็นการถูกต้องชอบแล้ว

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

ที่ ๑๒/๓๐๖

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๗ สิงหาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๐

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยเรื่องศาลที่จะตั้งเมืองธัญบุรี ได้จัดการกับกระทรวงยุติธรรม
เป็นอันตกลงกันว่าตัวคนก็มีเงินเดือนก็พอจะใช้มาได้ แต่เงินทำศาลซึ่ง
เลขทำอย่างเมืองอื่น ๆ เสร็จจนได้จะก่อเป็นเงิน ๘,๐๐๐ บาท ไม่มี ถ้า
อนุญาตเงินรายชัณแล้วก็เป็นตั้งได้ เพราะฉะนั้นบัดนี้ขอจะถามว่า ตาม
แปลนที่กะไว้ดูมีศาลแซมมีอะไร ๆ พร้อมทุกอย่าง การศาลนั้นอยู่ใน
งบประมาณสร้างเมืองธัญบุรีด้วยหรือไม่ขอให้ตอบโดยเร็ว ถ้าทั้งเข้าไป
ศาลก็ไม่ได้ตั้ง

ฉัตรทิพย์

ที่ ๑๕/๓๑๕

พระที่นั่งอัมพรสถาน

วันที่ ๑๒ มิถุนายน รัตนโกสินทร ศก ๑๓๐

ถึง เจ้าพระยาฯ

ได้รับหนังสือที่ ๑๒/๒๕๖๔ ลงวันที่ ๕ เดือนนี้ ว่าเวลานี้มีคดีรวม
ทั้งแพ่งและอาญา ซึ่งกรมทั้งหลายในกระทรวงนครบาลต้องว่าอยู่เป็น
อันมาก แต่ผู้ที่ชำนาญทางกฎหมายจะได้ช่วยในทางนี้ ให้การดำเนิน
ไปทันกาลสมัยยังไม่มี ขออนุญาตตั้งปลัดพระธรรมนูญขึ้นตำแหน่งหนึ่ง
มีอัตราเงินเดือน ๖๐๐ ถึง ๗๐๐ บาท จะตัดเงินในตำแหน่งนายกกอง
ตระเวนฝรั่งตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งในกระทรวงนครบาล ซึ่งเห็นว่า
ไม่จำเป็นมาตั้งจ่าย ไม่ต้องเพิ่มงบประมาณ ขออนุญาตให้หลวง
ไพจิตรสัจจาคุล(๑) ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ข้าหลวงพิเศษมาเป็นปลัด
พระธรรมนูญนั้น ทราบแล้ว ถ้าพูดกับกระทรวงพระคลังแลกระทรวง
ยุติธรรมเรียบร้อยแล้ว ก็อนุญาต

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยา...

(๑) หลวงไพจิตรสัจจาคุล (สุทธิ สุวรรณสุทธิ)

ที่ ๘๖/๕๓๕

พระราชวังสนามจันทร์

วันที่ ๒๗ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๓๐

ถึง เจ้าพระยาอมราช

ด้วยมีหนังสือที่ ๓๒/๕๕๘ ลงวันที่ ๒๖ ธันวาคม ว่าด้วยมีการ
ขัดข้องกันขึ้นในระหว่างกระทรวงยุติธรรมกับกระทรวงนครบาล เรื่อง
การว่าความในแพนกอ้าเกอชั้นนอกมา ขอความวินิจฉัยนั้น เรื่องนี้ได้
สอบถามไปยังกระทรวงยุติธรรมฯ ได้ส่งบรรทึความเห็นมา และได้
พิจารณาตลอดเรื่องแล้ว คงได้ความโดยย่อว่า กระทรวงยุติธรรมวิตก
ไปว่า ตามความคิดของกระทรวงนครบาลในการที่จะให้อ้าเกอชั้นนอก
มีอำนาจได้สวนคดีอาญา แลส่งตรงถึงศาลอาญา ข้ามศาลไปริสกา
นั้น จะเป็นข้อที่ชาวต่างประเทศจะหยิบยกขึ้นว่ากล่าว โขเยไปได้หลาย
ประการ เพราะตามกฎหมายเดิวนั้นกำหนดอำนาจศาลไปริสกาได้ชัดเจน
ถ้าเกิดเปลี่ยนแปลงโดยอาการใดขึ้น ก็อาจจะแคล้งยกเป็นเหตุพูดไป
ต่าง ๆ ให้ได้รับความรำคาญ การที่กระทรวงยุติธรรมคิดระวังไว้ล่วงหน้า
เช่นนี้ เห็นว่าเป็นการถูกต้องตามหน้าที่ของเขาอยู่ เพราะฉะนั้นต่อไปควร
กำหนดให้อ้าเกอชั้นนอกมีหน้าที่เพียงได้สวนชั้นต้นเท่านั้น ถ้าแม้เห็นว่า
คดีมีเหตุผลพอที่จะพิจารณาได้ก็ให้ส่งฟ้องศาลไปริสกาตามอย่างที่เคยทำ
มาแต่ก่อน แต่ถ้าแม้การที่จะให้กรมกองตระเวนเป็นโจทย์ เป็นข้อขัด
ข้องด้วยนายกองตระเวนมักบกพร่องในส่วนทางความรู้จักกฎหมาย ก็ควร

อนุญาตให้ตั้งเจ้าพนักงานกองอัยการในกรมอำเภอเป็นทนายของกรม
 กองตระเวนในศาลโปริสภาได้ แต่ถ้ามเมื่อศาลโปริสภาจะส่งคดีไปยัง
 ศาลพระราชอาญาแล้ว ก็ให้กรมอัยการเป็นทนายตามหน้าที่ต่อไป เจ้า
 พนักงานกรมอำเภอไม่ควรจะเข้าไปแย่งหน้าที่กรมอัยการในศาลสูง แต่
 เพื่อความสะดวกแห่งการดูแลเพื่อให้ติดต่อกันตลอด เจ้ากรมอัยการจะขอให้
 เจ้าพนักงานอัยการกรมอำเภอ ซึ่งเป้นทนายแทนกองตระเวนในศาล
 โปริสภาไปชี้แจงข้อความให้เข้าใจกันก็ได้ ถ้าไม่มีขัดข้อง ฝ่ายกรม
 อำเภอจะขอให้เจ้าพนักงานอัยการของตนเข้าไปเป็นทนายผู้ช่วยเจ้ากรม
 อัยการในคดีสำคัญบางเรื่อง อย่างเช่นนี้เจ้าพนักงานกรมมหาดไทยฝ่าย
 เหนือได้เคยทำมาแล้วบ้างได้ก็จะเป็นการดี ฉะนั้นจะเป้นประโยชน์
 ด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย ให้หลุดจากกับเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมให้เป้นที่เข้าใจ
 กัน แล้วจัดการวางระเบียบลงให้เรียบร้อยเพื่อความสะดวกแห่งการงานทั้ง
 ๒ ฝ่าย

อินทพร

หมวดที่ ๒๑

ว่าด้วยเรื่องการค้าสำมะโนครัว

ที่ ๓๔/๖๒๘

พระที่นั่งอัมพรสถาน

วันที่ ๑๗ กรกฎาคม รัตนโกสินทร ๑๒๘

ถึง เจ้าพระยาวรรณ

ได้รับหนังสือที่ ๒๘/๓๔๑๔ ลงวันที่ ๑๓ เดือนนี้ ว่าร่างกฎเสนาบดี
การทำสำมะโนครัวในกรุงเทพฯ ผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศได้เห็นชอบ
ด้วยแล้ว แต่มีปัญหาในเรื่องนี้ว่าควรเป็นพระราชบัญญัติฎีกาเสนาบดี
ที่ได้ร่างขึ้นเป็นกฎนี้เอาใสร้อยพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารซึ่ง
อนุญาตให้เสนาบดีมีอำนาจออกกฎในการทำสำมะโนครัวได้ แต่พระราช
บัญญัตินั้นมิได้รวมคนในบังคับต่างประเทศด้วย เป็นการขวาง ๆ กันอยู่
ขอเรียนพระราชปฏิบัติสั่งร่างกฎเสนาบดีและคำชี้แจงกับทั้งบัญชี
ตารางมาด้วยนั้น ทราบแล้ว

เรื่องนี้ตามที่ได้ปรึกษากันในที่ประชุมเสนาบดี เห็นควรมีพระราช
บัญญัติว่าด้วยการทำบัญชีสำมะโนครัว เพราะในกรุงเทพฯ เกี่ยวกับคน
ในบังคับต่างประเทศ ส่วนหัวเมืองได้จัดการไปตามพระราชบัญญัติ
ปกครองท้องที่ที่มีที่ขัดข้องจะต้องออกกฎเสนาบดีที่จะได้อำใสร้อยพระราช
บัญญัตินั้นไปด้วยกัน แลพระราชบัญญัตินี้ควรรวมเรื่องที่จะทำบัญชี
คนเกิดคนตายแลคนเข้าออกเสียด้วย ที่เจ้าพระยาวรรณกล่าวความ
ปรารภมาในกฎ บอกว่าการจะทำอย่างนั้นอย่างนี้แค่นักควรจะให้

กว้างๆ พระราชบัญญัติเดี๋ยวนี้นี้ไม่ใช่ภูมิพระราชบัญญัติอย่างเก่า อย่าง
ใหม่เป็นแต่หยิบใจความดำเนินกระแสนี้พระบรมราชโองการสั่งให้ทำ
ส่วนรายละเอียดใช้กฎหมายดี ได้ให้ร่างพระราชบัญญัติขึ้นในที่ประชุม
ส่งมาให้ด้วย ส่วนความในกฎหมายดีที่เกี่ยวกับเจ้าหน้าที่มาให้มาออก
บัญชีที่กระทรวงวัง แลแบบต่อท้ายที่ใช้ภาษาอังกฤษกำกับด้วยนั้น
ไม่ควร ให้ใช้แต่ภาษาไทย ส่วนที่จะส่งไปตามบ้านคนในบังคับต่าง
ประเทศจะพิมพ์เป็นภาษาฝรั่งเศสก็ควร

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ที่ ๔๔/๓๓๐

พระที่นั่งอัมพรสถาน

วันที่ ๑๓ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

ถึง เจ้าพระยาอมรราช

ได้รับหนังสือที่ ๓๘/๔๔๗๒ ลงวันที่ ๑๒ เดือนนี้ ส่งร่างกฎเสนาบดีว่าด้วยการจดทะเบียนคนเกิดคนตายแลคนย้ายท้องที่ ๒ ฉบับมาขออนุญาตออกใช้ตั้งแต่วันที่ ๑ กันยายน ศกนี้ เป็นต้นไปนั้น ร่างกฎเสนาบดี ๒ ฉบับนี้ได้ปรึกษาในที่ประชุมเสนาบดีแก้ไขบางแห่งอนุญาตให้ออกตามที่ได้แก้แล้วนี้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาอมรราช

ที่ ๔๖/๕๐๕

พระที่นั่งอัมพรสถาน

วันที่ ๑๘ กันยายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

ถึง เจ้าพระยาอมรราช

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๔๒/๕๓๑๑ ลงวันวันนี้ เรื่องได้จัดการสำรวจ
 สำนวนครุฑพลเมืองในกรุงเทพฯ แลจดทะเบียนคนเกิดคนตาย กับได้
 ส่งแผนที่แบ่งเขตสีมาให้ดูด้วยนั้น ทราบแล้ว

การที่ได้สำเร็จตั้งนี้เป็นพยานความสามารถของกระทรวงนครบาล
 เป็นอันมาก การที่จะพิมพ์จำนวนคน มีข้อที่ควรคิดให้แยกคายอยู่บ้าง
 ที่จะแก้ไขหากก็มีเช่น เทียบจำนวนไทยกับจีนแผ่นดิน จะได้พูดกันต่อไป

ฉะเชิงเทรา

ที่ ๔๗/๑๐๐๑

พระที่นั่งอัมพรสถาน

วันที่ ๒๑ กันยายน รัตนโกสินทร ศก ๒๒๘

ถึง เจ้าพระยาชมราช

ได้รับหนังสือที่ ๔๔/๕๗๐๓ ลงวันที่ ๑๕ เดือนนี้ ว่าพวกหนังสือพิมพ์
จะขอขอดบาญชีสำนวนครวัไปลงพิมพ์ ส่งร่างขอดบาญชีสำนวนครวั
ย่อ ๆ มาให้ดู ถ้าเห็นชอบจะส่งไปให้ลงพิมพ์นั้น ทราบแล้ว

ร่างบาญชีที่จะส่งลงพิมพ์ไม่แยกผู้หญิงผู้ชาย เห็นจะไม่พอความ
ปรารถนา การที่จะแยกไม่มีอันตรายอย่างใด มีที่รังเกียจอยู่แต่เรื่องเทียบ
จีนแลไทย จะทำให้ปากขาวแลคำเรียบได้ ควรปิดไว้ แต่มักมีทางรู้
เมื่อบอกละเอียดลงไปแล้วก็ปิดยาก

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยา...

ที่ ๕๔/๑๒๓๓

พระที่นั่งอัมพรสถาน

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

ถึง เจ้าพระยามรราช

ได้รับหนังสือที่ ๔๓๑/๓๓๓๘ ลงวันที่ ๑๓ เดือน สิงหาคม ๑๒๘๓ คนเกิดคนตายซึ่งได้ลงมือรับแจ้งความตั้งแต่อำเภอที่ ๔ ของเดือน กันยายนจนอาทิตย์ที่ ๑ เดือนพฤศจิกายน มีคนเกิด ๖๐๔ คน ตาย ๑๑๓๓ คน มาว่าที่มีคนเกิดน้อยกว่าตายนี้ เปนด้วยชั้นแรกราษฎรยังไม่ทราบทั่วถึงตลอด เวลาเกิดจึงไม่มีใครจะไปแจ้งความ ส่วนตาย จำเป็นต้องแจ้งความขอรับใบอนุญาตเผาหรือฝังเป็นการบังคับอยู่ในตัว ทั้งมีศพเก่าตายก่อนวันสำรวจปะปนอยู่ด้วย เมื่อได้ตรวจดูตามรายงานประจำอาทิตย์โดยละเอียดแล้ว เห็นได้ว่าจำนวนคนเกิดทั่วชั้นเป็นลำดับ เพราะราษฎรทราบทั่วถึงกันยิ่งขึ้น ทั้งเจ้าพนักงานหมั้นตักเตือนอยู่เสมอแล้วราษฎรยังไม่เปิดเผยให้มหาชนทราบ เพราะเห็นว่าราษฎรคนเกิดยังไม่แน่นอนนั้น ทราบแล้ว ควรจะรอฟังไปให้ถึงที่ก่อน จึงเปิดเผย

หมวดที่ ๒๒

ว่าด้วยเรื่องที่เกี่ยวข้องแก่การทหาร

ที่ ๓๕/๕๖๒๖

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๕ มิถุนายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๒

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยเรามีหนังสือที่ ๒๖/๗๒๗๒ ลงวันที่ ๒๙ เดือนนี้ ว่าด้วยจัดซื้อ
ผ้าเย็บเสื่อกลางเกงและทำเครื่องภาชนะใช้สอย ทหารส่งกองทัพกับส่ง
บาญชีที่กรมหมื่นดำรงส่งไป แลได้คิดลดค่าแรงแลตรวจของในตลาด
ซ้นลดได้ จะข้มเงินกระทรวงคลังจ่ายไปก่อนนั้นได้ตรวจทราบความแล้ว
เห็นว่าถึงราคาจะถูกลงได้น้อยกว่าที่ควรจะถูกได้ก็ขังดี ควรจะให้ลงมือ
ทำไม่ต้องร้องรื้อเครื่องจักรเย็บผ้าในวังที่โรงเย็บผ้าในวังเฟลีย์^(๑) แล้ว
เป็นแต่ทำอาหารร้องแรงอยู่บ้าง คุณเหมือนจะมีมาก แต่ไม่รู้ว่าจำนวนแน่
เท่าใด จะดีเกินต้องการทุกอย่างก็ไม่รู้ ถ้าหาซื้อไม่ได้ควรจะเรียกเอา
ออกไปแต่ที่เธอคิดจะซ้นเป็นของสำหรับใช้ในคุกต่อไป เงินก็ไม่มาก
อนุญาตได้เงินทั้งปวงนี้ อนุญาตให้เป้นข้ม ได้ส่งไปที่กระทรวงคลังแล้ว

ป.ล. เครื่องจักรเย็บผ้ามีอยู่ในวัง ๑๐ เครื่อง

(๑) failure

ที่ ๓๖/๓๐๒

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๔ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๕

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

ด้วยมีความเกิดขึ้นเรื่องหนึ่งในกรมสัสดี ซึ่งทำให้ฉันปรารถนาคถึงความเสื่อมซึ่งเป็นผลของวิธราชการในกรมสัสดี เพราะหาทางที่จะสั่งขัดข้องอันนั้นให้ตลอดไปได้เป็นทางใดอย่างใดไม่ได้ ชั่งคิดไป ๆ ก็เห็นโทษเป็นปกติสมุบาท ด้วยในท้องความนั้นมีปรากฏอาการความประทุติของผู้นำเลขส่งชำระปรากฏทุกอย่าง ได้ทราบว่าการบริหาร ๆ กิจจัดการแก้ไขเลขในกรมพระกระลาโหม คล้ายกับความที่ฉันคิดเห็น จึงเอาตัวมาถามดูก็เป็นที่ถูกใจนัก เห็นว่าสัสดีชั้นอยู่ในกรมเมืองก็ไม่เป็นประโยชน์อันใด ทั้งกรมเมืองแลกรมสัสดีเขาก็ไม่มีช่องจะได้จัดการอันใดได้ ข้างพระกระลาโหมไม่สู้มีการอันใด แลเข้าแบบอย่างเก่า แลลงร่องอย่างใหม่เป็นท่าทางอันดีนัก จึงได้สั่งขกรมสัสดีมาขึ้นพระกระลาโหมด้วยความเห็นแจ้งอยู่ในสำเนาหนังสือถึงเจ้าพระยานรรัตน์ ฯ หวังใจว่าเธอคงจะเข้าใจตลอด แลจะเห็นดีด้วย จึงไม่คิดหาหรือก่อนส่งไปที่เดียว บอกรมาให้ทราบไว้ด้วย

ได้คัดสำเนาหนังสือถึงเจ้าพระยานรรัตน์ ฯ (๑) ส่งมาด้วยแล้ว

ที่ ๔๑/๓๒๘

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๓ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๕

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยเธอจดหมายที่ ๔๓/๑๓๑๒๗ ลงวันที่ ๕ ตุลาคม ตอบมาด้วย
 เรื่องที่จะย้ายสัสดีมาไว้ในกระลาโหม เธอจะขอให้ยกการเร่งเงินไพร่สม
 กำลักรวมมาเสียด้วยนั้น ฉันทอนุญาตแล้ว ให้ส่งเสียกันเถิด

ที่ ๓๐/๖๐๕

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๕ กันยายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๗

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

ตามที่เธอได้นำความมาบอกเมื่อเดือนก่อน เรื่องพวกพลทหาร
ไปทำท้าววิวาทกับพลตระเวน จนถึงเกิดขว้างปากันขึ้นที่โรงพักถนน
พายุรัตน์นั้น ฉันได้สั่งไปให้เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ชำระได้สวน
บัดนี้เจ้าฟ้ากรมขุนนริศฯ ส่งคำให้การพวกพลทหารมา ถ้าให้การพวกพล
ทหารกล่าวถึงความประทุติของโปลิศซึ่งก่อการวิวาท ควรจะพิจารณา
ได้สวนเอาความจริงได้ เพื่อจะได้ลงโทษผู้ที่ทำผิดเสียบ้าง ให้เธอ
ได้สวนโปลิศให้เรื่องนี้ให้ได้รับความให้ตลอด

ที่ ๖๔/๒๐๖๘

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๔ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๑

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

ด้วยได้รับจดหมายที่ ๓๖/๑๘๕๖๕ ลงวันที่ ๒๒ มกราคม แลที่ ๓๗/๑๘๖๑๔ ลงวันที่ ๒๓ มกราคม เรื่องนายร้อยตรีเปลื้อง กรมทหารเรือ ฟ้องมิสเตอร์ลอซันต่อศาลกงสุลอังกฤษ กับจดหมายที่ ๓๘/๑๘๖๑๕ ลงวันที่ ๒๓ มกราคม เรื่องจัดนายทหารเรือแลพลทหารพร้อมด้วย สारวัดพลตระเวนออกลาดตระเวนตามฝั่งตะวันตกนั้น ทราบแล้ว ว่านั้น ได้หาตัวอากาศมาสอบถาม ได้ความว่านายเปลื้องผู้ต้องหาได้ฟังเข้ามา เปนทหารเรือชั้นตัวเข่าบังคับการไม่ ได้มาอยู่แต่ครั้งพระยาชลยุทธฯ ๑ ยังบังคับการอยู่แล้ว

หนังสือซึ่ง ม. ลอซันมิได้ไปถึง แลคำฟ้องได้ส่งให้ไปพิจารณา ทราบว่า ต้นหนังสือนั้นยังอยู่ เมื่อได้ตัดสินความที่นายเข่าฟ้องแล้ว ได้ให้ พนักงานฟ้องนายเปลื้องส่วนที่ผิดข้อบังคับทหาร แลที่เอาความใน หนังสือราชการซึ่งไม่ได้อนุญาตไปใช้ ยังต้องขอพยานในราชันจาก กรมกองตระเวนต่อไป แต่ที่นายเปลื้องฟ้องที่ศาลกงสุลอังกฤษนั้น ได้ส่งให้ถอนฟ้องแล้ว ดังนี้

ฉนั้นเห็นว่ามูลเหตุที่เกิดขึ้นครั้งนี้ มีคนที่เกาะกะอยู่ในโปลิสบางคน แลมีคนที่เกาะกะอยู่ในทหารเรือ บางคนวิวาทกันแลกันเถาะตัวมาเข้า-

นาน ต่างพวกต่างหาความกัน แลกัน แลชวนวิวาทกัน ด้วยเชื่อว่ามุลนาย
ทั้ง ๒ ฝ่ายคงจะเข้าด้วยตัว หรือพร้อมอยู่ที่เห็นจริงตามคำคนในบังคับ
ของตัว นายต่อนายคงจะไม่ได้พูดจากกันโดยปราณีปราณอม ย่อมจะพูด
จากกันแต่เป็นทางราชการหรือทางความ ซึ่งต้องประกอบด้วยพยาน
หลักฐานแลชั้นเชิง คนเหล่านั้นก็ต้องเที่ยวเสาะหาพยานหลักฐานแล
ประกอบด้วยคำของตัวด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย ก็เป็นอันต่างคนต่างคอยหา
ความกัน แลกันมาขึ้นรายงานต่อมุลนาย ๆ ที่เป็นคนใจเขาก็เชื่อถือ พลอย
มีใจเป็นศัตรูกัน แลกันตามบ่าวไปด้วย เมื่อบ่าวได้รู้เจ้านายว่าเป็นเช่นนั้น
แล้ว ก็มีความกำเริบก่อเหตุผลชวนวิวาทกันหนักขึ้น เมื่อฝ่ายหนึ่ง
มาฟ้องร้อง ความเชื่อใจว่าฝ่ายนั้นคิดจะหาความอยู่จึงมาฟ้อง การที่
จะพิจารณาหรือพิพากษา ก็เกิดระแวงระไวให้ใจอ่อนไป ไม่ทำโทษกัน
ลงได้เต็มที่ตามที่ควรจะทำ ใครก็ยิ่งกำเริบหนักขึ้นจนถึงเกิดวิวาทกัน
ใหญ่ครั้งนี้เป็นที่สุดเพราะความปราณีปราณอมสนิทสนมในระหว่างนาย
ต่อนายไม่เป็นไปไม่ได้ตามที่ควรจะเป็น

ข้างฝ่ายทหารนั้นก็คือ นายฉันเป็นผู้มีหน้าที่ซึ่งจะชำระลงโทษทหาร
แต่เขาใจผิดเสียว่าโปลิศเป็นศัตรูกับทหาร ตัดสินลงโทษไม่เต็มที่หลาย
เรื่อง แต่เมื่อเวลามาเสนอ อากาศได้แก่เพิ่มโทษเป็นหลายครั้ง ถึงดังนั้น
พวกไพร่คงยังถือว่านายฉันเป็นผู้มีใจเมตตาต่อตัว ก็ได้ใจดังนี้เป็น
ตัวอย่างข้างฝ่ายทหาร ส่วนข้างโปลิศนั้นเล่า นายเท็นผู้พี่ของนายเปลื้อง
นั้นก็เป็นผู้ที่เสาะแสวงหาเหตุซึ่งจะมาฟ้อง เหตุนั้นก็เป็นการเล็กน้อย
ครั้นเมื่อพิจารณาคำพยานก็เบิกไม่ถึงความที่กล้าย ๆ เช่นนี้จะมีมาแล้วก็
เรื่องก็ไม่ทราบ แต่ความอย่างนี้เป็นเหตุให้ทหารเห็นไปว่า โปลิศอยาก

จะเสาะแสวงหาผิดให้แก้ทหารเรืออย่างเดียว จึงเป็นเหตุให้เกิดความ
 พยายามมากขึ้น ชวนจะให้เกิดวิวาทด้วยความโทโส ข้างฝ่ายโปลิศ
 เล่าก็ยิ่งให้สืบเสาะหาความชั่วทหารจนหุยมหิมหนักขึ้น เมื่อการเป็นอยู่
 เช่นนี้ ที่จะจัดการให้ผู้น้อยต่อผู้น้อยควบคุมกันออกตรวจตรานั้นก็ดีไป
 ได้ชั่วคราวหนึ่ง หรือได้เฉพาะแห่งเฉพาะตำบล หาเป็นที่เรียบร้อยตลอด
 ไปไม่ได้

ทางซึ่งจะเป็นการเรียบร้อยได้นั้น เหมือนหนึ่งว่าความเรื่องนาย
 เปลื้องนี้ ถ้าหากว่า ม. ลอซันเป็นคนชอบกันกับอากาศ รู้ว่านายเปลื้อง
 ซึ่งเคยเป็นผู้ร้ายลักปืนครั้งหนึ่งไปเป็นนายทหาร ม. ลอซันจะต้องไปหา
 อากาศบอกให้รู้ว่า คนนี้เคยเป็นผู้ร้ายเช่นนั้น จึงเชื่อว่าอากาศไม่อยากจะ
 ได้ชะโมขไว้เป็นนายทหาร คงจะถาม ม. ลอซันว่ามีอะไรเป็นหลักถาน
 ม. ลอซันจะให้ดูสำนวนที่พิจารณาแล้วตัดสิน ถ้าหากว่าการที่ทำนั้น
 ร้ายแรงไม่สมควรที่จะเป็นนายทหารคงได้ไล่อันแล้วในเวลานั้น ที่ว่า
 เป็นตัวอย่างจนถึงความใหญ่หน้อยอันใดก็ดี ถ้าความเชื่อใจกันในระหว่าง
 ผู้บังคับการต่อผู้บังคับการมีอยู่ ผู้น้อยทั้ง ๒ ฝ่ายก็จะไม่กล้ามีความ
 กำเริบ ด้วยเกรงอยู่ว่านายพูดกันได้ฉันทมิตรสหาย ไม่ใช่เป็นแต่มี
 หนังสือไปมาถึงกันโดยความระวังเป็นทางความซึ่งพอที่จะคิดแก้ไขให้
 เชื่อมติด ๆ ไปได้

เพราะฉะนั้น ในเรื่องความวิวาทกันนี้ ถึงแม้จะได้ลงโทษผู้มีความผิด
 เช่นนายฉันททหาร ซึ่งชำระได้ด้วยความผิดแล้วก็ดี ถึงแม้จะได้จัด
 นายทหารแลนายโปลิศออกตรวจตราพร้อมกันแล้วก็ได้ก็ดี แต่ถ้าผู้บังคับ
 การทั้ง ๒ ฝ่ายยังต่างคนต่างถือขึ้นเชิงกัน ไม่เป็นมิตรไมตรีกันได้แล้ว
 จะลบล้างความพยายามอันนี้ให้หายเป็นอันยาก

จึงเห็นว่าเป็นเรื่องสำคัญนัก ซึ่งจะต้องให้ ม. ลอชันกับอากาศรชอบ
 กันให้สนิท คนผู้น้อยทั้ง ๒ ฝ่ายจึงจะสิ้นความพยายามต่อกันแลกัน แล
 เมื่อฝ่ายใดผิด ผู้บังคับการทั้ง ๒ ฝ่ายจะแลเห็นได้ด้วยไน้ตาอันสว่าง
 ดึกว่าเวลาที่ห่างเหินกันเช่นนั้นเป็นอันมาก

ฉัตรทิพย์

ที่ ๖๓/๒๑๐๖

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๕ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๑

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับจดหมายที่ ๔๐/๑๕๖๔๐ ลงวันวานนี้ว่าด้วยพลทหารกับ
พลตระเวนวิวาทกันที่ตลาดนางเลิ้งนั้น ทราบแล้ว

เรื่องที่ใช้อาวุธปืนรายกลาง จะต้องสืบความให้จงได้ชัดเจน

พลตระเวนที่สะเตชันนี้ ได้เคยทำการหยาบช้ำต่อจันลากรดต่อหน้า
ฉันทองครุฑหนึ่ง สักเดือนเศษหรือสองเดือนมาแล้ว เวลานั้นพอรถฉันทอง
ยังห่างแจ็กไม่ทันเห็นเดินเข้าไปจะจับลากรด ยังไม่ทันจับ ชกแลทุบแจ็ก
สัก ๗-๘ ครั้ง ซึ่งเป็นการไม่ควรจะทำเลย วันนั้นเป็นวันประชุม
นี้ก็จะกลับมาบอกในที่ประชุมก็ลืมไปเสีย อีกครั้งหนึ่งตบคนไทย
คนหนึ่งซึ่งเดินเกะกะในเวลาเสด็จนั้น จึงเห็นว่าคงมีกนกริยาไม่ดีใจคอ
หยาบช้ำเข้าประจำอยู่ในสะเตชันนั้น ควรจะบังคับให้นายตรวจตรา ถ้า
เห็นว่าเป็นคนใจร้ายเช่นนี้ไม่ควรจะให้ไปปลิศุดูแลสุขทุกข์ของราษฎร

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

หมวดที่ ๒๓

ว่าด้วยเรื่องที่เกี่ยวข้องแก่สัตว์พาหนะ

วิ, ที $\frac{๑๕}{๔๕}$

ถึง กรมหมื่นภูษเรศธำรงศักดิ์ ด้วยจดหมายเป็นความเหินเรื่อง
บันทุกกระบือออกต่างประเทศ แลมากระบือขาย ได้ทราบความแล้ว
การซึ่งเธอเอาเป็นธุระดูแล การซึ่งจะเสียประโยชน์บ้านเมืองดังนี้
ชอบแล้ว แต่จะต้องขอชี้แจงเรื่องที่เหมาะสมกับเรื่องนี้ ให้เธอรู้การ
ตลอดเสียก่อน

คือ เมื่อหกเจ็ดปีมานี้ เป็นปีแรกที่จะเกิดบันทุกโคออกต่างประเทศ
ท่านเสนาบดีพร้อมกันปรึกษา ว่าโคเป็นสัตว์ที่มีคุณหาควรจะให้บันทุก
ออกไปต่างประเทศไม่ จึงได้มีหนังสือไปถึงกงซุลทุกประเทศ กงซุล
ชาติอื่น ๆ ได้ขอมตามคำขอหลายกงซุล แต่กงซุลบางชาติมันจำได้ชัดแต่
วิลันดาชาติหนึ่ง โปเรสดีไม่ยอม เพราะโคไปเป็นเสบียงทหารวิลันดา
ที่ไปรบเมืองอาจีน แต่เขตอบมีสยขนอกชั้นนั้นชี้แจงชี้ขาวว่าธรรมดา

สัตว์ที่เป็นอาหารเลี้ยงชีวิตรประเทศ { โต มีโตห้ามปรามซื้อขาย แล
หนิง

เมื่อคิดโดยธรรมดาที่จะเป็น มีผู้ซื้อแล้วก็ยังมีผู้ที่จะเลี้ยงปรนปรือไว้ขาย
เหมือนกับ { เป็ด หมู ไม่เห็นว่าจะหมดสิ้นไป เพราะเหตุที่ซื้อไปกินเป็น
ไก่
อาหารหาควรที่จะห้ามไม่ อีกประการหนึ่งถ้าจะเป็นช่องโจรผู้ร้ายที่
จะลักโค กระบือของชาวนามาขาย ก็เชื่อว่าจะลักมาขายให้แก่เรื่อที่จะ

มันทุกไปต่างประเทศอย่างเดี๋ยวนั้น ข้อมจะลักมาซื้อขายกันใช้ในการนานนั้น
เองก็มี การที่จะรับโจรสู้ร้ายเป็นพนักงานของไทยเองที่จะต้องรักษา
เมื่อไม่คิดรับโจรสู้ร้าย ถึงโดยจะห้ามไม่ให้มันทุกโคกระบือออกไป
ต่างประเทศ ก็คงไม่สิ้นสู้ร้ายอยู่เอง เพราะฉะนั้นเขาไม่ยอมที่จะห้าม
ไม่ให้มันทุกโคกระบือออกไปต่างประเทศ

ฝ่ายเราเห็นว่าถ้าที่เขาว่ามาถูกต้อง จึงได้ลดอนคำขอนั้นเสีย ทำ
พระราชบัญญัติบังคับทั้งในกรุง หัวเมือง ให้ตั้งตำบลที่สำหรับซื้อ } โกล
} กระบือ

ให้ทำรูปพรรณสำหรับ { โกล ทั้งสิ้น ถ้าซื้อขายโคกระบือกันนอกจาก
} กระบือ
ตำบลที่ตั้ง แลโคกระบือ——ไม่มีหนังสือสำหรับตัว——จะจัดว่าเป็น
โคกระบือสู้ร้าย ความแจ้งอยู่ในหมายประกาศแต่ท้องตราบังคับฉบับ
นั้นแล้ว

หมายประกาศฉบับนี้ ได้ส่งลงไปยังกงซุลต่างประเทศ ขอให้บังคับ
สัปเขตต์ให้ประพฤติตามกงซุลหลายชาติ ได้รับบังคับสัปเขตต์ตามหมาย
ประกาศ แต่บางกงซุลโปรเตสแตนต์ไม่ยอมรับตามหมายประกาศ ฉะนั้นสงไสย
ว่าจะเปนวิสัยคชาติหนึ่งที่ไม่ยอม แต่ส่วนกงซุลอังกฤษนั้นตอบเป็น
เชิงว่าจะลองยอมให้ทำดูก่อน

พระราชบัญญัตินั้นก็เปนอันใช้ได้แต่นั้นมา แต่ได้เกิดความกะแหร
กะแหรกับ { ฝรั่งเศส บ้าง ที่เมืองนครไชยศรีสองสามครั้ง การจะตกลง
} วิลันดา
ประการใดจำไม่ได้

แต่ในเมื่อสองสามวันนี้ มีแขกในสัปเขตต์วิลันดาคนหนึ่ง ไปตั้ง
ซื้อโคอยู่ที่เมืองปราจิณบุรี เขาเงินวางประจำให้แก่คนไทยต่อไป คนไทย

นั้นไปลักโกมาขายให้แก่แขก เจ้าของตามมาบอกกรมการ ๆ จับตัวผู้ร้าย
ได้ บอกส่งตัวแขกแลตัวผู้ร้ายเข้ามา ส่งไปให้กงซุลชำระ กงซุลตัดสิน
ให้ขังตรงไว้ที่ศาลกงซุล ๖ เดือน เพราะไม่ทำตามธรรมเนียมบ้านเมือง
ควรถือเอาได้ว่ากงซุลยอมบังคับกับสลัเปกต์ให้ประพฤติตามหมายประกาศ
ฉบับนั้นแล้ว

จึงเห็นว่าถ้าจะห้ามไม่ให้บันทุกกระบือออกจากกรุงเทพฯ ก็จะเป็น
เหมือนการที่ได้พูดกันมาครั้งก่อนแล้ว แลเมื่อคิดดูตามการที่จริงก็เห็น
ว่าการที่ห้ามนั้นไม่สู้จะควร แลไม่เป็นการที่จะช่วยรักษาโจรผู้ร้ายๆ จะ
ทำให้โจรกระบือสิ้นหนุมิสูญพรรคไปได้ เพราะเหตุที่บันทุกออกไปต่างประ
เทศทีเดียว เมื่อจะคิดเปรียบเทียบดู เหมือนอย่างเมืองปิ่นกับเมืองไทร
เมืองไทรก็เป็นเมืองเล็กนิดเดียว ยังเปิดให้ขายโคสุกรเปิดไถไปเมือง
ปิ่นได้ ไม่สิ้นที่ขสุญพรรค ถ้าจะขันพูดจาไป กลัวความจะกลับเข้าตัว

แต่การที่จะเป็นการเสียไปโดยจริงนั้น เราต้องเสียโดยแท้ ในการที่

บันทุกโคกระบือออกไปต่างประเทศนั้น คือขาดทุนภาษี { หนึ่ง
เขา ดังเช่นที่
กระดุก

เธอว่ามา ถ้าจะพูดการเรื่องนี้ ก็จะต้องคิดพูดขอต้งภาษี ซึ่งจะชักภาษี
โคกระบือออกไปต่างประเทศแทนภาษีเบจเสร็จ ที่เราต้องขาดทุนนั้นไป
ทางหนึ่งทีเดียว

แต่การซึ่งจะรักษาโจรผู้ร้ายนั้น ซึ่งจะให้ศาลตั้งชำระความโคกระบือ
เป็นผู้ตรวจจับ ชำระนั้นก็ไม่ได้ถูกด้วยในหมายประกาศฉบับนั้นเป็นหน้าที่
ของอำเภอกำนัน เป็นผู้ที่จะตรวจทำรูปพรรณโคกระบือ ฉะนั้นเห็นว่าพระ
ราชบัญญัติฉบับนั้น ยังพอที่จะป้องกันโจรผู้ร้ายได้มากที่สุดทีเดียว แต่เจ้า

พนักงานละเลยเสียไม่ได้ใช้ ตั้งแต่ออกมาเห็นว่ายังไม่ได้อีเฟก(๑)
 เลยสักครึ่งเดียว เมื่อพระราชบัญญัติไม่มีผลดังนั้นแล้ว ถึงจะจัดอะไร
 ไปอีกก็เปล่า ๆ จะเป็นประโยชน์อันใด

ให้เธอเอาพระราชบัญญัติฉบับนั้นมาตรวจดู ฉันเข้าใจว่าเธอจะมี
 อำนาจพอที่จะจับโคกระบือซึ่งไม่ได้ขึ้นชื่อขายต่อนำอำเภอกำนัน ไม่มีรูป
 พรหมสำหรับตัวได้แล้ว ถ้ามีอำนาจที่จะทำได้ดังนั้นแล้ว เห็นว่าควร
 จะต้องลงจัดตุ๊กที่หนึ่ง เมื่อจะมีเหตุผลจะต้องสู้รบตบมือกันประการ
 ใด ก็ต้องเป็นไปตามการ เห็นว่าควรที่จะจับแขกของไทยที่เธอได้ออกชื่อ
 มานี้ก่อน ถ้าจัดการทางนี้จะดีกว่าที่คิดปิดเอกสพอต เพราะจะได้เห็น
 ผลโดยเร็ว

จดหมายมา ณ วัน ๑๔ ! ๔ ๑๖
 กำนันแม่เบญจศก ศีกราช ๑๒๔๕

(๑) effect

ที่ ๒๓/๖๒๐

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก ๑๑๔

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยเรขอจดหมายที่ ๔๕/๒๖๕๔๕ ลงวันวานนี้ส่งสำเนาต่าง ๆ เรื่อง
 มาสัตว์พาหนะ มีข้อความเปนหลายประการ ได้ทราบแล้ว ที่จึงหมอบ
 ในตังเกลเดือนละ ๔๐๐ บาท กิดเงินค่าภายหลังเดือนละ ๑๓๔ -
 ๑๖๔-๒๓๘ บาทนั้น คงต้องเปนอันจ่ายใช้ในการรักษาโรงที่ฆ่าสัตว์นั้นอีก
 จะเหลือเปนภายหลังก็คงจะเล็กน้อย แต่จะได้ประโยชน์ไม่ต้องเสียค่าจ้าง
 ฆ่าสัตว์ แลรักษากองตระเวนที่บ้วยเจ็บ แลรักษากันที่ตองจับมีบาดแผล
 ในการรักษากันนั้น จะต้องเบิกเงินค่ายาต่างหากดอกกระมัง ถ้าเช่นนั้นก็
 เห็นจะพอหมดภายหลังแต่ก็ไม่เป็นไร ขอให้ทำวิธีเบิกเงินส่งเงินให้เรียบร้อย
 เงินจำนวนเดือนกุมภาพันธ์ มีนาคมเดือนละ ๔๐๐ บาทนั้น ควรจะแยก
 กันกับรัตนโกสินทร ศก ๑๑๕ เงิน ๘๐๐ บาทนั้นเข้าใจว่าเงินสำหรับเพื่อ
 เหลือเพื่อขาด ในกรมพระนครบาล ศก ๑๑๔ คงจะเหลือพอ ถ้าตั้งเงิน
 เบิกเปนส่วนปี ๑๑๔ เสีย ไม่ต้องขึ้นงบประมาณได้จะดี ศก ๑๑๕ ขึ้นงบ
 ปรมาณใหม่ที่เดี๋ย

ที่ ๒๕/๖๖๕

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก ๑๑๔

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยได้รับจดหมายเลขที่ ๒๘/๒๓๖๒๘ ลงวันวานนี้ ตอบมาเรื่อง
จัดการฆ่าสัตว์พาหนะ กับส่งสำเนาหนังสือต่างๆ ในเรื่องจับสับเขกฝรั่ง-
เสสขึ้นฆ่าโคที่ต้องห้ามไม่ยอมเสียภาษี มีข้อความปนหลายประการ ได้
ทราบแล้ว

ตามที่รู้ท่านจะว่าเป็นแน่ยังไม่ได้ แต่ดูจะมีที่ทำไมถูกอยู่จริงใน
แห่งใดแห่งหนึ่ง จะต้องฟังกระทรวงว่าการต่างประเทศต่อไป.

อินทพร

ที่ ๑๒๐/๑๓๓๘

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๖ มีนาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๕

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

ด้วยจดหมายเขาวานนี้ ที่ ๑๓๓/๒๔๒๕๗ ส่งสำเนารายงานหมอ
ในตึงเกิด แลจดหมายถึง กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เรื่องโรคสัตว์พาหนะ
เกิดขึ้นในมณฑลต่าง ๆ ซึ่งเชื่อว่าน่ากลัวหิวตะกโรค แลโรคแปลก
ที่เกิดขึ้นในประเทศทั้ง ๒ อันขนาดเมืองเราอยู่ ด้วยเปนฤดูแล้ง น้ำเค็ม
จะขึ้นมาถึงนั้นได้ทราบแล้ว

โรคสัตว์ที่เปนครั้งนี้ จะเหมือนกับที่เปนมาก่อน ๆ หรือไม่นั้นก็ไม่
แน่ใจ แต่เคยสังเกตว่าถ้าสัตว์เปนโรคที่เรียกว่าเซ้นแล้ว มักเกิดอหิว
ตะกโรคภายหลัง คงจะเกิดได้ด้วยทรากศพของสัตว์เหล่านั้น ควรจะต้อง
กีดแก้ไข หวังใจว่ากรมหมื่นดำรงราชานุภาพจะได้กิดอยู่แล้ว

ฉ. ย. พ. ท. ร.

ที่ ๓๘/๘๐๓

พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพาสน์ เกาะบางปอิน

วันที่ ๒๕ กรกฎาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๑

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

ด้วยได้รับจดหมายที่ ๒๔/๓๑๘๔ ลงวันที่ ๒๒ เดือนนี้ ว่าบริษัท
 นอดดอยเซอร์ลอยด์ ได้ออกคำสั่งแก่กับตันเรือให้ประพฤติกการป้องกัน
 สัตว์พาหนะตามข้อบังคับเมืองสิงคโปร์แล้ว ส่วนการที่จะออกพระราช
 บัญญัติเรื่องนี้เธอเห็นว่าไม่มีผลอันใด ไม่จำเป็นต้องออก ควรแต่ตอบ
 รับหนังสือเห็นชอบตามที่บริษัท นอดดอยเซอร์ลอยด์ ได้ออกคำสั่งเท่านั้น
 ที่ว่านี้ชอบแล้ว

ที่ ๑๔/๘๒๐

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๓ กรกฎาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๒

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือเธอมีมายังกรมขุนสมมตอมรินทร์ ที่ ๑๐๑/๕๗๔๕ ลงวันที่ ๒๑ เดือนนี้ ตอมเรื่องอาการไข้ที่เกิดขึ้นแก่โคในแขวงเมืองสงขลา ส่งสำเนาคำสั่งแจงของหมอโฮเบ็ดมาด้วยนั้น ได้ทราบแล้ว

ไม่เข้าใจว่า การที่จะประกาศห้ามตามพระดำริของกรมหลวงดำรงเป็นการสมควรที่จะลงท้ายหนังสือนั้นจะหมายความว่าสำหรับหัวเมืองหรือในกรุงทั่วไป แต่ถ้าจะประกาศในกรุงก็ยังไม่เห็นเหมือนกันว่าใครจะเป็นผู้ประกาศ ลางทีก็จะเปนน้ำที่เจ้าแผ่นดินตอกกระมัง ถ้าเช่นนั้นก็ขอให้บอกมาให้ทราบ

ที่ ๒๐/๑๐๔๔

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๑ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๒

ถึง กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๑๔/๕๖๔๘ ลงวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๑๒๒ ส่ง
ร่างกฎเสนาบดีสำหรับการใช้พระราชบัญญัติสัตว์พาหนะ รัตนโกสินทร
ศก ๑๑๕ เฉพาะในมณฑลกรุงเทพฯ มาขออนุญาตเพื่อจะออกใช้วันที่
๑ กันยายน ศก ๑๒๒ นั้นทราบแล้ว อนุญาตให้ออก

ที่ ๒๔/๑๑๘๒

พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพาอาสน์ เกาะบางปอิน

วันที่ ๑๕ กันยายน รัตนโกสินทร สก ๑๒๒

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือเลขที่ ๒๕/๘๓๓๑ ลงวันวานนี้ ส่งร่างประกาศ
ห้ามไม่ให้บรรทุกกระบี่ออกจากกรุงสยามชั่วคราวหนึ่ง มานั้น ได้อ่าน
ดูตลอดแล้ว ให้ออกประกาศเถิด เมื่อจะว่ากระไรกัน ห้ามไม่ให้หวัง
ก่อยเบียด

อินทวิฑูรย์

ที่ ๑๑/๒๕๖

พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๔

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๕/๔๒๔๕๑ ลงวันที่ ๒๓ เดือนนี้ ขออนุญาตให้พระรัชฎากรโกศล^(๑) เจ้ากรมสรรพากรใน ออกไปเมืองสิงคโปร์ เพื่อตรวจการฆ่าสุกรที่เมืองนั้นมาสำหรับดำริห์จัดการเรื่องฆ่าสุกรในกรุงเทพฯ พร้อมด้วยเลโอนาด แพทย์รักษาสัตว์ ซึ่งแพทย์สุขาภิบาลขออนุญาตให้ออกไปซื้อฆ่าหลวงที่เมืองสิงคโปร์นั้น ทราบแล้ว อนุญาต

(๑) พระรัชฎากรโกศล. (สง นาวานุเคราะห์) ต่อมาเป็นพระชานามเดิม

ที่ ๒๓/๘๖๖

ที่ประชุมพระที่นั่งอภิเศกคฤสถ์

วันที่ ๒๔ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๔

ทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์

ด้วยเรื่องกรรมการตรวจการออกใบอนุญาตฆ่าสุกรกรุงเทพฯ ฯ ซึ่งได้ปรึกษาในที่ประชุมเสนาบดี เมื่อวันที่ ๑๕ เดือนนี้ ตามที่ได้ทรงทราบแล้วนั้น ในที่สุดที่ประชุมเห็นว่า การเรื่องนี้เป็นภาระเหลืออำนาจของที่ประชุมผู้สำเร็จราชการรักษาพระนครจะทำให้ตลอดไปได้ เพราะฉะนั้นควรรอไว้แต่ในชั้นเห็นควรให้ทรงบอกพระรัชฎาภกรให้จัดการอย่าให้เงินตกได้ ถ้าเงินตกจะต้องโทรเลขออกไปกราบบังคมทูลขอลอดที่เดชะการที่บอกให้พระรัชฎาภกรรักษาการไว้ไม่ให้เงินตกต่ำไปดังนี้ เพื่อเป็นการเปิดช่องให้พระรัชฎาภกรทำการแก้ตัว ถ้าเงินคงอยู่หรือมากขึ้นอีกจะได้เป็นโอกาสที่พระรัชฎาภกรจะแก้ตัว หรือผ่อนหนักเป็นเบาได้ในเวลาที่วินิจฉัยต่อไป แลในการที่จะจัดการเปลี่ยนแปลงแก้ไขอย่างไรนั้น ให้ทรงเป็นนำที่ทรงพระดำริห์จัดการต่อไป

ภม. ๑๐๘๖

ที่ ๓๑/๑๑๒๓

ที่ประชุมพระที่นั่งอภิเศกดุสิต

วันที่ ๑๒ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๖

ทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับลายพระหัตถ์ที่ ๑๓/๕๕๖๖ ลงวันที่ ๑๕ เดือนก่อน เรื่อง พระรัชฎาขออนุญาตเงินทำโรงฆ่าสุกรเพิ่มขึ้นอีก ๔ ตำบล ทรงเห็นควร สร้างขึ้นเพียง ๓ ตำบลก่อน ขออนุญาตเงินสำหรับทำการก่อสร้างโรงฆ่าสุกรใหม่ ๒๐,๐๐๐ บาท กับเงินเดือนพนักงานต่าง ๆ คิดแต่เดือนนี้เป็นต้นไปจนถึงเดือนมีนาคมสกนี้ เว้นไว้แต่พนักงานประจำโรงจะเบิกต่อเมื่อเวลาการก่อสร้างโรงฆ่าสุกรแล้ว กับขอโรงบ่อนเบี้ยเก่าที่ตำบลตลิ่งชัน ในคลองบางกอกน้อยมาแก้ไขเป็นโรงฆ่าสุกรด้วยตามที่ได้ปรึกษาตกลงกันในที่ประชุมเสนาบดีเมื่อวันที่ ๓๐ กันยายนแล้วนั้น ได้สั่งกระทรวงพระคลังมหาสมบัติให้มอบโรงบ่อนแลจ่ายเงินสำหรับการนี้ด้วยแล้ว

ท.ม. ๑๑๒๓

ส่วนคดี

ที่ ๒/๓๖

สวนดุสิต

วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๖^{๕๐}

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วย ได้รับหนังสือมีมาที่กรมขุนสมมตอมรพันธ์ที่ ๒๘๑/๑๒๐๒๕
ลงวันที่ ๒๓ เดือนนี้ว่า กรมสุขาภิบาลยื่นรายงานเรื่องพวกแขกฆ่าโค
พร้อมใจกันหยุดการฆ่าโคขายเนื้อเป็นอาหาร ว่าการเรื่องนี้ผู้แทนรัฐบาล
อังกฤษยังไม่ได้ว่ากล่าวมาโดยทางราชการ เป็นแต่ถามความเห็นแพทย์
เป็นการส่วนตัว ทราบแล้ว

เรื่องนี้ ควรจะพิจารณาให้รู้ต้นเหตุถ่วงถ่วงถ้าฝ่ายเราทำได้ทำอะไรหลัง
พลาดบ้างหรือไม่ ถ้าไม่มีพลั้งแล้วควรจะยื่นได้

ฉัตรทิพย์

หมวดที่ ๒๔

ว่าด้วยเรื่องภาษีอากร

ร, ที่ ๔๔๒/๔๕ ก.น. ๑๘

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วัน ๑๑^{๑๕} ๑๐^{๒๐} ค่ำ ปีกุนนพศก ศักราช ๑๒๔๕

ถึงกรมมิตตกรมพระนครบาล ด้วยจดหมายที่ ๑๓/๔๕ ว่าด้วยจัดการเงินภาษีอากรที่ขึ้นในกรมพระนครบาล แลเงินที่จะใช้การในกรมนั้น ได้ตรวจดูแล้ว การที่คิดจัดนั้นเป็นการชอบแล้ว ให้จัดการตามที่ว่า เงินรายที่กรมหมื่นภูเรศร์เอาไปใช้นั้นจะว่าไม่รู้ก็จะเป็นเท็จไป ได้ทราบอยู่เมื่อกรมหมื่นภูเรศร์เจ็บอาการมากนั้น ได้จดหมายมามีคำขอ ๒ อย่าง ๑ หนึ่งขอที่บ้านเปณสิทธิ์ อย่างหนึ่งขอเงินภาษีที่เอาไปใช้สรอยเสีย ในเวลานั้นเห็นว่า ถ้าจะอนุญาตเงินที่เอาไปใช้เสียให้เป็นแล้วกันไปตามที่ขอ ถ้ากรมหมื่นภูเรศร์ไม่ตายก็จะเป็นเหมือนยกภาษีให้เพราะรู้ว่าตายแล้วจะไม่เอา จึงหาได้ว่ากระไร ในข้อนั้นไม่ได้ตอบไปแต่เรื่องที่บ้านนั้นว่าจะตายก็ตีมีตายก็ดี ไม่ได้คิดจะเอาที่บ้าน^(๑)กัน ขอมอนุญาตให้ความแจ้งในหนังสือที่มีอยู่ไปแล้ว

แลในเรื่องเงินภาษีนั้น บัดนี้กรมหมื่นภูเรศร์ก็ยังอยู่ ก็ควรจะต้องหาเงินใช้ เงินแผ่นดินอย่าให้เป็นที่เสียชื่อเสียงไปจึงจะชอบ

(๑) วังอยู่แถวถนนแพ่งกรุงในบัดนี้

แต่เงินที่ค้างอยู่นั้น ก็ควรจะเก็บจะเรียกตามธรรมเนียมให้จัด
การเก็บเงินที่ค้างส่งคลังให้สิ้นเชิงเถิด

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ร. ที่ ๒๑๔/๑๑๑ พ.ป. ๑๓

เกาะสีชัง

วันที่ ๒๗ มิถุนายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๑

ถึง กรมหมื่นนเรศวรยุทธ

ด้วยตามความเห็นที่ประชุมเสนาบดีที่ส่งมากับขอดงบประมาณ
 ศก ๑๑๑ ซึ่งว่าด้วยการตรวจเก็บภาษีอากร ซึ่งที่ประชุมเสนาบดีเห็นว่าต่อ
 ไปคดีเล็กน้อยในการเก็บภาษีอากรซึ่งผู้เสียจะร้องว่าเจ้าภาษีเก็บเหลือเกิน
 ก็ดี แลเจ้าภาษจะร้องว่าราษฎรไม่ยอมเสียก็ดี เจ้าภาษีไม่เก็บให้ถูกต้อง
 แลเก็บขาด ๆ เหลือ ๆ คดีเหล่านี้ให้ไปร้องยังกองตราเวนกระทรวงเมือง
 เป็นเจ้าหน้าที่ที่จะบังคับให้อำเภอกระทรวงไปจับกุมแลเปรียบเทียบ
 ตลอดไป เมื่อไม่ตกลงกันได้ก็ให้ไปฟ้องยังศาลสถิตยุติธรรมนั้น ฉนั้นเห็น
 ชอบด้วยแล้ว ให้กระทรวงเมืองรับหน้าที่อันนี้ต่อไปตามความเห็นนั้น

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ที่ ๑๖/๒๔๐

ทอดที่เกาะสีชัง

วันที่ ๑๑ มิถุนายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๘

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยราษฎรชาวเกาะสีชังทำเรื่องรวามายน์ว่ามีท้องตราออกมาให้
ขุนศรีรักษาสมุต เก็บเงินอากรสมทักสรแลค่าน้ำซึ่งไม่เคยเสียมาแต่ก่อน
แจ้งอยู่ในเรื่องราวที่ส่งมาด้วยนั้นแล้ว การที่ไม่เก็บอากรมาแต่ก่อนนั้น
เป็นเพราะจะชักชวนให้คนมาอยู่ทำมาหากินที่เกาะให้เป็นการเจริญมาก
ขึ้น เพราะคนที่มาอยู่นั้นน้อย เห็นว่าเวลาผู้คนที่วิ่งโรยไปอยู่ฝั่งเสีย
มากไม่ควรที่จะเก็บเงินอากร เพราะคงจะไม่เป็นเงินอากรมากมายเท่าใด
นัก ใ้คงการเก็บอากรรายนั้นเสีย เพื่อให้ราษฎรทำมาหากินที่เกาะนี้ให้
เจริญขึ้นสืบไป

ฉัตรทิพย์

ที่ ๓๘/๖๓๑

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๐ กันยายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๘

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยได้รับหนังสือเลขที่ ๒๒/๕๓๘๓ ลงวันที่ ๖ เดือนนี้ นำมาบัญชีผลประโยชน์เงินค่านาค่าอากรสวนแลค่าน้ำในมณฑลกรุงเทพฯ ฯ จำนวน ศก ๑๑๗ ซึ่งกรมสรรพากรในเก็บได้แลเก็บได้ก่อนตั้งกรมสรรพากรในกับเงินกรมต่าง ๆ ซึ่งขึ้นอยู่ในกระทรวงนครบาล ตามที่ได้นำส่งกรมพระคลังมหาสมบัติในศก ๑๑๗ นั้นแล้ว

มีความพอใจได้เห็นกระทรวงนครบาลจัดการส่งเงินใหม่ แลที่ค้างเก่า เป็นระเบียบเรียบร้อยดีแลได้มาก ส่วนการสรรพากรในก็ควรจะสรรเสริญมิสเตอร์เกรแฮมที่จัดการกวาดขัน ให้เป็นระเบียบแบบอันดีได้ประโยชน์ขึ้นอีกเป็นอันมาก

ฉะดิศกร

ส่วนกุศล

วันที่ ๓/๕๓

พลับพลาสวนดุสิต

วันที่ ๒๑ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๐

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยอากรสมพักศรในท้องที่ของกรมพระคลังข้างที่เดิมเมื่อตั้งกรม
สรรพากร ได้ให้กรมสรรพากรเก็บแล้วได้เงินเท่าไร กระทรวงพระคลังฯ
เป็นผู้ส่งพระคลังข้างที่ เพื่อเป็นการเรียบร้อยแก่การเก็บอากรซึ่งได้แรก
จัดกรมสรรพากรขึ้น บัดนี้เห็นสมควรจะให้เจ้าพนักงานกรมพระคลัง
ข้างที่เก็บเอง จะได้ไม่เปนความลำบากที่ต้องให้กรมสรรพากรเก็บส่ง
พระคลังฯ แล้วส่งมาพระคลังข้างที่อีกต่อหนึ่ง ซึ่งเป็นการอ้อมค้อม
เพราะฉะนั้นให้กรมสรรพากรมอบการเก็บสมพักศรในที่ดินของพระคลัง
ข้างที่ทั้งปวงให้แก่เจ้าพนักงานกรมพระคลังข้างที่เก็บอากรเองสืบไป

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

ท ๔๖/๑๒๒๕

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๔ กันยายน รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๑

ถึง กรมหลวงนครสวรรค์

ได้รับหนังสือที่ ๒๖/๑๑๒๓๒ ลงวันที่ ๑๒ เดือนนี้ ว่าด้วยเรื่องสวน
 ตำบลบางนางจันของพระคลังข้างที่ ซึ่งเงินค่าอากรค้าง แลมีความเห็น
 ที่จะจัดการในเรื่องสวนของพระคลังข้างที่มาด้วยนั้น ทราบแล้ว ปัญหา
 เรื่องเงินอากรสวนค้างในท้องที่ของด้วยพระคลังข้างที่ หาใช่แต่ส่วน
 ที่โอนมาจากพระคลังมหาสมบัติไม่ ยังมีสวนอย่างอื่นซึ่งควรจะพิจารณา
 ให้ตลอดเป็นพวก ๆ ดังนี้

๑. สวนที่โอนมาจากคลังมหาสมบัตินั้น ไม่ใช่แต่เฉพาะที่เป็นสวน
 อากรค้าง ซึ่งกรมพระคลังสวนขี้ดไว้ขายทอดตลาดนั้นอย่างเดียว ที่เป็น
 สวนริบราชบาทก็มีบ้าง ในสวนซึ่งว่าเงินค้างจึงต้องขี้ดไว้ตามประกาศ
 เพื่อจะขายทอดตลาดเอาเงินอากรส่งพระคลังเช่นนี้ ถ้าจะให้เสียค่าอากร
 ที่ค้างแก่ก็ดูเป็นการสมควร หรือเจ้าพนักงานพระคลังข้างที่ ไม่อยากจะ
 รับเอาที่ไว้ จะกินไปให้พระคลังมหาสมบัติขายทอดตลาดเสียก็ได้

๒. ที่สวนซึ่งจัดซื้อขึ้นโดยเงินพระคลังข้างที่ เช่นสวนดุสิต เป็นต้น
 ไม่ทราบว่าจะมีเงินอากรค้างแก่เจ้าของสวนเดิมอยู่มากน้อยเท่าใด เมื่อ
 เวลาจัดซื้อเจ้าพนักงานก็ไม่ได้มาอาศัยตีว่ากล่าวว่าเงินหลวงค้างอยู่ไม่ให้

ช้อขาย หรือเรียกเงินหลวงในขณะนั้น ซึ่งผู้ช้อผู้ขายจะได้ว่าตกลงกัน ฝ่ายใดจะยอมเสีย ถ้าเช่นนั้นก็จะเป็นที่แล้วตลอดกันได้ นั้นส่วนช้อไว้ มากน้อยเท่าใด ผู้ช้อสวนไม่ว่าตัวจะต้องเป็นหนี้เงินหลวงในเวลาใดเท่าใด ด้วยเจ้าพนักงานนั้น ๆ อยู่นาน ๆ จึงมาเรียกเอา จะสอบสวนอันใดแก่เจ้าของเดิมก็ไม่ได้ เพราะได้ช้อขายกันมาเสียนานแล้ว บางทีก็หลาย ๆ ต่อ สวนเหล่านั้นเจ้าจะต้องเสียเงินตามที่เจ้าพนักงานว่าฝ่ายเดียว เช่นนี้ เป็นการหนักมากอยู่

๓. ที่สวนซึ่งจัดช้อนั้น ไม่ใช่ไว้เป็นแต่สวนพระคลังข้างที่ ใดยกให้ ไปแก่ลูกเมียหรือข้าราชการบางคนอีกต่อหนึ่งแล้วผู้ซึ่งได้รับที่สวนซึ่งจั้นให้ไป จะต้องเป็นผู้ที่ตั้งอยู่ในความเดือดร้อนเนื่องนี้ศย์ คือเจ้าพนักงานจะไปเรียกเอาเงินอากรที่ค้างเก่ามากน้อยเท่าใดเรียกเอาได้เก็บตามชอบใจ ไม่มีหลักอันใดที่จะได้เสีย

๔. เมื่อการอันนี้มาปรากฏขึ้นในทรัพย์สินสมบัติของตัวเป็นตัวอย่าง จึงแลเห็นได้ว่าราษฎรทั้งปวงผู้ซึ่งได้ช้อสวนโดยไม่รู้สีกว่าสวนนั้นได้เป็นหนี้หลวงอยู่ เพราะเจ้าพนักงานพระคลังสวนหรือสรรพากรไม่ได้ไปอาศัยห้ามปราม เจ้าพนักงานกระทรวงเมืองผู้หนึ่งให้ช้อขาย ถิ่นให้ช้อขายกันเป็นการช้อขายโดยสุจริต ดั่งนี้ยอมจะมีความเดือดร้อนเหมือนกัน การซึ่งเธอคิดไกล่เกลี่ยมา จะให้ยกอากรในพระคลังข้างที่อย่างสมพัสสนั้น ไม่ป้องกันความเดือดร้อนในประการที่ ๓ และที่ ๔ ได้เป็นแต่แหวกช่องไปชั่วคราวหนึ่ง ซึ่งจั้นจะทำเมื่อใดก็ทำได้

ส่วนการที่ไม่ยอมเสียเงินค่าอากรนี้ ทำให้ห่วงแหนเงินซึ่งจะเสียแต่เล็กน้อยเช่นนั้นไม่ แต่เพราะมีความเห็นแก่ผู้ซึ่งช้อสวนใหม่ ๆ ทั่วไปจะเป็นผู้ได้รับโทษที่เจ้าพนักงานได้ละเลงน้ำที่สับ ๆ ไปเสมอเช่นนั้น เห็น

หาเป็นยุติธรรมไม่ เพราะฉะนั้นจึงจะขอให้เสนาบดีผู้บังคับการกรม
สรรพากรได้พิจารณาค่าของฉันทน์ผู้เป็นเจ้าของสวนผู้หนึ่ง ซึ่งได้พูดแทน
เจ้าของสวนที่ปวงอีกชนหนึ่งก่อน

ขอเติมข้างท้ายว่าในข้อ ๑ ซึ่งยอมรับว่า สวนซึ่งรัฐบาลยึดไว้สำหรับ
จะเลหลังนั้น ฉันทน์เข้าใจว่าสวนมากด้วยกัน ที่เจ้าพนักงานได้ยึดไว้
ก่อนมีพระราชบัญญัติเลหลัง โดยธรรมเนียมเดิมว่าถ้าผู้ใดเอาเงินมาเสีย
ค่าอากรแล้ว รับสวนนั้นไปทำได้ ไม่เลิกแต่เจ้าของเดิม เพราะ
สวนเวลานั้นไม่มีราคา จึงไม่มีผู้ใดมารับ เจ้าพนักงานก็เลยยึดสวนนั้นไว้
เป็นทรัพย์สินสมบัติของพระคลังฯ ถ้าไม่มีผู้ใดมาเช่าถือที่ทรงร้างไว้
เปล่า ๆ ถ้ามีผู้ใดมาเช่าถือ เจ้าพนักงานพระคลังให้เช่าถืออย่างที่สอง
แผ่นดินหรือสวนหลวงเสมอมา ต่อเมื่อจัดการพระคลังใหม่ครั้งนี้ กลัง
มหาสมบัติจะไม่ทำการอย่างเจ้าของที่ดินตั้งแต่ก่อน จึงได้ส่งมาพระคลัง
ข้างที่ แลขอให้ทราบไว้ด้วยว่า ถึงสวนของเจ้าแผ่นดินซึ่งมีมาแต่เก่าแก่
หรือมีขึ้นใหม่ เจ้าพนักงานสวนก็เป็นธุระเก็บเงินผลประโยชน์อย่างเช่น
ที่สวนเหมือนกัน เพราะหาได้แยกเป็นพระคลังมหาสมบัติแลพระคลัง
ข้างที่ไม่ กลังมหาสมบัติเป็นผู้เก็บเงินใช้จ่ายในส่วนพระองค์ของเจ้า
แผ่นดินแลที่จับจ่ายราชการรวมกัน ซึ่งแข็งแรงเพิ่มเติมมาข้างท้ายนี้ เพื่อ
จะได้เป็นทางวินิจฉัยให้รัฐกาลรัฐสมัยไรจะต่อสู้ไม่ยอมเสียเงินอย่างเดียว

ในการเรื่องนี้ขอหากจะได้ทราบคำวินิจฉัยให้เป็นที่ตกลงโดยเร็ว เพราะ
ว่าเป็นเหตุซึ่งทำให้เป็นที่สับสนสะเทือนแก่การปกครองทรัพย์สินสมบัติสืบไป
ภายหน้ามาก

ฉันทน์

ส่วนกสิศ

ที่ ๓๘/๑๕๘๘

สวนดุสิต

วันที่ ๑๓ ธันวาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๒^{๓๖}

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๓๕/๑๑๕๕๑ ลงวันวานนี้ ขออนุญาตงดการเก็บเงินอากรสมทักสรเมืองธัญญะบุรี ๓ ปี ตั้งแต่ศก ๑๒๒ นี้ไป เพื่อได้เป็นการอุดหนุนชักนำให้ราษฎรบำรุงการเพาะปลูกต้นผลไม้ให้เจริญมากขึ้นนั้น ทราบแล้ว อนุญาต

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ที่ ๑๕๖/๕๕๑๔

หอรัษฎากรพิพัฒน์

วันที่ ๑๘ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๓

ขอเดชะฝ่าล่องชูลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

อากรเรือ โรงร้านที่ได้เคยผูกขาดมาแต่ก่อนนับว่าเป็นอากรอันไม่
 ราบคาบย่อมมีต่อความเปนเรื่องร้อนใจอยู่เสมอ โดยว่าแบบธรรมเนียม
 กฎหมายของอากรรายนั้นไม่สู้จะแจ่มใสหรือเปนทางปฏิบัติควรแก่การ
 ในเวลานี้ ในรัตนโกสินทรศก ๑๒๔ กระทรวงนครบาลจะได้ลงมือจัดการ
 เก็บภาษีเรือโดยวิธีแห่งกฎหมายที่องุ่นซึ่งจะได้ประกาศให้ใช้ กงแบ่ง
 เนิกลงไปจากอากรเรือโรงร้านซึ่งจะเหลืออยู่แต่โรงร้านคึกแพเท่านั้น แล
 วิธีการเก็บเช่นนี้เป็นภาษีที่ขนรูปไม่มีการขิ้นลงอันใดมากนัก ผู้ที่เสีย
 ภาษีตามท้องที่ก็จะมีตามทีละมา การที่ทำอยู่ในเวลานี้เกือบจะว่าเป็น
 ความร้อนเปิดเผยซึ่งคิดจำนวนได้ง่าย หากว่าจะทำตามทางตรง เพราะ
 ฉะนั้นจึงเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าการผูกขาด ผู้รับผูกขาดต้องตั้งเจ้าพนักงาน
 หรือตั้งออฟฟิศสำหรับเก็บเงินเช่นนี้ ก็ต้องเสียผลประโยชน์อีกทางหนึ่ง
 ซึ่งอย่างไรก็ดี ถ้ารัฐบาลจะให้เจ้าพนักงานของรัฐบาลเก็บเอง โดยมอบ
 นำที่แก่อำเภอกำนันเจ้าของท้องที่เก็บ การคงจะเปลืองน้อยกว่าที่นาย
 อากรจัด แต่ทางผัดกันมีอยู่ทางเดียว ก็อากรผูกขาด ผู้รับผูกขาด
 มีความร้อนใจที่จะทำการของตนให้เสร็จ ทำเปนรัฐบาลเจ้าพนักงานเก็บ
 เจ้าพนักงานมีความร้อนใจน้อยกว่าผู้รับผูกขาด แต่อาศรัยเหตุที่จะ
 กวดขันตรวจตราการงานให้เปนไปตามสมควรแล้ว ก็คิดด้วยเกล้า ๆ ว่าจะ

ได้มากกว่าเงินที่ผูกขาดไปโดยรวมกำไรของผู้ที่ผูกขาดเข้ามาไว้ด้วยตั้งนี้ เพราะฉะนั้นจึงคิดด้วยเกล้า ๆ ว่าควรจะรวมการเก็บภาษีโรงร้านตึกแพ เข้าอยู่ในกระทรวงนครบาลเสียทีเดียว เมื่อยังมิได้กำหนดการใหม่ลงว่าจะเก็บให้ทั่วถึงไป ก็ควรจะไปตามตีตามได้โดยกฎหมายเดิม การจะควรประการใดสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ

(ลงพระนาม) ข้าพระพุทธเจ้า มหิศรราชหฤทัย

ขอเดชะ

ที่ ๓๘/๑๖๐๗

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๔ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๓

ถึง เสนาบดีกระทรวงนครบาล

ด้วยกระทรวงพระคลังมหาสมบัติมีหนังสือมาว่า ในรัตนโกสินทร ศก ๑๒๔ กระทรวงนครบาลจะได้ลงมือจัดการเก็บภาษีเรือโดยวิธีใน กฎหมายที่ออกมาแล้ว คงแบ่งเงินลงไปจากอากรเรือโรงงาน ซึ่งจะเหลือ อยู่แต่โรงร้านดึกแพเท่านั้น จึงเห็นควรจะรวมการเก็บภาษีโรงร้านดึกแพ เข้าอยู่ในกระทรวงนครบาลเสียด้วย แจงอยู่ในสำเนาหนังสือที่ส่งมาให้ดู ด้วยแล้ว ตามที่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติว่ามาเช่นนี้ กระทรวง นครบาลจะรับได้ฤาไม่ ฤาจะขัดข้องอย่างไรบ้าง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

ที่ ๓๕/๑๖๔๓

พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๓๑ มกราคม รัตนโกสินทร์ สก ๑๒๓

ถึง เสนาบดีกระทรวงนครบาล

ด้วยได้รับหนังสือพระยาอินทราธิบดีเสนาบดีเสนาบดีราชรองเมือง ที่ ๑/๑๗๔๒๒ ลงวันที่ ๒๘ เดือนนี้ ตอบเรื่องกระทรวงพระคลังมหาสมบัติจะขอส่งการเก็บอากรโรงรันทักแพ ให้รวมอยู่ในกระทรวงนครบาล ว่าไม่มีการจัดซื้ออันใด เป็นการสมควรนั้น ก็ได้แล้ว ได้สั่งให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติส่งการเก็บอากรโรงรันทักแพมาให้กระทรวงนครบาลแล้ว ให้กระทรวงนครบาลจัดการเก็บอากรรายนี้ต่อไปเถิด

อินทราธิบดี

ส่วนกุศล

ที่ ๓๖/๗๗๖

สวนดุสิต

วันที่ ๘ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง เจ้าพระยาชมราช

ได้รับหนังสือที่ ๓๑/๔๗๕๓ ลงวันที่ ๖ เดือนนี้ ว่าการขกเว้นภาษี
อากรให้แก่กำนันผู้ใหญ่บ้าน แลสารวัดกำนันมีหนึ่งคนหนึ่งไม่เกิน ๖ บาท
ในมณฑลกรุงเทพฯ ฯ ยังไม่ได้ขกเว้น ส่วนราชการทั้งปวงในเวลานี้ก็
กวดขัน ได้อาสรัยพวกเหล่านี้เป็นกำลังมาก ทางเสียที่ต้องออกเงิน
ส่วนตัวก็มีอยู่บ้าง ถ้าจะขกเว้นให้ได้ตามที่สำรวจแล้ว เงินผลประโยชน์
ตกต่ำไป ๒๐,๔๗๔ บาท ๕๖ สตางค์ ได้หาฤกษะทรงพระคลังก็เห็น
ชอบด้วย ส่งขอบายัญชีมาให้ดูขออนุญาตขกเว้นเงินค่าภาษีอากรให้แก่
กำนันผู้ใหญ่บ้านแลสารวัดกำนันในมณฑลกรุงเทพฯ ฯ ตั้งแต่ศก ๑๒๕ เป็น
ต้นไปนั้น ทราบแล้ว อนุญาต

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยา...

หมวดที่ ๒๕

ด้วยเรื่องที่เกี่ยวข้องแก่สุรายาฝิ่น

ที่ ๒๐/๘๐๖

สวนดุสิต

วันที่ ๓๐ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๓

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือกระทรวงมหาดไทย ส่งสำเนาหนังสือของซีเออร์
ตัวเนียร์ นำมาขึ้น แลสำเนาจดหมายมิสเตอร์สโตรเบลในเรื่องของซีเออร์
ตัวเนียร์จะมาตั้งค้าขายฝิ่นในกรุงเทพฯ ได้ส่งสำเนาหนังสือเรื่องนี้มาให้ดู
ให้รู้เรื่องไว้ เพื่อจะได้ช่วยคิดอ่านป้องกัน

สมเด็จฯ

ที่ ๓๓/๑๔๔๘

พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๑๐ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๔

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๓๓/๑๓๑๓๖ ลงวันที่ ๓๑ ธันวาคม เรื่องจับสุรา
เถื่อนที่บ้านฉวน แลเห็นความเห็นที่จะระงับเหตุที่พวกฉวนต้มกลั่นสุรา
เถื่อนในตำบลดังกล่าวมานั้น ทราบแล้ว

ตามที่เสียดคิดจะจัดการครั้งนี้ เห็นว่าเป็นอย่างแรงซึ่งจะต้องตรวจ
กันคนเข้าออกบ้านฉวนทั้งทางน้ำทางบกอยู่เสมอ จะเป็นความเดือดร้อน
แก่คนในบ้านนั้นเป็นอันมาก มีความปรานีอยู่ แลการที่จะจัดตั้ง
ก็จัดโดยกระบวนช่วยนายอากรป้องกันสุราเถื่อนอย่างเดียว การที่ช่วย
นายอากรป้องกันเช่นนี้ก็ยอมทำแต่เฉพาะเวลาที่นายอากรมาขอร้องให้ไป
ตรวจไปทำ จึงเห็นว่าถ้าจะคิดอย่างอื่น คือ ป้องกันด้วยลักษณะปกครอง
ที่ตำบลนั้น กระทรวงนครบาลมีอำนาจที่จะปกครองคนในตำบลต่าง ๆ ได้
ทั่วทั้งเมือง เหตุใดที่ตำบลบ้านฉวนสามแสนเล็กน้อยเท่านั้น จึงไม่คิด
อ่านปกครอง ยกเป็นแพนทหนึ่งต่างหากจากพระราชอาณาเขตร์ สำหรับ
กระทรวงกลาโหมหรือบาดหลวงปกครอง เห็นว่าที่เป็นอย่างนั้น ผิดด้วย
พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ถ้าเสนาบดีกระทรวงนครบาล
แลเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ทั้งปลัดทูลฉลองด้วยทั้ง ๒ กระทรวง
พร้อมกันคิดอ่านปกครองบ้านฉวนนั้นให้เหมือนดังท้องอื่น ๆ ในพระราช-

อาณาเขตร์ทั่วไป ท่านจะไม่ได้ที่เดียวหรือ ลักษณปกครองท้องถิ่นนั้นก็
คือ มีอำเภอกำนันผู้ใหญ่บ้านรับผิดชอบลงไปเป็นชั้น ๆ บึงกันไม่ให้
ราษฎรลูกบ้านประพฤติความชั่วผิดพระราชกำหนดกฎหมายนั้นเป็นที่ตั้ง
จึงขอสั่งว่าให้พิจารณาดูในการที่จะป้องกันเหล่านี้เถอนี้โดยทางปกครอง
ท้องถิ่น อย่าให้ยักว่าหมู่บ้านอยู่ในกระทรวงโน้นกระทรวงนี้ ข้อที่นับว่า
คนอยู่ในกระทรวงโน้นกระทรวงนี้ ด้วยทางที่รับราชการต่างหาก ไม่ได้
เกี่ยวข้องในการปกครองท้องถิ่นตำบลหนึ่งซึ่งอยู่ในพระนคร

สีหะวิทย์

ล้นเกล้า

ที่ ๑๑/๔๕๕

สวนดุสิต

วันที่ ๑๒ มิถุนายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

เมื่อพูดกันด้วยเรื่องจับฝืนโรงสีหลวงพิศาล^(๑) นั้นแล้ว ดันกลับเข้ามาพบ^(๒) นำหนังสือมาขึ้นเป็นการร้องทุกข์ ดังสำเนาที่ได้ส่งมาให้ดูตามคำ^(๓) เนืองแจ้งความด้วยปากว่า เมื่อเวลาเกิดขิงกันขึ้นนั้น หลวงพิศาลฯ แลเจ้านายกุลีก่าลังกินอาหารอยู่ชั้นบน เองเองกำลังว่าชายข้าวอยู่ชั้นล่างไม่ได้ทราบความเลยจนได้ยินเสียงบันยิง พอได้ยินเสียงบันก็เผลอออกมาไป หลวงพิศาลฯ ก็หาได้ออกไปไม่ รวมใจความก็เป็นอันคอมเพลน^(๓) ว่าไม่ได้รับหมาย ครั้งก่อนได้มีหมายไปตามปรกติ เมื่อหลวงพิศาลฯ ได้รับหมายก็ได้ยอมให้จับให้กินโดยดี การที่ไปกินฝืนได้ครึ่งหลัง ก็กล่าวเป็นทางสงสัยเจ้าภายใน แต่เมื่อลันเตอนในเรื่องจำนวนฝืนที่จับได้มากอยู่ก็ปฏิเสธในส่วนตัวไม่ได้หากินทางนี้เลย เพราะตัวเป็นผู้หญิงตั้งใจแต่จะหาผลประโยชน์เลี้ยงลูกด้วยลูกนั้นก็ไม่ว่าจะเป็นโล่ห์เป็นพายอะไรนั้

(๑) หลวงพิศาลผลพานิช (ก้อหอิน พิศาลบุตร)

(๒) เนือง เป็นกรรยาพระพิศาลผลพานิช (ฉาย พิศาลบุตร)

(๓) complain

ซึ่งทำให้ฉันเห็นจริง แลคิดเห็นว่าอาจจะเป็นด้วยพวกในโรงสี่นั้นแอบอิง
 ช้อนเร้น เขาก็ออกจะรับ ๆ เองว่าเกือบจะทุกโรงชกที่จะระวัง ฉันได้
 รับว่าจะเตือนเธอในเรื่องที่จับผิด ไม่ส่งหมายแลยิงกันรวดเร็วเช่นนั้น เพราะ
 ตัวนายกองตระเวนที่จะจับคนเร็วนี้ก็ ต่อไปควรจะจัดการให้ดีขึ้นกว่านี้
 ส่วนคดีที่จะต้องว่ากันนั้นก็ให้ไปว่า ฉันจะรับอารักขาในเรื่องจะไม่ให้
 ไปลิสทำการรุนแรงรวดเร็วเกินไป

อินทิรา

ส่วนกลีต

ที่ ๑๕/๗๑๕

สวนดุสิต

วันที่ ๒ กันยายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

ด้วยได้รับหนังสือมีมายังกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ที่ ๑๔๘/๗๑๖๑ ถึงวันที่ ๓๐ สิงหาคม เรื่องพลตระเวนไปตรวจจับสุราเถื่อนที่ประตูน้ำท่าสออัน ตำบลบางพลีแขวงเมืองสมุทรปราการ พวกจีนซึ่งทำงานอยู่ที่ประตูน้ำมาต่อสู้ พลตระเวนได้ยิงตายแลบาดเจ็บรวม ๓ คนนั้น ทราบแล้ว

เรื่องนี้ กระทรวงเกษตรฯ ส่งรายงานเจ้ากรมคลองว่า ไปลิสได้ ลูกถามทำอันตรายพวกกุฎีทำการของกรมคลอง เห็นว่าพวกจีนเหล่านี้เป็นคนทำการหลวง กระทรวงเกษตรฯ กับกระทรวงเมืองควรจะพูดกัน คงจะพิจารณาความเท็จความจริงได้ง่าย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศมัยวงศ์

ที่ ๖/๓๒

ที่ประชุมพระที่นั่งอภิเศกดุสิต

วันที่ ๘ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๖

พล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยมีลายพระหัตถ์ที่ ๑/๔๖๘ ลงวันที่ ๘ เดือนนี้ มาเรื่องเจ้าพนักงานจับผิดเดือนได้ที่บ้านหลวงประสงค์สารการ(*) และขออนุญาตจับแลห้องหลวงประสงค์ ๆ เปนคดีอาญานั้น ทราบแล้ว อนุญาตตามที่ทรงขอมมา

(*) หลวงประสงค์สารการ (ถน)

ที่ ๗/๗๔

ที่ประชุมพระที่นั่งอภิเศกดุสิต

วันที่ ๘ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๖

ทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรวรฤทธิ

ด้วยเรื่องฝืนเดือนตามที่มีลายพระหัตถ์มาเมื่อวานนี้ เห็นว่าเป็นเรื่องสำคัญอยู่ เพราะฉะนั้นขอให้ทรงรับจัดการให้ได้พ้องร้องเสียโดยเร็วที่สุดที่จะทำได้

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ส่วนคดี

ที่ ๓๐/๒๘๕

ส่วนคดี

วันที่ ๒๘ มีนาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๖

ถึง พระยาสุพรรณสุนทร

ได้รับหนังสือมีมาขังกรมขุนสมมตอมรพันธ์ ที่ ๒๓๕/๑๘๕๐๘ ถึง
วันที่ ๒๗ เดือนนี้ ขออนุญาตหักเงินผลประโยชน์รายได้ที่พระอารักษ์
ประชาราษฎร์เอาไปใช้เสีย ซึ่งยังค้างอยู่อีก ๑๑,๐๓๒ บาท ๕ อัฐ เห็นว่า
จะเร่งรัดไม่ได้แล้วนั้นออกจากบาญชีคลังเมือง แลขออนุญาตที่จะฟ้อง
พระอารักษ์ ๆ ให้ศาลพิจารณา ถ้าได้เงินคืนก็จะได้นำเงินส่งคลังเป็นเงิน
ผลประโยชน์รายได้ต่อไปนั้น ทราบแล้ว ขออนุญาตให้จัดการตามท้าว

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

สวนกุหลาบ

ที่ ๕/๒๓๕

สวนกุหลาบ

วันที่ ๑๐ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๗

ถึง พระยาสุโขมนัชนิวัต

ได้รับหนังสือที่ ๓/๒๔๓ ลงวันที่ ๕ เดือนนี้ ขออนุญาตจัดการ
แก้ไขการอำเภอชั้นใน คือแยกท้องที่ออกเป็น ๘ อำเภอ รวมการในน้ำที่
ปลัดอำเภอต่าง ๆ ที่กระจายอยู่แต่ก่อนมาสมทบทำการในที่ว่าอำเภอ
เว้นไว้บางแห่งที่สำคัญเพื่อให้การงานสะดวกขึ้น ตัดการใช้จ่ายให้น้อยลง
ดังความเห็นที่ขแรงมานั้น ทราบแล้ว ความคิดนั้นถูกต้องดีนัก อนุญาต
ให้จัด

ฉะเชิงเทรา

สวนกุหลาบ

ที่ ๑๕/๖๒๕

สวนกุหลาบ

วันที่ ๑๒ กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๗

ถึง พระยาสุมนนัชนิวัต

ด้วยกฎหมายอาญาซึ่งออกใหม่ในสภานี้ มีความในพวกลหุโทษว่า ด้วยการจุดประทัดหรือดอกไม้เพลิง ปล่อยโคมลอยอย่างมีไฟในเมือง หมู่บ้าน ตลาด ถนนหลวง มีความผิดกฎหมายข้อนี้ เตือนใจให้ระลึกถึงหน้าที่กรมวังซึ่งต้องทำการเกี่ยวกับคนทั้งหลาย ด้วยการจุดดอกไม้เพลิงมีอยู่ ก็ต้องคอยรับคำบอกปากเสียง เช่นผู้ใดจะปลุกดอกไม้เพลิงต้องทำคำแจ้งความมาขึ้น กับคำธรรมเนียม ๔๘ อัฐ แล้วกรมวังจึงมีจดหมายบอกไปที่ศาลากรมโจลิน กรมมหาดเล็ก กระทรวงนครบาล แบ่งคำธรรมเนียมให้ไปด้วยแห่งละ ๘ อัฐ เพื่อให้ทราบกันความเข้าใจผิด เพราะแต่ก่อนบ้านเมืองยังไม่เรียบร้อยมีการจลาจลอยู่เนื่อง ๆ เมื่อมีเสียงดอกไม้เพลิงซึ่งดังคล้ายเสียงปืนขึ้น ก็ย่อมทำให้สงสัยตกใจกันไปต่าง ๆ จึงบังคับให้ผู้ที่จุดดอกไม้เพลิงมาบอกปากเสียงที่กรมวัง เพื่อจะได้บอกเล่าให้เข้าใจกันทั่ววังเห็นว่าธรรมเนียมที่ให้บอกปากเสียงในการ

ที่จะให้จุดดอกไม้เพลิงเช่นที่เป็นอยู่บัดนี้เป็นทางดีและเข้ากับกฎหมาย
 ลักษณะอาญาที่ออกใหม่ คือ ถ้าบอกจุดในที่ที่ไม่สมควรจะได้ห้ามเสีย แล
 ใบอนุญาตนั้นจะเป็นสิ่งสำคัญที่ป้องกันความระแวงผิดตามกฎหมาย
 แต่หน้าที่ออกใบอนุญาตซึ่งคงอยู่ในกระทรวงวังยังไม่เหมาะ เพราะ
 กระทรวงวังไม่ทราบการเมืองทั่วไป ควรยกการบอกปากเสียงนี้ให้
 กระทรวงนครบาลเป็นผู้จัดการ รายใดสมควรอนุญาตจึงให้ใบอนุญาต
 แล้วจดหมายบอกมาที่กระทรวงวังให้ทราบดังนี้ จะเป็นการไม่เสีย
 ธรรมเนียมเก่าด้วย ให้พระยาสุโขมนต์วินิตรับการบอกปากเสียงนี้จาก
 กระทรวงวังมาจัดการในกระทรวงนครบาลต่อไป

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

ที่ ๘๓/๘๘๕

ตามข้อความที่หม่อมเจ้าหญิงอาลัยรังกานัน ได้ฟังคำสั่งแห่ง
 กระทรวงนครบาลแล้ว เห็นว่าคำสั่งบังคับบัญชาของกระทรวงนครบาลใน
 เรื่องนี้ชอบแล้ว ให้ยกฎีกาหม่อมเจ้าหญิงอาลัยเสด็จ

พระที่นั่งอัมพรสถาน

วันที่ ๒๕ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๒๒๗

ฉ. ย. พ. ร.

ที่ ๓๒/๖๔๓

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๓ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๗

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยกรมหลวงเทวะวงศัวิโรประการจดหมายมาว่าอุปทูตญี่ปุ่นร้อง
ว่ามีผู้นำศพมาเผาที่วัดมหาพฤฒาราม สมพัคพากลับร้ายเหม็นตลอด
ไปถึงสถานทูต แต่ผู้ที่อยู่ใกล้ขอให้ช่วยจัดการแก้ไขให้ได้ด้วยนั้น ให้เธอ
สั่งเจ้าพนักงานให้ห้ามเสียอย่าให้เป็นที่เดือดร้อนแก่คนที่อยู่ในที่เหล่านั้น

ที่ ๕๒/๑๐๓๖

พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพาสน์ เกษะบางปิ่น

วันที่ ๓๑ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๗

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้เห็นในบัญชีคนป่วยเป็นอหิวาตกะโรคตายจำนวนเดือน
มกราคมนี้ มีวัดพลับพลายไชยเป็นที่ฝังศพด้วย เห็นว่าวัดพลับพลายไชย
เป็นทางเสด็จไปมาอยู่ ของดเรื่องฝังศพเสียสักทีจะดี

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

ส่วนกุสิต

ที่ ๕/๔๕

สวนกุสิต

วันที่ ๕ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

ถึง พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง

ได้รับหนังสือลงวันที่ ๖ เดือนนี้ คัดคำแปลข้อบังคับสโมสรพานิช
จีนเมืองสิงคโปร์ ซึ่งจีน งอฮ์ผินจีนตั้งไซฮ้อ ย่นส่งมา แล้วขุนราชกิจ
พชาบาล นำพ่อค้าจีน ๑๒ คนมาตามถึงการที่จะขอตั้งสโมสรพ่อค้าจีน
ในกรุงเทพฯ แล้วจะไปร่างข้อบังคับมายื่นนั้น ได้ทราบแล้ว

ข้อความที่พวกจีนในกรุงเทพฯ ๑ กิจจะเรียงขึ้นนั้นก็คงเหมือน
กฎหมายตนเอง มีทศกเวณแลข้อเพิ่มเติมดังที่เขาวงแลเติมมา

ข้อความซึ่งเรารังเกียจมีหลายข้อ เช่น มีอำนาจที่จะเกี่ยวของโต้แย้ง
กฎหมายแลต้องขนกระทรวงข้างจีนรับตราจากกระทรวงนั้น เช่นนี้เป็น
ต้น เป็นเครื่องที่เกี่ยวของด้วยราชการ เราจะรับให้อ่อนนุญาติไม่ได้

แต่ได้ทราบว่าสโมสรจีนได้ตั้งขึ้นในกรุงเทพฯ ๑ ซ้ำนานถึง ๑๐ ปีมา
แล้ว เป็นการเสียบๆ มา ข้อซึ่งจะมาขอจดทะเบียนให้ได้อ่อนนุญาติเช่นนั้น
ก็เพราะต้องการจะให้มีความอำนาจมากขึ้น แลให้เป็นที่นิยมกับทั้งชักให้
รัฐบาลเรามีการเกี่ยวข้องกับกระทรวงพานิชการของเมืองจีนขึ้น เราไม่

ขอมให้อุญญาต การที่พวกจีนเข้ากันเป็นกงสีมาแล้ว คงจะยังตั้งอยู่ตามเดิม หรือจะพยายามหาอำนาจแลความนิยมด้วยทางหนึ่งทางใดให้เกิดมากขึ้น เราจะต้องตรวจตราฟังการแตกออกปกครองอยู่ในเสมอซึ่งจะถือว่าไม่อนุญาตแล้วก็แล้วกัน ไม่ต้องคอยฟังต่อไปนั้นไม่ได้ ให้คิดอ่านวางहुตาไว้ให้รอบคอบ ถ้ามีการแปลกปลาตอย่างไรขอให้ออกให้ทราบโดยเร็ว

รท.3/.

* พระราชหัตถเลขานับนี้ ต้นฉบับมีคำตามแล้วหมายเหตุไว้ว่า : "(? เห็นจะผิด เพราะยังเป็นรัชกาลที่ ๕ ส่วนพระมงกุฎเกล้าฯ เวลานั้นยังมีได้เลขทรงพระราชดำริที่จะเปลี่ยนพระบรมนามาภิไธยเลข) ๑๖ มีนาคม ๒๑)"

: ได้พิเคราะห์แล้วไม่ผิด เป็นพระหัตถเลขาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ขณะนั้นทรงตั้งราชการแทน : ฉันทิชย์ กระแสดินธุ์

ส่วนคดี

ที่ ๒๐/๓๕๗

สวนคดี

วันที่ ๒๐ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

ถึง เจ้าพระชาวมราช

ด้วยได้รับจดหมายกระทรวงนครบาลที่ ๑๐๑/๑๓๓๑ ลงวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ศกนี้ว่า พระชากัดดีภัทรากร^(๑) กับพ่อค้าเงินขออนุญาตปลูกโรงสวดแลทำบุญที่ริมถนนพลับพลาไชย หลังวัดเทพศิรินทราวาสนั้นแล้ว ในการที่พวกเงินจะทำบุญนี้ ให้กระทรวงนครบาลได้สวนดูถ้าไม่มีข้อโพลิติกอย่างหนึ่งอย่างใดเป็นการทำบุญแท้ แลยอมให้เจ้าพนักงานเข้าตรวจได้ในเวลาที่ต้องการจะตรวจแล้ว ก็อนุญาต

(ลายเซ็น)

(๑) พระชากัดดีภัทรากร (โอจิวิ อุทกภาษณ์)

ที่ ๒๘/๗๓๓

ตามฎีกาที่นายเอี่ยมร้องขึ้น เป็นข้อความที่เข้าใจยาก เป็นถ้อยคำ
 ฟั่นเฟือนและเอะอะหลงโดยความชรา จึงได้ให้กระทรวงนครบาลหาตัว
 นายเอี่ยมผู้ร้องฎีกามาซักไซ้สอบสวนอีกชั้นหนึ่ง เป็นอันได้ความปรากฏ
 ในถ้อยคำของนายเอี่ยมซึ่งร้องฎีกา มีประสงค์และขอความกรุณาให้เหตุ
 นั้น ๆ ฯลฯ ตามประสงค์ของนายเอี่ยมที่จะให้กรุณานั้น กระทรวง
 นครบาลก็ได้ไต่สวนแล้ว เป็นเหตุและข้อความไม่มีมูลที่ควรจะกรุณาให้
 เป็นไปตามความประสงค์ได้ ให้ยกฎีกานายเอี่ยมเสีย

พระที่นั่งอัมพรสถาน

วันที่ ๕ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

เอี่ยมโท

ที่ ๔๕/๑๐๓๖

พระที่นั่งอัมพรสถาน

วันที่ ๑๓ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

ถึง เจ้าพระยาวงศา

ได้รับหนังสือที่ ๓๓๔/๖๓๗๕ ถึงวันที่ ๕ เดือนนี้ มีมาที่กรม
ขุนสมมตอมรพันธ์ ว่าด้วยเมืองนครเขื่อนขันธ์ มีบอกมาในการที่ได้
ได้สวนเรื่องหมิ่นบำรุงก้านกับพวกเกิดวิวาทกับพระองค์ที่วัดรวก
นั้น ทราบแล้ว เห็นว่าความที่ว่าพระเสพย์สุรานั้น เมื่อพิเคราะห์ดู
เหตุการณ์ที่ก้านทำ ไม่ใช่โดยรักษาน้ำที่ ทำด้วยความอาฆาต จึงเป็นเหตุ
ให้เคลือบแคลง จะบังคับให้พระสีกที่เดิยเห็นจะยังไม่ควร ต้องพิจารณา
ความให้ได้ก่อน

ฉัตรทิพย์

วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๘

เจ้าพระยาบรมราช

กลับมาถึงก็ได้ให้ไปสืบความที่รดติลก^(๑)โดนกับรตรง ได้ความไป
โรงพัก ฟังจะเข้ามาให้การได้เรื่องมาเดี๋ยวนี ได้ส่งมาให้ดู แก้งุ่มง่าม
ไปโรงพักเปล่า ๆ ควรจะไปหาเจ้าพระยาบรมราช จะควรสงเคราะห์ได้
อย่างไร ขอให้ช่วยสงเคราะห์ด้วย

เจ้าพระยา

(๑) กรมหมื่นสรรควิษัยนรบดี

ตำหนักราชฤทธิรุ่งโรจน์

วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

ขอเดชะ ฝ่าล่องธูลีพระบาทปกเกล้า ฯ

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้าสืบพระอาการ
พระเจ้าลูกยาเธอ ฯ พระองค์เจ้าดิถลกนพรัตน์ในเรือรถยนต์โดนกับรราง
นั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้หม่อมราชวงศ์สรรพกิจมหาดเล็กเวรศักดิ์ไป
เฝ้า แต่กลาดกัน ด้วยเสด็จไปแจ้งความยังโรงพัก แล้วเสด็จเข้ามายัง
ตำหนักราชฤทธิ ฯ มีรับสั่งให้ข้าพระพุทธเจ้าเขียนหนังสือกราบบังคมทูล
พระกรุณาดังต่อไปนี้ คือ เมื่อเวลาเสร็จการพระราชพิธีพระองค์ท่านจะ
เสด็จกลับวัง ทรงขับรถคันเล็กมาตามถนนราชดำเนิน แต่หาได้เสด็จไป
จนถึงพระบรมรูป ด้วยเกรงอันตรายเพราะคนมาก จึงทรงเลี้ยวขวาลง
ทางถนนกรุงเกษม ไปข้ามสะพานเทวกรรมเลี้ยวซ้าย แลได้ทรงบีบแตร
ติด ๆ กันไป ในตอนที่เลี้ยวถนนลูกหลวงเข้าวังกรมหมื่นชุมพร ฯ พอถึง
มุมวังรรางซึ่งล่องจากสวนดุสิตจะไปทางนางเลิ้งแล่นเร็วเต็มทีแลไม่ได้
บีบแตรแลสิ้นระฆังอะไรเลย มาประจวบชนข้างรถตอนข้างซ้ายที่ตรง
มุมวังกรมหมื่นชุมพร ฯ เลขรุนเอาท้ายรถถอยหลัง ตกกลงไปในคลอง
ผดุงทั้งพระองค์ท่านแลมหาดเล็กก็ตกกลงไปกับรถด้วยกัน

เจ็บพระองค์คือ พระกรข้างขวาเคล็ดแต่หาถึงพระโลหิตตกไม่ กับ
ต้นพระเพลข้างซ้ายเคล็ดแลฟก้ำ แลเมื่อเวลาโดนนั้น พระอุระพระ
องค์ท่านกระแทกลงไปกับกระจกนารถ ๆ แดกละเอียด แต่หมื่นบาดแผล
ไม่ ด้วยฉลองพระองค์เต็มยศหนาจับไว้ได้ เป็นแต่ฉลองพระองค์กรุย
ขาด นอกนั้นก็ไม่มีพระอาการอันใดอีก

ส่วนรถยนต์นั้นเวลานี้ยังจมอยู่ในคลอง ไม่เห็นตัวรถ หาทราบ
 เกลา ๆ ว่าจะเสียหายมากน้อยอย่างไร

ควรมีควรถแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ

ขอเดชะ

(ข้าพระพุทธเจ้า) เสริมวงษ์*

* คงจะเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเสริมวงษ์ที่ วราวัฒน์

ที่ ๕๕/๑๒๘๐

พระที่นั่งอัมพรสถาน

วันที่ ๑ ธันวาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

ถึง เจ้าพระยาอมราช

ได้รับหนังสือที่ ๔๕๓/๗๖๕๗ ลงวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน มีมายังกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ เรื่องการเนรเทศ ส่งสำเนาคำพิพากษาที่มิสเตอร์ลอซันถูกฟ้องแลคำชี้แจงอุทธรณ์ กับความเห็นระพีแลมองซิเออร์ปาตู เรื่องเนรเทศคนชั่วร้ายมาขอเรียนพระราชปฏิบัตินั้น ได้ทราบแล้ว

ให้เสนาบดีมีอำนาจที่จะเนรเทศ ถ้าผู้ใดจะอุทธรณ์ให้ร้องฎีกาดังคำเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมว่าซึ่งเป็นธรรมเนียมเก่าสืบมา ส่วนพระราชบัญญัติตัดสินदारคนจรจัดปี ๑๒๗ ซึ่งศาลมีอำนาจจะสั่งให้ส่งคนไปต่างเมืองนั้นเป็นส่วนหนึ่งต่างหาก ว่าด้วยข้อความซึ่งไปถึงเลขาธิการวินิจฉัย ไม่มาลบล้างอำนาจฝ่ายตุระการ ซึ่งจะเนรเทศคนตามแบบอย่างแต่ก่อนได้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาอมราช

ที่ ๓๓/๑๓๕๓

พระที่นั่งอัมพรสถาน

วันที่ ๒ มีนาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

ถึง เจ้าพระยาบรมราช

ได้รับหนังสือที่ ๓๓/๑๐๓๑๘ ลงวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ สกนี้ ส่งรายงานราชการในกรมอำเภอ จำนวน สก ๑๒๓ ซึ่งพระเพทรีป่าณี (*) เจ้ากรมอำเภอทำขึ้นมานั้น ได้ตรวจดูแล้ว เป็นที่น่าพอใจเป็นอย่างยิ่งที่ได้ตั้งต้นขึ้น เป็นเรื่องที่ไม่ได้เคยรู้หลายอย่าง

(*) พระเพทรีป่าณี (คันทะ รัตประจิต) ต่อมาเป็นพระยาในนามเดิม

สวนกุหลาบ

ที่ ๑๗/๓๓๗

สวนกุหลาบ

วันที่ ๒๗ พฤษภาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๕

ถึง เจ้าพระยาอมรราช

ได้รับหนังสือเจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร^(๑) ว่าได้ปรึกษาพร้อมด้วย
กรมหลวงดำรงราชานุภาพและเจ้าพระยาอมรราช เรื่องการที่จะขยายการ
ศึกษาขึ้นให้กว้างขวางเป็นการศึกษาสำหรับชาติในบัดนี้ มีข้อที่จะต้อง
ดำริห์อยู่ ๒ ประการ คือทุนรอนที่จะหามาใช้ช่วยให้เบาเงินหลวงประการ
หนึ่ง หนทางการศึกษาที่จะจัดอย่างไรประการหนึ่ง กระทรวงมหาดไทย
ว่าจะตั้งกรรมการตำบลขึ้นทุกตำบล ผู้ที่จะเป็นกรรมการนั้นได้แก่กำนัน
ที่เป็นนายตำบลตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่คนหนึ่ง
อธิการวัดใดวัดหนึ่งในตำบลนั้นให้เป็นอธิการหมวดตามพระราชบัญญัติ
ลักษณะปกครองคณะสงฆ์รูปหนึ่ง กับแพทย์ประจำตำบลซึ่งกระทรวง
มหาดไทยได้ตกลงในที่ประชุมเทศบาล ให้กำนันผู้ใหญ่บ้านเลือกขึ้น
ประจำตำบลอีกคนหนึ่ง รวม ๓ คน ให้มีหน้าที่จัดการศึกษาการศุขาภิบาล
แลการพยาบาลตลอดไปด้วย ในการศึกษานั้นให้เป็นหน้าที่ของกรรมการ

(๑) เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร (ม.ร.ว. คดี สุทัศน์)

ตำบลที่จะจัดการศึกษาชั้นต่ำ คือ (๑) ตรวจสอบให้เด็กทั้งชายและหญิง
 ได้เล่าเรียนให้หมด (๒) ให้วัดเป็นที่สอนให้หมด ทุนที่จะใช้จ่ายในการ
 ศึกษาชั้นต่ำ ผู้สอนกับผู้เรียนเขาจะตกลงกันเอง เช่นเป็นโรงเรียน
 เบลยศักดิ์ เขาจะเก็บเงินค่าเล่าเรียนที่ดี ถ้าถ้าเป็นวัดผู้ปกครองเด็กจะ
 อุดหนุนเจ้าอาวาสการฝึกสอนในวัดนั้น ๆ อย่างไม่ดี แล้วแต่จะตกลงด้วย
 กัน รัฐบาลไม่บังคับ นอกจากให้กำนันแนะนำให้ผู้ปกครองส่งเด็กไป
 เล่าเรียน เพียงเท่านี้การที่รัฐบาลจะต้องลงทุนใช้ในการจัดการศึกษาชั้นต่ำ
 ก็จะผ่อนลงได้ เจ้าพระยามรราชว่าฝ่ายกระทรวงนครบาลหัวเมืองใด ๆ
 ฤๅตำบลใดจะทำได้โดยวิธีเดียวกับกระทรวงมหาดไทย ก็จะได้ลงมือจัด
 ไปให้เหมือนกัน แต่ในกรุงเทพฯ จำเป็นต้องมีพระราชบัญญัติบังคับ
 ว่าเด็กชายอายุตั้งแต่ ๘ ปีถึง ๑๔ ปี บิดามารดาผู้ปกครองต้องจัดการ
 ให้ได้เล่าเรียน เจ้าพระยามรราชจะได้ร่างพระราชบัญญัติขึ้นเพื่อจะได้
 ออกให้ราษฎรทั้งหลายทราบหนทางไว้ก่อน แต่ยังไม่กำหนดใช้
 จนศก ๑๓๐ เพราะในปีนั้นได้เริ่มเรียกคนเข้ารับราชการทหารแลเก็บเงิน
 ค่าราชการ ซึ่งเป็นกรใหม่ได้ทำขึ้น เป็นกิจที่ราษฎรต้องทำให้แก่
 บ้านเมืองมากอยู่แล้ว ถ้าจะซ้ำอีกเรื่องหนึ่งก็จะมากเกินไปในปีเดียวจะ
 ขอมัดไว้ต้นศกหน้านั้น เห็นว่าความคิดที่ปรึกษาตกลงกันนั้นเป็นอันใช้ได้
 ให้จัดการตามที่ว่า แลขอมให้จัดการที่จะใช้พระราชบัญญัติบังคับเด็ก
 เรียนในกรุงเทพฯ เฉพาะปีหน้าไว้ก่อน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยามรราชวชิราวุธ

สวนกุหลาบ

ที่ ๑๕/๓๖๐

สวนกุหลาบ

วันที่ ๒ มิถุนายน รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๕

ถึง เจ้าพระยามรราชฯ

ด้วยได้รับรายงานฉบับที่ ๑๓/๒๓๓๐ ลงวันวันนี้ เรื่องเงินหยุดงานนั้น
แล้ว

ตามรายงานฉบับนี้ต้องสังเกตว่ายังเป็นขาขึ้น การที่จับกุมนั้นจำเป็น
แต่นักวิตกว่าน่าจะต้องจับมาก ที่คุมขังจะหายาก ได้จัดหมายถึงจรรยา^(๑)
ฉบับหนึ่ง ให้ตระเตรียมสำหรับที่จะรับคุมขังพวกจีนด้วย แต่ทางที่จะ
ชำระได้สวน ถ้าเดินตรงนักเห็นจะเอาไว้ไม่ใคร่จะอยู่ จะต้องปราบ
ปรามอย่างที่เคยปราบมา ต่อเห็นการสงบแล้วจึงพิพากษาปล่อย ถ้า
พิพากษาปล่อยออกไปมาก ๆ ในระหว่างกำลังกำเริบ น่ากลัวจะเป็นเหตุ
ให้กำเริบหนักขึ้น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยา...

(๑) พระองค์เจ้าจรรยาศักดิ์กฤดากร

ที่ ๑/๒

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๘ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง เจ้าพระยามรราช ฯ

ได้รับหนังสือที่ ๔๐๑/๑๔๕๕ ลงวันวันนั้น ส่งร่างประกาศที่จะให้ราษฎร มาถวายบังคมพระบรมศพเดือนละ ๕ วัน ตั้งแต่วันที่ ๑ ถึงวันที่ ๕ เวลาบ่าย ๒ โมงถึงบ่าย ๕ โมงทุก ๆ เดือน ตั้งแต่ต้นเดือนพฤศจิกายน ไปจนกว่าจะถวายพระเพลิง แล้วการที่จะเดือนละ ๕ วัน เพราะเห็นว่า วันเดียวหรือ ๓ วันไม่พอนั้นทราบแล้ว ตามรูปประกาศที่ร่างมานั้นดีแล้ว แต่กำหนดให้มาเดือนละ ๕ วันนั้น เห็นว่าในเวลาเดือนแรก ๆ คนคงจะมาก แต่พระบรมศพยังจะอยู่ช้านาน เกรงว่านานไปเดือนหลัง ๆ คนจะมาน้อยไป จะเป็นทีเสื่อมเสียพระเกียรติยศ เห็นว่าผู้ที่จะมาถวายบังคมพระบรมศพควรจะแบ่งเป็น ๒ พวก เป็นพวกทั่วไปพวกหนึ่ง พวกพิเศษพวกหนึ่ง พวกทั่วไปนั้นตามแต่ผู้ใดจะมาไม่เลือกบุคคลกำหนดให้มาเดือนละ ๒ วันคือวันที่ ๑ วันหนึ่ง วันที่ ๑๕ วันหนึ่ง กำหนดเวลาตั้งแต่ ๓ โมงเช้าจนบ่าย ๕ โมง ส่วนพวกพิเศษนั้นเช่นทหารกองตระเวน นักเรียน ฝรั่งเศส จีน เป็นต้น ควรจะกำหนดวันให้วันหนึ่งต่างหาก พวกใดจะมาเมื่อไรให้หนดหมายกับกระทรวงเมือง ให้แก้ไขประกาศให้ลงรูปตาม ที่ว่ามานี้

ที่ ๓/๕

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๓ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง เจ้าพระยาอมราชฯ

ได้รับหนังสือมีมาซึ่งกรมขุนสมมตอมรินทร์ ที่ ๔๐๕/๓๖๑๓ ลง
วันที่ ๒ เดือนนี้ ส่งร่างประกาศกำหนดการทำบุญทั่วพระราชอาณาจักร
มาขออนุญาตออกประกาศ แล้วในวันที่ ๑๖ จะได้ส่งพ่อค้านายห้าง
เปิดร้านวันหนึ่งนั้น ดีแล้ว ให้ออกประกาศไป

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาอมราชฯ

* ทั้งสังเกตพระปรมาภิไธยสยามินทร์ในพระราชหัตถเลขาดังนี้ เป็นลายพระหัตถ์ของ
รัชกาลที่ ๖ ไม่ใช่ของรัชกาลที่ ๕

ที่ ๕/๑๖๔

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๕ ธันวาคม รตฺนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง เจ้าพระยามรราช ฯ

ได้รับหนังสือที่ ๗/๘๕๖๘ ลงวันที่ ๘ เดือนนี้ว่า เมื่อวันที่ ๑๕ ที่ ๑๖ พฤศจิกายน ซึ่งเป็นวันกำหนดวันนัดทำบุญอุทิศส่วนกุศลถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เจ้าพระยามรราช ฯ ได้ไปสังเกตเห็นเอง และทราบตามรายงานว่าประชาชนทั้งหลายไม่เลือกข้างใดชาติใด ศาสนาใด ทักันบริจาการทรัพย์ทำบุญแข่งแรงอย่างยิ่ง เห็นควรออกประกาศอนุโมทนาในส่วนกุศลที่ประชาชนทั้งหลายจัดทำครั้งนี้ ส่งร่างประกาศมาให้ดูด้วยนั้น ทราบแล้ว ที่จะออกประกาศนี้แล้ว ให้พิมพ์แจกได้

ที่ ๑๐/๒๐๕

พระที่นั่งอัมพรสถาน

วันที่ ๒๐ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๓๐

ถึง เจ้าพระยามรราช

ด้วยมีผู้ขออนุญาตสั่งปันพษชนิดหนึ่งเข้ามาใช้สำหรับตัวว่าเป็นป็น
 ชิงด้วยน้ำยา เห็นว่าเป็นของแปลกอยู่ จึงสอบถามไปที่กระทรวงกลาโหม
 ถึงลักษณะป็นว่าเป็นอย่างไร กระทรวงกลาโหมส่งใบซึ่งห้ามอก
 ขายป็นชนิดนี้มา มีคำอธิบายว่าเป็นป็นเคลือบเรียกชื่อว่า เป็น
 ป็นใช้กระสุนไอแก๊สสำหรับยิงให้สลบไม่ได้ตั้งแต่ ๕ นาทีถึง ๑๐ นาที
 ไม่เป็นอันตรายแก่ร่างกายแลชีวิตร์ กระทรวงกลาโหมจะสั่งเข้ามาเอง
 สำหรับทดลองดูแล้ว

ของเช่นนี้ไม่อยากจะให้มีขายกันในตลาด คือวิตกว่ามีขายแพร่หลาย
 ในตลาด พวกคนพาลได้ไปก็จะเอาไปใช้เพื่อกระทำโจรกรรม ในเวลานี้
 พวกชะโมยหรือฉกชิงวิ่งราวที่ไม่กล้าใช้ป็น ก็เพราะรู้ชื่อว่าถ้าแม่ยิง
 คนตายมีโทษเป็นอุกฉกรรจ์ ถ้าแม่ป็นชนิดที่ยังไม่ตาย เช่นป็นน้ำยา
 นี้แล้ว ก็คงจะใช้กันมาก เพราะไม่ต้องกลัวว่าผู้ถูกยิงจะถึงแก่ล้มตาย
 และตนจะมีโทษอย่างอุกฉกรรจ์ ผู้ถูกยิงจะเป็นแต่เพียงสลบไป ซึ่งป็น

การเที่ยงทอแก่ความประสงค์ในส่วนที่จะโจมตีอยู่แล้ว ได้ส่งกระทรวง
กระลาโหมให้ห้ามไว้ ไม่ให้นายเปลี่ยนนายเวรกรมศาลากรผู้ขออนุญาต
สั่งจับนั้นมาจนกว่ากระทรวงกระลาโหมจะได้ทดลองเสียก่อนแล้ว จึงขอ
บอกมาให้รู้เรื่องไว้ด้วย

ส.ค.ส.

ที่ ๓๑/๖๕๓

พระที่นั่งอัมพรสถาน

วันที่ ๒๕ กันยายน รัตนโกสินทร ศก ๑๓๐

ถึง เจ้าพระยาชมราช

ด้วยการทำนาในสภที่แล้วมาไม่บริบูรณ์ ส่วนเจ้าใหม่ที่จะหวังได้
ในสภนี้ก็จะน้อยกว่าปรกติมาก เพราะเป็นปีที่ฝนแล้ง น้ำน้อยแทบทั่วไป
ฝ่ายประเทศอินโดไชนา ฝรั่งเศส ก็ได้สั่งปิดเข้าไม่ให้จำหน่ายออกไปยัง
ต่างประเทศตั้งแต่วันที่ ๑๓ กันยายนนี้แล้ว ในเมืองพม่าเข้าในเวลาสั้นก็
น้อยลงจนห้างต่าง ๆ ที่ทำสัญญารับเหมาส่งเข้าไปยังยุโรปก็หาเข้าส่งออก
ไปไม่ได้พอตามสัญญา แลบางที่รัฐบาลประเทศพม่าจะคิดปิดเข้าเสีย
อย่างรัฐบาลอินโดไชนาฝรั่งเศสบ้างก็จะเป็นได้ เห็นว่าการที่จะป้องกัน
การกั้นดารอาหารในประเทศเราที่จะมีขึ้นในสภนี้แลสกน้า ควรเตรียม
การปิดน้ำปิดเข้า แลหางานการให้ราษฎรได้ทำพอแลกอาหารบริโภคใน
คราวกั้นดาร การเหล่านี้ถ้าจะทำให้เป็นการสำเร็จได้จริงแล้ว ต้อง
อาศัยเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองเอาเป็นธุระอย่างแข็งแรง พระยาวงษานุประ-
พัทธ์^(๑) ได้ทำบรรทัดความเห็นที่ควรจัดในคราวเข้าฝัดเคื่องดังได้คัด
ส่งมาบัดนี้ ขอให้เจ้าพระยาชมราชพิจารณาแลพุดจากับเสนาบดีกระทรวง
เกษตรราชการพร้อมกันทำความเห็นขึ้นมา

(๑) พระยาวงษานุประพัทธ์ (ม.ร.ว. ต้าน สนธิวงศ์) ต่อมาเป็นเจ้าพระยาในนามเดิม

ส่วนคดี

ที่ ๓๕/๓๕๕

สวนคดี

วันที่ ๒๗ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๓๐

ถึง เจ้าพระยาฯ

ได้รับหนังสือที่ ๒๖/๓๘๓๖ ลงวันที่ ๑๒ เดือนนี้ ตอบเรื่องการทำนา
ของราษฎรว่าถ้าน้ำคงอยู่อย่างตอนปลายนี้ เห็นจะไม่เป็นที่น่าวิตกมาก
แต่การที่จะจัดป้องกันแลช่วยราษฎรบ้างน่าต่อไป จะต้องได้สวนให้
ทราบความแปรไปของการทำนาในมณฑลทั้งปวงให้แน่นอนจึงจะดำริห์
การได้เหมาะแก่ภูมิประเทศแลสมควรแก่ความจำเป็นซึ่งย่อมจะมีต่าง
กันอยู่บ้าง จะได้นำเรื่องนหารอต่อที่ประชุมเทศาภิบาลต่อไปนั้นดีแล้ว

สวนคดี

ที่ ๔๐/๑๐๑๖

ได้ตรวจดูฎีกา นายมิ่ง ซึ่งร้องกล่าวโทษเสนาบดีกระทรวงนครบาล เรื่องปิดทำเรื่องจ้างของนายมิ่ง กับคำชี้แจงของเสนาบดีกระทรวงนครบาล ทงแผนที่ตั้งบ้านแล้ว ได้ความว่าการทำทำเรื่องจ้างนี้ นายมิ่งได้คิดทำขึ้น เมื่ออำแดงปลื้มผูกทำหลวงไม่ได้แล้ว เพื่อจะแย่งผลประโยชน์ของผู้ที่ผูกทำหลวง โดยสุจริต ให้เสื่อมเสียไปอย่างที่ได้เคยทำสำเร็จมาคราวหนึ่งแล้ว การแข่งทำทำเรือเช่นนี้เป็นเครื่องทำให้เดือดร้อนรำคาญแก่ชาวพระนคร ไม่มีที่สิ้นสุด การกรวามนายมิ่งก็คือเครื่องม้ออันหนึ่งของอำแดงปลื้ม ซึ่งใช้สำหรับกะกะข้าง ๆ กู ๆ ไปอีกเท่านั้น ถ้าจะคิดดูแล้วก็ไม่แลเห็นเลยว่านายมิ่งจะได้รับความเสียหายอย่างใดจริง ๆ การที่ถวายฎีกาเช่นนี้ทำให้เปลืองเวลาไม่เป็นเรื่อง ให้ยกฎีกา นายมิ่งฉบับนี้เสีย และถ้าจะมีฎีกาในเรื่องนี้อีก ให้ยกเสียทุกฉบับโดยไม่ต้องส่งขึ้นมาถวาย

พระราชวังสนามจันทร์

วันที่ ๕ มีนาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๓๐

ส.ค.ป.ค.

ส่วนคดี

ที่ ๘/๑๓๘

สวนคดี

วันที่ ๘ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๕๗

ถึง เจ้าพระยายมราช ฯ

ได้รับหนังสือที่ ๓/๒๐๓๖ ลงวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ซึ่งแจ้งเรื่อง
 ผู้ว่าราชการเมืองมณฑลกรุงเทพฯ แลหาฤาในการที่จะเปลี่ยนชื่อเมือง
 นครเขื่อนขันธ์เป็นประแดงนั้นทราบแล้ว เมืองนครเขื่อนขันธ์ที่จะ
 เปลี่ยนชื่อเข้าหาเดิมนี้ เห็นชอบด้วย ควรเปลี่ยนนามเมืองเรียกว่าเมือง
 พระประแดง (แลให้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา) ส่วนชื่อผู้ว่าราชการ
 นั้น ถ้าเป็นพระยาให้มีนามว่า พระยาที่ปรากฏการบริหารพระประแดงบุรี
 แต่ถ้าเป็นพระมีนามว่า พระประแดงบุรี และปลัดเมืองให้มีนามว่า
 พระ (ฤาหลวง) ศรีประแดงเขตร์ ขกระบัตร์ให้มีนามว่า หลวง (ฤาขุน)
 เสวยรูปประแดงขันธุ์

ส่วนผู้ว่าราชการเมืองนนทบุรีแลเมืองชัยภูมินั้น ให้ขอข้าราชการ
 จากกระทรวงมหาดไทยเถิด

ส.ค.ส.

ส่วนคดี

ที่ ๒๕/๕๕๕

สวนคดี

วันที่ ๑๕ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๕๘

ถึง เจ้าพระยาอมราช ฯ

ได้รับหนังสือมีมายังกรมราชเลขาณูการ ที่ ๕๒๘/๖๒๓๑ ลงวันที่ ๑๒ เดือนนี้ ส่งร่างประกาศตั้งอำเภอและชานานนามอำเภอกำหนดเขตร์ ท้องที่มาให้ดูนั้น เห็นชอบด้วยแล้ว แต่จะไม่ออกประกาศเรื่องแบ่งเป็น จังหวัดต่าง ๆ เสียด้วยพร้อมกันหรือ

สวนคดี

ส่วนคุณิต

ที่ ๒๕/๕๕๔

สวนคุณิต

วันที่ ๒๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๕๘

ถึง เจ้าพระยายมราช ฯ

ได้รับหนังสือที่ ๑๗/๖๔๕๘ ลงวันที่ ๑๘ เดือนนี้ ส่งร่างประกาศยกเลิกมณฑลกรุงเทพฯ ฯ ๑ ประกาศอธิบายเขตแคว้นจังหวัด ๑ ประกาศเปลี่ยนนามกรมอำเภอเป็นกรมพระนครบาลแต่ตั้งอธิบดี ๑ ประกาศตั้งอธิบดีกรมราชทัณฑ์ ๑ ประกาศตั้งนครบาลประจำจังหวัด ๑ รวม ๕ ฉบับมาให้ดู กับหาฤๅในเรื่องนามอำเภอที่ตั้งเมืองต่าง ๆ ว่าจะควรเรียกอย่างไรนั้น ทราบแล้ว ร่างประกาศได้ตรวจดูเห็นว่าถูกต้องแล้ว ส่วนนามอำเภอที่ตามปัญหานั้น เห็นว่าอำเภอซึ่งเคยเป็นอำเภอเมืองอยู่เดิม ควรเปลี่ยนนามเรียกตามนามจังหวัด คืออำเภอนนทบุรี อำเภอพระประแดง อำเภอมีนบุรี อำเภอสมุทรปราการ

ส.ค.ส.ท.

ที่ ๑๕/๔๑

ซึ่งนายภูคุ้มผู้ขอ ๑๕๓ คน ร้องฎีกาขอให้หม่อมเจ้าสว่างามได้(*)
คงเป็นผู้ว่าราชการการเมืองมินบุรีต่อไปนั้น ได้พิจารณาตลอดแล้ว เห็นว่า
หม่อมเจ้าสว่างามก็ได้รับราชการมานานแล้ว มีชานมาชุกมาก จึงปฏิบัติ
ราชการในหน้าที่ไม่มีใครจะทันแก่สมัย แลครั้นว่าจะให้กลับเข้าไปรับราชการ
ในตำแหน่งอีกก็เกรงว่าจะเป็นที่บกพร่องในทางราชการ ก็จะเป็นที่เสื่อม
เสียแก่หม่อมเจ้าสว่างามเอง ผู้ได้เคยมีชื่อเสียงมาแล้วว่ารับราชการไม่
เคยเสียหาย

พระดำหนักจิตรลดารโหฐาน

วันที่ ๒๓ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๕๘

S. K. Law

(*) หม่อมเจ้าสว่างามในกรมหมื่นวินัยภูบาลนิภาธร

ที่ ๑๘/๓๕๘

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๖๐

ถึง เจ้าพระยาอมราชฯ

ด้วยพระยาธรรมศักดิ์มนตรี^(๑) ขึ้นรายงานที่ไปตรวจราชการใน
มณฑลต่าง ๆ มีความเห็นมาว่า ผู้ว่าราชการจังหวัดมักไม่รู้ดีกว่าตนเป็น
ผู้รับผิดชอบในการงานแพนกระทรวงธรรมการด้วย แลเบี่ยงความรับ
ผิดชอบนั้นให้แก่กรรมการจังหวัด การพระศาสนาที่ดี การศึกษาก็ดี ย่อม
ได้ผลจากการอาศัยแรงของชาวบ้าน ถึงรัฐบาลจะลงทุนตั้งโรงเรียนบ้าง
ก็เป็นแต่ส่วนน้อยเต็มที่ นอกนั้นก็จะเป็นไปทั่วถึงต้องได้กำลังจาก
ท้องถิ่นเอง เหตุฉะนั้นผู้ที่ทำงานให้กระทรวงธรรมการได้ดีที่สุดใน
จังหวัดก็คือผู้ว่าราชการจังหวัดนั่นเอง ท่านองเดวกับที่อุปราชหรือ
สมุหเทศาภิบาลเป็นผู้แทนกระทรวงธรรมการอยู่ในมณฑล กรรมการ
มณฑลแลกรรมการจังหวัดซึ่งเป็นผู้ชำนาญการแพนกันนี้ ควรเป็นเพียง
เจ้าหน้าที่ทำการตามมติแลคำสั่งของผู้ใหญ่ที่เป็นหัวหน้ารับผิดชอบให้ธรรม-
การจังหวัดนั้น คงเป็นเพราะระวังอยู่ว่าตนเป็นข้าราชการกระทรวง

(๑) พระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ต่อมาเป็นเจ้าพระยาในนามเดิม

มหาดไทยหรือนครบาล เรื่องพระราชธรรมศักดิ์มนตรี จะได้พูดกับ
กระทรวงนครบาลเพื่อขอให้นครบาลจังหวัดได้เป็นผู้รับผิดชอบในหน้าที่
ราชการกระทรวงธรรมการตามสมควรดังนี้เราเห็นชอบด้วย ให้พูดจาทำ
ความตกลงกับพระราชธรรมศักดิ์มนตรีเถิด

ส.คนโท

ที่ ๑๕/๔๓๐

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๗ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๖๐

ถึง เจ้าพระยาชมราช ฯ

ตามหนังสือมีมาขังกรมหลวงปราจิณกิติบดี ที่ ๓๖๐/๕๖๖๖ ลงวันที่ ๑๑ เดือนนี้ ว่าเห็นควรให้พระมินบาลบุรุษศักดิ์ ผู้แทนนครบาลจังหวัด มินบุรี เปนนครบาลจังหวัดมินบุรีนั้น ทราบแล้ว อนุญาต

ที่ ๒๐/๕๒๑

วังพญาไท

วันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๖๒

ถึง เจ้าพระยาชัยมราชฯ

ตัวนายร้อยเอก พร้อม อารุณี มีหนังสือมาขออนุญาตรื้อกำแพง
พระนคร ตำบลบางลำภูบน ตามแนวถนนพระสุเมรุ จากประตูช่องกู่
ไปทางทิศตะวันออก ยาว ๑๒ เมตร ๔๐ เซนติเมตร เพื่อสร้างตึกแถว กับ
ขอที่ดินเชิงกำแพงที่รื้อโดยกว้าง ๑ เมตร ๕๐ เซนติเมตร ยาว ๑๐ เมตร เป็น
กรรมสิทธิ์ การที่นายร้อยเอก พร้อม ขอรื้อกำแพงและขอที่ดิน เชิงกำแพง
เป็นกรรมสิทธิ์ทั้งนี้ ถ้าไม่เป็นการเสียหายแก่ประชาชน และไม่เป็นการกีด
กันแก่ผู้อื่นแล้ว ก็อนุญาตให้รื้อ โดยปฏิบัติตามระเบียบของกระทรวง
นครบาลที่เคยใช้มาแล้ว

วันที่ ตุลาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๓

ขอเดชะใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม ข้าพระพุทธเจ้า ฮายีอับดุลเลาะห์ หัวหน้าคณะใหญ่แห่งอิสลามศาสนิกชนในพระบรมราชูปถัมภ์ ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคมทูลพระมหากรุณาทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท พระราชอาญาเป็นอันเกล้าสั่นกระหม่อม

ด้วยบรรดาอิสลามศาสนิกชนในจังหวัดพระนครมาร้องทุกข์ต่อข้าพระพุทธเจ้าว่า นางเอมพี่สาวนายละไบอาดัมร่วมบิดามารดาเดียวกัน ซึ่งเป็นอิสลาม ได้ตามนายมุขผู้ถือพุทธศาสนา ไปอยู่กินด้วยกันประมาณ ๓๐ ปีเศษแล้ว ได้กลับมาอยู่ตำบลบ้านสมเด็จเจ้าพระยา จังหวัดธนบุรี ป่วยเป็นอหิวาตกโรคแลสิ้นนิบาต จึงได้เรียกนายละไบอาดัมน้องชาย แลบรรดาญาติไปสั่งเสียแลขอรับคำสั่งสอนในทางศาสนาอิสลาม อ้างว่ายังงัดถือนั่งอยู่ในศาสนาอิสลาม เมื่อถึงแก่กรรมให้จัดการฝังศพตามศาสนาอิสลาม ในวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๒ นางเอมได้ถึงแก่กรรม น้องชายแลญาติจะไปปรับสภาพจัดการตามลัทธิอิสลาม นายมุขสามี่แลบุตรไม่ยอมให้ กลับจะนำศพไปเผาที่วัด นายละไบอาดัมจึงไปร้องต่ออำเภอคลองสาน ๆ สั่งให้จัดการเผาไว้ นายละไบอาดัมยื่นเรื่องราวต่อเสนาบดีกระทรวงนครบาลขอรับศพไป พระวิจิตสุระการรับบัญชาเสนาบดีเปรียบเทียบให้ฝังในวัดพิชัยญาติการาม นายละไบอาดัมไม่ยอม โดยเป็นการขัดข้องแก่ศาสนา นายละไบอาดัมจึงไปขอความ

ช่วยเหลือต่อคณะอันขุมันอิสลามเพื่อจัดการโรงเรียน คณะอันขุมัน
อิสลามก็ได้ร้องเรียนต่อเสนาบดีกระทรวงนครบาลแล้ว แต่หาเป็นผล
สำเร็จไม่

บัดนี้ ได้ทราบเกล้า ๆ ว่ากระทรวงนครบาลได้ยอมให้บุตรเอาจศพ
ไปเผา อาศรัยเหตุนี้ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ทำฎีกาทูลเกล้าถวายได้ฝ่าละออง
ธุลีพระบาท ซึ่งได้ทรงพระมหากรุณาเป็นสาสนูปถัมภ์แก่แห่งศาสนา
อิสลาม ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบบังคมทูลถึงลัทธิในศาสนา
อิสลามในทางสามัคคีรยา ก็จะเป็นหญิงหรือชายก็ไม่ได้คิดต่างศาสนา
เป็นสามัคคีรยาหาขาดจากศาสนาไม่ แต่ตามทางศาสนาไม่ยอมให้เป็น
สามัคคีรยา เสมอเป็นขู้สาวกัน ผู้นั้นต้องรับบาป ถ้าผู้จะมาเป็นสามัคคีรยา
ยอมละศาสนาเดิมมาถึงศาสนาอิสลามแล้ว จึงจะแต่งงานเป็นสามัคคีรยา
กันได้ ถ้าผู้ที่ไม่ได้เป็นอิสลามหรืออิสลามที่ได้ละศาสนาไปแล้วถึงแก่
กรรมลง จะจัดการศพตามลัทธิอิสลามไม่ได้ แต่คนต่างศาสนาหรือ
อิสลามที่ได้ละศาสนาอิสลามไปแล้วยอมกลับมากลับมาปลงอาบัติรับศาสนาอีก
ก็ถึงเป็นอิสลามได้ ตามทางใต้สวนของนายอำเภอ มีพยานปรากฏว่า
นางเอมได้เรียกบรรดาญาติมารับคำสั่งสอนทางศาสนาอิสลาม แต่พยาน
ฝ่ายนายมุขสามี่ให้การว่านางเอมเคยศกกับาศรีแลพึงเทศ ในสองประการ
นี้ไม่กระทำให้ขาดจากศาสนาอิสลามได้ ถ้านางเอมได้ละศาสนาอิสลาม
จริงตามข้อต่อสู้ของนายมุขสามี่ คงมีพยานมาให้การประกอบว่านางเอม
ได้เคยเคารพพระพุทธรูป แลได้กล่าววาจาสมักเชื่อถืออยู่ในพระพุทธร
ศาสนาก็ห้ามมีปรากฏตามทางใต้สวนไม่ ซึ่งศพนางเอมได้รับความทุเรศ
มาช้านานผิดประเพณีอิสลามในครั้งนี้ กระทำให้ข้าพระพุทธเจ้าเป็นที่
วิตกในกาลนี้ แลข้าพระพุทธเจ้าเชื่อมั่นว่านางเอมเป็นอิสลาม

เพราะฉะนั้น ขอพระบารมีได้ฝ่าดองธุลีพระบาทซึ่งทรงเป็นศาสนูปถัมภกปกเกล้าปกกระหม่อม ได้ทรงพระราชวินิจฉัยในเรื่องนี้เพื่อได้รับเป็นแบบบรรทัดสำหรับชาวอิสลามไม่ว่าพระราชอาณาจักรต่อไปในภายภาคหน้า

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ

(ลงนาม) ข้าพระพุทธเจ้า (อักษรแจก) ฯ

ที่ ๓๔/๓๖๗

ได้ตรวจดูฎีกาข้าย้อับดุลเลาะห์ กับคำชี้แจงของเสนาบดีกระทรวง
นครบาล ในเรื่องที่จะขอเอาสหนางเอมภรรยาชายมุสลิมผู้ถือพระพุทธ-
ศาสนาไปจัดการตามศาสนาอิสลาม เห็นว่าตามประเพณีนิยมของประเทศ
ที่มีความรุ่งเรืองแล้วโดยมาก ภรรยาต้องถือว่าเป็นผู้มีถือศาสนาเดียวกับ
สามี เว้นเสียแต่จะได้ขอร้องเอาสามีไปแปลงศาสนาตามด้วยจึงเป็นอีกอย่าง ๑
เท่าที่สังเกตเห็นว่าพวกอิสลามคู่ออกจะเอาเปรียบมากอยู่หน่อย ตรง
กับที่เรียกว่าเอาทั้งชนทั้งล่อง กล่าวคือฝ่ายชายอิสลามได้หญิงศาสนาอื่น
ไปเป็นภรรยา ก็ถือเอาว่าหญิงนั้นเป็นอิสลาม แลหญิงอิสลามได้ชาย
ศาสนาอื่นเป็นสามีก็เรียกว่าชายเป็นอิสลามด้วย ตามความเห็นของเรา
เห็นว่าศาสนาที่จะนับว่าใครเป็นอะไรก็ด้วยสังเกตความเลื่อมใสแลปฏิบัติ
โดยปรกติ แลความเลื่อมใสควรเกิดจากความศรัทธาเอง ไม่ใช่โดยการ
ทำพิธีโมโหมโยมอย่างเช่นที่ปรากฏว่านายละไบอาดัมน้องนางเอมไปทำให้
พี่สาวเมื่อก่อนตาย

ด้วยเหตุดังกล่าวมาแล้วนี้ เห็นว่าข้อความในฎีกาของฮาลี้อับดุล-
เลาะห์ไม่เป็นข้อที่ควรฟัง เพราะ ประการ ๑ ปรากฏโดยทางใต้สวน
ว่านางเอมได้ปฏิบัติแสดงตนปรากฏว่าเป็นพุทธศาสนิกมาช้านานแล้ว

แลประการที่ ๒ สพนางเอนก็ได้เผาแล้ว จะเอาไปทำอะไรอีกก็ไม่ได้
 แลประการที่ ๓ ตามลัทธิอิสลามหญิงที่มีสามีที่เป็นอิสลามก็ว่าขึ้น
 สวรรค์ไม่ได้เสียแล้ว จะไปทำอะไรก็คงไม่เป็นประโยชน์ ฉะนั้นให้
 ชกผู้กาลบั้นนี้เสีย

วังพญาไท

วันที่ ๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๖๓

รท.๓/

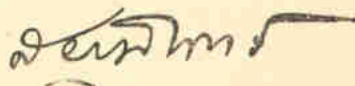
หมวดที่ ๒๖

ว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ด

ขอแจ้งความถึงเจ้านายทั้งปวง บันดาซึ่งมีใจภักดีข้อตรงรู้พระเดชพระคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งเป็นต้นบรมราชวงษมาแต่ก่อน ได้รับอาสาซ่อมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นด้าน ๆ กอง ๆ ทั้งปวง ให้ทราบทั่วกันว่า ตั้งแต่ได้ลงมือซ่อมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม การก็แล้วไปบ้างที่ยังค้างก็มาก คิดคำนวณวันเดือนที่จะถึงกำหนดลงก็ยังมีอยู่ ๑๒ เดือนถ้วนเท่านั้น ถ้าจะคิดตามกำหนดเดิม ที่ว่าจะให้แล้วก่อนการ ๖ เดือน ก็ยังมีเวลาอีก ๖ เดือนเท่านั้น

บัดนี้ฉันขอเตือนเจ้านายทั้งปวง ให้รุกถึงการของตัว รีบเร่งทำการอย่าได้นอนใจ ถ้าผู้ใดขัดข้องประการใดให้มาบอก ถ้าผู้ใดจะทำการไม่ไหว ให้เร่งมาบอกก่อนการเสียในเวลานี้ จะได้หาผู้อื่นทำต่อไป ถ้าผู้ใดนิ่งเฉยและเกบการไว้เปล่า ๆ ถึงกำหนดการไม่แล้ว ฉันมีความเสียใจมาก ที่จะต้องถือว่าคนนั้นเหมือนอย่างพี่น้องสูบลูกพี่ลูกน้องคนหนึ่ง การที่มาบอกฉันเป็นความจริง ขอให้คิดตรិตรองให้จงดี^(๑)

แจ้งความเดือนมาฉวัน ๕ ๑๖ ค่ำ ปีมเสงตรีศก ๑๒๔๓

(๑) เรื่องเจ้านายทวงรับอาสาซ่อมวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นด้าน ๆ นั้น พึงดูรายการละเอียดในหนังสือสมโภชพระนครครบร้อยปี กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์ เมื่อปี

ถึงเจ้าหน้าที่เป็นน้องทั้งปวง

ด้วยฉันทขอส่งโปรแกรมข้อกำหนดงานมาให้ เธอคงจะเห็นกำหนด
ในนั้นว่า เปนอันจวนแล้ว เพราะฉะนั้น ถ้าเธอยังอยากให้ฉันมีความ
เจริญขึ้นชาวสืบไป ขอให้แรงงานของเธอให้แล้วทุกด้านทุกราย หรือไม่
เป็นธุระก็ขาดกัน

ตั้งแต่วันที่ ๕๗๓ กำปมเสงตริศัก สักกราช ๑๒๔๓

ฉันท

ร. ท. ๑๘๕
๗๓

ถึง กรมหมื่นภูเรศธำรงค์ศักดิ์ พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง^(๑)
พระเทพพล

ด้วยการเฉลิมพระชนม์พรรษาในปีมเสงตรีศกนี้ จะแจกเงินเหมือน
อย่างทุกปี กำหนดแจกเงินคนละสี่ถึงทั้งข้าง ^{นำ} รวมเป็นคน ๑๐๒๒๓ คน
นั้นให้ปลูกษากันคิดแบ่งแจกสามวันๆ ละ ๓๔๐๕ คน ให้คิดแบ่งปนทรง
แจกข้าง ^{นำ} ตามเลขมา แลเหลือจากจำนวนทรงแจกเท่าไร ให้เจ้านาย
ใน แจกที่ศาลาลูกขุนตามเคยให้คิดจ่ายตัวเสีย ให้เป็นการเรียบร้อยเหมือน*
อย่างทุกปี

ตั้งแต่วันที่ ๓ ๑๑๐ ก้า ปีมเสงตรีศก ศักราช ๑๒๔๓
๖

อินทราธิบดี

วัน ๓ ๑๑๐ ก้า ๓๔๐๕*
๑๒

วัน ๔ ๑๑๐ ก้า ๓๔๐๕
๑๓

วัน ๕ ๑๑๐ ก้า ๓๔๐๕
๑๔

(๑) พระยาอินทราธิบดี (เนียม) ต่อมาเป็นพระยาจิวมนตร์
พระเทพพล (บัว) ต่อมาเป็นพระยาพิษณุโลกาธิบดี

* คือจำนวนคนที่ทรงแจกเงินแต่ละวัน

ร. พ. ๒๑๒
๔๓

ให้กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ บังคับราชการสิทธิขาดในกรมพระ
นครบาล ให้พระยามหามন্ত্রী^(๑)ช่วยราชการอยู่เหมือนอย่างแต่ก่อน
อย่าให้ถ้อยความค้างงัดได้

ตั้งแต่วันที่ ๑๑๑ ค่ำมกราคม ๒๕๓๔ สักราช ๑๒๕๓

อินทนิล

(๑) พระยามหามন্ত্রী (เวก ชนากษ์) ต่อมาเป็นพระยาอภัยภูธร

ร. ท. $\frac{๑๖๑}{๔๓}$

ถึงท่านกรมท่า ด้วยกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ออกไปชำระความ
เมืองสมุทรสาครครั้ง มีหนังสือบอกเรื่องความแลการที่ชำระเข้ามาใน
ใบบอกทั้งปวง ได้ความว่ากรมหมื่นภูเรศฯ ไปถึงเวลา ๕ โมงเช้าให้
ขุนนครเขตรเกษมศรี^(๑)เชิญตราบัวแก้วไปวาง พระยาสมุทรสาครให้แต่
หลวงบันเท้ายกกรมการสองคน เกาะตัวคนมาส่งแล้วก็ไปเสีย ตัวพระยา
สมุทรสาครเองต่อบ่าย ๕ โมง จึงได้มาหากรมหมื่นภูเรศ ครั้นเวลาก็ก
ก็ไม่มีผู้ใดที่ทักขรรักษาอย่างใดอย่างหนึ่ง เหมือนอย่างประเพณีเจ้านาย
ออกไปหัวเมืองทั่วทุกแห่ง เวลาชำระความ ก็ไม่มีกรมการมาประจำฟัง
ถ้อยความแต่สักคนเดียว เห็นว่าดูถูกจัดจางเลวทรามยิ่งนัก กรมหมื่น
ภูเรศฯ ก็เป็นต่างกรม แล้วก็ได้บังคับการกรมพระนครบาล ถ้าจะว่า
โดยบันดาศักดิ์ต่างกรมไม่มีราชการเลยเจ้าเมืองกรมการก็ควรจะต้องรับ
ตักว่านสามเท่าสี่เท่าแล้ว ถ้าจะว่าโดยตำแหน่งเป็นผู้สำเร็จราชการกรม
พระนครบาล แลเป็นเจ้าหลวงออกไปชำระความ ก็ควรที่เจ้ากรมการจะ
ต้องมานั่งฟังราชการช่วยชำระความตามแบบอย่าง ครั้งนี้เป็นชั้นเจ้าเมือง
รองเจ้าเมือง แขวงรองแขวง ซึ่งเป็นเจ้าพนักงานความนครบาลหัวเมือง
ตามพระธรรมนูญ ต้องรับตราตั้งจากกรมพระนครบาลในกรุงเทพฯ ก็
ไม่มีผู้ใครรู้จักตำแหน่งของตัว แลไม่มีมารับราชการตามตำแหน่ง เห็นว่า
หัวเมืองทุกวันนี้ไม่รู้จักเจ้านายเสียแล้ว

(๑) ขุนนครเขตรเกษมศรี (พลอย) ต่อมาเป็นหลวงนฤบาลบุรีรัฐ

ให้เรอมี่ท้องตราพระบรมราชโองการตีโทษพระยาสมุทรสาครานุรักษ์
ออกไป ตามที่ว่ามานี้ แลเจ้าเมือง รองเจ้าเมือง แขวง รองแขวง
ซึ่งไปรู้จักตำแหน่งของตัวแลไม่รับราชการตามพนักงานนั้น ให้กรมหมื่น
ภูษเรศชำระศักดิ์ผู้สำเร็จราชการกรมพระนครบาล มีอำนาจออกได้ตั้งได้
ตามพระราชกำหนดกฎหมาย จะได้เป็นแบบอย่างแก่ผู้ซึ่งละเมิดต่อ
ราชการสืบไปภายหน้า

จดหมายมาณวันที่ ๑๑ ก่ำ ปีมะเสงตรีศก ศักราช ๑๒๔๓

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ร. พ. ๒๓๕
๔๔

ถึงกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ ด้วยเวลาก่อนที่มัตถ์ได้ขึ้นเสวย
 บินขิงทางแม่น้ำไม่ตกใจอันใด แต่การเรื่องขิงบนกันแม่น้ำนั้นเป็นที่
 รำคาญใจมานานนักหนา ได้สั่งพระยาราชนองเมือง^(๑) ให้ห้ามก็ไม่เห็น
 ว่าได้ห้ามตลอดไป เจ้าพระยาภาณุวงศ์ได้ร้องถึงสองครั้งว่าเป็นที่น่ากลัว
 หวาดหวั่น แลเป็นเหตุที่ให้นักท่องเที่ยวไปเสีย มีเหตุการณ์อันใดก็จะ
 ไม่เป็นที่สังเกต ที่จะได้นำช่วยกัน ขอให้ห้าม การที่จะห้ามขิงบนนั้น
 เป็นการขัดข้องอย่างไรอยู่ๆ จะห้ามได้ฤๅไม่ ถ้าขัดข้องอย่างไรให้มา
 ปรึกษา ถ้าห้ามได้ก็ให้ห้ามเสียให้ขาด ธรรมเนียมบอกศาลาก็มีมาแต่
 บรมโบราณ แต่เจ้าพนักงานละเลยเสีย จนไม่มีใครถือธรรมเนียมมา
 ชำนาญแล้ว ขิงบนแม่น้ำนี้ดูตามคราวก่อนที่หนึ่ง เขาบอกว่าขิงค้างคา
 ที่บ้านกระดี่จีน เเทจจริงอย่างไรให้สืบดูเถิด

จดหมายมา ณ วัน ๓๑๐๐ ก่ำ บรมเมษ จัตวาศก สักราช ๒๓๕๔
 ๑๓

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

(๑) พระยาราชนองเมืองนี้ คือ พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง (เนียม) ต่อมาเป็น
 พระยาจิวรุมณตรี

โปรแกรม*

การฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

แลการสมโภชพระนคร แลการฉลองพระบรมอัฐิโดยสังเขป(๑)

กะการโดยข้อที่จะกำหนดงานฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล
เชิญพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๔ พระองค์ ขึ้น
ประดิษฐานบนปราสาท ๕ ยอด แลสมโภชพระนคร ในวันบรมจรรจบ
ร้อยปีที่ ๑ ตั้งแต่ประดิษฐานกรุงรัตนโกสินทร์มหินทราวุทธยา ณ ประเทศ
บางกอก

วันจันทร์ เดือนห้า แรมสิบสี่ค่ำ จะได้สวดพระพุทธรมณี เริ่มงาน
ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

วันอังคาร เดือนหก ขึ้นเก้าค่ำ เวลาเช้าทรงประสูติพระแล้ว
เปิดคลุมพระศรีรัตนเจดีย์ พระราชทานเหรียญทองรางวัล พระเจ้า
น้องยาเธอ ที่เป็นนายด้านทำวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ครั้นเวลาบ่ายสวด
พระพุทธรมณีในวัดพระศรีรัตนศาสดารามแลปราสาท ๕ ยอด รอบ
กำแพงพระราชวัง รอบกำแพงพระนคร

วันพุธ เดือนหก ขึ้นสองค่ำ เวลาเช้าทรงประสูติพระสงฆ์ที่ปราสาท
๕ ยอด แลในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม บ่ายสวดมนต์

วันพฤหัสบดี เดือนหก ขึ้นสามค่ำ เหมือนกับวันพุธเดือนหก ขึ้น
สองค่ำ

(๑) เรื่องทั้งดูราชการละเอียดในหนังสือสมโภชพระนครครบร้อยปี ซึ่งกรมศิลปากรได้จัด
พิมพ์ขึ้นในงานพระราชทานเพลิงศพ ท้าววรคณาภิรักษ์ (ม.ร.ว. เบ็ญ มาลากุล) เมื่อ
วันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๓.

* program

วันศุกร์ เดือนหก ขึ้นสี่ค่ำ เป็นวันครบบรรจบริวารรอบร้อยปี เวลาเช้า
 เชิญพระบรมรูปขึ้นประดิษฐานปราสาทห้ายอด เลี้ยงพระสงฆ์ทั้งในพระ
 บรมมหาราชวัง แลรอบกำแพงพระนคร แล้วเสด็จพระราชดำเนินโดย
 กระบวนพยุหยาตราประทับพลับพลาจตุรมุขณท้องสนามหลวง ทรง
 ก่อพระฤกษ์ที่ประดิษฐานอนุสาวรีย์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาโลกย์ แลทรงก่อพระ (...ขาด...) แล้วทรงประกาศตั้งเครื่อง
 (...ขาด...) เกรียณคุณดีมีเวลา เสด็จพระราชดำเนินกลับประทับที่มณ
 ฑะบรมมหาราชวังเวลาบ่าย ๔ โมง เสด็จพระราชดำเนินออกพระที่นั่ง
 อนันตสมาคม พระบรมวงษานุวงษ์ ข้าราชการแลกงสุลต่างประเทศสว
 ไซยมงคล แล้วเสด็จพระราชดำเนินออกทรงโปรยทานจุดดอกไม้เพลิง
 ณ พระที่นั่งสุทศัยสวรรย์ปราสาท

วันเสาร์ เดือนหก ขึ้น ๕ ค่ำ วันอาทิตย์ เดือนหก ขึ้นหกค่ำ วัน
 จันทร์ เดือนหก ขึ้นเจ็ดค่ำ จะได้มีเทศนาในพระที่นั่งอนันตสมาคมวัน
 ละกัณฑ์ ตั้งกระจำตโพนนำพระที่นั่งสุทศัยสวรรย์เวียนเทียนวัดพระศรี
 รัตนศาสดาราม

แลกรมโหรศพ สมโหรพระนครรวมทั้งวันศุกร์ เดือนหก ขึ้นสี่ค่ำ
 ๔ วัน ๔ คืน เสด็จพระราชดำเนินออกพระที่นั่งสุทศัยสวรรย์ทุกวัน ใน
 พระบรมมหาราชวัง แลที่ปลูกสร้างซึ่งเป็นของแผ่นดิน ตามประทีป
 ๗ คั่นตลอดงาน แต่พระบรมวงษานุวงษ์ ข้าราชการแลราษฎรจะจุดกัณฑ์
 ตามใจ แต่ในวันศุกร์ เดือนหก ขึ้นสี่ค่ำ ให้จุดประทีปแลเล่นการ
 นักขัตฤกษ์ให้เป็นการใหญ่ยิ่งกว่าทุกครั้งทุกคราวทั่วกัน

อนึ่ง หัวเมือง เอก โท ตรี จัตวา บัณฑิต ฝ่ายเหนือทั่วพระราชอาณา
เขต ให้มีการสวดมนต์เลี้ยงพระแลการนักขัตฤกษ์ ตามเทศบ้านเทศ
เมืองที่จะทำได้ ตั้งแต่วันขึ้นห้าค่ำ ขึ้นสองค่ำ ขึ้นสามค่ำ ขึ้นสี่ค่ำ
เดือนหก ทั่วทุกเมืองเป็นเสร็จการสมโภชพระนกร

ครั้นวันพุธ เดือนหก ขึ้นเก้าค่ำ จะเสด็จพระราชดำเนินออกเปิด
โรง ซึ่งตั้งของสินค้าแลฝีมือช่างต่าง ๆ ซึ่งรวบรวมตั้งไว้ ณ ท้องสนาม
หลวง

การทำบุญฉลองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทั้ง
๔ พระองค์ ในวันบรมจรรบร้อยปี ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธ-
ยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ประชุมบรมมหาราชาธิราชเสด็จเฉลิมถวัลย์ราชสมบัติ
ปราบดาภิเษกครบร้อยปีในวันอังคาร เดือนเจด แรมสิบสองค่ำ จะได้
เชิญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๔ พระองค์ประดิษฐาน
ในบุษบกแว่นฟ้าทองคำ ในพระที่นั่งอนันตสมาคม เลี้ยงพระสงฆ์
สวดมนต์สดปกรณ์ แลมีการมโหรีสมโภช ๕ วัน ๕ คืน มีเทศนา
เครื่องกัณฑ์กระเจาดใหญ่ ในวันแรมสิบสามค่ำ แรมสิบสี่ค่ำ เดือน
เจด วันขึ้นหนึ่งค่ำ ขึ้นสองค่ำ เดือนแปดบูรพาสาธ ใน ๔ วันนั้นเปิด
ให้พระบรมวงษานุวงษ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย สดปกรณ์พระบรมอัฐิ
ฉลองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๔ พระองค์ทั่วกัน
เป็นเสร็จการทำบุญพระบรมอัฐิ

ร. ๗ $\frac{๔๑๓}{๔๔}$

ถึง กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์

ด้วยฉันเห็นว่าวิธีที่อำเภอท่านทำสารกรมธรรม์สัญญาให้แก่ราษฎร นั้นยังหละหลวมอยู่หลายอย่าง มีวิธีสารบบเป็นต้น บัดนี้ฉันได้ให้คิด จัดทำสมุดสารบบติดกับตัวสารกรมธรรม์และมีข้อบังคับในวิธีที่จะจด สารบบและเขียนสารกรมธรรม์ต่าง ๆ ข้อความพิสดารแจ้งอยู่ในหมาย ประกาศแล้ว แลคำชี้แจงซึ่งมีอยู่ในสมุดสารกรมธรรม์ทุก ๆ เล่มนั้นแล้ว ฉันได้ส่งตัวอย่างมาให้เธอด้วยแล้ว ให้เธอแจกหมายประกาศให้ราษฎร ทราบทั่วกันแล้วให้ส่งให้อำเภอท่านผู้จะได้ทำ สารกรมธรรม์มารับกระ- ตาด ๕ อย่างจากเจ้าพนักงานแลเตรียมการไว้ให้พร้อมก่อน ถึงวันกำหนด ให้หมายประกาศ เมื่อถึงกำหนดแล้วให้ทำการตามหมายประกาศแล ข้อบังคับซึ่งมีอยู่ในสมุดนั้น แต่การที่จะรับจะส่งกันอย่างไรที่ไหน แล การอื่นที่จะมีขึ้นต่อไปนั้น ฉันได้มอบให้กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเป็นผู้ จัดการ ถ้าเธอมีความสงสัยอย่างไรฤจาจะมีการสิ่งใดต่อไปในเรื่องนี้ ก็ ให้เธอพูดจาปรึกษากับกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเถิด

จดหมายมาณวัน ๕ ๑๔ ๑๒ ๑๑ ๑๒ ๑๔ ๑๔

อินทนิล

ร. ท. $\frac{๔๗}{๔๕}$

ถึง กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์

ด้วยสุขุมาล^(๑)มาบอกฉันว่าอู่พูดเดิมเป็นคนหลวงขอไป ภายหลัง
ไปได้กับจันจิวจันมีบุตรคนหนึ่งตาย อู่พูดกลับมาอยู่ให้ใช้สรอยที่เรือน

ประมาณ ^๖เดือน จันจิวก็ไม่ได้มาติดตามว่ากล่าวประการใด ครั้นวัน

^{๓๕}เวลาเย็น นภาพร^(๒)ไปบ้านกรมหมื่นศิริวิษสังกาศ อู่พูดตามไป
กับบ่าวไพร่ทั้งปวง ก็ไม่มีใครจับกุมประการใด ครั้นเวลาค่ำอู่พูดกลับมา
กับจำเริญแลเพื่อนบ่าวแลข้าหลวงเจ้านาย ถึงหน้าตึก จันจิวมีทหาร

ประมาณ ^๗คน กับจันจิวเข้ามาจับตัวอู่พูด ทหารที่เข้าจับคนอื่นผิด

หลายคนจนจันจิวชตัวอู่พูดจับมือ ทหารพากันลุดลากเข้าไปในบ้านเธอ
แล้วเอาตัวไปขังตรงไว้

ฉันเห็นว่า การเรื่อง^๕นี้ไม่ควรจะเป็น ด้วยรั้ววังก็มีผู้เป็นเจ้าของ ถ้า
จันจิวจะว่ากล่าวประการใด จะฟ้องร้องตามกระบิลเมืองก็ไม่มีผู้ใดจะ
ขัดขวางได้ ซึ่งอู่พูดตามเข้าไปพร้อมกับข้าเจ้านาย จันจิวบังอาจให้เข้า
มาไล่จับเอาทั้งฝูงตั้งนี้ เป็นการหมิ่นประมาทหนัก

(๑) สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมามารศรี พระอรรคราชเทวี

(๒) กรมหลวงทิพรัตนกิริฎกุลินี

แต่การจะเท็จจริงประการใด จะฟังความข้างเดียวไม่ได้ ฉะนั้นจึงต้อง
 ฟ้องมาที่เธอ ขอให้พิจารณาตามความยุติธรรม แต่ต้องรักษาแบบอย่าง
 อำนาจวัง แลเกียรติยศเจ้านายด้วย

จดหมายมาณวัน ๔^๓ ๖[!] ๖^๖ ปีมแมเบญจศก ๑๒๔๕

ฉัตรทิพย์

ว. พ. ๑๖๓
๔๕

ถึง กรมหมื่นกุเรศธำรงศักดิ์

ด้วยเรื่องจดหมายส่งหนังสือห้างบักกริม ขออนุญาตบีกเสาดัดสาย
เตเลโฟนมานั้นได้ทราบความแล้ว ถิ่นไม่อยากจะให้เป็นการขัดขวาง
แก่ประโยชน์ของการค้าขายเลย แต่การที่จะบีกเสาดัดสายลวดไปนั้น
ให้เชอตรวจดู อย่าให้เป็นที่คดขวางแลอันตรายแก่ที่ทางแลผลประโยชน์
ของคนทั้งปวงได้ แล้วให้เชออนุญาตไปเถิด

จดหมายมาลงวัน ๓๖๘ ค่ำ ปีมแมเบญจศก ๑๒๔๕

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ร. ท. $\frac{๑๖๖}{๔๕}$

ถึง กรมหมื่นกุศลระชารงค์ศักดิ์

ด้วยเธอจดหมายมาว่า มีสเตออาลบาสเตอ จะขอเจาะกำแพงตรงถนนข้างกำแพงวัง ด้านวัดพระเชตุพน ริมประตูพิทักษ์บวรนั้น ได้ทราบความแล้ว เห็นว่าไม่เป็นการขัดขวางอันใด ให้ทำเป็นประตูช่องกุดใหญ่ ๆ ฤๅทำเป็นประตูตัดก็ได้ ให้ทำไปเถิด

จดหมายมาลงวัน ๔^๗ ๑^๗ กำกับแบบเบญจศก^{๑๖} ๑๒๔๕

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหมื่นกุศลระชารงค์ศักดิ์

(๑) มีสเตอว้ออลบาสเตอรัผู้นี้ ในปี จ.ศ. ๑๒๔๕ เป็นผู้ช่วยจัดการกรมไปรษณีย์ ทำนเป็นต้นสกุลเสวตศิดา

ร. ท. ๑๓๑
๘๕

ถึง กรมหมื่นภูธรเสธราชศักดิ์ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม

ด้วยหม่อมแสง หม่อมเจ้าลมน ในกรมพระพิทักษ์เทเวศร กับ
เจ้าหมื่นสรรพรเพชรศักดิ์^(๑) ต่างคนต่างกล่าวโทษกัน ต่างคนต่างขอ
อย่างนี้ อย่างนั้น ได้ตัดสินไปตั้งไป ก็กลับเป็นอย่างอื่นต่อไปอีกเล่า
เหนืบนไม่มีที่สุดจะเอาแน่เอาจริงยังไรก็ได้ ฝ่ายหนึ่งก็ว่าฝ่ายหนึ่ง
พูดไม่จริง ฝ่ายหนึ่งกุมเหง

บัดนี้จึงให้เธอทั้งสองคน เป็นผู้ไปตรวจให้ทำแผนที่บ้านเรือนมา
ให้ชัดเจน แลสอบถามทั้งสองฝ่ายว่าการเดิมมาอย่างไร การเปลี่ยนแปลง
อย่างไร เอาให้คำต้องกันให้จงได้ กว่ถึงสืบก็ให้สืบเอาเท็จจริง
แล้วให้ถามความประสงค์ทั้งสองฝ่าย ฝ่ายใดประสงค์จะให้เป็นอย่าง
ไร จดหมายถ้อยคำให้ตลอดมาบอกให้ทราบ แต่ต้องเข้าใจว่าเป็นว่ากันตาม
ฉันทามิใช่เป็นความโรงศาล

เมื่อจะต้องการหนังสือเก่าใหม่ประการใด ให้มาค้นดูในออฟฟิศให้
ตลอดเถิด

ตั้งแต่วันที่ ๖๔ ค่ำ ปีมแมเบญจศก สักราช ๑๒๔๕

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาเทเวศร์

(๑) เจ้าหมื่นสรรพรเพชรศักดิ์ (ม.ร.ว. หลาน กุญชร) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาเทเวศร์ฯ

ร, ที่ $\frac{๒๕๓}{๔๕}$

ถึง กรมหมื่นกุศลระชาวงศศักดิ์

ด้วยท่านเล็ก(*) ผู้เป็นใหญ่ในพนักงานกรมโทรเลข แล ไปรษณีย์
 ขออนุญาตให้เป็นข้อยกเว้นสำหรับเจ้าพนักงานกรมพระนครบาล ซึ่งจะ
 ประพฤติต่อไปรษณีย์บุรุษ แล เป็นข้อซึ่งจะให้บึงกันรักษากนทำตัว
 แสตามป้อม ตามซึ่งจะจดต่อไปข้างล่างนี้ จันเห็นชอบด้วยในคำที่
 ขอนั้น จึงได้จดหมายเป็นคำสั่งเขตด้วยหนังสือฉบับนี้ ให้เธอมีคำสั่ง
 เจ้าพนักงานกองตเวนแล โปลิสให้ประพฤติกการให้ถูกต้องตามคำสั่งนี้
 ทุกประการ

ข้อ ๑ ถ้าเวลา ไปรษณีย์บุรุษกำลังทำราชการคือกำลังรับส่งหนังสือ
 ในท้องที่ของตัว ถ้าไปรษณีย์บุรุษจะกระทำผิดที่เป็นความวิวาทกันเล็ก
 น้อย เป็นแต่ผิดข้อบังคับกฎหมายโปลิส ไม่เป็นความจกรรจิมหันต
 โทษ แล ลักตัม ^{ผิด} ^{สุว} เดือน อย่าให้โปลิสแลกรมพระนครบาล ฤเจ้า
 พนักงานจับ ^{ผิด} ^{สุว} เดือน ฤผู้หนึ่งผู้ใดจับกุมไปรษณีย์บุรุษเมื่อเวลาทำการ

ให้เสียเวลา ถ้าโปลิสฤกรมพระนครบาลเห็นไปรษณีย์บุรุษกระทำควม
 ผิดตั้งที่กล่าวมาแล้ว ก็ให้ผู้เห็นนั้นรีบมาแจ้งความต่อไปรษณีย์ที่ออฟฟิซ

(*) สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดช

ใหญ่ให้ทราบเลขที่หมายไปรษณีย์บุคคลที่กระทำผิด ๆาเดินกำกับไปรษณีย์
บุรุษไปกว่าไปรษณีย์บุรุษจะทำการเสร็จแล้ว จนไปรษณีย์บุรุษกลับมาซึ่ง
ออฟฟิศไปรษณีย์ใหญ่ ให้ผู้จับนั้นแจ้งความแก่เจ้าพนักงานไปรษณีย์ใหญ่
ซึ่งประจำอยู่ ณ ออฟฟิศ เมื่อเจ้าพนักงานไปรษณีย์ตรวจรับหนังสือเสร็จ
ราชการของกรมไปรษณีย์แล้ว เจ้าพนักงานจะส่งตัวไปรษณีย์บุรุษผู้ทำผิด
นั้นให้แก่ไปลิสแลกรมพระนครบาล ๆาเจ้าพนักงานจับ ^{ใน} เดือน ^{ที่} ไป
สุรา

ว่ากล่าวตามกระทรวง แต่ถ้าไปรษณีย์บุรุษกระทำความผิดเป็นฉกรรจ์
มหันต์โทษ เป็นต้นว่าความผู้ร้ายปล้นฉกฉวยกันตาย ๆาวังราว ถ้าเป็น
ความอย่างนี้ ให้ไปลิสฯกรมพระนครบาลจับตัวส่งกระทรวงได้โดยทันที
แล้วให้รีบแจ้งความต่อกรมไปรษณีย์ให้ ไปรับกระเป่าหนังสือแลเครื่อง
แต่งตัวสำหรับไปรษณีย์บุรุษมาให้โดยเร็ว

ข้อ ๒ กรมไปรษณีย์ได้แต่งตั้งให้ลูกค้าชาวร้านรับรักษาหีบไปรษณีย์
คือหีบสีแดงสำหรับทั้งหนังสือ มีหลายแห่งหลายตำบลแลตึก โรงร้านเรือ
แพ ซึ่งมีหีบไปรษณีย์ได้เรียกว่าร้านไปรษณีย์ ถ้าไปลิสกรมพระนครบาล
ฯาเจ้าพนักงานจับ ^{ใน} เดือน ^{ที่} ๆาผู้ ^{หนึ่ง} กิติ มีเหตุเกี่ยวข้องที่จะต้องจับ
สุรา

ต้องรีบนำเรือนสิ่งของในตำแหน่งร้านไปรษณีย์แห่ง ^{หนึ่ง} ๆาจะอาศัยปิด
ร้านประจำกิติ จะจับคนในร้านไปรษณีย์กิติ ถ้ามีเหตุจะต้องเข้าไปในร้าน
ไปรษณีย์แล้ว ก็ให้ทำการตามประโยชน์ทางราชการแลประโยชน์ของตน
อย่าให้จับต้องหีบไปรษณีย์ฯาหีบหนังสือที่ได้อยู่นอกหีบ ซึ่งได้มีตรา
ไปรษณีย์ประจำแล้วเป็นอันขาด เป็นแต่ให้รักษาสิ่งของนั้นไว้ให้ต่ออย่าให้

ดูฎหมายกว่าเจ้าพนักงานไปรษณีย์จะได้จัดคนมารับหีบไปรษณีย์แลหนังสือ
ทั้งปวงนั้นกลับมา

ข้อ ๓ ถ้าไปรษณีย์แลกรมพระนครบาล แลเจ้าพนักงานจับ ^{ผู้}ผิด ^{ผู้}เดือน
ตุลา

ถ้าผู้หนึ่ง ^{ผู้}ใด ^{ผู้}จะมีเหตุที่จะต้องเกี่ยวข้องกับไปรษณีย์บุรุษ เป็นต้นว่าจะต้อง
ถูกต้องตัวไปรษณีย์บุรุษห้ามมิให้จับให้ต้องกระเป่าหนังสือซึ่งไปรษณีย์
บุรุษสหายอยู่ ฤๅจะกันจะดูหนังสือก็ตี ห้ามไม่ให้เกี่ยวข้องกับทั้งสน

ข้อ ๔ ให้ $\left\{ \begin{array}{l} \text{ไปรษณีย์} \\ \text{กรมพระนครบาล} \\ \text{เจ้าพนักงานภาษีร้อยชักสาม} \end{array} \right.$ หมั้นตรวจตราราษฎรผู้ซึ่ง

คิดแลได้ลงมือทำตัวตราไปรษณีย์ปลอม ต้องถือว่าผู้ทำตัวตราไปรษณีย์
ปลอมนั้น เหมือนกับทำเงินแดงถ้ามีเหตุกรมพระนครบาลแลเจ้าพนักงาน
ภาษีร้อยชักสามได้สำคัญตัวปลอม ฤๅได้เครื่องมือ ก็ให้นำความขึ้น
กราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ตั้งแต่วันที่ ๒๓๐๐ ค่ำ ปีมแมเบญจศก รัชกาล ๑๒๔๕

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ร. ๗ $\frac{๒๖๒}{๔๕}$

ถึง กรมหมื่นกุศลราชธำรงศักดิ์

ด้วยขอตาบโปลิศมานั้น ตาบชื่อเมื่อคราวที่พ่อมีหลายร้อยเล่ม
ให้ทำฎีกามาเบิกไปให้

การที่มีคดีตักฟั้นนั้น เป็นการค้นหาค้นแต่ต้องให้เงินจะเอาเงินรองราชการ
สักเท่าใดบอกเถิด ไม่สงสัยว่าจะถือจะสั่งตัวให้ จะได้ไม่เป็นการ
โง่งม แต่ไม่ต้องจำหน่าย

จดหมายมา ณ วัน ๓๖๓๐ ก่ำ ปีมะแมเบญจศก

ศักราช ๒๒๔๕

แต่ตาบที่วานนี้ดูเหมือนประระ ควรลองดู ถ้าเห็นว่าไม่เป็นราชการได้
ให้สั่งใหม่

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ร. ที่ $\frac{๒๖๗๓}{๔๕}$

ถึง กรมหมื่นภูวเรศธำรงศักดิ์

ด้วยการเฉลิมพระชนม์พรรษา ในปีมะแมเบญจศก^{๖๖} นี้ จะแจกเงิน
แก่ราษฎรเหมือนอย่างทุกปี กำหนดแจกเงินคนละสลึง ทั้งข้าง^{นี้} รวม
เป็นคน ๑๐๕๕๗ คน* นั้น ให้คิดแบ่งแจก ๓ วัน วันละ ๓๖๕๒ คน ๆ
๓๖๕๓ คน แต่ให้คิดแบ่งปนทรงแจกข้าง^{นี้} ใน ตามเคยมาแต่เหลือจาก
จำนวนทรงแจกเท่าใด ให้เจ้านายแจกที่ศาลาลูกขุน แลหอรัศฎากร
ที่พัฒน์ตามเคย ให้คิดจ่ายตัวเสียให้เป็นการเรียบร้อย เหมือนอย่างทุกปี
ตั้งแต่วันที่ ๖ ๖ ๑๐ ถ้า ปีมะแมเบญจศก^{๖๖} สักราช ๑๒๔๕

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

* ปีนี้คนรับแจกมากกว่าปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓ (พ.ศ. ๑๗๖๓)

ร, ๗ $\frac{๘๕}{๘๕}$

วัน ๒๖ ๑๐ ค่ำ ปีมแมเบญจศก ๘๕^{๑๖}

ถึง กรมหมื่นกุศลเสขารังสรรค์

ด้วยฉันเอยากรู้ว่าถ้าจะป่าวร้องคนให้แห่พระศรีอารยัมรินทร์ไปส่งถึง
กรุงเก่า ฤๅลพบุรี จะมีไปฤๅไม่ เหน็บมือถักกันขลังแรงนัก ถ้าคนจะไป
กันมากจะให้แห่ไปแต่บางกอก ถ้าเห็นว่าไม่มีใครมีใครไปจะใส่เรือไฟ
ไปแห่เอาที่บน ฉันประมาณดูว่าถ้าจะไรให้แห่ในขึ้น^๓ ค่ำ เดือน ๑๒^๔
พอไปทันกันขึ้นไปลพบุรีในขึ้นแก่หน้อยหนึ่งให้เธอช่วยฟัง ๆ ดู แต่ไม่
อยากให้เป็นการเกิน เพราะถ้าจะส่งไปโดยเรือพายแล้ว เราจะต้องจัด
เรือแพไปส่งด้วย เว้นแต่ไม่อยากจะให้เสียความนิมิตต้นเต็นของราษฎร
จึงคิดว่าถ้าจะแห่ไปอย่างทูลกระหม่อมท่านแห่เจ้าเขาดกก็ได้ นั่นก็เพราะ
ความนับถือเท่านั้น

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

(๑) เรื่องแห่พระศรีอารยัมรินทร์ที่กรุงราชการละเอียดในหนังสือจดหมายเหตุพระราชกิจ
รายวันในรัชกาลที่ ๕ ภาค ๑๖ หน้า ๘๔ และ ๘๕

ร. ท $\frac{๓๓๓}{๔๕}$

ถึง กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์

ด้วยเรื่องจดหมายมาด้วยเรื่องเจ้าหมื่นศรีสรักษ์ขำเทศ มาต้นวัง
ไปโดนคนแก่ตายนั้น ได้ตรวจดูแล้ว

เห็นว่าการทำงานนั้นไม่เป็นการแก่ง และเจ้าหมื่นศรีสรักษ์ก็ได้
ให้เงินแก่ลูกของผู้ตายไปมากกว่าเบี่ยงปลุกตัวแล้ว โทษหลวงนั้นยอมยก
ให้แก่เจ้าหมื่นศรีสรักษ์(๑)

จดหมายมาวัน ๑๑ ๑๐ ค่ำ ปีมแมเบญจศก ๑๒๔๕

(Handwritten signature)

(๑) หม่อมราชวงศ์เล็กศิริวงศ์ ศรีสรักษ์

ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทะเล^(๑)

วัน ๔ ๑ ๐ ค่ำ ปีมแมเบญจศก^{๑๖}
๑๒

เสด็จพระราชดำเนินจากกรุงเทพฯ เวลาบ่ายโมงเสศบ้าย ๓ โมงครึ่งถึง
เมืองสมุทรปราการ ประทับแรมที่ปากน้ำเจ้าพระยา

วัน ๕ ๑ ๐ ค่ำ
๑๓

เวลาเช้ารุ่งออกเรือพระที่นั่งจากปากน้ำเจ้าพระยา บ้าย ๓ โมงครึ่งถึง
ช่องแสมสาร เสด็จพระราชดำเนินขึ้นประพาสบนบกเสด็จกลับค่ำ ประ
ประทับแรมช่องแสมสาร เวลา ๓ ขยามออกเรือพระที่นั่งจากช่องแสมสาร

วัน ๖ ๑ ๐ ค่ำ
๑๔

เวลาเช้า ๓ โมงเสศถึงแหลมทองหลวง เสด็จพระราชดำเนินขึ้นประพาส
บนบกที่บ้านทุ่งขามัน บ้ายโมงเสศเสด็จกลับลงเรือพระที่นั่งออกจาก
ที่นั่นถึงปากอ่าวเมืองจันทบุรีเวลาบ้าย ๕ โมง ประทับแรมปากอ่าวเมือง
จันทบุรี

วัน ๗ ๑ ๒ ค่ำ

เวลาเช้ารุ่งออกเรือพระที่นั่งจากปากอ่าวเมืองจันทบุรี ๒ โมงเช้า ถึง
ปากน้ำเวน เสด็จพระราชดำเนินเมืองขลุ้ง บ้าย ๓ โมงเสศเสด็จกลับ
ดอยเรือพระที่นั่งออกมาทอดที่หน้าปากน้ำเวน เวลาเขนเสด็จพระราช
ดำเนินขึ้นเกาะจิก แล้วประทับแรมที่หน้าปากน้ำเวน

(๑) . เสด็จประพาสทะเลกรวณ มีรายการละเอียดในหนังสือจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน
รัชกาลที่ ๕ ภาที่ ๑๖ แต่หน้า ๒๐๔ ไป

วัน ๑๑^๒ กี่

เวลาขำรุ่งออกเรือพระที่นั่งจากหน้าปากน้ำเวณ ๒ โมงเช้าถึงเกาะช้างนำใน
 เสด็จขึ้นหน้าตกลองมะขม เสด็จกลับบ่าย ๒ โมงเสด็จออกเรือพระที่นั่ง
 มาถึงสลักเพชร เวลาค่ำประทับแรมที่สลักเพชร

วัน ๑๒^๓ กี่

เวลาเช้า ๔ โมงเสด็จขึ้นบ้านสลักเพชร เสด็จกลับบ่าย ๓ โมงเสด็จออก
 เรือพระที่นั่งจากสลักเพชรมาถึงเกาะหมากเวลาค่ำ ประทับแรมที่หน้าเกาะ
 หมากด่านนอก

วัน ๑๓^๔ กี่

เวลาขำรุ่งถอยเรือพระที่นั่งไปจอดที่ท้ายเกาะหมากบ่อกับเกาะกระดาด
 เวลาบ่ายเสด็จพระราชดำเนินขึ้นเกาะกระดาดแล้วเสด็จกลับมาประทับ
 แรมที่นั่น

วัน ๑๔^๕ กี่

เวลาขำรุ่งออกเรือพระที่นั่งมาถึงปากอ่าวเมืองจันทบุรี เวลาเช้าเที่ยง
 เสด็จรับน้ำแลงของแล้วออกเรือพระที่นั่งมาถึงทุ่งขามัน เวลาค่ำประทับ
 แรมที่ทุ่งขามัน

ร. ๓ ๔๕๕
๓๕

ถึง กรมหมื่นกุศลเสาช้างศักดิ์

ด้วยได้รับหนังสือของเขอลงวันที่ ๑๒ ก่า ปีมแมเบญจศก ทราบ
ความแล้ว ฉันทราบว่าวันแรกๆ ดูขึ้นบกเดินเห็นแรงน้อยไป แต่กรัน
อยู่หลายวันก็ค่อยมีแรง แลอาการสบายเกือบจะปรกติทีเดียวระยะทางที่
มาพักแห่งใด ได้จดหมายสอดมาด้วยแล้ว วันกลับนั้นจะเข้าปากน้ำใน
วัน ๑๒ ก่า เวลา ๒ โมงเช้า คงจะถึงกรุงเทพฯ ๑ ราวบ่ายโมงหนึ่ง
ราชการไปถึงกรุงจึงจะพูด

หนังสือเขียนที่เรือเวสตรัจอดที่กรุงยามัน

วัน ๑๒ ก่า ปีมแมเบญจศก ศักราช ๑๒๕๕

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ร. ๗ $\frac{๕๗๔}{๔๕}$

ถึงกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ ด้วยหนังสือเชดลงวัน ๓๑๓ คำ
 ถิ่นได้รับที่ถ่ายหลวงบ้านขวางทราบความแล้ว ซึ่งรักษาการไม่ให้วิวาท
 วุ่นวายกัน ได้นั้นเป็นการดีแล้ว

เรื่องแม่หม่มทับเด็กตายนี้ดูหนาเต็มที ดูน่าจะมีโทษเสียบ้าง แต่
 ความเรื่องนี้ต่อแม่จะว่าไม่ประการใด ถ้าว่าควรพิจารณา แต่ดูน่าจะ
 ลำบากอยู่ เพราะไม่มีพยาน

ถิ่นมาถึงบางปอินวันนี้แล้ว เมื่อมีอันใดบอกมาโดยทางโทรเลขฯ
 หนังสือก็จะได้รับตอบโดยเร็ว

จดหมายมาแต่บางปอิน วัน ๖๑๓ คำ ปีมแมเบญจศก ศักราช ๑๒๔๕

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

อนึ่งหนังสือเล็กอีก ๒ ฉบับได้รับทราบความแล้ว

ร. ๗

วิ, ๗ $\frac{๕๑๐}{๔๕}$

ถึงกรมหมื่นภูธเรศ ด้วยเธอจดหมายที่ ๑๔๐ ลงวัน ๗^๓ ก้า
ปี่มแมเบญจศก นั้น ได้ทราบแล้ว

เรื่องพระลักลอกทองพระพุทธรูปที่วัดพิไชยญาติ เธอให้ไปแจ้ง
ความต่อกรมธรรมการตามกระทรวงนั้นชอบแล้ว

เรื่องสามเจเรอ่อนขึ้นไปมุงหลังกากูตกลลงมาตายนั้น เห็นว่าเป็น
ตายเองไม่มีอะไร

เรื่องนายโหมดบัวพระยามนตรีวิวิาทกับเงินหับเอาหลวงแพงเงินหับ
มีบาดแผลกรรจ์มากเห็นจะตาย ความเรื่องนี้ต้องชำระ

เรื่องฝรั่งเช่าอั้งยี่นั้นเป็นการสำคัญมาก เธอห้ามข้างเจ๊กก่อนนั้น
เป็นการชอบแล้ว การที่เงินลักลอบทำการอั้งยี่ไม่บอกเจ้าพนักงานนั้น
จะว่าไม่มีกฎหมายจะทำโทษอย่างไรนั้นไม่ได้ เพราะเดิมได้ว่าแล้วว่า
จะมีโทษ การที่ว่าเป็นกลางว่ามีโทษดังนี้ ในที่ใด ๆ เองเอาโทษ ^๖สถาน
ตามโทษมากโทษน้อยทั้งนั้น เมื่อไม่ทำตามบังคับไว้ ทำให้มีการเสีย
มากน้อยเพียงใดก็เอาตามโทษานุโทษ จะว่าไม่มีกฎหมายไม่ได้ ด้วย
กฎหมายจำตั้งเลาะความทั่วไปก็มากนัก และจะรอกกฎหมายอยู่ก็เหมือน
เปิดให้กำเรบ ให้เธอคิดรักษาอำนาจแผ่นดิน อย่าให้เสียไปจึงจะชอบ

อนึ่งหนังสืออีกฉบับหนึ่งนั้น ได้รับทราบความแล้ว เหนว่ายังไม่
 ขอความอันใดจะต้องตอบมา จึงไม่ได้ตอบต่างหาก

หนังสือเขียนที่บางปอวัน ๑๑^๓ ก่ำ ปีมแมเบญจศก ๑๒๔๕^๖
 ๖

อินทวิทร

ร, ที่ $\frac{๕๔๗}{๔๕}$

ถึงกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ ด้วยจดหมายลงวัน ๓๑^๓ ค่ำ ปีมแม
เบญจศกมานั้น ได้รับแล้ว

เรื่องนายเจิมเตะเด็กตาย ดูเป็นความฉกรรจ์มากต้องระวังอย่าให้
คนผิดหนีไปเสีย

เรื่องคนลักเสามาเรสุมเดจเจ้าพระยา คุณสุรวงษ์ทำโทษแล้วก็เปน
แล้วกันดี

เรื่องอายชันบ่าวจมนทิพรักษา(๑) แหวบ่าวพระอมรวีไสย(๒) นั้น
ทำไมเมื่อก่อนเป็นจ่านำเอาให้จับแม่คนร้ายจะส่งไปฟากข้างโน้นฤ ฉันทน
ว่าต้องชำระในกรมเมือง

เรื่องนายโหรนายพัดพินนายอยู่ เธอได้คนร้ายมานั้นดีแล้วให้ชำระ
จดหมายมาแต่บางป้ออินวัน ๖^๓ ค่ำ ปีมแมเบญจศก^{๑๖}

ศักราช ๑๒๔๕

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

(๑) จมนทิพรักษา (เนตร บุณยรัตพันธุ์)

(๒) พระอมรวีไสย (โต บุณนาค) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาสุรวงษ์วิวัฒน์ศักดิ์

วัน ๒๕ ก่ำ ป. ๑๒๔๖

ข้าพระพุทธเจ้า ผู้มีชื่อในท้ายหนังสือ ขอพระราชทานกราบ
บังคมทูลพระกรุณา ทราบฝ่าล่องธูลีพระบาท

ด้วยทรงพระมหากรุณาโปรดชุบเกล้า ๆ ข้าพระพุทธเจ้าให้มาเป็นผู้
บังคับการกรมทหารนั้น พระเดช^๕ หน้าที่สุดมิได้ แลข้าพระพุทธเจ้า
ตั้งใจว่า ถ้าได้รู้แลได้เห็นข้อความสิ่งใด ที่ควรจะกราบบังคมทูล
พระกรุณาแล้ว ก็จะทำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบได้ฝ่าล่อง
ธูลีพระบาทล่องพระ^๕ ให้สมแก่ที่ได้ทรงพระมหากรุณาชุบเกล้า ๆ
ข้าพระพุทธเจ้า

บัดนี้ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานทำความเห็น ๓ ประการขึ้น
กราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าล่องธูลีพระบาท พระราชอาญาไม่พิน
เกล้า ๆ

๑. เมื่อข้าพระพุทธเจ้า กราบถวายบังคมลาออกไปเยี่ยมไข้
พระยาสุนทรสงคราม เจ้าเมืองสุพรรณบุรี ครั้น ณ วัน ๑๑ ก่ำ ปวอก
ถอกก เจ้าเมืองสุพรรณบุรีคลายป่วยขึ้นแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าลงเรือไป
เที่ยวตามลำแม่น้ำเมืองสุพรรณบุรี เมืองนครไชยศรี เมืองสาครบุรี
เมืองสมุทรสงคราม แลเมืองเพชรบุรี ไปในคลอง^๕ เล็ก ใหญ่ หลายตำบล
ข้าพระพุทธเจ้าได้ตรวจดูเห็นการต่าง ๆ แลได้ทราบเกล้า ๆ ว่าในหัวเมือง
เหล่านี้มีโจรผู้ร้ายปล้นโจกกระบือของราษฎรชุกชุมนัก แลนักเลงคนแก่ง

มีชื่อเสียงตั้งอยู่เป็นตำบล ๆ และช่องสุ่มสมคบโจรไว้เป็นพวกเป็นเหล่า
 มีทุก ๆ เมือง คนเก่งมีฝีมือมีชื่อเสียง เกล็ดกล่อมชักนำคนที่เป็โจร
 ผู้ร้ายมาไว้เป็นพวกของตัวเอง แลอุดหนุนให้เงินทองแลเข้าปลาแก่คนร้าย
 ที่ขัดสน แลชักชวนให้ไปเที่ยวปล้นโจรระบือชาวบ้านราษฎรมา
 ได้แล้ว ก็รับซื้อไว้ถูกแลขายไปแพง ถึงเจ้าของจะสืบรู้และร้องฟ้อง
 ประการใด คนเก่งหัวนั้นก็ช่วยแก้ไขด้วยความหนักให้เป็นเบา แลคนเก่ง
 มีชื่อทุก ๆ เมืองเหล่านั้น ล้วนแต่พึ่งพิงฝากตัวอยู่ใน ^{เจ้า}ที่แขงแรง คน
 นาย

ชาวบ้านจึงเกรงกลัวพวกคนเก่งมีชื่อเหล่านั้น แลพวกโจรก็มีใจกำเริบ
 ถอนนายเป็นหัวหน้าเป็นที่พึ่งได้ จึงกล้าเที่ยวปล้นโจรระบือ โดยชุกชุม
 แลเจ้าเมืองกรมการก็ไม่เอาใจใส่จะจับโจรผู้ร้าย ช่วยทุกร้อนของราษฎร
 ราษฎรบางคนมีโจรระบือฝูงหนึ่งหลายสิบตัว พวกผู้ร้ายมาปล้นมีปืนแล
 ดาบครบมือกัน เข้าไล่ต้อนเอาไปหมดทั้งฝูงเจ้าของน้อยตัวก็มีโอกาสได้
 คนที่ทำไร่นาถ้าถูกโจรปล้นโจรระบือแล้วก็ต้องเที่ยวสืบติดตามถ้าย
 ข้ามบ้านแลหัวเมืองหลาย ^{แห่ง} ตำบล บัวยการทำกินหลาย ๆ เดือน ลางที่โจร

ผู้ร้ายขายโจรระบือส่งไปหลายต่อ เจ้าของขอถ้ายไม่ให้ก็ต้องฟ้องเป็น
 ความกันช้านานบัวยการทำกินเป็นหลายปี คนที่เลขทำไร่นาถูกโจรปล้น
 โจรระบือแล้วก็ท้อใจ เลิกเว้นเสียไม่ทำไร่นาต่อไป เมืองหนึ่งก็มี
 หลาย ๆ ราย ราษฎรได้รับความเดือดร้อนอยู่อย่างนี้ ข้าพระพุทธเจ้าเห็น
 ด้วยเกล้า ๆ ว่า ถ้าจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ให้เจ้าเมืองกรมการ
 ทุก ๆ เมืองเกณฑ์กำนันอำเภอให้ส่งบาญชีรายชื่อคนเก่งหัวนั้นในบ้านเมือง
 ของตนให้สิ้นเชิงเข้ามายังกรุงเทพฯ ๆ อย่าให้ปิดบังเหลือ ไว้เป็นอันขาด

คนเก่งหัวหน้าเหล่านี้ ถ้าราษฎรมาฟ้องชำระเป็นสัจแล้ว ขอพระราชทาน
ให้เนรเทศออกไปไว้ ณ เกาะสีชัง ภูเขาเกาะช้าง แลให้มีการรักษา
แข็งแรง อย่าให้กลับเข้ามากรุงเทพฯ ได้อีกเลย ให้จัดลับศิลาแลงทำการ
ใด ๆ ซึ่งจะต้องการเข้ามาใช้ในกรุงเทพฯ ๆ นี้ ข้ำพระพุทธเจ้าเหินด้วย
เกล้า ๆ ว่า ถ้าเนรเทศพวกหัวหน้าผู้ร้ายออกไปเสียได้สิ้นเชิงทุก ๆ
หัวเมืองแล้ว พวกผู้ร้ายที่เคหะฟุ้งอำนาจ ก็จะแตกกระจายกันไป ผู้ร้าย
จะเบาบางลงแลเขตหลายไม้อาจจะประพฤติกความชั่วต่อไป ก็จะเป็นที่
หวาดเสียวกับคนพลโดยมาก

๒. กลองเล็กแลกลองใหญ่ ซึ่งติดต่อกันไปแต่กรุงเทพฯ หลุดออกไปใน
หัวเมืองต่าง ๆ เปนต้นว่ากลองกาญจนาภิเษก ดำเนินสดวก มหาสวัสดิ์
เจดีย์บูชา ประเวศบุรีรมย์ เปรมประชากร แลกลองอื่น ๆ ซึ่งทรง
พระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ลงทุนพระราชทรัพย์จ้างแรง^{จีน} ขุดไว้ แต่ใน
แผ่นดินก่อน ๆ นั้น แลในแผ่นดินปัตยุบันนี้ กลองหนึ่ง ๆ เปนเงินหลาย
ร้อยชั่ง เพื่อจะให้เปนประโยชน์แก่ราษฎรอันไปมาค้าขาย แลเอาใส่ไข่น้ำ
ในกลองไปทำไร่นา เปนประโยชน์แก่บ้านเมือง กลองต่าง ๆ นั้น
บางกลองยาวอยู่ในพื้นเส้นเสสบ้าง ต่ำกว่าพื้นเส้นบ้าง น้ำเดินมิได้สดวก
บางกลองข้าง^{ต้น} กลองยังลึกลงอยู่แต่กลางกลองต้น ด้วยน้ำไหลไปชน
กันที่กลางกลอง บางกลองก็ตี^{ขึ้น}ไปตลอดทั้งกลอง ๆ เหล่านี้เหมือนกลอง
ประชาชนชั้น ซึ่งขุดแต่แขวงเมืองสมุทรสงคราม ไปตลอด ณ เมือง
เพชรบุรี เดียวกันก็ตี^{ขึ้น}เสียมากเรือใหญ่เจริญัดสน กลองต่าง ๆ ที่ขุดไว้

แล้ว^๕ ก็ไม่มี^๔ใครจะบำรุง^๑ขุด^๑อีก จึง^๕ต้น^๕ขึ้น^๕ทุก^๕ปี^๕ ๆ แล^๕ราช^๕ฎ^๕ร^๕ปล^๕ก^๕ เร^๕ือน^๕
 แล^๕ก^๕ั้น^๕เป^๕น^๕เข^๕ต^๕บ้าน^๕เอา^๕หน^๕าม^๕ส^๕ระ^๕ระ^๕ด^๕้า^๕เก^๕ิน^๕ลง^๕มา^๕ใน^๕น^๕ือ^๕ค^๕ล^๕อง^๕ก^๕็มี^๕มา^๕
 หล^๕าย^๕แห่ง^๕ เร^๕ื่อ^๕จะ^๕ไป^๕มา^๕กลาง^๕ ^๕ก^๕ิน^๕ ^๕ก^๕็ล^๕ำ^๕บ^๕าก^๕ข^๕ว^๕าง^๕ท^๕ี่^๕จะ^๕ช^๕ัก^๕จ^๕ุง^๕ แล^๕ใน^๕ระ^๕ช^๕ะ^๕
 ข^๕ำ^๕น^๕ส^๕อง^๕ฟ^๕าก^๕ค^๕ล^๕อง^๕ต^๕่าง^๕ ๆ ^๕น^๕ั้น ^๕เพ^๕ียง^๕ค^๕ล^๕อง^๕หน^๕ึง^๕ ๆ ^๕ก^๕็มี^๕ท^๕ี่^๕ช^๕ั้น^๕ช^๕ั้น^๕ไป^๕เป^๕น^๕ไ^๕ร^๕น^๕า^๕
 ได้^๕ถึง^๕หม^๕ัน^๕ไร^๕แล^๕แ^๕สน^๕ไร^๕ ข^๕้ำ^๕พระ^๕พุ^๕ท^๕เจ้า^๕ได้^๕ท^๕ร^๕าบ^๕เก^๕ล^๕ำ^๕ ๆ ^๕ว^๕่า ^๕เม^๕ื่อ^๕สม^๕เด^๕็จ^๕
 เจ้า^๕พระ^๕ข^๕าง^๕ก^๕ัน^๕น^๕้อย^๕น^๕ั้น ^๕จะ^๕บ^๕ำ^๕รุง^๕ค^๕ล^๕อง^๕ใด^๕ก^๕็ให้^๕ไ^๕่^๕กระ^๕บ^๕ือ^๕เป^๕น^๕อัน^๕มา^๕ก^๕ล^๕ด^๕ุ^๕
 แล^๕ท^๕ี่^๕ล^๕ุ่ม^๕ลาด^๕อยู่^๕ก^๕อ^๕ท^๕ี่^๕จะ^๕เป^๕น^๕ค^๕ล^๕อง^๕ติด^๕ต่^๕อก^๕ัน^๕ไป^๕ได้ ^๕ก^๕็ให้^๕กระ^๕บ^๕ือ^๕ลง^๕ข^๕้ำ^๕ก^๕็เป^๕น^๕
 ค^๕ล^๕อง^๕ลง^๕ใช้^๕ได้^๕ไม่^๕ต^๕้อง^๕ข^๕ุด ^๕กร^๕ั^๕ง^๕นี้^๕ข^๕้ำ^๕พระ^๕พุ^๕ท^๕เจ้า^๕เห^๕น^๕ด^๕้วย^๕เก^๕ล^๕ำ^๕ ๆ ^๕ว^๕่า ^๕ถ^๕้า^๕จะ^๕
 ท^๕ร^๕ง^๕พระ^๕ก^๕ร^๕ุ^๕ณา^๕ไป^๕ร^๕ด^๕ให้^๕บ^๕ำ^๕รุง^๕ข^๕้อม^๕แ^๕ปล^๕ง^๕ค^๕ล^๕อง^๕ต^๕่าง^๕ ๆ ^๕ใน^๕แ^๕วง^๕เม^๕ื่อ^๕ง^๕ใด^๕ ๆ
 แล^๕ว^๕ ^๕ขอ^๕พระ^๕ร^๕า^๕ช^๕า^๕น^๕ให้^๕เจ้า^๕เม^๕ื่อ^๕ง^๕กร^๕ม^๕การ^๕ ^๕ส่ง^๕ก^๕ำ^๕น^๕ัน^๕อำ^๕เภ^๕บ^๕ำ^๕ว^๕ำ^๕ร^๕้อง^๕ร^๕า^๕ช^๕ฎ^๕
 ให้^๕ไ^๕่^๕กระ^๕บ^๕ือ^๕ลง^๕ด^๕ุ^๕ย^๕เห^๕ี่ย^๕บ^๕ข^๕้ำ^๕ต^๕ล^๕อด^๕ค^๕ล^๕อง ^๕ให้^๕มี^๕ผู้^๕ก^๕ำ^๕กับ^๕ต^๕ร^๕ว^๕ก^๕ัน^๕ป^๕็น^๕เป^๕น^๕
 น^๕ำ^๕ท^๕ ^๕ปี^๕ละ^๕คร^๕ัง^๕ห^๕ฤ^๕ต^๕สอง^๕คร^๕ัง^๕เส^๕ม^๕อ^๕ไป^๕ทุก^๕ปี ^๕ค^๕ล^๕อง^๕น^๕ี้^๕ก^๕็จะ^๕ล^๕ึก^๕ลง^๕อยู่^๕เส^๕ม^๕อ^๕เร^๕ื่อ^๕
 ไป^๕มา^๕ก^๕ำ^๕ข^๕าย^๕ก^๕็จะ^๕ได้^๕ส^๕ด^๕ว^๕ก ^๕ไม่^๕ต^๕้อง^๕ค^๕อย^๕คร^๕ว^๕ำ^๕น^๕้ำ^๕เส^๕ย^๕เว^๕ล^๕า^๕สิ^๕น^๕ค^๕ำ^๕ก^๕็จ^๕ัก^๕เจ^๕ริ^๕จ^๕
 ช^๕ั้น^๕มา^๕ก^๕ทุก^๕ ^๕ปี^๕ ^๕เป^๕น^๕ผล^๕ประ^๕โย^๕ชน์^๕แก่^๕บ้าน^๕เม^๕ื่อ^๕ง ^๕แล^๕ค^๕น^๕ทำ^๕น^๕า^๕อ^๕า^๕ไ^๕ศ^๕ไ^๕น^๕้ำ^๕
 เดือน

ใน^๕ค^๕ล^๕อง^๕ไป^๕เข้า^๕ไ^๕ร^๕น^๕ำ^๕น^๕ั้น ^๕ก^๕็จะ^๕ได้^๕ทำ^๕น^๕า^๕มา^๕ก^๕จ^๕ั้น^๕เงิน^๕หล^๕วง^๕ก^๕็จะ^๕มา^๕ก^๕จ^๕ั้น^๕ทุก^๕ปี
 หนึ่ง^๕ค^๕ล^๕อง^๕ท^๕ี่^๕ข^๕ุด^๕ ๆ ^๕ไว้^๕แต่^๕ก^๕่อน^๕ ๆ ^๕น^๕ั้น ^๕บาง^๕ค^๕ล^๕อง^๕ข^๕น^๕า^๕ด^๕ย^๕ง^๕แ^๕ก^๕บ^๕น^๕ัก ^๕แล^๕ท^๕ัง^๕ดิ^๕น^๕
 ส^๕อง^๕ฟ^๕าก^๕ค^๕ล^๕อง^๕ต^๕ล^๕ึง^๕ก^๕็หา^๕สูง^๕ไม่ ^๕ถ^๕้า^๕จะ^๕ต^๕้อง^๕การ^๕ทำ^๕ถ^๕น^๕น^๕ร^๕ถ^๕ม^๕ำ ^๕ห^๕ฤ^๕า^๕มี^๕เว^๕ล^๕า^๕
 ข^๕ำ^๕ง^๕นำ^๕จะ^๕ทำ^๕ท^๕าง^๕ร^๕ถ^๕ไฟ^๕ไป^๕ตาม^๕ต^๕ล^๕ึง^๕ค^๕ล^๕อง ^๕ก^๕็จะ^๕ต^๕้อง^๕ข^๕ุด^๕ดิ^๕น^๕พ^๕ูน^๕ถ^๕น^๕ให้^๕สูง^๕อ^๕ีก^๕
 ข^๕้ำ^๕พระ^๕พุ^๕ท^๕เจ้า^๕เห^๕น^๕ด^๕้วย^๕เก^๕ล^๕ำ^๕ ๆ ^๕ว^๕่า ^๕ถ^๕้า^๕จะ^๕ท^๕ร^๕ง^๕พระ^๕ก^๕ร^๕ุ^๕ณา^๕ไป^๕ร^๕ด^๕เก^๕ล^๕ำ^๕ ๆ ^๕ให้^๕
 ข^๕ุด^๕ค^๕ล^๕อง^๕แห่ง^๕ใด^๕อ^๕ีก^๕แล^๕พ^๕น^๕ค^๕ล^๕อง^๕เก^๕ำ^๕ใด^๕ ๆ ^๕ขอ^๕พระ^๕ร^๕า^๕ช^๕า^๕น^๕ให้^๕ข^๕ุด^๕ก^๕ว^๕ำ^๕ง^๕ออก

ไปกว่าแต่ก่อนอีก แลให้ทั้งดินแต่ฟากเดียวจะได้เป็นถนนสูงพื้นน้ำ
ในรคูน้ำมาก แลเมื่อจะต้องการทำทางรถม้าแลรถไฟเมื่อใด ก็จะได้ทาง
สะดวก แลให้มีข้อพระราชบัญญัติประกาศห้ามมิให้ราษฎรปลูก ^{เรือน}โรง

แลทั้งถมของหนักในคลองได้เลยเป็นอันขาด แลให้กำนันอำเภอป่าวิ่ง
ราษฎรทั่วแขวงจังหวัดคลอง ที่จะตัดทางขุดคลองเล็กต่อคลองใหญ่ไขน้ำ
ไปไร่นาใด ๆ ให้มีสะพานแลเลียบไม้สำหรับทางไว้ให้ได้ทุกแห่ง จึงให้ขุด
อย่าทำให้ทางขาด ที่เป็นทางลุดลากเรือที่จะไปมาในคลองนั้นให้เสียไป
เหมือนอย่างแต่ก่อน แลเกณฑ์ให้ราษฎรที่อยู่ในคลองนั้น ๆ ปลูกต้นไม้
โต ๆ เป็นต้นว่าต้นไม้หว้าต้นไม้ไผ่โต ๆ ที่จะเห็นชอบแก่เนื้อที่ดิน จะได้ดู

งามเป็นแถวร่มรื่นสองฟากคลอง แล ^{ดอก} ^{ผล} นั้นให้เปนของเจ้าของ แต่

ให้ระวังรักษาให้งามสำหรับคลองอย่างเดียว ข้ำพระพุทธเจ้าเห็นด้วย
เกล้า ๆ ว่า ราษฎรจะทำไมแลค้าขายเจริญขึ้นแก่แผ่นดินอีกมาก การที่จะ
บำรุงคลองนั้นเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าจะไม่ต้องออกพระราชทรัพย์ของหลวง
เป็นแต่จัดการเท่านั้น

๓. แม่น้ำในหัวเมืองต่าง ๆ เป็นต้นว่าแม่น้ำเจ้าพระยา ขึ้นในฝ่าย
เหนือ แลแม่น้ำเมืองสุพรรณบุรี เมืองราชบุรี เมืองเพชรบุรี แลแม่น้ำ
ปราจีนแลอื่น ๆ ฝ่ายตะวันออก แม่น้ำเหล่านี้ถ้าน้ำแล้งจนไปปลายน้ำแล้ว
น้ำก็แห้งต้น เรือใหญ่เดินไม่ได้เรือเล็กก็ต้องเงิน คนที่อยู่ข้างเหนือ
ปลายน้ำ จะเอาสินค้าหนักและใหญ่หาสินค้ามาก ๆ ลงมาขายก็ลำบาก
แลผู้จะขึ้นไปซื้อก็ยากต้องคอยครวระดูน้ำมีมาจึงจะขึ้นไปแลลงมาได้
ด้วยปลายแม่น้ำเหล่านี้เป็นที่ทราบดี ข้ำพระพุทธเจ้าทราบดีเกล้า ๆ ว่า
พวกเดินเรือค้าฝ้ายเหนือ ถ่าน้ำแล้งจะขึ้นไปแลลงมาได้วันนี้ก็ต้องลง

ขุดทรายให้ร่อนน้ำเรือเดินได้ ถ้าเรือหนักแล้ววันหนึ่งไปได้แต่เช้าจนค่ำ
 จึงหยุด ก็แลเห็นที่จอดเรือเมื่อเช้านั้นเอง ประมาณไม่มากเส้น กว่า
 จะขึ้นไปถึงที่แลลงมาถึงที่ ได้ จึงขำนับเดือนแลหลายเดือน สิ้นค่าก็เสีย
 คราวเสียเวลา การค้าขายจึงยังไม่เจริญแพร่หลายมาก ข้าพระพุทธเจ้า
 ได้เห็นที่เมืองอิตาลีแลเมืองอื่น ๆ ที่เมืองซุรบเซอร์มันแลแม่น้ำไป แม่น้ำ
 ที่น้ำแล้งแห้งตันเรือเดินไม่ได้มัน เขาทำทำนบที่ขังน้ำไว้ไซ้ มีประตูเปิด
 แลเปิดให้น้ำเข้าได้ออกได้ ถ้าเรือขนาดเพียงใดจะไปในน้ำที่แห้งตันนั้น
 ก็ไขน้ำออกมาให้มีกำหนดที่เรือ ไปได้ ไม่ต้องเขยจนกำหนดถึงข่านแล
 ระยะเวลาเท่านั้น ๆ ถ้าถึงระดูน้ำจะมาน้ำที่ขังไว้วันก็เปิดปล่อยไปเข้า
 ไร่นาแลที่แห่งใดเสีย ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า ตามแม่น้ำต่าง ๆ
 ในระดูน้ำแล้งน้ำแห้งนั้น ถ้าได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ให้ทำแก่งฤ
 ประดูน้ำไว้ใช้เหมือนชาวซุรบ เป็นการของเลาเวอร์แมนไม่ต้องลงทุนมาก
 ทุนที่ลงไปก็เก็บเอาแก่ลูกค้าน้ำเรือได้ และจะได้กำไรอีก เรือไปมาก้าขาย
 ก็จะได้เดินได้ทั้งน้ำแล้งแลน้ำน้ำ เมื่อราษฎรทำการค้าขายได้คล่องสะดวก
 ทั้งผู้ซื้อแลผู้ขายก็จะมีใจทำการซื้อขายมากขึ้นทุก เดือน เงินภาษีอากร
 สำหรับแผ่นดินก็จะได้เจริญขึ้นทุกปี ข้าพระพุทธเจ้าได้ส่งรูปแบบปิดขัง
 น้ำของชาวซุรบ มาทูลเกล้า ๆ ถวายกับหนังสือฉบับนั้นด้วยแล้ว ขอความ
 อธิบายเรื่องที่ข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณามานี้ ยังมีอีกมาก
 กว่ามาก ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ๆ ดังนี้ แลกราบบังคมทูลพระ
 กรุณามานี้ จะผิดชอบประการใด ความมิควรแล้วแต่จะทรงพระมหากรุณา
 โปรดเกล้า ๆ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าหมื่นไวยวรนาถ (*)

(*) เจ้าหมื่นไวยวรนาถ (เจิม แสง-ชูโต) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี

ร. ๗ $\frac{๒๖๕}{๔๖}$

ถึงกรมหมื่นนครเสฐียรภังค์ ด้วยนายเรกอำแดงอวนบัวศรีวิไล*
 ฤาเรื่องผู้กล่าวฉบับหนึ่งว่าปลุกเรื้อนชนิดก้นน้ำชาขการดเป็นเส้นชด แต่ยังไม่
 ได้รื่องที่องอันใด ฉนั้นจึงได้ส่งผู้กล่าวนี้ไปให้ไปว่ากล่าวต่ออำเภอกำนัน
 มาร้องต่อเธอแลที่องต่อศาลหลวงตามธรรมเนียมความ

แต่เรื่องนชอบกลอยู่หนึ่งด้วยเวลานกำลังคืนให้ออกพระราช
 บัญญัติเลิกการทำรื่องที่นาที่สวนคาบเกี่ยวกันเป็นเส้นชด บางที่จะ
 เข้าใจกันว่าความรื่องนี้จะพองไม่ขึ้นด้วยดอกกระมัง แต่ถันเข้าใจว่า
 ไม่เหมือนกัน เรื่องน้ำชาขการดเรื้อนนี้ เป็นอันตราขแก่เรื้อนนันได้จริง
 แลผู้ซึ่งอยู่ในเรื้อนชนิดก้นอย่างนั้นจะไม่มีความสุขเป็นแน่ ความนี้ต้อง
 รับว่า เห็นว่าความตามผู้กล่าวก็เป็นรื่องเล็กน้อย เธอเห็นจะว่าตลอดได้
 ไม่ยากลำบากอะไรนัก

จดหมายมาวัน ๒ ๑๐ ๑๐๑ กำ ปวอกกลศก ศักราช ๑๒๔๖

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

* พระองค์เจ้าหญิงศรีวิไลย์ลักษณย์ สุนทรศักดิ์กุลยชาติ กรมขุนสุพรรณภาควดี ในรัชกาลที่ ๕

วิ, ที ๒๖๒
๔๖

ถึงกรมหมื่นภูวเรศธำรงศักดิ์ ด้วยการเฉลิมพระชนม์พรรษา ในปี
วอกกศกน^{๑๓๕๕} จะแจกเงินแก่ราษฎรเหมือนอย่างทุกปี กำหนดแจกเงิน
คนละสลึง ทั้งข้าง^{นำ} ใน รวมเป็นคน ๑๑๓๒๓ *คนนั้น ให้คิดแบ่งแจก
๓ วัน ๆ ละ ๓๗๗๔ คน ฤๅ ๓๗๗๔ คน แลให้คิดแบ่งทรงแจกข้าง^{นำ} ใน
ตามเลขมา แลเหลือจากจำนวนทรงแจกเท่าไร ให้เจ้านายแจกที่ศาลา
ลูกขุน แลหอรัษฎากรที่พัฒน์ตามเลข ให้คิดจ่ายตัวเสียให้เป็นการ
เรียบร้อยเหมือนอย่างทุกปี

ตั้งแต่วันที่ ๒๕๑๐ คำ ปวอกกศก สักราช ๑๒๔๖

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

* ปีนี้ทรงแจกผู้คนมากกว่าปีระมาดเบญจศก สักราช ๑๒๔๕ ถึง ๓๖๖ คน ดูหน้า ๑๕๑

ร. ที่ $\frac{๑๗๖}{๔๖}$

ถึงกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ กรมหมื่นศิริวิชสังกาศ ด้วยความ
 อินดินเบ็ก แลมิกเอนซัน ท้องกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร ว่าด้วยการจ้าง
 ทำการบ่อทอง ซึ่งศาลพระเจ้าราชวรวงษ์เธอกรมขุนบดินทรไพศาลโสภณ
 ตัดสิน อินดินเบ็กกับมิกเอนซัน อุทธร คำตัดสินกรมขุนบดินทรไพศาล-
 โสภณนั้น ครั้นจะให้กรมขุนบดินทรไพศาลโสภณชำระตัดสินอีก ก็เป็น
 ตัดสินสองซ้ำไป ผิดด้วยเรื่องอย่างความ ให้ยกความเรื่องนั้นมาศาลฎีกา
 ให้กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์กับกรมหมื่นศิริวิชสังกาศพิจารณาคำอุทธรของ
 อินดินเบ็กแลมิกเอนซัน กับคำตัดสินกรมขุนบดินทรไพศาลโสภณ ว่าจะ
 เป็นอุทธรฤาไม่ ถ้าเห็นว่าเปนอุทธร ก็ให้พิจารณาตัดสินใหม่ให้เป็น
 ยุติธรรม ยกคำตัดสินกรมขุนไพศาลโสภณนั้นเสีย คำสั่งซึ่งให้กรมหมื่น
 ภูเรศธำรงศักดิ์ กรมหมื่นศิริวิชสังกาศเปนตระลาการชั้นนี้ ให้แจ้งความ
 ไปให้เจ้าพระยาภาณุวงษ์ทราบด้วย

ตั้งแต่วันที่ ๖ ๑๔ ก่ำ บวออกจตุล ศักราช ๑๒๔๖

อินดินเบ็ก

วิ, ๗ $\frac{๕๐๖}{๔๖}$

ถึงกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ ด้วยจดหมายแจ้งความเรื่องปลายศึก
 เเทงแขกกาลิงคัมบาทแสนนั้นได้ทราบแล้ว เรื่องข้างนามันเเทงคนนั้นถ้า
 เปนอย่างไทย ๆ แล้วมันก็เปล่าทั้งนั้น แต่นั่นมันเปนแขกเหลือไม่รู้ภาษา
 จะหาถ้อยหาความกันต่อไปอย่างไรก็ไม่รู้ ให้เธอคิดอ่านพิจารณาตาม
 ปากคำหมอข้างความข้าง และสืบพยานรังวัดผู้รู้เห็นให้ได้รับความเสียให้
 ชัดเจน เปนจดหมายถ้อยคำไว้ ว่าเปนหมอข้างแกลังฤาเหลือกำลัง
 เอาไว้ไม่อยู่ ตรวจแผนที่ทางที่ข้างจะเดินแลที่แขกมาถูกเเทง พิจารณา
 ละเกียดละอออย่างฝรั่ง ๆ หน่อย จันเห็นว่าโดยจะว่าถ้อยความอันใด
 จริงไปอย่างเช่นเธอตัดสินความกระบือขุนพรหมขวิดพระก็เห็นจะไปได้
 แต่จะไม่ให้มีผู้ใดเสีย เปนของหลวงพระราชทานให้ทานก็ได้ ให้เธอฟัง
 ระแคะระคายดู ควรจะว่าเสียให้แล้วก็ได้แล้วกันเสีย ถ้าจะฟ้องหา
 เปนถ้อยความใหญ่โตไป จะได้เอาถ้อยคำที่เราพิจารณาไว้ออกได้เสีย
 ไม่ให้ความยืดยาวไปได้

จดหมายมา ณ วัน ๑๑๑๑ ค่ำ บัวออกผลศก ศักราช ๒๒๔๖

ฉะนิท

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดี ขอพระราชทาน
กราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยทรงพระมหากรุณาชุบเกล้าชุบกระหม่อมตั้งแต่งข้าพระพุทธเจ้า
ให้มียศบันดาศักดิ์รับราชการฉลองพระเดชพระคุณมานั้น พระเดช
พระคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้ ข้าพระพุทธเจ้ามีความ
สวามิภักดิ์ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณโดยเต็มกำลัง แลมีความรักภัก
ยศันบันดาศักดิ์ที่ได้ทรงพระมหากรุณาชุบเกล้าชุบกระหม่อมตั้งแต่นั้น
เป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมด้วย แต่เป็นการจำเป็นด้วยอาการข้าพระ
พุทธเจ้าที่ป่วยครั้งนี้ ป่วยเป็นโรครักษาไม่หาย มีแต่จะทวีมากขึ้นทุกวัน
ถ้ามีราชการก็เข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในที่ประชุม ตามธรรมเนียม
ข้าทูลละอองธุลีพระบาทนั้น ก็เข้ามาไม่ได้

แลอาการที่ทำให้เปลมมีนมันนั้น ข้าพระพุทธเจ้ารับพระราชทานยา
ทานพระวงษ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ เมื่อแรกรับพระราชทานนั้น
ดูอาการเหมือนจะหาย ครั้นรับพระราชทานยาต่อมา อาการที่เคยเป็นนั้น
ก็กลับเป็นเหมือนดั่งเก่า โรคร้ายอันร้าย ซึ่งได้บังเกิดขึ้นกับข้าพระ
พุทธเจ้าดังนี้ จึงให้เป็นการขมิ้นเซาตั้งสติความตริตรองแลปัญญานั้น จะ
คิดราชการสิ่งใดก็ได้มีลืมหลับเวียนไป กำลังซึ่งจะเป็นราชการฉลอง
พระเดชพระคุณต่อไปนั้นก็สูญพลภาพลงทุกวัน ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าจะ
ฝ่าฝืนรับราชการฉลองพระเดชพระคุณอยู่ในตำแหน่งผู้ว่าราชการต่าง
ประเทศ ซึ่งเป็นราชการสำคัญต่อไปนั้น เห็นด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมว่า
จะฉลองพระเดชพระคุณไปไม่ได้เป็นแน่แล้ว พระราชอาญาไม่พินเกล้า
พินกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานกราบถวายบังคมลาออกจาก
ตำแหน่งที่ผู้ว่าการต่างประเทศ เป็นข้าทูตลออองรัฐสี่พระบาท สิ้นแล้วแต่
จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม
ขอเดชะ

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณา ณ วัน ๔ ๑ ๒ ค่ำ บัวออก
ฉศก ศักราช ๑๒๔๖

เจ้าพระยาภาณุวงษ์

วิ, ที $\frac{๔๔๕}{๔๖}$

ถึงกรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์ ด้วยท่านกรมทำขึ้นหนังสือบอกป่วย
จะขอลาออกจากตำแหน่งที่ผู้ว่าการต่างประเทศ ความแจ้งอยู่ในสำเนา
หนังสือที่ได้คัดส่งมาด้วยนั้นแล้ว เห็นว่าราชการต่างประเทศเป็นการ
สำคัญยิ่งใหญ๋ของบ้านเมือง เจ้าพระยาภาณุวงศ์ก็มีสติปัญญาได้รับ
ราชการในตำแหน่งนี้มาถึง ๑๔ - ๑๕ ปี จำนวนอยู่ในราชการต่างประเทศ
มากมาย บัดนี้มาบอกป่วยจะลาออกจากราชการดังนั้นก็เป็นการสำคัญใน
ราชการอยู่ เธอจะเห็นควรประการใด ขอให้ช่วยตรึตรง แล้วว่ามาตาม
ความเห็นด้วย

จดหมายมา ณ วัน ๖ ๑๒ ๑๒ ๑๒ กิ่ง ป้าวอกจศก กักราช ๑๒๔๖
๕

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาภาณุวงศ์

ที่ ๑๖๕

วัน ๔๑๒๓ กั ปวอกลศกั สักราช ๑๒๔๖

ข้าพระพุทธเจ้า กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ ขอพระราชทานกราบ
บังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทพระราชอาญาไม่พินเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้า ได้ทราบเกล้าฯ จากคำลือกันว่าเรือไฟของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าจาตุรนต์รัสมิ์ กรมหลวงจักรพรรดิพงษ์ โคนเรือจ้างที่นำวัดประยูรวงศารามลุ่ม เรือนั้นโดนลูกปืนที่โครงหัก ในการที่โดนนั้นลือกันว่าเป็นเพราะเรือเสียท้าย สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัสมิ์ กรมหลวงจักรพรรดิพงษ์ ได้รับสั่งให้เอาเงินผู้เจียนั้นไปรักษาว่าเงินนั้นตาย แล้วรับสั่งให้ประทานเงินเป็นเบี้ยปลุกตัวเงินผู้ตายให้กับญาติพี่น้องไปแล้ว การจะเท็จจริงประการใด ข้าพระพุทธเจ้ายังไม่ทราบเกล้าฯ แน่ เพราะอำเภอกำนันยังไม่ได้มาบอกเล่าให้ข้าพระพุทธเจ้าทราบเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้าฯ จากคำลือกันดังนี้
ความสมควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์

เรื่องของท่านกลางได้บอกฉันแล้ว ฉันได้สั่งให้ยกโทษเสียเบี้ยปลุกตัว

ไป

ตั้งแต่วันที่ ๔๙ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

ฉะเชิงเทรา

วิ, น. $\frac{๖๐๕}{๔๖}$

ถึงกรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์ ด้วยพู่กันแม่กลาง^(๑) จะไปดูถึงชิงช้า
นั้น ผู้หญิงชิงเรือจะไปมาก ฉันทวาดแต่ที่บ่าวจะไปทำความอย่างหนึ่ง
อย่างใด เพราะต่างคนต่างจะมีบ่าวไปคนละมาก ๆ ให้เธอคิดอ่านระไว
ระวังอย่างไรให้เรียบร้อยก็แล้วจะไปออกดอกกันมากนัก เพราะตามไป
ไม่ใคร่จะติดกับนายด้วยไปรด อย่าให้ไปขายน่าเขาได้ ผู้คนมากอยู่

จดหมายมา ณ วัน ๕ ๑๒ ๖ ๕๒๕๖

สมเด็จพระศรีสุวรินทิรา

(๑) สมเด็จพระศรีสุวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

วิ, ๗ $\frac{๖๔๕}{๔๖}$

ถึงกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ ด้วยมิสเตอร์ซาเตาสั่งแนมโมเรนต์*
ว่าด้วยเรื่องทาสฉบับหนึ่ง ซึ่งฉันได้ส่งมาด้วยแล้ว ความเรื่องนี้เป็น
ประการใดขอให้เชอบอกมาให้ทราบ

จดหมายมา ณ วัน ๑๓^๓ กั ปีวอกฉศก ศักราช ๑๒๔๖

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

* memorandum : บันทึก

ที่ ๒๕๘

วัน ๔^๖ ๓^๓ ก่ำ ปวอกลศก ศักราช ๑๒๔๖

ข้าพระพุทธเจ้า กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ ขอพระราชทานกราบ
บังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้าฯว่า มีฝรั่งเปนชาติเยอรมัน มาเช่าตึก
ผู้มีชื่ออยู่ถนนเจริญกรุงหลังบ้านกงสุลอังกฤษ เหารูปต่างๆ เปนรูป
เจ้ายุโรป ตัดแขวนไว้ตามฝาผนังตึกเปนหลายร้อยอย่าง สำหรับให้
บ้านเมือง

คนทั้งปวงดู ถ้าผู้หนึ่ง^๑ ใด^๒ อยากจะได้ของที่ตั้งไว้ในวันต้องเสียอัฐ ๒๐ อัฐ
แล้วจึงเอาไม้ซึ่งรูปที่แขวนนั้นได้รูปหนึ่ง ที่หลังรูปนั้นมีชื่อสิ่งของที่ตั้งไว้
ราคาต่ำกว่า ๒๐ อัฐบ้าง ราคาอย่างสูงที่สุดเพียง ๒๐ บาท ถ้าผู้ใดซึ่งถูก
รูปใดก็ได้สิ่งของที่ตั้งไว้หลังรูปทุกครั้งไม่มีชื่อของที่ตั้งอัฐเปล่า กล้ายกับ
จับฉลาก ข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้าฯ ดังนี้

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์

อนึ่งฉันยังลืมไป ขอวานเธอเป็นชฎะอีกสักอย่าง ด้วยที่โรงเรือ
วัดราชบพิศนนั้นเจ้าพระ^(๑) เธอว่าไม่ต้องการการอันใดแล้ว ที่กระฎิพระ
อยู่นั้นฉันน้อยไม่ใคร่พอกัน ให้คิดหรือโรงเสีย วางกระฎิลงได้มากน้อย
เท่าใด ตามที่เจ้าพระเธออยากจะทำขอให้พระองค์เจ้า (คือลูกฉัน) บวช
อยู่ในที่นั้นด้วยได้ แต่อยู่ข้างใกล้สวมอยู่หน่อยหนึ่ง ให้ทดลองดูเสีย
ให้ดีจะแก้ไขอย่างไรได้บ้าง ถ้าจะทำกระฎิได้ขอให้เธอคิดอ่านว่าเหมาะ
เจ้านิลฤๅใครก็ตามแล้วให้ทำตัวอย่างประมาณเงินไว้ให้ดูเมื่อกลับไปด้วย

เขียนที่เรือพระที่นั่งเวสชาติธรม วัน ๕ ๓ ๑ กั ปวอภณศก ศักราช ๑๒๔๖

อินทนิล

(๑) พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร

ร. ๗ $\frac{๑๗๒}{๔๖}$

ถึง กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ ด้วยเธอส่งหนังสือที่มีผู้มาปิดที่ประตู
 ตำราญราชฤ็มมานั้นได้อ่านแล้ว หนังสือนั้นก็เป็นอรรถปณินย ไม่ได้
 ถ้อยได้ความว่ากระไร เป็หนังสือทั้งแท้ ถึงว่านอกข้อข้างท้าย จะไป
 ติดตามสืบสวนหาผู้ที่มีชื่อนั้น จะรับๆไม่รับก็ไมรู้ ถ้าเอามาถามไม่รับ
 ก็จะเป็นเชือหนังสือทั้งหนังสือวางไป ตกกลงเป็หนึ่งเสียดีกว่า

จดหมายมาแต่บางปอีน วัน ๖^{๑๔} ๕ คำ ปิ้วอกลศก ศักราช ๑๒๔๖

ฉ. ๗๗๗

ที่ ๘๓

ออฟฟิศกรมพระกระลาโหม

วันที่ ๒๕ ก.ค. ปีระกา สัปตศก ๑๒๔๗

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์วิพัฒนศักดิ์ ที่สมุหพระกระลาโหม ขอกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าสวัสดิประวัติทราบ

ด้วยพระยาสมบัติภิรมย์^(๑) ที่สอง ผู้รักษาว่าราชการเมืองสงขลา มีหนังสือลงวัน ๔ ก.ค. ปีระกา สัปตศก มายังข้าพระพุทธเจ้าว่า ท่านผู้หญิงอินภรรยาท่านเจ้าพระยาวิเชียรคีรี^(๒) ป่วยมาแต่ ณ วัน ๕ ก.ค. ครั้น ณ วัน ๓ ก.ค. เวลาสามยามท่านผู้หญิงอินถึงแก่กรรม แจ้งอยู่ในหนังสือบอกนั้นแล้ว

ข้าพระพุทธเจ้าขอกราบทูลว่า เดิมเมื่อท่านผู้หญิงอินป่วยหนักอยู่ พระยาสมบัติภิรมย์ที่สองผู้รักษาว่าราชการเมืองสงขลา มีหนังสือมายังพระยาเทพประขุน^(๓) ราชปลัดทูลฉลอง ว่าด้วยทรัพย์สินมรดกเจ้าพระยาวิเชียรคีรี ท่านผู้หญิงอิน เงินภาษีอากรเกี่ยวข้องค้างอยู่กับท่านเจ้าพระยาวิเชียรคีรีท่านผู้หญิงอิน พระยาเทพประขุนได้นำมาแจ้งต่อข้าพระพุทธ-

(๑) พระยาสมบัติภิรมย์ (หุ้ม ณ สงขลา) ต่อมาเป็นพระยาวิเชียรคีรี

(๒) เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น ณ สงขลา)

(๓) พระยาเทพประขุน (หุ้ม ศรีไชยันต์) ภายหลังเป็นเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์

เจ้า ๆ ได้บังคับให้พระยาเทพประขุนมีหนังสือตอบไปยังพระยาสมบัตินิ-
 กริรมย์นั้นแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทูลเกล้า ๆ ถวายหนังสือ
 พระยาสมบัตินิกริรมย์วางเวรฉบับ ๑ ถึงพระยาเทพประขุนฉบับ ๑ หนังสือ
 พระยาเทพประขุนตอบพระยาสมบัตินิกริรมย์ไปแต่ก่อนฉบับ ๑ รวม ๓
 ฉบับ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ข้าพเจ้า พระยาสมบัติภิมขันธ์^๕ที่สองผู้รักษาว่าราชการเมืองสงขลา
 บอกรายยังท่านหลวงทิพอักษร เสมียนตรากรมพระกระลาโหม ขอได้นำ
 ขันกราบเรียน ฯ พณ ฯ ที่สมุหพระกระลาโหมทราบ ด้วยท่านผู้หญิงอิน
 ภรรยาท่านเจ้าพระยาสงขลา ซึ่งป่วยบราณโรคอยู่แต่ก่อนนั้น หมอ
 ประกอบยารักษาอาการประทั้งมาซึ่งหากลายมิได้ ณ วัน ๑๕ ค่ำ ประกา
 ยังแปลศก^๖ โรคท่านผู้หญิงอินให้กำเริบมากขึ้น ให้บวมตามเท้าตลอดไป
 ถึงท้องเสมหะให้ปิดน้ำอกรับประทานอาหารได้วันละช้อนสองช้อน หมอ
 ประกอบยารักษาอาการหากลายไม่อาการซุดหนักลง ครั้น ณ วัน ๕ ค่ำ
 ประกาศปัดศก^๗ เวลากลางคืนสามยามท่านผู้หญิงก็ถึงแก่อนิจกรรม
 ข้าพเจ้า บุตร์แลหลานญาติพี่น้องได้ทำหีบใส่ศพท่านผู้หญิงอินไว้ที่
 หอนั่งแห่งเดียวกันกับศพเจ้าพระยาสงขลา ได้อาราธนาพระสงฆ์สวด
 พระอภิธรรมอยู่มิได้ขาด กำหนดจะเผาศพท่านผู้หญิงอินให้พร้อมกับศพ
 ท่านเจ้าพระยาสงขลา ณ เดือนสิบข้างขึ้นประกาศปัดศก^๘

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะโปรด

บอกรมา ณ วันพุธเดือนหกขึ้นสองค่ำประกาศปัดศก^๙ ศักราช ๑๒๔๗

ร. ที่ ๑๕๔/๔๓

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วัน ๒๑๗ ค่ำ ปีระกาสัปตศก ศักราช ๑๒๔๗

ถึงคุณสุรวงษ์ไวยวัฒน์ ด้วยเธอจดหมายส่งไปบอกพระยาสมบัติ-
ภิรมย์ แลหนังสือพระยาเทพประชนเรื่องมรฎกเจ้าพระยาวิเชียรคีรี
มาที่ส่วสัดนั้นได้ทราบแล้ว

การเรือนควรจะชำระเสียแต่พระยาเทพอยู่สงขลาแล้วก็ได้จัด-
การ บัดนี้มาตายลงอีกซ้ำหนึ่ง ก็เป็นการจำเป็นจะต้องจัดการดังนี้ แต่
ถ้าจะทำได้ต้องกำชับให้เป็นราชการแท้ อย่าให้เชื่อเป็นการรังแกต่อราชการ
ไป

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี

ร. ท. ๔๕๓/๔๓

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วัน ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๓

ถึงคุณสุรวงษ์ไววัฒน์ ด้วยเรื่องจดหมายด้วยเรื่องยื่นกรรขาทหลวง
อุปการโกษากร^(๑) ขอชำระลูกหนี้ใช้เงินหลวงแทนเจ้าพระยาวิเชียรคีรี
แลท่านผู้หญิงอื่นนั้นได้ทราบแล้ว

ซึ่งจะให้พระยาเทพประขุนออกไปนั้น ก็เป็นการสมควรด้วยเป็น
ผู้ใหญ่แลเป็นผู้จัดการมาก่อนแล้ว ถ้าไม่มีราชการอื่นแล้วไปได้

วิเชียรคีรี

(๑) เป็น กรรขาทหลวงอุปการโกษากร (เวท วัชรภักย์) ผู้เป็นบิดาของเจ้าพระยาวิเชียรคีรี
(แม่ น สงขลา)

ร, ที่ ๓๕๓/๔๓

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วัน ๖.๔ คำประกาศปิดศึก ศักราช ๑๒๔๓

ถึงคุณสุรวงษ์ไววัฒน์ ด้วยบันทึกรายหลวงอุปการโกษากรมายิน
ด้วยราชทรัพย์สมบัติเจ้าพระยาสงขลาแลท่านผู้หญิงอื่น ความแจ้งอยู่ใน
เรื่องราวที่ฉันส่งมาด้วยนั้นแล้ว

เห็นว่าเป็นธรรมเนียมผู้ซึ่งเป็นหนี้หลวงตายลง บุตรภรรยารับใช้
หนี้หลวงแล้วก็ปนใช้ได้ เมื่อใช้หนี้หลวงเสร็จแล้วเหลือเท่าใดก็ได้แบ่ง
ปันกันตามฉันทญาติ

การซึ่งให้พระยาสมบัติภิรมย์ทำบัญชีไว้ เหมือนเป็นเจ้าของพนักงาน
ทำบัญชีทรัพย์สมบัติผู้เป็นหนี้หลวงตายลงนั้นก็เป็นการชอบแล้ว แต่ผู้
ทำบัญชีกับเจ้าของทรัพย์เป็นคนมีสาเหตุกัน ก็คงจะมีปากเสียงต่าง ๆ
บ้างเป็นธรรมดา เห็นว่าถ้าจะปล่อยให้บุตรหลานผู้ตายจัดทรัพย์มรดก
กับผู้รักษาเมืองใหม่เท่านั้น การเห็นจะไม่เรียบร้อย เห็นจะต้องมีคนกลาง
เป็นข้าหลวงไปด้วยจึงจะเป็นการเรียบร้อยได้ สิ่งของที่เงินของกลาง
สำหรับที่เจ้าเมืองมาแต่เดิมให้ตกแก่เจ้าเมืองใหม่ แต่ทรัพย์สมบัติที่เป็น
ของเจ้าเมืองหาเองทำเองตลอดจนผู้คนข้าทาสต้องให้เป็นทรัพย์มรดก จะ
ถือเอาเป็นราชสมบัติอย่างเจ้าแผ่นดินไม่ได้ ฉันทได้ยินความจะหยุกหยิก

อยู่บ้าง การจะเท็จจริงประการใดไม่ทราบ แต่ถ้าได้จัดการเสียตาม
ธรรมเนียมผู้เป็นหนี้หลวงเช่นจัดมาอย่าให้เป็นวิธราชรบาทว์ไปแล้ว การ
ก็เห็นจะเรียบร้อยได้ ให้เชอภิดจัดการให้เรียบร้อยเถิด

ฉัตรทิพย์

ที่ ๑๘๐

ออฟฟิศกรมพระกลาโหม

วันที่ ๗^๕ ๒๔๕๐ คำประกาศปิดศึก ศักราช ๑๒๔๗

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์พิพัฒนศักดิ์ ที่สมุหพระกระลาโหม ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณา แล้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทราบฝ่าลออองธุลีพระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชหัตถ์เลขาร, ที่ ๓๕๗/๔๗ ลงวันที่ ๖^๕ ๒๔๕๐ คำประกาศปิดศึก โปรดเกล้าฯ พระราชทานเรื่องราวปืนกรรยา

หลวงอุปการโกษากร ว่าด้วยจะรับใช้หนี้หลวงแทนเจ้าพระยาวิเชียรคีรี ท่านผู้หญิงอื่น จะขอชำระลูกหนี้แล้ผู้ยกออกทรัพย์สินของ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี ท่านผู้หญิงอื่นนั้นทราบเกล้าฯ ทุกประการแล้ว

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ผู้ทำบาญชีกับเจ้าของทรัพย์สินเป็นคนมีสาเหตุกันคงจะมีปากเสียงต่าง ๆ จะปล่อยให้บุตรหลานผู้ตายจัดทรัพย์สินมรดกกับผู้รักษาเมืองใหม่นั้น การเห็นจะไม่เรียบร้อยจะต้องมีคนกลางเป็นข้าหลวงออกไปด้วยจึงจะเป็นการเรียบร้อยได้นั้น ขอบด้วยเกล้าฯ แล้ว

ข้าพระพุทธเจ้าได้ปรึกษาพระยาเทพประชนราชปลัดทูลฉลอง เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า เมื่อแรกเจ้าพระยาวิเชียรคีรีถึงแก่อสัญกรรม พระยาเทพประชนอยู่ ณ เมืองสงขลา ก็ได้ว่ากล่าวให้ปรองดองกันทำบาญชีทรัพย์สินของเจ้าพระยาวิเชียรคีรีทั้ง ๒ ฝ่ายก็ไม่มี ความรังเกียจ เกียงงอนสิ่งใด ท่านผู้หญิงอื่นก็ได้ทำบาญชีขึ้นพระยาเทพประชนเพราะ เชื้อถือทั้ง ๒ ฝ่าย ถ้าโปรดเกล้าฯ ให้พระยาเทพประชนเป็นข้าหลวง

คนกลางออกไปดูแลเรียเสี่ยหายอยู่เป็นอันมาก ที่มีบาญชีแล้วก็มี ที่
 ยังจะมีได้มีบาญชีก็จะมี พระราชทรัพย์หลวงก็ยังค้างอยู่ ข้าพระพุทธเจ้า
 ขอรับพระราชทานรับใช้หนี้เงินหลวงแทนเจ้าพระยาวิเชียรคีรี ท่านผู้หญิง
 อื่นกว่าจะครบ แต่ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาต
 ขอรับพระราชทานข้าทูลฉลองธูตีพระบาทผู้ที่สตัชชอม่นกงเป็นข้าหลวง
 ออกไปพร้อมด้วยผู้รักษาเมืองกรมการ กับข้าพระพุทธเจ้าชำระลูกหนี้
 แลผู้ที่ออกชกเก็บเอาทรัพย์สินสิ่งของ ๆ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี ท่านผู้หญิงอื่น
 ไปนั้น ขอคืนเอาทรัพย์สินสิ่งของกลับมารวบรวมจำหน่ายได้มากน้อยเท่าใด
 ข้าพระพุทธเจ้าจะได้ผ่อนส่งใช้หนี้เงินหลวง ถ้าข้าหลวงผู้รักษาเมือง
 กรมการชำระรายลูกหนี้ กับผู้ที่ออกชกเก็บเอาทรัพย์สินสิ่งของ ไปนั้น
 เสร็จแล้ว ใช้หนี้เงินหลวงไม่พอมากน้อยเท่าใดข้าพระพุทธเจ้ากับหลวง
 วิเศษศักดิ์ หลวงอนันต์สมบัติ^(๑) แต่บรรดาบุตรแลหลานพี่น้องจะช่วยกัน
 ออกเงินใช้หนี้ส่งหลวงจนครบ ถ้าเหลือจากใช้หนี้หลวงแล้ว ข้าพระ
 พุทธเจ้าจะได้ทำในการศพท่านผู้หญิงอื่นต่อไป ขอความที่ข้าพระพุทธเจ้า
 ทูลเกล้า ๆ ถวายนี้ แต่บรรดาพี่น้องเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าข้าพระพุทธเจ้าเป็น
 บุตรใหญ่ของเจ้าพระยาวิเชียรคีรียังอยู่ผู้เดียว จึงพร้อมใจกันยอมให้ข้า
 พระพุทธเจ้ารับเป็นธุระ ขอพระบารมีปกเกล้า ๆ เป็นที่พึ่ง
 ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ

ขอเดชะ

(๑) หลวงอนันต์สมบัติ (เฮม ณ สงขลา) ภายหลังเป็นพระโขนงเดิม

ที่ ๓๔๕

ออฟฟิศกรมพระกลาโหม

วัน ๕.๑.๑๑ คำประกาศปิดศึก ศักราช ๑๒๔๗

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ที่พัฒนศักดิ์ ที่สมุห
พระกระลาโหม ขอรบกวนพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ
ทราบ

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้รับฎีกานายกัณวงษ์ ผัว รื่นกรรขาร้องกล่าว
โทษพระยาสมบัติภิมรย์หลงกรรยา หลวงอินทรเดชราชกัศ็ยกรบัตร
หลวงเจ้า.....มหาดไทย ขุนอักษรเลข นายรัก ชั่งโปรดเกล้าฯ
พระราชทานพระราชหัตถ์เลขามาในท้ายฎีกานายกัณวงให้ข้าพระพุทธเจ้า
ตัดสิน พระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้

เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า ถ้าจะให้เปนสำนวนกันก็คงจะไม่รู้จบ โปรด
เกล้าฯ ว่าข้อความนั้นทรัพย์สมบัติเจ้าพระยาวิเชียรคีรี ท่านผู้หญิงอื่น
มีมากน้อยเท่าใดให้คัดใส่หนังสือหลวงเสียให้เสร็จเหลือเท่าใดให้บันทึกตาม
เครื่องยุติตามพระราชกำหนดกฎหมาย

ข้าพระพุทธเจ้าได้ร่างท้องตราบังคับถึงพระยาสมบัติภิมรย์ฉบับ ๑
ขอได้ฝ่าพระบาทนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย เมื่อจะโปรดเกล้าฯ ตกแขกวง
กาประการใด แล้วแต่จะทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ จะให้มีท้องตรา
บังคับออกไป

ศาลาลูกขุนในฝ่ายขวาที่ว่าการกรมพระกระลาโหม

วัน ๑๒ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

สารตรา ท่านเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาธิบดีคือภักดีพิริยบรากรมพาสุมุพระกระลาโหม มาถึงพระยาสมบัตินิกรณที่สองผู้รักษาว่าราชการเมืองสงขลา

ด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการมารพระบัณเฑาะฐุรสิงหนาท ดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า บัณฑิตกรรยาหลวงอุปการโกษากรทำเรื่องราวฎีกาฉบับ ๑ ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย กล่าวโทษพระยาสมบัตินิกรณที่สอง หลงกรรยาพระยาสมบัตินิกรณ หลวงอินทรเดชราชภักดีกระบัตร์ หลวงจ่ามหาดไทย ขุนอักษรเลข นายรัก เรื่องมรฎกเจ้าพระยาวิเชียรคีรีท่านผู้หญิงอิน เป็นเนื้อความหลายข้อแจ้งอยู่ในเรื่องราวฎีกานั้นแล้ว

ทรงพระราชดำริเห็นว่า ความเรื่องมรฎกเจ้าพระยาวิเชียรคีรีท่านผู้หญิงอินรายนี้ ไม่เห็นว่าจะเป็นการยากอย่างไรเลย จึงได้ให้พระยาเทพประชนออกไปจัดการหมายว่าจะแล้วเสร็จกันได้ในครั้งนี้เดียว หากควรให้ขี้ดขาวไปจนถึงอาญาอุทรณ์ไม่

ความนั้นทรัพย์สมบัติเจ้าพระยาวิเชียรคีรีฯ ท่านผู้หญิงอินมีมากน้อยเท่าใด ให้คิดใช้หนี้หลวงเสียให้เสร็จ เหลือเท่าใดให้ปันกันตามเครื่องญาติ ตามพระราชกำหนดกฎหมาย

พระยาเทพประชนปรีวิเณร์ฉัตรราชปลัดทูลฉลองกรมพระกระลาโหม ได้มีหนังสือที่ ๔๐ ลงวัน ๓ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

กระแสนพระราชมหารัชมัทธมาให้พระยาสมบัตติภิมย์ที่สองทราบครั้งหนึ่ง ความ
แจ้งอยู่แล้ว

บัดนี้โปรดเกล้าฯ ให้พระยาเทพประชนบุรีวิเศษเจ้าเมืองชลเป็นข้าหลวง
ผู้กลางออกมาด้วยเรือนฤเบนทบุตรจัดทรัพย์มรดกเจ้าพระยาวิเชียรคีรี
ท่านผู้หญิงอินรวบรวมจำหน่ายใช้หนี้หลวงครบแล้ว เหลือมากน้อยเท่าไร
ให้แบ่งปันบุตรหลานพี่น้องเจ้าพระยาวิเชียรคีรี ท่านผู้หญิงอินตามส่วน
ซึ่งจะได้รับทรัพย์มรดกเมื่อพระยาสมบัตติภิมย์ที่ ๒ ปั้นแลบุตรหลาน
เจ้าพระยาวิเชียรคีรี ท่านผู้หญิงอินจะมีความขัดข้องในทรัพย์มรดก
เจ้าพระยาวิเชียรคีรี ท่านผู้หญิงอินประการใด ๆ ก็ให้ร้องต่อพระยาเทพ
ประชนบุรีวิเศษเจ้าเมืองชลข้าหลวงผู้กลางตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจะได้ตัดสิน
ตามพระราชกำหนดกฎหมาย

ถ้าสิ่งของที่เป็นของกลางสำหรับที่เจ้าเมืองมาแต่เดิมให้ตกแก่
เจ้าเมืองใหม่ แต่ทรัพย์สมบัติที่เป็นของเจ้าเมืองหาเองทำเองตลอดจน
ผู้คนข้าทาสช่างมาโคกระบือที่ส่วนไร่นาต้องให้เป็นทรัพย์มรดก จะถือ
เอาเป็นราชสมบัติอย่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินไม่ได้ ให้พระยา
สมบัตติภิมย์ที่สองกรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยแลบุตรหลานญาติพี่น้องเจ้า
พระยาวิเชียรคีรี ท่านผู้หญิงอินฟังบังคับบัญชาพระยาเทพประชนบุรีวิ
เศษเจ้าเมืองชลผู้กลางในการจัดทรัพย์มรดกของเจ้าพระยาวิเชียรคีรี
ท่านผู้หญิงอินใช้หนี้หลวงแลแบ่งปันบุตรหลานญาติพี่น้องเจ้าพระยา
วิเชียรคีรี ท่านผู้หญิงอินตามพระราชกำหนดกฎหมายซึ่งชอบด้วยราชการ
เทอญ

ร, ที่ ๕๕๗/๔๗

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วัน ๕๖ คำประกาศปิดศึก ศักราช ๑๒๔๗

ถึงคุณสุวรรณโยชวัฒน์ ด้วยเรขอจดหมายส่งร่างตราที่จะให้พระยา
เทพประขุนออกไปชำระลูกหน้เจ้าพระยาวิเชียรคีรี ท่านผู้หญิงอินท์เมือง
สงขลานั้น ได้ตรวจดูเห็นว่าชอบแล้ว ให้มีไปเถิด

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ข้าพระพุทธเจ้าจอมจันทน์พร้อมบิดามารดาเด็วยท่านผู้หญิงอิน ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสนมเฝ้าเกล้า ๆ คำนับถวายเรื่องราวทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ด้วยมีท้องตราโปรดเกล้า ๆ ออกไปถึงพระยาสมบัติภิรมย์ฉบับหนึ่ง ความว่า บิดนกรรยาหลวงอุปการโกษากรณายนกัวงษมหาดเล็กเวรศักดิ์ ทำเรื่องราวฎีกาทูลเกล้า ๆ ถวายในรายทर्थยัมมรฎุกท่านเจ้าพระยาวิเชียรคีรีท่านผู้หญิงอิน กล่าวโทษข้าพระพุทธเจ้า แลพระยาสมบัติภิรมย์ หลงกรรยาพระยาสมบัติภิรมย์ หลวงยกระบัตร์ หลวงจ้ามหาดไทย ขุนอักษรเลข นายรัก โปรดเกล้า ๆ ออกไปให้พระยาสมบัติภิรมย์พาทर्थยัมมรฎุกเจ้าพระยาวิเชียรคีรี ๆ ท่านผู้หญิงอินแลตัวข้าพระพุทธเจ้าเข้ามาว่าความกับบิดนายนกัวงษ ณ กรุงเทพ ๆ ข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้า ๆ ทุกประการแล้ว พระเดชพระคุณแผ่นดินเกล้า ๆ แลตัวข้าพระพุทธเจ้าอายุ ๓๕ ปี ป่วยเป็นโรคลมเป็นกำลัง จักยากี่มัดเข้ามาไม่ได้ ข้าพระพุทธเจ้าได้ทำหนังสือไว้ความให้พระยาสมบัติภิรมย์ว่าความต่างข้าพระพุทธเจ้าให้ถึงขณะแลแท้ แลทर्थยัมมรฎุกที่เป็นล่วนของเจ้าพระยาวิเชียรคีรีนั้นข้าพระพุทธเจ้ามิได้เกี่ยวข้อง แต่ทर्थยัมมรฎุกเดิมของบิดามารดาข้าพระพุทธเจ้าที่ยังมิได้แบ่งปัน ซึ่งตกอยู่ที่ท่านผู้หญิงอินทั้งนั้นเหลือจากใช้หนี้หลวงแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชทานไว้เป็นเพื่อนกระดุก แลขอรับพระราชทานแจกปันให้นายผันนายเคียงนายกวदनายก่านแม่หุ่่นแม่มาลี ซึ่งเป็นหลานข้าพระพุทธเจ้าแลหลานท่านผู้หญิงอิน ขอความซึ่งข้าพระพุทธเจ้าทำเรื่องราวฎีกาถวายครั้งนี้ ขอพระบารมีปกเกล้า ๆ เป็นที่พึ่ง ความสมควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ

เกล้ากระหม่อม ได้กราบถวายบังคมลาใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทออกไปเมืองสงขลาในการศพพระยาวิเชียรฯ ครั้งนี้ พระบารมีพระเจ้าอยู่หัวปกเกล้าฯ ได้รับเครื่องโกฐกับข้าหลวงเจ้าพนักงานที่สำหรับกำกับไปนั้นเกล้ากระหม่อมได้เล็งดูไปจนถึงสงขลา ลูกหลานคนไรไม่มีใครเป็นธุระในการศพก็โดยเสียมิได้ดูน่าสมเพทนัก ขันทองเหลือง โปรยเข้าตอกไม่สมที่เป็นศพหลวงมีแต่จะวิวาทกันแลกัน เกล้ากระหม่อมอยู่สงขลาแปดเดือนใครจะอย่างไรเกล้ากระหม่อมทราบ เกล้ากระหม่อมมิได้เข้ากับผู้ใด คิดถึงพระบารมีปกเกล้าฯ เป็นที่สุด ลูกหลานวิวาทกันด้วยทรัพย์สิ่งของมรดก เกล้ากระหม่อมได้ดูอยู่ด้วย ของเกล้ากระหม่อมตกอยู่กับพระยาวิเชียรฯ ก็มีบ้าง ขอข้มเอาไปใช้สรอยในการ โคนจุกลูกหลานเกล้ากระหม่อมขัดไม่ได้ให้ไป บัดนี้ พระยาวิเชียรฯ ก็ถึงมรณกรรมแล้วเกล้ากระหม่อมจะขอกลับ เกล้ากระหม่อมสืบถามพระยาภิรมย์ฯ ว่าอยู่ข้างหายบ้าง เกล้ากระหม่อมจึงได้ทำร้ายสิ่งของขึ้นต่อพระยาเทพฯ ได้ทราบ เข็มขัด ๑ ตัว เสื้อคุมติด ๓ ตัว แหวนนพเก้า ๒ วง แหวนศรีษะ ๖ วง รวมแหวน ๘ วง เสื้อครุย ๕ เสื้อ คาบ ๑ เล่ม เขากรอกสิ่งของเกล้ากระหม่อม ๆ จำได้ เกล้ากระหม่อมได้ทักท้วงขึ้นว่าเป็นของเดิมเกล้ากระหม่อมทำไว้เมื่อถูกแห่ไล่กันดี ของท่านเกล้ากระหม่อมจะขอกลับคืน ไม่มีใครยอมให้ ขอพระบารมีปกเกล้าฯ เป็นที่พึ่ง มิใช่แต่เท่านั้น เมื่อครั้งสลดเข้าปล้นเมืองสงขลาสมเด็จพระจอมเกล้าฯ รับสั่งให้เป็นผู้ช่วยออกไปเมืองสงขลา แต่ยังไม่ไ้แม่อินเป็นภรรยา เกล้ากระหม่อมก็ได้จัดแจงแต่งให้ไป หีบเสื้อผ้าแพรเต็มหีบถึง ๒๐๕ ใบ เงินทองของใช้ต่าง ๆ คุณเงินพระยาภิรมย์ฯ ก็ได้ทราบ ครั้นได้น้องสาวหม่อมจันเป็นภรรยาเขาก็กรีนรวชจน มิได้เอื้อเฟ้ออะไรกับเกล้ากระหม่อม

เกล้ากระหม่อมต้องทำนากิน บัดนี้ถึงแก่มรณกรรมแล้ว เกล้ากระหม่อม
 อุตสาหขำมน้ำขำมทะเลไปเผาทั้งสองศพ ก็ได้พระบารมีปกเกล้า ๆ ไป
 ประสาชากจนก็สิ้นสองพันบาท ไปทำบุญศพตั้งแต่ถึงมรณกรรมจน
 กระทั่งเผา เกล้ากระหม่อมถวายพระกุศลได้ฝ่าล่องธูลี้พระบาท การ
 เลี้ยงดูโรงครัวนั้นเกล้ากระหม่อมก็ช่วย ขอพระบารมีปกเกล้า ๆ ด้วย
 เห็นแต่ได้ฝ่าล่องธูลี้พระบาท ขอได้ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงเกล้า
 กระหม่อมด้วยจะขอรับพระราชทานเบี้ยหวัด

สุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด

ขอเดชะ ฯ

ข้าพเจ้า พระยาสมมติภริษย์ที่สองผู้รักษาราชการเมืองสงขลา ขอกราบเรียนมายังท่านพระยาเทพประชุนราชปลัดทูลฉลองกรมพระกระลาโหมทราบ

ด้วยงานศพเจ้าพระยาสงขลานั้น ข้าพเจ้าได้จัดให้ช่างลงมือทำเมรุอยู่แล้ว กำหนดจะทำศพในเดือนสิบประกาศีปตศก นี้เป็นแน่

แต่ท่านผู้หญิงอินภรรยาเจ้าพระยาสงขลานั้นป่วยลงบวมมือเท้าตลอดถึงท้อง แลให้เจ็บในคอคอเฆยเหงนขึ้นไม่ได้ รับประทานอาหารก็น้อย ร่างกายซูบผอมลงมาก อาการที่ป่วยนั้นเห็นจะไม่ชืดไปได้สักเดือน ตัวเงินแลทรัพย์สินสิ่งของเจ้าพระยาสงขลาที่ตกอยู่ที่ท่านผู้หญิงอิน ๆ ป่วยหนักลง พวกบุตรหลานเจ้าพระยาสงขลาอีกอ่านค้นผ่อนขั๊กยกเอาตัวเงินแลทรัพย์สินสิ่งของปีดบังไว้เป็นหลายราย ข้าพเจ้าสู้ได้ความชัดเจนแล้ว ครั้นข้าพเจ้าจะไม่เป็นธุระ เงินหลวงก็ติดค้างเจ้าพระยาสงขลาอยู่มาก แลของสำหรับเมืองก็ตกอยู่ที่ท่านผู้หญิงอินทั้งนั้น

ข้าพเจ้าคิดด้วยเกล้าด้วยผมว่า จะต้องตรวจตราทำบัญชีรายสิ่งของแลตัวเงินรวบรวมไว้ให้รู้ชัดว่ามีมากน้อยเท่าใด ครั้นจะตรวจทำบัญชีไว้เสียก่อนก็ไม่กล้าจะทำกลัวผิดแลชอบ จึงกราบเรียนเข้ามาให้ทราบ

การเรื่องนี้ได้เท่าจะกราบบังคมทูลพระกรุณาหรือจะกราบเรียน ๆ ผน ๆ ก็สุดแต่ได้เท่าจะเห็นควร ขอบารมได้เท่าโปรดบอกชี้แจงไปให้ข้าพเจ้าทราบ ข้าพเจ้าจะได้ปฏิบัติตาม

กราบเรียนมา ณ วัน ๔ ๑๒ ค่ำประกาศีปตศก ศักราช ๑๒๔๗

หนังสือพระยาเทพประขุน ปรีวีเฑานชิตลอรรถราชปลัดทูลฉลองกรม
พระกระลาโหม มาถึงพระยาสมบัติภิรมย์ที่สองผู้รักราชการเมือง
สงขลา

ด้วยมีหนังสือลงวัน ๔๗๒ ก่ำ ประกาศปลัดศึก เข้าไปยังข้าพเจ้าฉบับ
หนึ่งมีความว่า ได้ให้ช่างลงมือทำการเมรุศพเจ้าพระยาสงขลาอยู่แล้ว
กำหนดเดือนสิบประกาศปลัดศึก จะได้ชักศพเจ้าพระยาสงขลาเข้าสู่เมรุ
แน่นอน แต่ท่านผู้หญิงอินภรรยาเจ้าพระยาสงขลานั้นป่วยหนักเห็นจะ
ไม่ชืดไปได้สักกี่เดือน ตัวเงินแลทรัพย์สินสิ่งของของท่านเจ้าพระยาสงขลา
ตกอยู่แก่ท่านผู้หญิงอื่น ๆ บัวยหนักลงพวกบุตรหลานคิดอ่านผ่อนผัน
ชักขอกปิดบังเอาเงินแลทรัพย์สินสิ่งของไว้เป็นหลายราย พระยาสมบัติ
ภิรมย์สืบได้ความชัดเจนอันแล้ว พระยาสมบัติภิรมย์ก็คิดจะตรวจตราทำ
ทรัพย์สินสิ่งของทองเงินของเจ้าพระยาสงขลาไว้ เพราะเจ้าพระยาสงขลา
บาบุญซึ่งเป็นหนี้หลวงอยู่มาก แลมีข้อความในหนังสือบอกหลายประการ
ข้าพเจ้าได้นำหนังสือบอกขึ้นกราบเรียน ฯ พล ฯ ที่สมุหพระกระลาโหม
ทราบแล้วมีบัญชาว่า ซึ่งพระยาสมบัติภิรมย์เห็นว่า ท่านผู้หญิงอินภรรยา
เจ้าพระยาสงขลาป่วยหนักอาการจะไม่ชืดไปได้สักกี่เดือน พระยาสมบัติ
ภิรมย์ก็คิดจะตรวจตราเงินทองทรัพย์สินสิ่งของของเจ้าพระยาสงขลามืออยู่มาก
น้อยเท่าไร จะได้ทำบาบุญไว้ให้จะแจ้ง เพราะเจ้าพระยาสงขลาเป็นหนี้
หลวงอยู่มากนั้น ชอบด้วยราชการแล้ว

ให้พระยาสมบัติภิรมย์ พร้อมด้วยหลวงวิเสศภักดี หลวงอนันต์
สมบัติกรมการทั้งปวง เสมียนไทยจีนตรวจตราทรัพย์สินสิ่งของทองเงิน
สารกรมธรรม์ทาสลูกหนี้ ช่าง ม้า โค กระบือ แต่บรรดาทรัพย์สินสิ่งของ ฯ

เจ้าพระยาสงขลาซึ่งเป็นสวัญญาณกัณฑ์อวิญญาณกัณฑ์ให้สิ้นเชิง
แล้วทำบายูชไว้ใหม่มั่นคง ข้อซึ่งพวกบุตรหลานเจ้าพระยาสงขลาคิดอ่าน
ผ่นผันขี้กชอกปิดบังเอาเงินแลทรัพย์สินสิ่งของไว้เป็นหลายราย พระยา
สมบัติภิมย์สืบได้ความแน่นอนให้เร่งชำระเอามาไว้ แต่ทรัพย์สินสิ่งของนั้น
พระยาสมบัติภิมย์จะเก็บรวบรวมรักษาไว้เองหรือจะให้ผู้ใดเก็บรักษาไว้
ก็สุดแต่พระยาสมบัติภิมย์จะเห็นสมควร อย่าให้ของนั้นสูญเสียไปได้
แล้วให้พระยาสมบัติภิมย์มีใบบอกรายทรัพย์สินสิ่งของเข้าไปให้ด้วันที่ จะ
ได้นำใบบอกขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท
เมื่อมีกระแสพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ประการใด จึงจะตราออก
มาให้แจ้ง หนึ่งต่อมา ณ วัน ๑๖ ถ้าปีระกาศปีตศก ๑๒๔๗

ร. ท. ๑๐๔๗/๔๗

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วัน ๖๑.๑ ก่ำ ประกาศปิดศึก ศักราช ๑๒๔๗

ถึงคุณสุรวชไวยวัฒน์ ด้วยเชอจดหมายสั่งร่างตราเรื่องมรฎก
เจ้าพระยาวิเชียรคีรี ๆ ท่านผู้หญิงอินมาที่สวัสดิ์นั้น มันได้แก้ไขเสียใหม่
หลายข้อ เพราะเห็นความว่า ถ้าจะให้พระยาสมบัติภิรมย์ผู้ซึ่งเปนจำเลย
ต้องหาพร้อมกับโจทก์จำนำชายของกลางซึ่งยังมีได้ตัดสินแบ่งปัน ที่
ไหนจะเปนการประนีประนอมกันได้ เขียงอย่างก็ไมเคยมีมา ถ้าเกิด
วิวาททุ่มเถียงกันขึ้นด้วยราคาสั่งของอย่างหนึ่งอย่างใด จะพิจารณาก็ยาก
ด้วยสั่งของชายไปเสียแล้ว เห็นว่าจะเปนความลำบากยุ่งกันไปอีกไม่มี
ที่สุด จึงได้แก้ไขท้องตราเสียตามความที่เห็นว่าควรจะแล้วตลอดไปได้

อนึ่ง ความเรื่องนั้นฉันขออธิบายความประสงค์ที่เห็นว่าควรจะ
พิจารณาอย่างไรให้เข้าใจกันเสียให้ตลอดอีกสักหน่อยหนึ่ง ความปรารถนา
ของปีนกรรยาหลวงอุปการโกษากรที่ยื่นเรื่องราวแทนในพวกบุตร
เจ้าพระยาวิเชียรคีรี ๆ มีความปรารถนาจะรับใช้หนหลวงแทนเจ้าพระยา
วิเชียรคีรี ๆ เพราะเชื่อว่าทรัพย์สินสมบัติของเจ้าพระยาวิเชียรคีรี ๆ แลท่าน
ผู้หญิงอินมีเหลือที่จะใช้หนหลวงกว่าครั้ง มีความปรารถนาจะมีให้ทรัพย์สิน
สมบัติของเจ้าพระยาวิเชียรคีรีแลท่านผู้หญิงอินต้องแบ่งปันไปแก่ญาติ
ผู้อื่นนอกจากผู้ที่ได้รับใช้นั้น ฝ่ายพระยาสมบัติภิรมย์ก็มีความ
ปรารถนาอย่างเดียวกัน จึงทำท่าขวาง ๆ รั ๆ ทิ้งท้าง แลยังซ้ำถืออำนาจ

ว่าเป็นเจ้าเมือง จะทำเหมือนหนึ่งรับราชสมบัติต่อกัน ฉันทราบความ
 ประสงค์ของคนทั้งสองฝ่ายชัดเจนว่า จะเอาแต่ข้อหนึ่งหลวงไว้อย่าง
 เกียดกันเอาทรัพย์สินสมบัติ ไม่ให้ผู้ที่ควรได้รับส่วนที่ควรได้ โดยการ
 ไม่เป็นยุติธรรมดังนี้ จึงมิได้ขออนุญาตให้แก่เป็นตามที่ได้มาขอต่อตัว
 ฉันทเอง แลไม่ยอมให้แก่พระยาสมบัติภิรมย์ซึ่งและเลื่อมแลทำอุบายจะ
 ให้ได้สมประสงค์ดั่งนั้นทั้งสองฝ่าย จึงตกลงเป็นทางกลางว่าทรัพย์สินสมบัติ
 เจ้าพระยาวิเชียรคีรี ๆ ท่านผู้หญิงอื่นมีมากน้อยเท่าใดให้ตีใช้หนี้หลวง
 เสร็จแล้ว เหลือเท่าใดให้ปันกันตามเครื่องญาติ เพื่อจะให้ผู้ที่ควรจะได้
 มรฎกตามกฎหมาย ได้รับส่วนมรฎกทั่วถึงกัน โดยความยุติธรรมอัน
 บริสุทธิ์ดังนี้ ความข้อนพระยาเทพประชนก็ได้อทราบความชัดเจนแล้ว
 พระยาเทพประชนออกไปราชการครั้งนี้ ก็เพื่อจะจัดการมรฎกนั้นให้
 เรียบร้อย แต่หาได้ตั้งใจไปจัดการโดยแข็งแรงให้การสำเร็จตลอดไปได้
 ตามคำสั่งไม่ กลับปล่อยให้มีเหตุผลอันโดยอุบายของพระยาสมบัติภิรมย์
 ซึ่งหมายใจว่าบางทีความปรารถนาของตัวจะสำเร็จไปได้ หรือเหตุผลนั้น
 ได้ทำไว้แล้ว แต่พระยาเทพประชนไม่สะสางเสียในเวลาควรที่จะสะสาง
 จนต้องเป็นเหตุที่จะมีข้อพิพาท คือ ว่าบาญชีใหม่สิ่งของน้อยไปกว่า
 บาญชีเก่า แล้วพระยาสมบัติภิรมย์ไซ้เปิดสิ่งของออกมาแต่ฝ่ายเดียว
 แลเรื่องสิ่งของที่ให้แก่กันแต่ยังมีชีวิตก็ตามเรื่องราวมาชกกันงว ซึ่งเป็นการ
 เพิ่มความลำบากที่จะให้ต้องพิจารณาขึ้นอีกเปล่า ๆ ไม่บังคับไต่สวนหรือ
 ตัดรอนอย่างใดให้เป็นการแล้วสำเร็จลงไปได้ มีอย่างเดียวแต่ตามคำ
 พระยาเทพประชนแจ้งความด้วยปากว่า พระยาสมบัติภิรมย์รับว่าได้ขน
 สิ่งของออกไปใช้สอยจริง สิ่งใดขาดจากบาญชีมากน้อยเท่าใดจะรับใช้

ก็เป็นแต่การพูดกันปากเปล่า พระยาสมบัตินิกริมย์จะยังคงรับตามนั้นหรือ
ไม่รับก็ไม่ทราบ ถ้าไม่รับก็ต้องเป็นข้อพิจารณาอีก

ฉันขอแจ้งความต่อเธอว่าความเรื่องนี้ ฉันได้พูดโดยความยุติธรรม
มิได้เห็นแก่ผู้ใด ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว จึงขอให้เธอจัดการให้ได้ตาม
ความยุติธรรมให้ตลอดไป ซึ่งฝ่ายโจทฝ่ายจำเลยผู้ใดจะคิดอ่านมั่นหมาย
ว่าจะฟ้องฉันจัดการได้อย่างอื่นนอกจากนั้นนี้ ฉันจะไม่ยอมให้เป็นไป
เป็นแน่แล้ว ขอให้เธอจัดการให้สมควรแก่ยุติธรรมอย่าให้เป็นการเสื่อม
เสียอำนาจแผ่นดิน ซึ่งเป็นที่พึ่งของคนทั้งปวงทั่วไป

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ที่ ๗๖

ออฟฟิศกรมพระกระลาโหม

วัน ๒๑๕ ค่ำปีจออัฐศก สักราช ๑๒๕๘

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ไพพัฒน์ศักดิ์ ที่สมุห
พระกระลาโหม ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาแด่พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยพระยาสมบัติกริมย์ที่สอง ผู้รักษาว่าราชการเมืองสงขลา มี
หนังสือบอกมาส่งขานูซึ่งรายทรัพย์สินมรดกเจ้าพระยาวิเชียรคีรีฯ ท่าน
ผู้หญิงอิน ซึ่งพระยาสมบัติกริมย์พร้อมด้วยกรมการตรวจทำส่งเข้ามา
ความแจ้งอยู่ในหนังสือบอกแลขานูนั้นแล้ว

ฝ่ายบั้นภรรยาหลวงอุปการโกษากรทำเรื่องราวทูลเกล้าฯ ถวาย
ขอรับพระราชทานข้าหลวงกลางออกไปจัดทรัพย์สินมรดกเจ้าพระยาวิเชียร
คีรีฯ ท่านผู้หญิงอินใช้หนี้เงินหลวง

จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชหัตถ์เลขาร.ที่ ๓๕๗/๔๗

ลงวัน ๖๑๔ ค่ำปีระกาสัปตศก ทรงพระราชดำริหว่า เป็นธรรมเนียม
ผู้ซึ่งเป็นหนี้หลวงตายลง บุตรภรรยารับใช้หนี้แล้วก็เป็นใช้ได้ เมื่อใช้
หนี้หลวงเสร็จแล้วเหลือเท่าใดก็ได้แบ่งปันกันตามฉันทนุติ ถ้าได้จัดการ
เสียตามธรรมเนียมผู้ที่เป้นหนี้หลวง เช่น จัดมาอย่าให้เป้นริบราชบาท
ไปแล้วการก็เห็นจะเรียบร้อยได้นั้น พระเดชพระคุณแผ่นดินเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าจึงมีท้องตราให้พระยาเทพประชุนเป้นข้าหลวง
ออกไปตรวจจัดทรัพย์สินมรดกเจ้าพระยาวิเชียรคีรีฯ ท่านผู้หญิงอิน ณ เมือง
สงขลา พร้อมด้วยพระยาสมบัติกริมย์ที่สอง บั้นภรรยาหลวงอุปการ
โกษากรแลบุตรหลานเจ้าพระยาวิเชียรคีรีฯ

จัดการประโยชน์แผ่นดินก็ไม่เสีย ทรัพย์มรดกเจ้าพระยาวิเชียรคีรี ๆ
ท่านผู้หญิงอื่นก็จะได้แก่บุตรหลานตามส่วน การเสerahมองเจ้าของทรัพย์
แลผู้จะรักษาบ้านเมืองต่อไปจะไม่ได้มีความรังเกียจแก่กัน

ประการหนึ่ง เมื่อจะโปรดเกล้า ๆ ให้พระยาเทพประชนเป็นข้าหลวง
ออกไปราชการ ณ เมืองสงขลาครั้งหลังนั้น ก็มีพระบรมราชโองการ
โปรดเกล้า ๆ ให้พระยาเทพประชนรับซื้อ เสี้ยว อัฐออกไปจำหน่าย
ณ หัวเมืองฝ่ายใต้ราคา ๕๐๐ เจ้าพนักงานหอรัษฎากรพิพัฒน์ก็มีหมาย
มาให้เจ้าพนักงานจ่ายซื้อ เสี้ยว อัฐ ณ โรงภาษีฝิ่นให้ไป พระยาเทพ
ประชนก็ไม่ได้ออกไปการก็ค้างอยู่ ครั้งนี้จะได้อบซื้อ เสี้ยว อัฐ ให้
พระยาเทพประชนรับออกไปตามกระแสพระบรมราชโองการ เพราะเป็น
การแรกจะพระราชทานออกไป จะควรประการใดแล้วแต่จะทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้า ๆ ขอเดชะ ๆ

ที่ ๒๐๔

ออฟฟิศกรมพระกระลาโหม

วัน ๓๑๕ ค่ำประกาศปิดศึก สักราช ๑๒๔๗

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์พิพัฒน์ศักดิ์ ที่สมุห
พระกระลาโหม ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาแด่พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชหัตถ์เลขา ร.ที่ ๔๕๓/๔๗ ลง
วัน ๓๑๕ ค่ำประกาศปิดศึก โปรดเกล้าฯ ให้พระยาเทพประชนออกไป
ชำระลูกหน้เจ้าพระยาวิเชียรคีรี ท่านผู้หญิงอิน ไซ้หน้หลวงนั้น ทราบ
เกล้าฯ แล้ว

ข้าพระพุทธเจ้าได้ตามพระยาเทพประชนว่ากำหนดจะออกไปเมื่อไร
พระยาเทพประชนแจ้งว่าจะกราบถวายบังคมลาวัน ๑๑๓ ค่ำประกาศ
ปิดศึก

ข้าพระพุทธเจ้าจึงทำร่างท้องตราถึงพระยาสมบัติภิรมย์ที่สอง
เมืองสงขลา ซึ่งจะให้พระยาเทพประชนออกไปนั้นเสร็จแล้ว

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทูลเกล้าฯ ถวายร่างท้องตราถึง
พระยาสมบัติภิรมย์ที่สองฉบับ ๑

กรรมกรรมแล้วแต่จะโปรดเกล้าฯ

ขอเดชะ

ที่ ๕๐๑/๔๘ ศ.ว. ๓๓

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วัน ๖ ๑๕ กำปงจ้อรัฐศก กักราช ๑๒๔๘

ถึงคุณสุรวงษ์ไวยวัฒน์ ด้วยรับจดหมายของเธอที่ ๑๖ ว่าเรื่อง
 ทรัพย์สมบัติเจ้าพระยาวิเชียรคีรี ฯ เมืองสงขลา แลท่านผู้หญิงอื่น กับ
 ส่งบัญชีทรัพย์มรดกมานั้น ได้ตรวจดูแล้ว ฉันเห็นว่าความมรดก
 เจ้าพระยาวิเชียรคีรี ฯ ท่านผู้หญิงอื่นรายนี้ จะชำระไม่ยากอันใดเลย
 ด้วยมีบัญชีหลักฐานอยู่ด้วยกันหมดแล้ว ควรจะพิจารณาเสียให้ตลอด
 แล้วจึงหักเงินใช้หนี้หลวงจะไม่เป็นปากเสียงเป็นคู่ทางที่จะขอร้อง
 วุ่นวายอย่างไรกันต่อไปอีก ครั้นจะชำระหนี้หลวงเสียก่อนเพราะอ้างว่า
 จะรอให้ความแล้ว กลัวทรัพย์สมบัติจะกระจัดกระจายสาบสูญไป
 เงินหลวงจะสูญก็ดูเหมือนหนึ่งจะเป็นตางบอกเหตุว่า ถ้าได้เงินหลวง
 ครบตามที่ค้างแล้ว ความเรื่องนี้จะชำระไม่ในเวลาแล้วกันลงได้ จะเป็น
 เห็นแก่ประโยชน์ตนมากกว่าประโยชน์ของผู้อื่นไป สิ่งของซึ่งเป็น
 ทรัพย์มรดกจะกระจัดกระจายสาบสูญไปอย่างนั้นเป็นไปได้ เพราะตัว
 พระยาสมบัติภิรมย์เป็นผู้รักษาทรัพย์อยู่ตามบัญชี หรือจะเรียกของ
 กลางมาไว้กลางตระลาการตามธรรมเนียมความมรดกก็ได้ เป็นความชก
 ขันพูดไม่สันต์ปากอยู่ดังนี้ ความเรื่องนั้นฉันเห็นว่า จะชำระในเดือนเดียว
 คงจะแล้วเสร็จได้เป็นแน่ ขอให้เธอบังคับให้ตระลาการชำระความตาม
 พระราชกำหนดกฎหมายโดยรีบร้อน อย่างให้เป็นการละเลยเสีย แล้ว
 ประโยชน์แผ่นดินก็คงไม่ขาด ประโยชน์ราษฎรก็คงไม่เสียทั้งสองฝ่าย.

*ท่านผู้หญิงอิน ครั้นพระยาเทพประขุนกลับเข้ามา ณ กรุงเทพ ๆ นำ
 บายซึ่งพระยาเทพประขุนตรวจใหม่ ๑ ฉบับ พระยาสมบัติภิมย์ ๆ
 เจ้าจอมจันขึ้นสั่งของใช้ในการศพแลของสำหรับเมือง ๗ ฉบับ กับ
 นายกำนบุตรพระเทพาที่ถึงแก่กรรมขึ้นรายทรัพย์สินสิ่งของ ๆ พระเทพาว่า
 ท่านผู้หญิงอินเก็บรวบรวมไว้ฉบับหนึ่ง มาขึ้นข้าพระพุทธเจ้า ความแจ้ง
 อยู่แล้ว

บัดนี้ พระยาสมบัติภิมย์ ได้นำทรัพย์สินสิ่งของมรฎกเข้ามาข้าพระ-
 พุทธเจ้าขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า เจ้าพระยาวิเชียรคีรี
 ถึงแก่สถัญญกรรมลง ทรัพย์สินสิ่งของตกอยู่กับท่านผู้หญิงอินแม่เจ้าเรือน
 บัดนี้ท่านผู้หญิงอินถึงแก่กรรม ควรต้องเอาทรัพย์สินมรฎกจำหน่ายใช้
 หนี้หลวงให้เสร็จก่อน คงเหลือเท่าใดก็จะได้แบ่งปันให้กับญาติตามมาก
 แลน้อยไม่เป็นอันรับราชบาทวี เพราะผู้ว่าราชการเมืองกรมการก็ได้
 ทราบทั่วกันว่าเจ้าพระยาวิเชียรคีรี ๆ เป็นหนี้หลวง ตามซึ่งโปรดเกล้า ๆ มา
 ให้เป็นอันแล้วขึ้นหนึ่ง เมื่อญาติแลบุตรหลานของเจ้าพระยาวิเชียรคีรี ๆ
 ท่านผู้หญิงอินจะร้องฟ้องประการใด จึงค่อยว่าตามความมรฎกภายหลัง
 ครั้นจะรอไปกว่าความแล้วทรัพย์สินสิ่งของก็จะเป็อันตรธาน

ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานทูลเกล้า ๆ ถวายบายซึ่งทรัพย์สินมรฎก
 เจ้าพระยาวิเชียรคีรี ๆ ท่านผู้หญิงอินรวม ๑๑ ฉบับ การจะควรประการใด
 แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ *

ขอเดชะ

* ต้นฉบับขาดไปราวหนึ่งหน้า เลขไม่ทราบ ว่า ข้อความตอนต้นเป็นของผู้ใด เขียนกราบ
 บังคมทูลพระกรุณา นำมาพิมพ์ไว้เพื่อความสมบูรณ์ที่มีพระบรมราชวินิจฉัยในเรื่องนี้อย่าง
 ยุติธรรมที่สุด

ไปรเวต ๕๘๑/๔๘ ส.ว. ๔๓ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วัน ๖ ๑๑ ค่ำปีจออัฐศก ศักราช ๑๒๔๘

ถึงคุณเสุรงษไวยวัฒน์ ด้วยเป็นภรรยาหลวงอุปการโกษากรเข้ามา
 หลาน แจ้งความว่าได้รับหนังสือหลวงอนันต์สมบัติเมืองสงขลา ว่าที่
 เมืองสงขลาพวกเจ้าภาษีแลคนใช้ของพระยาสมบัติภิรมย์เทียวคุมพง
 ราชบุตร แลแปลข้อความมาฟ้องร้องยังโรงศาลก็เป็นการโลเล พระยา
 สมบัติภิรมย์ จะเข้ามาเรียกหลวงอนันต์สมบัติไปมอบการบ้านเมืองให้
 ครั้นพระยาสมบัติภิรมย์เข้ามาแล้ว หลวงอนันต์สมบัติจะบังคับบัญชา
 อันใดก็ไม่มีผู้ใดทำตาม จะปลุกษาหารือกัับหลวงสวัสดิ์บุรีรัมย์ฯ ก็ไม่
 ปลุกษาหารือด้วย หลวงอนันต์สมบัติเห็นว่ากรบ้านเมืองจะไม่ปกคดิ
 กลัวความผิดอยู่ กับมีข่าวเล่าลือกันว่า พระยาสมบัติภิรมย์มีหนังสือ
 ออกไปว่ากรที่เข้ามาเป็นความครั้งเห็นจะนานปี เว้นไว้แต่บ้านเมือง
 มีเหตุการณ์จึงได้กลับออกไป ดูเหมือนหนึ่งพระยาสมบัติภิรมย์จะคิดให้มี
 เหตุกรถ้อยความโจรผู้ร้ายขึ้นในบ้านเมืองจะได้ออกไประงับ ฉันทได้ว่า
 กับนี้ว่า หลวงอนันต์สมบัติหนักใจประการใด ก็ควรจะมีใบบอกเข้ามา
 วางเวรจึงจะชอบ

กรที่ขึ้นเข้ามาพูดดังนี้ ฉันทก็เข้าใจว่าเป็นปราดนาจะเตือนความให้
 ได้ว่ากันเร็ว ๆ แลข้อความนั้นจะเชื่อเอาเป็นจริงก็ไม่ได้เพราะเป็นคน
 ไม่ชอบกัน แต่ทางที่พูดถึงโดยจะเป็นการหนักเอาเองโดยความเดาใจกัน

ก็เป็นทางที่เจ้าเมืองกรมการในหัวเมืองเหล่านั้นจะได้เคยใช้มาบ้างจริง
 ถิ่นเห็นว่าถ้าคิดอ่านว่าความเสียให้แล้วได้โดยเร็วแล้ว ให้พระยาสมบัติ
 ภิรมย์เป็นเจ้าเมืองออกไปรักษาบ้านเมืองเสียอย่าให้ช้านั้นแลเป็นทางดี
 กว่าอย่างอื่นหมด จึงจดหมายเตือนมาขอให้เธอคิดการเรื่องนี้เสียให้
 ตลอดจะได้ไม่เป็นทวนวายขึ้นได้

อินทพร

ร. ที่ ๖๐๕/๔๘ น.ว. ๕

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วัน ๖^{๑๑} ค่ำ ปีมอญี่ศก สักราช ๒๒๔๘

ถึงกอมิตต์ตรวจความถูกต้อง ด้วยเดิมเจ้าพระยาวิเชียรคีรีป่วยถึง
 อสัญกรรม เจ้าพระยาวิเชียรคีรีเป็นหนี้เงินภายในอารักขาของหลวงค้างอยู่
 ภายหลังท่านผู้หญิงอินภรรยาเจ้าพระยาวิเชียรคีรีตายลงอีกชั้นหนึ่ง
 พระยาสมบัติภิมย์ที่สองมีใบบอกเข้ามาว่าจะทำบาญชีรวบรวมสิ่งของ
 ทั้งปวงใช้หนี้หลวง และมีข้อความคล้าย ๆ กับที่จะขอเป็นผู้รับมรดก จึง
 ได้มีคำสั่งไปว่า ซึ่งเจ้าพระยาสมบัติภิมย์จะทำบาญชีเก็บเงินใช้หนี้หลวง
 นั้นชอบแล้ว แต่ให้ทำพร้อมด้วยบุตรหลานเจ้าพระยาวิเชียรคีรี เมื่อใช้
 เงินหลวงเสร็จแล้ว ให้แบ่งปันกันตามเครื่องญาติ ซึ่งจะถือว่าเป็นเจ้าเมือง
 ขึ้นจะรับมรดกต่อกันเช่นราชสมบัตินั้นไม่ต้องด้วยพระราชกำหนด
 กฎหมาย ภายหลังปีนภรรยาหลวงอุปการโศกขารยื่นเรื่องว่าจะขอใช้หนี้
 แทนเจ้าพระยาวิเชียรคีรีบิดา ทรัพย์สินสมบัติเหลือมกน้อยเท่าใดจะเอา
 เป็นสิทธิ์ของตัว จึงเห็นว่าทรัพย์สินสมบัติของเจ้าพระยาวิเชียรคีรีคงจะ
 เหลือจากที่ต้องใช้หนี้หลวงมากเป็นแท้ ญาติพี่น้องบุตรหลานจึงสมัคที่จะ
 แยกกันใช้หนี้แทนเจ้าพระยาวิเชียรคีรีมากดังนี้ ด้วยประสงค์จะกันไม่ให้
 แบ่งทรัพย์สินสมบัติตามเครื่องญาติ เห็นว่าถ้าจะยอมตามนั้นไม่เป็นยุติธรรม
 จึงได้สั่งว่า สมบัติเจ้าพระยาวิเชียรคีรีมีมกน้อยเท่าใด ให้ลิดใช้หนี้หลวง
 เสร็จแล้ว เหลืออันมกน้อยเท่าใด ให้แบ่งปันกันตามเครื่องญาติ จึงได้

ตกลงปล่อยให้เจ้าพระยาพลเทพ^(๑) แต่ยังเป็นพระยาประขุนออกไปชำระ
คดีสินที่เมืองสงขลา การก็หาตลอดไปไม่ มีเรื่องราวกล่าวโทษพระยา
สมบัติภิมขันธ์ขึ้นหลายฉบับ จนถึงต้องหาตัวพระยาสมบัติภิมขันธ์เข้ามา
ชำระในกรุงเทพ ฯ ครึ่งนี้คุณสุวรรณขจดหมายมาว่า จะขอให้คิดใช้
หนี้หลวงเสียก่อน เพราะกลัวว่าทรัพย์สินสมบัติจะอันตรธาน เห็นว่าถ้าว่า
ถ้าจะจัดการอย่างนั้นก็จะเป็นเหตุให้ความนั้นค้างชำระต่อไปอีก จึงได้สั่ง
ให้เร่งชำระให้แล้วโดยเร็ว ภายหลังได้มีหนังสือไปรเวตแจ้งความไปถึง
คุณสุวรรณขตามทบทินมาแจ้งความเป็นที่สุด บัดนี้ได้รับหนังสือคุณสุวรรณข
เป็นหนังสือตอบฉบับที่เดือนไปนั้น

จึงเห็นว่า คุณสุวรรณขมีความรังเกียจว่า เจ้าพระยาพลเทพซึ่งเป็น
ตระลาการ เดิมก็ย้ายมาเสียจากกรมพระกระลาโหมและจะไม่พ้นช่อง
อาญาอุทธรณ์นั้นก็เป็ความจริง ครั้นจะสั่งให้ตระลาการศาลฎีกาชำระ
ก็เห็นว่าความที่ชำระในศาลฎีกานั้นเรื่อมาเสียนานแล้ว ตั้งความอันใด
ไปให้ชำระไม่ใคร่จะแล้ว ความเรื่องนี้เห็นว่าพี่น้องบุตรหลานเจ้าพระยา
วิเชียรคีรีต่างคนต่างมีความปรารถนาไม่เป็นธรรม อยากจะเอารัดเอา
เปรียบกัน โดยความแตกร้างไม่ปรองดองกันเป็นต้นเหตุ ถ้าจะว่าความ
เรื่องนี้ตามอย่างเช่นเคยว่าว่ากันมาข้สิบปีก็ยังไม่แล้วเป็นแน่ หรือจะ
แล้วได้ก็โดยความเบ้อหน่ยของคู่ความ ความที่แล้วได้นั้น ก็จะไม่แล้ว
ไปโดยตรงที่เป็นยุติธรรม มีความประสงค์ที่จะให้ปรากฏแก่หัวเมือง
ทั้งปวง ว่าความยุติธรรมของแผ่นดินยังยืนยงมั่นคงอยู่ แลความมรฎก
ซึ่งถกกันว่าเป็นความช้าเพราะว่ายากนั้น จะให้สำเร็จไปได้โดยเร็ว ให้
ปรากฏว่ายังมีผู้มีสติปัญญาที่จะว่าความให้แล้วถ้า เร็วเด็ดขาดได้โดยเร็ว

(๑) เจ้าพระยาพลเทพ (พุ่ม ศรีไชยนต์) ต่อมาเป็นเจ้าพระยารัตนนิมิต

อยู่ เพราะฉะนั้นจึงเห็นว่าควรจะยกความเรื่องนเรื่องเดียว ซึ่งควรจะนับว่าเป็นความใหญ่ความสำคัญ เพราะเป็นความมีทุนทรัพย์มาก ให้กอมมิตตีตรวจฎีกาเป็นผู้พิจารณาให้พร้อมกันเลือกจัดผู้ใดคนหนึ่ง ในกอมมิตตีนั้นเป็นตราการคนหนึ่ง หรือสองคนก็ตามแต่กระบวนที่จะพิจารณานั้น ให้ปรึกษาพร้อม ๆ กันส่งการไป ให้ความนี้เป็นอันสำเร็จเด็ดขาดได้โดยเร็วที่สุดที่จะทำได้

เพื่อที่จะให้รู้ความเห็นแลความประสงค์ว่า ความเรื่องนี้จะให้สำเร็จโดยทางใดนั้น จึงได้คัดหนังสือที่มีไปมากับคุณสุรวงษ์บัณฑิตที่มีได้ส่งในท้ายฎีกา ซึ่งกรมพระกระลาโหมจะส่งมาแล้วนั้นส่งมาให้กอมมิตตีทราบความประสงค์ตลอดเรื่องด้วยกอมมิตตีทั้งปวงคงจะเห็นได้ว่าความปรารถนานั้น เมื่อยื่นข้อข้อความโดยสิ้นแล้ว ก็ประสงค์ว่าทรัพย์สินสมบัติของเจ้าพระยาวิเชียรคีรีมีมากน้อยเท่าใด ให้พิจารณาให้ได้สิ้นเชิงจนใจหายจำเลยไม่มีความสงสัยติดใจอันใดกันต่อไป เมื่อได้ทรัพย์สินสมบัติมากน้อยเท่าใด ให้กิตตีใช้หนี้หลวงจงเต็ม เหลือนั้นมากน้อยเท่าใด ถ้าเป็นของสำหรับเมือง ซึ่งเจ้าเมืองได้รับกันต่อ ๆ มา เช่นที่บ้านเรือนซึ่งเป็นที่พักในกรุงเทพฯ เป็นต้น ก็ให้ตกอยู่กับผู้ว่าราชการเมืองคนใหม่ต่อไป ทรัพย์สินสมบัติอันใดซึ่งได้โดยผลราชการก็ดี ได้โดยทำมาหาได้ก็ดี ให้แบ่งปันตามพระราชกำหนดกฎหมายลักษณะความมรฎก ให้ความนั้นเป็นสำเร็จเด็ดขาดกันได้โดยยุติธรรมดังนี้ เป็นความประสงค์

วิเชียรคีรี

ที่ ๑๓๒

ณ อ่างศิลา

วัน ๕๑๑ กำปจ้อฐึศัก์ ศักกราช ๑๒๔๘

ข้าพระพุทธเจ้าเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์พิพัฒน์ศักดิ์ ที่สมุห
พระกระลาโหม ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณา แต่พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทราบฝ่าล่องธูลี่พระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชหัตถ์เลขา ๖, ที่ ๕๘๑/๔๘ ลง
วัน ๕๑๑ กำปจ้อฐึศัก์ โปรดเกล้าฯ ว่าด้วยความเป็นโจทพระยาสมบัติ
ภิรมย์จำเลขนั้นทราบเกล้าฯ ทุกประการแล้ว ซึ่งโปรดเกล้าฯ พระราช
ทานกระแสพระราชดำริห์ บางทีก็จะถูกอุบายของผู้ว่าราชการเมืองเป็นที่
เสื่อมเสียพระเกียรติยศพระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้ ชอบด้วยเกล้าฯ
แล้ว

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า เดิม
ความเรื่องนัก ได้มอบพระยาเทพประชนุว่าที่เกศตราธิการ เมื่อยังเป็น
ราชปลัดทูลฉลองกรมพระกระลาโหมให้พาตัวออกไปชำระตามขอของ
ฝ่ายโจท ฝ่ายข้าหลวงร้องอยู่ว่าชั้นมรฎกส่วนเจ้าพระยาวิเชียรคีรีขาดอน
มาแล้ว

ภายหลังพระยาสมบัติภิรมย์มีใบบอกส่งมาทูลชี้ทรัพย์สินสิ่งของท่าน
ผู้หญิงอินเข้ามา ข้าพระพุทธเจ้าได้ทำความเห็นทูลเกล้าฯ ถวายหนังสือ
ที่ ๑๖ ลงวัน ๒๑๕ กำปจ้อฐึศัก์ โปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชหัตถ์
เลขา ๖, ที่ ๕๐๑/๔๘ ลงวัน ๕๑๕ กำปจ้อฐึศัก์ โปรดเกล้าฯ ว่า
ให้ชำระความเสียให้แล้วจึงชำระเอาเงินหลวงต่อภายหลัง ชอบด้วยเกล้าฯ

กรั้นจะชำระความราชชนนีต่อไปคงไม่พ้นความติดใจของฝ่ายโจทก์จำเลย
จึงได้ทำหนังสือที่ ๘๘ ลงวัน ๑๑๑๑ กำป็จ้ออัฐศก ทุลเกล้าฯ ถวายขอให้
มีตระลาการชำระ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ถ้า
โปรดเกล้าฯ ให้ผู้หนึ่งผู้ใดชำระ ข้าพระพุทธเจ้าไม่มีความเสียใจเลย
ขอแต่แล้วเป็นประมาณพระราชอาญาไม่พ้นเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้าได้มี
หนังสือถึงพระยาศรีสรราชภักดี^(๑) พระนรินทรราชเสนี^(๒) เมื่อ
โปรดเกล้าฯ พระราชทานตำรวจกรมใด หรือตระลาการในที่ประชุมชำระ
ก็ให้ส่งคู่ความแลไปบอกไปยังศาล

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าฯ

ขอเดชะ

(๑) พระยาศรีสรราชภักดี (หนูเล็ก โกมารกุล ๗ นคร)

(๒) พระนรินทรราชเสนี (บัน บัณยารชุน) ภายหลังเป็นพระยาเทพประชุน

ที่ ๒ ร, ที่ $\frac{๕๐๐}{๔๘}$ น.ว. ๔

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วัน ๕ ร ๑๐ ค่ำปีจออัฐศก ๑๒๔๘

ด้วยสมเด็จพระกรมพระจักรพรรดิพงษ์ ประชวรจะเสด็จเข้ามาเป็น
ประธานในที่ประชุมชำระความศาลรับสั่งกรมพระตำรวจ แลกรมพระ
นครบาลในพระบรมมหาราชวังไม่ได้ขึ้น เห็นว่าข้อความซึ่งจะขัดข้องใน
กระบวนการพิจารณา ที่ควรจะบังคับโดยทันที แลที่จะแนะนำให้ตระลาการ
พิจารณาอย่างใดทางใดให้ความผู้ร้ายแล้วไปได้โดยเร็วขึ้น จะเป็นที่ขัด
ข้องค้างช้าไม่แล้วตามประสงค์นั้น

บัดนี้ จึงได้ตั้งให้กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ๑ พระองค์เจ้าสวัสดิ-
โสภณ (*) พระยาเทพประขุนว่าที่เกษตราธิบดี ๑ พระยาธรรมสารนิติ
เป็นกอมมิตต์สำหรับบังคับศาลรับสั่งกรมพระตำรวจ แลกรมพระนคร
บาล แทนพระองค์สมเด็จพระกรมพระจักรพรรดิพงษ์ในเวลาที่ประชวร ถ้า
จางวางเจ้ากรมปลัดกรมพระตำรวจ แลเจ้ากรมอาสาหกเหล่ากองจับกอง
ชำระผู้ร้าย จับได้ตัวผู้ร้ายหรือพิจารณาได้ข้อความอย่างไร หรือขัดข้อง
ประการใด ให้นำมาเสนอในที่ประชุมกอมมิตต์ทั้งสี่ ถ้าเป็นการสำคัญ
ควรจะทูลหาหรือสมเด็จพระกรมพระจักรพรรดิพงษ์ ก็ให้ทูลหาหรือ ถ้าเป็น
การไม่สู้สำคัญก็ให้มีอำนาจปรึกษาพร้อมกันบังคับบัญชาไปให้เป็น
เด็ดขาด มีอำนาจที่จะตรวจส่งกระบวนการที่จะพิจารณาอย่างหนึ่งอย่างใด
ได้ตลอด ทั้งศาลรับสั่งกรมพระตำรวจแลศาลกรมพระนครบาลได้ทุก

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์ สมเด็จพระกรมพระสวัสดิวัฒนวิศิษฐ์

ประการ ให้กรมพระตำรวจแลกรมพระนครบาลทั้งบังคับบัญชากรมมิตติ
 พร้อมกันบังคับแต่ที่ชอบด้วยราชการ อย่าให้ถือเปรียบแก่งแย่งจัดวาง
 ให้เสียราชการไปเป็นอันขาด ถ้าเห็นว่ากรมมิตติบังคับผิดประการใด
 ให้นำข้อความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา อย่าให้เปนแต่เห็นไม่ชอบ
 แล้วนิ่งเสียไม่ทำตามซึ่งเป็นช่องที่จะเสียราชการนั้นเป็นอันขาด

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ร. ที่ $\frac{๔๘๘}{๔๘}$ น.จ. ๓

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วัน ๕ ๑๐ ค่ำ ปีมะอัฐ ศก ๑๒๔๘

ด้วยในเวลา^๑เกิดโจรสลัด^๒ชุกชุม จนราษฎรพากันตกใจไหวหวั่น
ไปทั่วทั้งพระนคร กรมหมื่นภูเรศร์ธำรงศักดิ์^๓ ซึ่งเป็นผู้บังคับการกรม
พระนครบาล จัดการปราบปรามโจรสลัด^๒ไม่สงบเรียบร้อยได้ เป็น
ความผิดควรจะให้^๔บังคับการกรมพระนครบาลต่อไปนั้น ให้กรมหมื่น
ภูเรศร์ธำรงศักดิ์^๓ออกจากตำแหน่งผู้บังคับการกรมพระนครบาล

ตำแหน่งเสนาบดีผู้ว่าการกรมพระนครบาลเป็นตำแหน่งใหญ่สำคัญ
จะทิ้งว่างเปล่าอยู่^๕ไม่ได้ แต่เห็นว่าในเวลา^๑กำลังคิดที่จะจัดการศาลสถิตย์
ยุติธรรมอยู่ ครั้นจะตั้งตำแหน่งขึ้นตามเดิม ก็จะเป็นที่จัดการภายหลังยาก
ความในกรมพระนครบาลในเวลา^๑ ก็ยกเข้ามาชำระในพระบรมมหา
ราชวังร่วมกับกรมพระตำรวจ ซึ่งเป็นกองชำระผู้ร้าย ที่สมเด็จพระ
จักรพรรดิ^๖ทรงเป็นแม่กองใหญ่ กอมนิต^๗ ๑๐ นายเป็นที่ปรึกษา ครั้น
จะให้กอมนิต^๗เป็นผู้บังคับการกรมพระนครบาลทั้ง ๑๐ นาย โดยการ
ปรึกษาพร้อมกัน ก็จะเป็นความลำบากที่จะสั่งราชการในกรมให้กันไป
โดยเร็วไม่ได้สะดวก ประการหนึ่งเมื่อผู้บังคับการมากกว่าการ ก็จะต้อง
บิ่วยการเวลาราชการอื่น ๆ ซึ่งจะพอแยกย้ายกันไปทำได้นั้น

ให้กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์^๘ ๑ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ^๙ ๑ พระยา
เทพประชนผู้ว่าที่เกชตราธิบดี^{๑๐} ๑ พระยาธรรมสารนิติ^{๑๑} ๑ ทั้งสิ้นเป็นผู้

มีอำนาจปลุกษาพร้อมกันบังคับการสิทธิขาด ในตำแหน่งที่สมควรดี
กรมพระนครบาล ให้ตรวจตราบังคับการสิทธิขาดทั่วถึงไปตามตำแหน่ง
แต่ดวงตราสำหรับตำแหน่งนั้น ให้ส่งไว้ยังพระคลังมหาสมบัติเป็นกลาง
ก่อน เมื่อการอันใดจะต้องใช้ตรา ก็ให้นำประทับตราในพระบรมมหารา
ราชวังตามเข็มนาฬิกาในการอย่างนี้ ซึ่งเคยมีมาแต่ก่อน แต่ศาลกรมพระ
นครบาลนั้น ให้คงชำระอยู่ในพระบรมมหาราชวัง เป็นการเร่งชำระ
เหมือนเช่นได้ส่งไปแต่ก่อนซึ่งได้ชำระกันในบัดนี้

ฉ. ๒๕๘

ร, ที่ ๕๑๓/๔๘ ก.น. ๒

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วัน ๑๑๐๐ ^๑ค่า ปีจออัฐศก ศักราช ๑๒๔๘

ถึง กอมิตตีบังคับการกรมพระนครบาล

ด้วยการเฉลิมพระชนมพรรษาในปีจออัฐศก^{๑๕}นี้ จะแจกเงินราษฎร
 เหมือนอย่างทุกปี* กำหนดแจกเงินคนละสลึงทั้งข้างหน้าข้างในรวมเป็น
 คน ๑๒๐๕๕ คนนั้น ให้คิดแบ่งแจก ๓ วัน คือ วัน ๒๑๐๐ ^๑ค่า แลวัน
 ๔๑๐๐ ^๑ค่าแลวัน ๕๑๐๐ ^๑ค่าวันละ ๔๐๑๘ คน ให้คิดแบ่งเป็นทรงแจก
 ข้างหน้าข้างในตามเลขมา แลเหลือจากจำนวนทรงแจกเท่าไร ให้เจ้านาย
 แจกที่มิวเซียมตามเลข ให้คิดจ่ายตัวเสียให้เป็นการเรียบร้อยเหมือนอย่าง
 ทุกปี

อินทวิทย์

* ปีนี้จำนวนผู้คนที่จะทรงแจกเงิน มากกว่าปีที่แล้ว ๆ มา

ร. ท. $\frac{๕๑๕}{๔๘}$ ก.น. ๔

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วัน ๑๑๑๐ ค่ำปีจออัฐศก ศักราช ๑๒๔๘

ถึง กอมบิตต์ ผู้บังคับการกรมพระนครบาล

ด้วยจดหมายส่งเรื่องราวพระยาโชฎีกกราชเศรษฐี^(๑) ว่าด้วยพวกจีน
เจ้าแก่ศาลเจ้าเก่าตำบลสำเพ็งจะขอทำการบิณฑ์เจ้ามานาน อนุญาตให้แห่
ตามเคยเถิด

ฉัตรทิพย์

(๑) พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี (เด็ยร โชติกเสถียร)

วัน ๕ ๑๑ ค่ำ ปีกุนนพศก สักราช ๑๒๔๕
๑๐

ขอเดชะ ฝ่าล่องธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

ด้วยทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ข้าพระพุทธเจ้าได้ทำบ้านครึ่งนี้ พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้า ฯ หาที่เปรียบมิได้ ข้าพระพุทธเจ้ามีความยินดีเป็นล้นเกล้า ฯ ได้ว่าให้มีสเตอร์ภาคึกคืออย่างดูพอประมาณราคาขนาดวงกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์หรือกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ตามกระแสพระบรมราชานุญาตนั้นแล้ว

บัดนี้ มีสเตอร์ภาคึกเขียนแผนที่มาแต่ยังต้องแก้ไขอีกบ้างและต้องว่าราคาลงให้ถูกอีก แต่เรือนที่จะทำใหม่ถ้าจะทำกินออกไปทางแม่น้ำที่นั้นเป็นที่เลนถมใหม่เกรงจะซุด มีสเตอร์ภาคึกไม่ยอมจะต้องทำลงในที่เรือนเก่าที่มีอยู่บ้างแล้วเหล่านั้นจะถูกกว่าทำในที่เลนมากแต่ไว้ใจได้ด้วยเรือนที่จะต้องรื้อนั้น คือ เรือนมารดาข้าพระพุทธเจ้าหลังหนึ่ง เรือนพี่ภรรยาอยู่หลังหนึ่ง เก๋งเล็กหลังหนึ่ง ครัวไว้ทำกับข้าวหลังหนึ่ง เรือนเหล่านี้จำเป็นจะต้องเอาตัวไม้ที่มีอยู่แล้วปรุงทำขึ้นใหม่ใช้ของเดิมทั้งสิ้น ข้าพระพุทธเจ้าพิเคราะห์ดูที่ข้างหลังบ้านขึ้นมาก็กับแถบ ถึงยาวมากก็ไม่เป็นประโยชน์อันใดนอกจากจะปลูกเรือนเรียงกันเป็นแถว ๆ ไปดูไม่เป็นภูมิฐานที่อยู่เป็นสุขได้เลย เป็นการขัดสนที่ซึ่งจะปลูกเรือนเหล่านั้นขึ้นอีกได้

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระบารมีปกเกล้า ฯ เป็นที่พึ่ง ด้วยครั้งก่อนข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานขยับที่ข้างบ้านออกไปอีกก็ได้ไม่เต็มตามปรารถนา หรือไม่เต็มเท่าที่จะทรงพระมหากรุณาพระราชทาน เพราะไปเกิดเหตุขัดขวางด้วยที่วังนำที่แก่กินชาหมู่

ของหลวงศรีทรงยศแบ่งให้เสี้ยกว่าครึ่ง ของที่เหลือนั้นข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานแต่ส่วน ๑ เท่านั้น ที่ข้างตอนนอกจากที่วังหน้าก็พลอยลืบบีบเข้ามาตามกันหมด ด้วยอำนาจความอลัชชีเห็นแก่ของกำนัลเจ๊กของท่านผู้จัดการครั้งนั้น ครั้นในบัดนี้ที่ต่อไปจากบ้านข้าพระพุทธเจ้า(๑) จนถึงคลองตลาดก็ยังเป็นที่รกร้างเรือนฝาจากฝากระดานบ้างไม่เป็นแก่สารอันใด มีตึกสองหลังโชม ๆ อยู่หลัง ๑ เท่านั้น ข้าพระพุทธเจ้าขอพระบารมีปกเกล้า ๆ เป็นที่พึ่งขอรับพระราชทานที่ข้างบ้านข้าพระพุทธเจ้าข้ายออกไป พอถึงคลองตลาดจะได้ผ่อนเข้าเรือนข้ายออกไปไม่ต้องอดอดให้ได้มีความสุข และได้คิดหาประโยชน์ในที่ข้างคลองได้บ้างพอเป็นกำลังอีก ครั้นข้าพระพุทธเจ้าจะลงทุนซื้อเองเล่า ข้าพระพุทธเจ้าก็ขัดสนปานใดก็อยู่ในใต้ ฝ้าล่องธูลีพระบาทหมดแล้วขอพระบารมีปกเกล้า ๆ เป็นที่พึ่งแก่ข้าพระพุทธเจ้าในการบ้านช่องเป็นครั้งที่สุดครั้งนี้ เพราะได้รับพระราชทานเรือนแล้วแต่ที่ยังอดักค้อยู่จึงต้องกราบบังคมทูลพระกรุณารบกวนให้เป็นที่ขุ่นเคืองใต้ ฝ้าล่องธูลีพระบาทพระราชอาญาไม่พ้นเกล้า ๆ ที่บ้านหลวงศรีทรงยศนั้นเป็นพระราชทรัพย์หลวงเงินมากอยู่ ข้าพระพุทธเจ้าไม่รับพระราชทาน ขอรับพระราชทานแต่ที่หลังบ้านหลวงศรีทรงยศขึ้นมาจนถึงกำแพงเมือง ซึ่งมีแต่บ้านเล็กเรือนน้อยรุงรังอยู่เท่านั้น แลถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ พระราชทานแล้วข้าพระพุทธเจ้าจะทำถนนริมคลองมาเดินข้างกำแพงเมืองออกประตูช่องกูด ให้บ้านหลวงศรีทรงยศเดินทางบกได้ ไม่ให้ที่ซึ่งเป็นพระราชทรัพย์หลวงราคาตกเพราะเสียทางบกได้ ข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาครั้งนี้โดยขัดสน ไม่มีเงินทองที่จะขอเอาเองได้

(๑) วังนี้อยู่วิมเฒ่าเจ้าพระยา ใต้ปากคลองตลาด

เห็นแต่ฝ่าล่องธูลีพระบาทเป็นที่พึ่งแห่งเดียว จึงกราบบังคมทูล
พระกรุณาขอพระบารมีปกเกล้า ๆ เป็นที่พึ่งแก่ข้าพระพุทธเจ้าด้วย

อนึ่งที่จอดแพหน้าบ้านนั้น เดิมเป็นที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวพระราชทานสำหรับกับบ้านข้าพระพุทธเจ้า แพ ๑ ต่อขึ้นไปตาม
ลำน้ำถึงแพของเปี่ยมภรรยาพระยาประมวลประมาณพล^(๑) ต่อไปถึงแพ
พระรัตนโกษา^(๒) ต่อไปอีกเป็นแพในที่วังน้ำ ๒ หรือ ๓ หลัง ข้าพระพุทธ-
เจ้าจำหาดน้ำได้ ครั้นเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ให้ข้าพระพุทธเจ้า
ไปขอพระราชทานที่วังน้ำนั้นวังน้ำเขียนในแผนที่ว่า “ที่แพนั้นมีประโยชน์
อยู่ให้คงไว้, (แปลว่าไม่ให้) การก็เป็นระงับมา แต่บัดนี้แพที่วังน้ำว่า
เป็นประโยชน์อยู่นั้น ไม่ทราบเกล้า ๆ ว่าหายไปข้างไหนหมด กลายเป็น
แพของหลวงศรีทรงยศเต็มไปทั้งนั้น หลามออกมาจนบ้านข้าพระพุทธ-
เจ้าที่ได้รับพระราชทานใหม่ขึ้น แลที่แพพระรัตนโกษานั้นก็พลอยสูญ
ไปด้วย ข้าพระพุทธเจ้าได้ถามพระวรวงศ์ฯ จดหมายตอบมาว่า ตั้งแต่
ได้ทราบว่าทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ พระราชทานที่บ้านข้าพระพุทธเจ้า
ขยายออกไปพระรัตนโกษาก็หาได้เก็บเงินค่าเช่าแพนั้นต่อมาอีกไม่ ทั้งก็
เป็นแพของหลวงศรีทรงยศจอดหลามออกมาหมด จนถึงแพซึ่งเป็นที่ของ
เปี่ยมภรรยาพระยาประมวลประมาณพล ครั้นนี้เป็นการจำเป็นที่จะต้อง
จัดบ้านให้เรียบร้อยเพราะข้าพระพุทธเจ้านิ่งเออะๆ มาเสียจึงเป็นดังนี้
ขอพระบารมีปกเกล้า ๆ เป็นที่พึ่งขอรับพระราชทานให้เจ้าพนักงาน
สอบสวนเอาที่แพรายที่วังน้ำว่าให้คงไว้ นั้น ถิ่นมาสำหรับกับที่ซึ่งได้ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้า ๆ พระราชทานแล้วแต่ก่อนนั้น กับที่แพรายพระ-

(๑) พระยาประมวลประมาณพล (บุญมา สุรคุปต์)

(๒) พระรัตนโกษา (แปะ จารุจินดา) ภายหลังเป็นพระยารัตนสมบัติ

รัตนโกสินทร์ด้วย เพราะท่านก็เป็นอันเจ้าของขกทูลเกล้า ๆ ถวายสำหรับ
พระราชทานแก่ข้าพระพุทธเจ้า แลที่วังนำนั้นก็คงต้องเป็นพระราชทรัพย์
แผ่นดินเมื่อวังนำทิวกตนั้นแล้ว ครั้นข้าพระพุทธเจ้าจะไล่ขับเอาเองก็
เกรงจะเป็นปากเสียงกันลำบาก ที่เหล่านี้พระยาเสนาภูเบศร์^(๑)เป็นผู้จัด
ครั้งนั้น คงจะทราบตลอดแล้ว ขอพระบารมีปกเกล้า ๆ เป็นที่พึ่ง ขอรับ
พระราชทานที่จอดแพตามที่จอดอยู่ปิดน่านบ้านข้าพระพุทธเจ้าเหล่านี้ เป็น
สิทธิ์แก่ข้าพระพุทธเจ้าตามที่บ้านด้วย ที่เหล่านี้ถ้าได้ชำระกันโดยจริง
แข็งแรงแล้ว ยังจะต้องช้อยู่แต่รายที่เปี่ยมภรรยาพระยาประมวล
ประมาณพลเท่านั้น เมื่อที่บ้านเป็นที่ของข้าพระพุทธเจ้า แต่มีที่จอดแพ
ของผู้อื่นมาปิดบังน่านบ้านอยู่ดังนี้ เป็นความลำบากเป็นสิ้นเกล้า ๆ แลมัก
จะเป็นเหตุก่อการวิวาทได้ด้วย

ข้อความทั้งปวงที่ข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาด้วยเรื่อง
ประโยชน์ในภายตณชิตชาวดังนี้ พระราชาอาญาไม่พินเกล้า ๆ เพราะไม่มี
ที่พึ่งจะไปพูดกับผู้ใด แลขัดสนทุนรอนของตัวเอง จึงหวังเอาพระเมตตา
กรุณาปกเกล้า ๆ เป็นที่พึ่งอาไศรยพระบารมีปกเกล้า ๆ แก่ข้าพระพุทธเจ้า
ในครั้งด้วย จะผิดชอบเหลือเกินไปประการใด พระราชาอาญาไม่
พินเกล้า ๆ ขอพระบารมีปกเกล้า ๆ เป็นที่พึ่ง

การมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ขอเดชะ

(ลงพระนาม) ข้าพระพุทธเจ้า โสถบัณฑิตย์

(๑) พระยาเสนาภูเบศร์ (โส ตรีบาล)

ว. ที่ ๔๔๑/๔๕ ก.น. ๑๓)

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วัน ๔๑๐๐ ^{๑๒} ก่ำ ปี่กุนนพศก สักราช ๑๒๔๕

ถึงกอมิตตี่กรมพระนครบาล ด้วยการเฉลิมพระชนม์พรรษาในปี
 กุนนพศก^{๒๐๕}นี้ จะแจกเงินราชฎรเหมือนอย่างทุกปี กำหนดแจกเงินคนละ
 สลิ่งทั้งข้างนำข้างใน รวมเป็นคน ๑๒๔๑๕* คน นั้น ให้คิดแบ่งแจก ๓ วัน
 คือ วัน ๓๑๐๐ ^๓ ก่ำ ๔๑๓๕ ^๕ คน วัน ๕๑๐๐ ^๖ ก่ำ และวัน ๖๑๐๐ ^๖ ก่ำ วันละ
 ๔๑๔๐ คน ให้คิดแบ่งปนทรงแจกข้างนำข้างในตามเคย แลเหลือจาก
 จำนวนทรงแจกเท่าไร ให้เจ้านายแจกที่มิวเซียมตามเคย ให้คิดจ่ายตัว
 เสียให้เป็นการเรียบร้อยเหมือนอย่างทุกปี

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

* ปีนี้ ก็ทรงแจกมากกว่าปีที่แล้ว ๆ มา

ร, ท ^{๒๒๑}/_{๕๐๑} ก.น. ๗

เกาะสีชัง

วัน ๑๑๘ ^๑ _๔ ค่ำ ปีชวดสัมฤทธิศก ศักราช ๑๒๕๐

ถึง กอมมิตตกรรมพระนครบาล

ด้วยการเฉลิมพระชนม์พรรษาครั้ง^๕ นี้ จะมีแจกเงินคนชราตามเลข
กำหนดแจกวัน^๕ ขึ้น ๑๔ ^๑ _๕ ค่ำ ขึ้น ๑๕ ^๑ _๕ ค่ำ แรม ๒ ^๑ _๕ ค่ำ วันละ ๔๒๖๑ คน
รวม ๓ วัน ๑๒๗๘๓ คน* ให้จัดการแจกตัวแลแบ่งปันส่วนแจกข้างนอก
ข้างในอย่างแต่ก่อน

Signature

* จำนวนซึ่งมากขึ้นทุก ๆ ปี

พลับพลาที่ประทับแรมเมืองชุมพร

วันที่ ๑๕ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๐๕

ถึง ที่ประชุมเสนาบดีซึ่งอยู่รักษาพระนคร(๑)

ด้วยตั้งแต่นั้นได้ออกจากกรุงเทพ ฯ เวลาเช้า ๔ โมงเศษ ลงมาถึงเมืองสมุทรปราการเวลาบ่าย ๒ โมง หยุดบูชาพระสมุทเจดีย์แล้วออกไปทอดค้อน้ำอยู่ในโลตส์เฮาส์จนเวลา ๒ ขามเศษจึงได้ข้ามสันดอน เวลาที่เรือทอดค้อน้ำในลมพัดกล้ำมีระลอก ดูเหมือนหนึ่งว่าข้างนอกจะมีคลื่นแต่กรั้นเมื่อเรือออกมาก็ไม่มีคลื่นด้วยเป็นเวลาลมสงบแล้ว ในวันที่ ๑๓ เรือเดินตลอดทั้งกลางวันกลางคืนก็ไม่มีคลื่นลมเลย วันที่ ๑๔ เวลาเช้ารุ่งถึงเมืองชุมพร กรมหมื่นดำรงราชานุภาพซึ่งขึ้นไปตรวจทางตลอดจนเมืองระนองกลับลงมาลงไปหาในเรือแจ้งว่า ระยะทางที่จะเดินบกตั้งแต่เมืองชุมพร ไปถึงเมืองกระ ได้วางระยะพลับพลาตั้งแต่ท่าตะเภาไปถึง

- (๑) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสแหลมมลายูคราวนี้ ทรงมีพระราชหัตถเลขาพระราชทานมายังกรมการผู้รักษาพระนครในคราวนั้น เรื่องนี้เคยพิมพ์แล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ในงานพระเมรุพระศพสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ขอร้องว่า “พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู เมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๐๗, ๑๐๘, ๑๑๗, ๑๒๐ รวม ๔ คราว”
- อนึ่ง เรื่องเสด็จประพาสคราวนี้ ยังทรงเป็นพระราชนิพนธ์ “ระยะทาง” ไว้แล้ว ได้พิมพ์แล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ ในงานพระเมรุสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ขอร้องว่า “ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือรวมแหลมมลายู รัตนโกสินทรศก ๑๐๕”.

ปราทักกินข้าวเช้าในสวนอ้าแดงนุ้ยบ้านถ้ำสนุก ๒๘๐ เส้น ตั้งแต่บ้าน
ถ้ำสนุกถึงท่าแพเป็นพลับพลาประทับร้อน ๑๖๒ เส้น แล้วไปประทับ
แรมที่ท่าไม้ลาย ๑๖๓ เส้น รวมระยะทางในวันแรกนี้ ๕๗๕ เส้น ตั้งแต่
ท่าไม้ลายไปถึงท่าสารพรมแดนเมืองชุมพรเมืองกระแปดที่หยุดพัก
กินข้าวเช้าทาง ๑๖๕ เส้น ตั้งแต่ท่าสารไปถึงบกออินทนิลเป็นที่ประทับ
ร้อน ๑๓๖ เส้น ตั้งแต่บกออินทนิลไปถึงโรงโปลิศปากจั่น ๒๐๕ เส้น
ไปพลับพลาแรมอีก ๓๘ เส้น ระยะทางวันหลังนี้ ๕๐๘ เส้น รวมระยะ
ทางตั้งแต่ท่าตะเกาถึงปากจั่นเป็นทาง ๑๐๘๓ เส้น คนที่เดินกัน
วันเดียว แต่เห็นว่าเป็นทางลำบาก ต้องขึ้นเขา ๓๑ แห่ง ข้ามธาร ๕๓
แห่ง ลุยธาร ๒๑ แห่ง จึงได้ผ่อนระยะเป็น ๒ วัน การที่จะเดินเป็นความ
ลำบากก็จริง ชื่นระริงามไม่เคยเห็นที่ไหนเหมือน การรับรองที่เมือง
ระนองว่าจัดไว้แข็งแรงอย่างยิ่ง กรมหมื่นดำรงฯ ได้เลขไปดูเมืองมลิวัน
ฝ่ายอังกฤษ ซึ่งหมายว่าถ้าเป็นที่ควรดูจะได้ไปดู แต่กรั้นเมื่อได้ไปเห็น
แล้วกลับกลายเป็นอย่างอื่น ได้คัดถ้อยคำของกรมหมื่นดำรงฯ ส่งมาให้
อ่านเล่นขำ ๆ ด้วยแล้ว

ได้จ้างเรือบรรทุกสิ่งของล่องน้ำขึ้นไปแต่เวลาเช้า เวลาบ่าย ๒ โมง
จึงได้ขึ้นบกเป็นเวลาบ่ายจะลง เรือสติมล้นซ้ลากขึ้นไปได้ตลอดจน
ถึงท่าตะเกา ในลำน้ำเป็นที่น้ำลึกบ้างตื้นบ้างเป็นแห่ง ๆ เรือไปติดที่
หัวหาดแห่งหนึ่งเป็นที่ลึก ๒๕๐ เส้น นอกนั้นก็ไปสวดจนถึงท้ายบ้าน
ท่าตะเกาจึงต้องปล่อยเรือไฟ ตักน้ำแข็งขึ้นไปสัก ๑๕ มินิตก็ถึงพลับพลา
ทางในลำน้ำประมาณสัก ๓ ชั่วโมงมีเศษเล็กน้อย ไม่ไกลกว่าขึ้นไป
บางซ้โรเมืองหลังสวนมากนัก ลำน้ำไม่เหมือนเมืองหลังสวน คลั่งต่า
น้ำไม่สู้เขว ๒ ผังตั้งแต่ท้นปากคลองบางขวางขึ้นไปเป็นท้องทุ่งโดยมาก
มีเรือนราษฎรราชขึ้นไปห่าง ๆ มีสวนหมากมะพร้าวแลไร่เป็นแห่ง ๆ

อยู่ข้างโรเร็กว่าเมืองหลังสวนมาก ที่ท่าตะเภาซึ่งเป็นเมืองนั้นอยู่ข้างฝั่งเหนือ มีเรือนโรงอยู่ที่ริมน้ำประมาณสัก ๑๐๐ หลัง พลับพลาตั้งอยู่ ณ ฝั่งใต้ริมชายทุ่งเป็นที่แจ้ง ได้ทำเปน ๓ หลัง ท้องพระโรง ๓ ห้อง หลังหนึ่งพลับพลาข้างใน ๕ ห้องเจดีย์งรอบริหลังหนึ่งขวางหลังหนึ่ง ข้างหน้ามีเรือนเจ้านายหลังหนึ่ง เรือนข้าราชการหลังหนึ่ง รั้วค่ายใช้ไม้ไผ่ลำ พื้นข้างหน้าปลูกหญ้าเป็นหย่อม ๆ ข้างในตัดทางวนเวียนไปในพื้นหญ้าเป็นสวน ปลูกต้นไม้เล็ก ๆ ตามแต่จะหาได้ มีกรงสัตว์แลแคร่หลังคาที่นั่งเล่นพอสมควรเป็นที่สบาย เวลาค่ำวันนั้นนอนพลับพลาที่กลางคันท้องต้องห่มผ้าเวลากลางวันก็ไม่สู้ร้อนมากนัก

วันที่ ๑๘ เปนวันพักจ่ายข้างตระเตรียมการที่จะเดินทาง ข้างที่จะเปนพาหนะมาถึงพร้อมกันแล้ว ก็ ข้างเมืองชุมพรประท้วชานชะ ๗๐ ข้าง ข้างเมืองไซยา ๒๐ ข้าง เมืองระนอง ๕๐ เมืองหลังสวน ๘ เมืองนครศรีธรรมราช ๓๐ เปนพอใช้ไม่ขัดขวางอันใด

พระยามหามนตรี ๑(*) บัญมาจากกรุงเทพ ฯ แต่วันที่ ๑๐ เดือนเมษายน ตัวเองเข้าใจว่ามาทะเลเคหหาย แต่ครั้งมาตามทางการกินอาหารไม่ได้จับมากไป เวลาเช้าวันนี้อาการค่อยคลายขึ้น กรันจะพาไปด้วยก็เห็นว่าจะต้องเดินบก จะถูกแดดแลกระเทือนมาก จึงได้สั่งให้กลับเข้าไปกรุงเทพ ฯ แต่บรรดาเจ้านายข้าราชการแลไพร่พลซึ่งมาทำการอยู่ก่อนแลที่มาในกระบวนไม่มีผู้ใดป่วยไข้อันใด คนทำงานปวดศีรษะตัวร้อนบ้าง ๒-๓ คนก็หายด้วยยาคินินในวันเดีวนั้น นับว่าเป็นเวลาสบายตั้งแต่เมืองชุมพรตลอดออกไปจนเมืองกระเมืองระนอง

(๑) พระยามหามนตรี (เวก ชนกภักย์) ต่อมาเป็นพระยาอภัยรณฤทธิ์

ออกเรือมาเวลาเที่ยงถึงที่ทอดสมอน้ำคลองมลิวัน (ซึ่งพระ
อัสถุ๊ก^(๑) ได้ให้จดหมายไปบอกไว้แล้ว) พอพบเรือล่อหนังสือตอบมา
จึงให้จีนล่ามล่องนำไปด้วยเรือแจวนั้นแล้ว ลงเรือตักกันเข่งเข้าไปสักครึ่ง
ชั่วโมง ถึงเมืองมลิวัน ท่านเจ้าเมืองซอมิสเตอร์เมอร์ฟีลด์แต่งตั้งตัวเป็น
นายทหารอดตันเตี้ย ลงมายืนคอยรับอยู่ที่ริมขอนซึ่งเกาะอยู่ตามชายฝั่ง
เป็นที่นอนอยู่เท่านั้น กับหมอฝรั่งดำ ๆ (ว่าเป็นข้าหลวงมาปลุกผี) ด้วย
คน ๑ บนบกมีทหารแขกซิกแลแขกครุกกาแต่งตั้งเมษ (ซึ่งมีอยู่ที่นั่น)
สัก ๑๒ คน (หมดจำนวน) มีนายทหารฝรั่งมั่งคั่งขึ้นแถวรับ ท่าน
เจ้าเมืองต่ำขอนปะปะลงมารับถึงเรือ แล้วพาขึ้นไปที่จวนกลางจัดที่รับ
ที่เคลื่อนเรือนเป็นทำนองเดอบา คือ มีพรมปูกลางตั้งเก้าอี้ (อย่างสำหรับ
เหยียดขาอ่านหนังสือ) วิกกลางเป็นที่รับ แล้วตั้งเก้าอี้เรียงเป็นข้าง ๆ อีก
ข้างละ ๒ ตัว นอกจากนั้นเขาลังมากลุมผ้าเป็นเก้าอี้ตั้งต่อออกไปอีก
๒-๓ ตัว นั่งพูดจาปราศรัยพอสมควร (ในขณะนั้นได้ยินเสียงซ่อมซ้อน
คังก็อกแก็ก ๆ อยู่ห้องข้างใน พระยาระนอง^(๒) ได้บอกมาว่าการทำงาน
เจ้าเมืองมลิวัน^(๓) จะเสียงนั้น เห็นจะเป็นอิมอย่างเอก ด้วยท่านเจ้าเมือง
เองก็อยู่ข้างอดอยาก ต้องไปเอาไสรยเมืองระนองอยู่เนือง ๆ (ข้างฝ่าย
พระอัสถุ๊กก็นั้นอยากจะรู้ว่าท่านจะเสียงดูหรืออย่างไร) นั่งสนทนากัน
อยู่สัก ๒๐ นาทีจึงลา (ท่านเจ้าเมืองถามกร้อย ๆ ว่า ไม่สวขริเฟรชเมนต์*
บ้างหรือ บอกว่าจะรีบไปเมืองกระให้ถึงก่อนค่ำ คุณก็ขึ้นดื้อออดออด จึงเข้าใจ
อ้ายเสียงก็อกแก็กนั้นคงต้องหารทั้งคืน ถึงบางที่จะได้ตระเตรียมเสียง

(๑) พระอัสถุ๊กคตทศรักษา (กอซิมบี่ ๗ ระนอง) ภายหลังเป็นพระยารัตนฐานุประดิษฐ์

(๒) พระยารัตนเศรษฐี (กอซิมบี่ ก้อง ๗ ระนอง)

(๓) เมืองมลิวัน เดิมเป็นที่ตั้งจังหวัดชุมพร ภายหลังตกไปเป็นเขตแดนของอังกฤษ

* refreshment : เครื่องดื่มทำให้สดชื่น

จริงก็คงจะเห็นเพิ่มเติมที่ แกออกจะอาย ๆ อยากรู้ว่า ความที่พระยาระนอง ๆ แลพระอภัยมณีที่ว่านั่นน่าจะเป็นความจริงแท้ เรือนท่านเจ้าเมืองนั้น (ที่พระรามานจะหารไม่ได้เลย) เป็นเรือนหลังคาจาก (ขาดโหว่แลปูปะหลายแห่ง) ฝากระแซงยาวสัก ๕๐ ฟุตกว้างสัก ๔๐ ฟุตมีเฉลียงนำมีห้องข้างใน ๓ ห้องกลางเป็นห้องกินข้าว มีโต๊ะกลมตั้งเก้าอี้ล้อม มีผ้าปูโต๊ะเปื้อน ๆ เก่า ๆ (เว้นแต่เขาจะใช้ผ้าสีเทา ดูไกลเห็นเป็นผ้าเก่าไปแล้วไม่ถูก แต่เห็นไม่ผิดแน่) มีจานแลมีดซ้อม (ที่ถลอกถก) วางตามโต๊ะไม่มีอะไรแม้แต่ขวดหรือกระถางต้นไม้ดอกไม้วางบนโต๊ะในห้องข้าง ๆ นั้นคงจะเป็นห้องนอนสักข้างหนึ่งออฟฟิศสักข้างหนึ่ง มีผ้าเปนม่านปิดไม่แลเห็นชัด (ผ้าแนวที่หนึ่งเห็นมีหีบ ๆ ถัง ๆ สกปรกวางเลเทอยู่ ไม่เห็นชัดว่าอะไร) ถ้าพระอภัยมณี ๆ ว่าท่านเจ้าเมืองนั้นนอนกับพื้นเรต ๆ ขอนเห็นจะเป็นความจริง ด้วยเมื่อกลับมาแะดูโรงโปลิศเห็นที่นอนของฝรั่งนายโปลิศก็ปูอยู่กับพื้น เรือนที่เจ้าเมืองอยู่นั้นเป็นศาลากลางด้วยในตัว มีโรงโปลิศด้วยอีกหลังหนึ่ง เป็นฝากระดานขนาดแลแปลนก็คล้ายหลังก่อนแต่เรียบร้อยสะอาดดีกว่า ครั้นดูแล้วท่านเจ้าเมืองกลับลงมาเรือศกกันเซงกลับออกมาจนเรือสตีมลอนด์

ตัวเมืองมลิวันแลทางที่เข้าคลองนี้ เปรียบตามที่ ๆ ได้เคยเห็นคล้ายคลองแลบ้านคลองชายดำ ทางชันพลั่วที่เมืองจันทบุรีมากกว่าแห่งอื่น เลวกว่าเมืองกระแลเลวกว่าบ้านคลองชายดำสักหน่อย ด้วยไม่มีตึกเช่นกับวัดที่บ้านคลองชายดำ ตัวเมืองมลิวันเบ้งเสร็จ เห็นจะสัก ๑๕ หลังเรือนเป็นอย่างมาก อนึ่ง ท่านเจ้าเมืองคนนพระยาระนองแลพระอภัยมณีบอกเป็นปากเดียวกันว่า ต้องหารอย่างเอกที่เดียว แต่เดิมเป็นอาจารย์สอนหนังสืออยู่ที่โรงเรียนเซนต์ยอนกอลเลขเมืองร่างกุ้ง แล้วจึงได้มาเป็น

เจ้าเมือง ไทยที่อยู่ในเมืองมลิวันเรียกเจ้าเมืองว่าพระยาจางวาง เจ้าเมือง
 คนนมเมือไทย เดิมเปนเมือกรมการในเมืองกระ การที่ได้ไปเมืองมลิวัน
 ครั้งนี้ เสียประสงคที่มิได้ไปเห็นอย่างคาดไว้ แต่ยินดีที่ได้เห็นว่าเมือง
 อย่างเหี้ยว ๆ ของฝรั่งอย่างนี้ก็ม่แนแล้ว

อินทพร

เรื่องพระที่นั่งอุบลบุรุษ ทอดทัตเมืองกุเก็จ

วันที่ ๓๐ เมษายน รัตนโกสินทร ๒๓ ศก ๑๐๕

ถึง ที่ประชุมเสนาบดีซึ่งอยู่รักษาพระนคร

ด้วยแต่ก่อนได้บอกมาแต่พลับพลาท่าตะเภาจนถึงวันที่ ๑๕ เดือน
เมษายนขาดแต่เพียงในวันนั้นเวลาเย็นไปดูบ้านท่าตะเภาซึ่งเป็นเมือง
แปนแต่หมู่บ้านร่องแรงไม่น่าจะกล่าวถึง ก้างอยู่ที่พลับพลาอีกคันหนึ่ง
วันที่ ๒๐ ขึ้นมาพร้อมด้วยเจ้านายขุนนางบางคน เหลื่อนั้นไปข้างข้างใน
ไปวอ ออกจากพลับพลาเดินไปตามทางที่ตัดแต่ง การซึ่งเรียกว่าตัดทาง
ทำทางนั้นจะเข้าใจว่าเหมือนตัดทางเสด็จจากปฐมเจดีย์ไปพระแท่น หรือ
ตั้งแต่พระบาทลงเมืองปราจีนบุรีนั้นไม่ได้ ตัดทางนี้ ก็ตัดกิ่งไม้แล
ต้นไม้เล็ก ๆ ซึ่งกระชางทางเพราะทางโทรเลขในเมืองชุมพร ซึ่งพระ-
รามบริรักษ์ออกมาเกณฑ์ให้ทำนั้นไม่ได้ทำกั้น ทางที่ตัดไปเดี๋ยวนี้ ก็
ตามทางเดิมซึ่งเป็นทางข้างเดินบรรทุกสินค้าเข้าออกกับเมืองกระ ก็ ขา
ออกเป็นสินค้ากรุงเทพ ฯ มีหม้อข้าวเป็นสำคัญกว่าอื่น(*) ขากลับบรรทุก
หวายชุมพรแผ่นดิน ซึ่งเป็นสินค้าเกิดที่เมืองกระเข้ามาเมืองชุมพรค่าจ้าง
บรรทุกไปบรรทุกมาเที่ยวละ ๔ บาท ถึงว่าข้างออกกว้างจะต้องเดินทาง
โต ๆ ก็จริง แต่ข้างไม่ได้เดินทางใหญ่เลยกว่าเท่าเกือบจะตรงกันทั้ง
๔ รอย ซึ่งเป็นทางเดินจึงได้มีเท่ากับพอรอยผู้เดียวเดิน ทางตอน
แรก ๆ ไปก็ดูตั้งใจที่จะตัดต่อไม้เล็ก ๆ ออกไปให้ได้ ๔ ศอก แต่เพราะ
วันจวนเหลือเกินนักจึงได้คงอยู่ตามเดิม เป็นแต่ตัดหนึ่หล่มเพียง ๕ วา

(๑) คือหม้อข้าวบางตะนาวศรี กล่าวกันว่าที่อื่น ๆ คนสู้ไม่ได้ ทำไม่ได้บ้างก็เหมือนหม้อ
บางตะนาวศรี มีผู้เอาไปจำหน่ายถึงเมืองมะริด และเมืองตะนาวศรี

๑๐ ๖๖ เส้น ๑ ตัดแต่ต้นไม้ ๒ ข้าง ซึ่งข้างเดินอยู่นั้นเขาไม่ได้ใช้กูป
ข้างเราไม่มีกูปต้องตัดกิ่งไม้เสียพอไม่ให้ระ แต่ซึ่งจะปราบดาชทางให้
ราบนั้น ถึงจะมีเวลาเท่าไรก็ปราบดาชไม่ได้ เพราะตั้งแต่พื้นทุ่งนาซึ่ง
เรียกว่าตรอกธรณี เป็นนาพระยาชุมพรเป็นต้นออกไป ก็เป็นที่ลุ่ม ๆ
ดอน ๆ ไปตลอด สถานที่ข้ามลำน้ำนั้น ถ้าจะทำให้ตลอดทุกลำน้ำลำห้วย
ก็จะเป็นการเหลือกำลัง ถ้าจะนับตลอดทางแล้วเป็นหลายร้อยตำบลที่
ต้องข้าม ต้องใช้ขบวนม้าแลช้างลุยน้ำเว้นไว้แต่ที่เป็นลำคลองใหญ่ คือ
คลองชุมพรซึ่งทบไปทบมาต้องข้ามหลายครั้ง แต่น้ำก็ตื้นสพานแรก
พวกที่คุมช้างไปไม่ทราบพาท่างเดินทางสพานจนสพานหัก ก็ต้องข้ามม้า
ลุยน้ำไปลำบากอยู่ แต่เมื่อจะขึ้นดิ่งเป็นที่ชันสูงทุกแห่ง ตั้งแต่ตรอก
ธรณีออกไปจนถึงบ้านถ้ำสนุกนินมาเกือบจะติดต่อกันไป แต่ร้างเสีย
หลายตำบลด้วยเรื่องไม่มีข้าวกิน นานในเมืองชุมพรหมุ่นอยู่ข้างจะเสีย
ทุก ๆ ปี ถึงในบ้นข้าวก็เสียมากกว่าได้เพราะน้ำฝนน้ำท่าไม่ปรกติ แต่
ข้างเมืองกระขาวบริบูรณ์ ข้าวที่ใช้เลี้ยงคนทำทางแลไพร่พลที่ไปใช้ข้าว
กรุงเทพฯ ฯ ทั้งสันตภูมิจานก็คล้ายกันกับที่เมืองพัทลุง แต่ที่เมืองพัทลุง
ดูหมิ่นชั้นมีอากรที่จะหึ่งเห็นบริบูรณ์กว่าที่นี้ ทางผ่านเขาเตี้ย ๆ มาเขา ๑
เรียกว่าเขาปูน มีบ่อน้ำขมิบหรือน้ำขมิบคล้ายกับที่เมืองกาญจนบุรีอยู่ข้าง
ทาง น้ำตกริน ๆ อยู่เสมอไม่ขาด ว่าถึงคนแลสัตว์จะอาบกินเท่าไรก็
ไม่รู้แห่ง ไปพักกินเข้าเช้าที่สวนอำแดงนุ้ย ปลุกแต่แคว่ได้ต้นไม้ไม่ได้ทำ
พลับพล ถ้ำสนุกนิน ซึ่งเรียกเป็นชื่อตำบลนี้อยู่ห่างสวนอำแดงนุ้ยไป
ประมาณ ๒๐ เส้น แต่ไม่ได้ไปเที่ยว เข้าเกือบ ๕ โมง ออกเดินจาก
บ้านถ้ำสนุกนินไปประเดี๋ยวหนึ่งถึงหลัก ๓๐๐ เส้น เป็นที่สุดที่คนเมือง
ชุมพรไปตั้งทำมาหากินต่อนั้นไปเป็นดง ดงนั้นไม้แป้นป่าใหญ่สูงอันใด

เป็นแต่ป่าดิบโปร่ง ๆ ดงพระฉายที่บึกว่า มีต้นตะเคียนต้นขนาดใหญ่
 ห่าง ๆ ที่ทับก็ทับด้วยไม้เล็ก ๆ คือ ไม้ผากและระกำเป็นพื้น ทางระยะ
 ๕๕ นคนสูงลงต่ำบ่อย ๆ ที่ต้องข้ามห้วยสูงสองแห่ง คือ ห้วยพริ้งกับ
 ห้วยแพะทางตอนย่านสาวร้องไห้ ซึ่งเป็นย่านชาวแลเป็นที่แจ่งอยู่ข้างจะ
 ร้อนจัด แผ่นดินที่สูงตอนนั้นเพียง ๑๕๐ ฟุต กรณเมื่อถึงบกแพะซึ่งเป็น
 ที่ประทับร้อนต่ำลงไป ๕๐ ฟุต ผลับผลาประทับร้อนนี้ทำอย่างน้อย ๆ
 ยังไม่แล้วเสร็จจัดแต่พอพักได้ บ่าย ๓ โมง เดินจากตำบลห้วยแพะ ตอนน
 ต้นไม้ทับกว่าที่ลี้วงมาแล้ว แต่ทับด้วยไม้ผากขึ้นปีละป่าประกั้นกรอบทาง
 มิใช่ร่มไม้ใหญ่ ไม้ใหญ่ที่มีอยู่เป็นระยะห่าง ๆ มีต้นขงเป็นต้น ทางเดิน
 ขึ้น ๆ ลง ๆ หนักขึ้นกว่าแต่ก่อน เกือบจะว่าได้ว่าไม่มีที่ราบเกิน ๑๐ เส้น
 เพราะเป็นอันเดินขึ้นไปตามไหล่เขา แต่เขาเหล่านี้เป็นดินแดง ๆ มากกว่า
 เป็นศิลา พบศิลาก่อนตามทางบ้างก็เหมือนกับเป็นศิลาลอยที่เลียบ
 ไหล่เขาสูง ๆ จนแลกลงไปข้างล่างลึกก็มีหลายแห่ง ต้องข้ามลำธารที่ลึก
 ต่ถึงชั้นเนื่อง ๆ ข้างต้องคุกเท้าหลังเวลาลง มาเวลาจะขึ้นต้องขึ้นอย่าง
 แรง บางที่ก็ซังกบ้าง ต้องข้ามคลองชุมพร ๒ แห่ง คือ ท่าชะแล
 หาดหน้าตาช ฝั้นคลองเป็นกรวดน้ำไหลเชี่ยวอย่างลำธาร กว้างประมาณ
 ๑๐ วา ๑๒ วา ต้องทำสะพานข้าม เดินไปตามทางนั้นแลเห็นเขารอบ
 ทุกด้าน สลับสับเปลี่ยนกันมาไม่รู้ว่กี่ยอด ไหล่เขาที่ข้ามไปวันนั้นสูงอยู่
 ใน ๒๕๐ ฟุตไปหา ๓๐๐ ฟุต บ่าย ๔ โมงไปถึงท่าไม้ลายซึ่งเป็นที่
 ประทับแรม พระอัสถุวงศ์ที่ศรัทธามากขอรับที่จะนำทางต่อไปอยู่ที่นั่น
 ที่ซึ่งตั้งพลับพลาอยู่ในระหว่างชอกเขาทั้ง ๒ ข้าง มีลำคลองชุมพรอยู่ใกล้
 เขาด้านหนึ่ง จึงทำพลับพลาที่ริมคลองเป็นข้างในอาไศรยเขาเป็นริ้วค้ำย
 ด้านหนึ่ง มีพลับพลาห้องพระโรงหลังหนึ่ง ที่อยู่ ๓ ห้องหลังหนึ่ง ริ้วค้ำย

ใช้มันจนวนที่อยู่นั้นตั้งอยู่บริบูรณ์ แลมีชานกว้างปลูกลงไปใต้น้ำอยู่ใน
ร่มอินทนิล ๔ ต้น เป็นที่นั่งเล่น น้ำในลำธารลึกกับเศษศอกหนึ่ง ไหล
เขียวเป็นที่อาบเล่นสบาย

วันที่ ๒๑ เวลาเช้าโมงเศษออกจากพลับพลาทำไม้ลาย ทางเดินยิ่ง
ชันสูงลงต่ำมากจนกว่าตอนหลังเวลาวันนั้น ต้นไม้ก็ยิ่งทึบมากขึ้น ทำซึ่ง
ข้ามห้วยก็ยิ่งสูงชันมากขึ้น ต้องข้ามลำคลองชุมพร ๒ แห่ง คือ ข่าน
เสื่อเต็นแลบกลาง มีสะพานเมื่อออกจากทำไม้ลายไปหน่อยหนึ่ง พบคน
เมืองกระซึ่งมาทำไร่อยู่ในแขวงชุมพร ๒ เรือน ข้ามหาดประในลำน้ำ
ชุมพร ไปขึ้นท่าสารเป็นพรหมแดนเมืองกระกับเมืองชุมพรต่อกันเป็นที่
ประทับเจ้า มีบ้านเรือนคนที่มาทำไร่อยู่หลายเรือน ตามเขาที่ต่ำ ๆ ก็เป็น
ที่ล้มไม้ทำไร่โดยมากหม้อบรรทุกออกไปจำหน่ายที่เมืองกระ ๑๐๐ ละ
๑๒ เหรียญ ยังมีผู้รับไปขายปลึกเป็นใบละสลึงอีกชั้นหนึ่ง อยู่ข้างใต้
ราคาค่ามาก ที่พลับพลาแลตามทางได้ขึ้นเสี้ยงขึ้นร้องโหยให้ไปโดยรอบ
แต่พวกนี้ไม่รู้จักจับชนเล่นเลย ร้องว่า "หยิกไม้ไหว" * เวลา ๕ โมง
ออกจากท่าสารไปกระบวนข้าง เพราะจะต้องลงหินของเดินลุยลำธาร ใช้
ช้างพระยานครศรีธรรมราช(*) ช้อพั้งเล็กดำ ๘ ตัวเร็วแลหลังดี ผูกสับ
ประคัมเหมาะอย่างแขกของพระยาระนองกว้างขวางแลไม่ใคร่โคลง ดังว่า
ถับระคัมไทยมาก ทางตั้งแต่ท่าสารพรหมแดนไปถึงเมืองกระเขลัมไม้
ตัดทางกว้างขวางใหญ่โตตามแบบทางสายโทรเลข ได้บึกเสาไว้แล้ว
ก็มาก ที่ยังไม่ได้บึกก็มี เสาทอดประจำที่อยู่แล้วบ้าง ตัดไว้แล้วยัง
ไม่ได้มาทอดประจำที่บ้าง จะขาดเมื่อไรก็ขาดได้ แต่ทางที่เดินฉาย
ปราบไม้ได้เช่นว่ามาแล้ว ต้องเดินขึ้นสูงลงต่ำรำไป เดินไปในช่องเขา

(๑) พระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม ณ นคร) ต่อมาได้เป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี

* "หยิก" คือ "ฮิก" ซึ่งหมายถึง ไล่ คือ ไล่ไม้ไหว

ที่แคบหน่อยหนึ่งออกที่กว้างแลเห็นเขาเป็นวงรอบสลัมจับซ้อนกัน พน
 ดินที่เดินไปสูง ๆ ต่ำ ๆ แลเห็นชั้นะรังดงามไปรอบข้าง เมื่อข้างขึ้น
 ที่สูงก็แลเห็นกระบวนหลังแลกระบวนหน้าตลอด เมื่อลงที่ต่ำก็แลเห็น
 กระบวนที่ลงจากที่สูงข้างหลังแลชั้นที่สูงข้างน่างามนัก ในกลางที่กว้าง
 เป็นวอเตอเซด* ซึ่งเขาเรียกว่าตร้อนน้ำแข็ง ถ้าธารข้างหนึ่งน้ำตกไปลง
 กลองชุมพร ถ้าธารข้างหนึ่งน้ำตกไปลงกลองปากกะลี้ หรือปากกลัก
 เมืองกระ จะหาศิลาที่จารึกให้เป็นหน้าผาแดงใดแดงหนึ่งก็ไม่มี ด้วย
 โกลี ๆ ทางเป็นเนินดินไปเสียทั้งนั้น มีแต่ศิลาลอยใหญ่จมดินอยู่ข้างทาง
 ก้อนหนึ่ง จึงได้จารึกอักษร จ.ป.ร. อย่างเช่นในอัฐ (เพราะมิได้ลงข้าง
 ไปเขียนเอง) แลศักราช ๑๐๘ มอบเครื่องมือให้ผู้ช่วยเมืองไซยาอยู่เระ
 แล้วเดินต่อไปทางประมาณสัก ๖๐-๗๐ เส้น ลงปากหินของ กำซังเรียก
 หินของนือ เป็นทางไปในระหว่างเขาติดต่อกันเหมือนกำแพงกัน
 ทั้ง ๒ ข้าง แต่มิใช่ว่าเขาขึ้นไปตามเขาเช่นเดินในลอน เขาหนักัน
 ขวาง ๆ รั ๆ เกือบจะว่าว่าตั้งอยู่ทุกท่า คือ ตะแคงบ้างเลี้ยวบ้างตามเขา
 บ้างขวางตรง ๆ บ้าง ถ้าเป็นแต่เสวกก็ต้องเสวกหน่อยหนึ่ง ถ้าขวางตรง
 ก็ต้องเสวกอ้อมหรือข้ามไหล่เขาไป แต่ซึ่งจะหาทางที่ไม่ตะแคงข้าง
 หนึ่งนั้น นอกจากเดินในลำธารสายน้ำแล้วเป็นไม่มี จึงต้องเดินในลำธาร
 แต่ในลำธารที่เดินนั้นไม่เป็นศิลาก้อนใหญ่ ถึงว่าสายน้ำไหลเซวกก็ไป
 มากพออาบน้ำลำธารไป กว้าง ๒ สอกบ้าง ๒ สอกเศษบ้าง มีต้นบอน
 ขึ้นทั้ง ๒ ฟากสะพรั่งเขียวไปตลอด ลางตอนก็ตรงล้วนแลสุดตาแต่เป็น
 เช่นนี้ไปหลายสิบเส้น จึงไม่มีที่คิดเลี้ยว สายน้ำล็กมากจนต้องข้ามเดิน
 ข้ามหัวเขา แลลงที่ชัน ๆ สูงตั้งแต่ ๓ วา ๔ วา จนถึง ๕-๖ วา ชัน
 โกรกเป็นชันบันใดลงบันใดจนต้องสับคันก็มี ในกลางย่านหินของนี้มี

* water shed : ที่ตกน้ำ

น้ำตกจากศิลาที่เขาสูงสัก ๑ สอก ๘ สอกแห่งหนึ่ง กล้ายกกับพู่เล็ก ๆ ที่ ไทรโยกเรียกว่าน้ำลำ คุเป็นต้นชนมยงค์ของคนทีเดินทางอย่างข้ง น้าสนิท เหมือนหนึ่งน้ำพุทีเขาในเทลที่ป่าง เปนไม่มีใครเว้นทีจะลองดื่มได้สัก คนเดียว ตั้งแต่พื้นน้ำลำไปหน้อยหนึ่งต้องขึ้นลงถ้อยข้งไปจนถึง หัวคุยจึงได้พ่นหินซง คือ หมดเขาทีเป็นกำแพงที ๒ ข้างพร้อมกัน ตกถึงทีกว้างแลเห็นเขาซ่งข้งมา แล้วเป็นกำแพงดำเงอมอยู่ข้างหลัง ตามซ่างขวาแลซ่างหน้ำกัมีเขาสกักกันไปรอบ แต่ห่างออกไปไม่เหมือน ทีหินซง ไปหน้อยหนึ่งก็ถึงพลับพลาประตัยร้อนบกกอินทนิล ถึงว่าซ่าง ทีไปมีศเทห์เร็ว ก็เดินเร็วไปไม่ได้ด้วยเรื่องข้ง ๆ ลง ๆ นี้ เดินอยู่ใน โมงละ ๑๕๐ เส้น พลับพลาทีบกกอินทนิลตั้งอยู่ริมธารน้ำต้นคลองกะลิด หรือลลิก เขาทำที่อาบน้ำไว้ ถมศิลาถิ่นซ่งน้ำได้สูงกว่าสอก มาถึง บ่ายโมงเศษเดินถึง ๒ ชั่วโมง บ่าย ๓ โมงเกือบครึ่งออกเดินจาก บกกอินทนิลไปมีตอนแรกมีข้งสูงลงต่ำดี แต่ต่อไปตอนซ่างหลังได้เดิน ราบตอนขาว ๆ เพราะเขาตัดทางผ่านไปตามหัวเนินเหมือนอย่างเขาสูงที เมืองป่ง บางแห่งเหมือนทีเดียวซ่งระข้งงามข้งกว่าแต่ก่อนมาก แลไป ซ่างหลังมีเขาสูงทีสุดจนเขยวเสมอเมฆ แล้วมีเขาตัว ๆ ซ่อนลงมาเป็น ซ่ง ๆ ด้านซ่างแลด้านหน้ำก็ค้อมยอดเขาเป็นลูกกลิ้งไปทั้งนั้น ต้นไม้ หลังเนินทีใกล้ ๆ ไปร้งแลเห็นได้โล่งตลอด ทีเป็นพ่นราบคล้ายกับเมือง กายจนบุรีเมื่อจะถึงปากแพรกกัมี ทีราบเนินดินไปหาเขาแลวหน่งซ่งตั้ง อยู่ซ่างหน้ำ แล้วเดินเลียบเขาเนินไปให้ซ่างเขาทีข้งมา แลเห็นเขา ซับซ้อกันเช่นว่ามาแล้ว แต่พ่นราบซ่งมาจากเขาหมู่หลังนั้นเป็นทีตา แลคลักกลงไปเหมือนเป็นเทลใหญ่อยู่ในหว่างเขา ทีรับทางทีไปมีต้นไผ่ ข้งเรียงเป็นแถวเหมือนทีสวนสราญรมย์ เลี้ยวหัวเขานถึงตำบลซ่างกลิ้ง

(ซึ่งมีนิทานเล่าคล้ายเรื่องตามองโล่) เป็นทางแคบเลียบไปตามไหล่เขา
 ที่ชัน พื้นลำธารข้างล่างลึกแต่ไม่น่ากลัวเหมือนซอกที่เรียกด้วยหนทาง
 กว้างตั้งแต่ข้างกลิ้งไปแล้วก็ไม่ต้องข้ามน้ำข้ามลำธารอีก เป็นแต่ขั้นสูง
 ลงต่ำบ้าง ไม่สูงนักพื้นราบๆ เขาก็ส่วนเขาเดินก็ส่วนเดิน ไม่ปนกันเหมือน
 อย่างแต่ก่อน ป่าก็เป็นต้นไม้ราบห่างๆ โปรงๆ กล้ายพระแท่นดงรัง ทาง
 ไทรเลขกว้างใหญ่สบายจนถึงคลองกะลือหรือลือกซึ่งต้องข้ามด้วยสะพาน
 ไม้ทำขึ้นยาวลงมาลงข้างเดินข้ามได้ แต่ถ้าข้ามแล้วข้างหนึ่งไม่ถึง น้ำขึ้น
 เร็วลงเร็วแลขึ้นมากลงมากด้วย ตรงที่สะพานข้ามนี้เขาตั้งโรงโปลิศมีซุ้ม
 ไม้ไม้โปลิศขึ้นรายรับ ๒ ข้าง เป็นแขกครึ่งหนึ่งเป็นไทยครึ่งหนึ่ง แขก
 แต่งเสื้อแดงโทกผ้าไทยแต่งเสื้อน้ำเงินสรวมหมวกกลมไม่มีกระบัง ถือ
 ปืนทั้ง ๒ พวก สัก ๒๓-๒๔ คน นายทหารแขกบอกคำนับอย่างไทย
 ที่ริมฝั่งคลองนั้นมีเขาๆ หนึ่ง บนไหล่เขามีวัด หลังโรงโปลิศมีโรงเรียน
 ราษฎรหลายหลัง มีสวนแลไร่บ้าง ต่อเข้าไปเป็นท้องทุ่งกว้าง แต่ดู
 ไม่มีคันนาเห็นจะเป็นทุ่งเปล่า เตียนลงไปตลอดจนถึงลำคลองปากจั่น
 ซึ่งอยู่ไม่ห่างกับถนนนัก ตามฝั่งข้างฝ่ายอังกฤษแลเห็นภูเขาสูงเป็น
 เทือกยาวตลอดอยู่ใกล้ๆ ฝั่ง แต่ข้างฝ่ายเราเทือกเขาต่ำกว่าข้างอังกฤษ
 และห่างออกไปมาก เข้าในหมู่บ้านมีหนองหนึ่งจึงถึงทุ่งนาที่กว้างมี
 คันนาเต็มทั้งทุ่ง มีหนองอยู่กลางเป็นที่ทำปลา บ้านเรือนราษฎรจับราย
 ไปตามขอบทุ่งห่างๆ พอออกทุ่งก็แลเห็นถนนเนินที่ทำพลับพลา ทาง
 ตรงไปจนถึงหลังเนินแล้วเลี้ยวไปในหว่างเขาอีกลูกหนึ่ง ซึ่งอยู่ใกล้กับ
 เนินพลับพลาไปขึ้นเนินด้านตะวันตก ถึงพลับพลา ตั้งแต่เนินลงไปจน
 ถึงท่าริมปากจั่น เป็นท้องนาตลอดไป พระยารัตนเศรษฐีมาคอยรับ
 อยู่ที่พลับพลา ทางเดินวันนี้อยู่ข้างจะข้ามมาก กระบวนวอแลข้างกว่า

จะมาถึงพร้อมกันเกือบค่ำ ระยะทางที่กำหนดแต่ก่อนนั้นเป็นอันไม่ถูก เพราะกรมหมื่นดำรงฯ เดินตรวจแต่แรกยังไม่ได้ทำทาง เขาตัดแก้ไขไปบ้าง แต่ถึงอย่างไรก็คงจะไม่เกิน ๕๐๐ เส้น แต่ดูเหมือนจะเหนื่อยมาก เพราะเรื่องขึ้น ๆ ลง ๆ ไม่ได้นั่งเลขอยู่ได้เกิน ๑๐ นาทีเลย เหมือนกับขึ้นไปตามลำธารน้ำพุยากกว่าเดินทาง

ที่เกาะที่ดูภูมิประเทศที่เมืองกระนี้ เป็นเขามากจริง ไซ้แต่ว่าจะไม่มีที่ว่างพอทำไร่นา ทางที่จะทำมาหากินก็มีตามปรกติ ของคนในพื้นที่เมืองซึ่งทำอยู่ก็ทำข้าวไร่นาเขาเก็บจากตัดหาวยทำได้ ไม่เป็นอันขัดสนนัก แต่คนน้อยไม่ได้มีภาคภูมิ ผลัปลผลาที่ทำได้เป็นแบบอย่างหลังสวน เป็นแต่ข้อมลงกว่ายกเป็นที่นอนขึ้นไป ๒ ห้อง มีพื้นสูงอีกชั้นหนึ่ง จัดการรับรองเลี้ยงดูอย่างเรียบร้อยเหมือนที่หลังสวน

วันที่ ๒๒ เวลา ๔ โมงเช้าขึ้นลงเรือกระเชียง เรือโไฟลากล่องลงมาตามลำน้ำปากจั่น น้ำขึ้นไหลเร็วอย่างน้ำทะเล ๒ ชั่วโมงบนแผ่นดิน ตามฝั่งแลเห็นเทือกเขาอันแหลมมะลาชุตลอดไม่ขาดสาย แต่ปากหนึ่งเป็นเขาไม้สูงใหญ่นัก ที่ริมฝั่งเทือกเขานั้นเป็นเนินสูง ๆ ต่ำ ๆ ไปโดยมาก ที่หว่างเนินก็ตกเป็นท้องทุ่งกว้าง ๆ มีหมู่บ้านเรือนคนแลเห็นต้นหมากต้นมะพร้าวข้างละ ๕-๖ หมู่ลงมาประมาณชั่วโมงหนึ่งถึงโรงโปลิสตั้งอยู่บนหลังเนินต่ำ ๆ ริมปากแม่น้ำน้อยมีโปลิสอีกอันลงมาชั้นรับ ๑๑ คน เป็นพม่าหนุ่มผ้าโพกผ้า ๖ คน เป็นแขกซิกสรวมกางเกงอย่างทหาร ๕ คน นายเป็นพม่าหนุ่มผ้าแลสรวมเสื้อทหาร ตั้งแต่เหนือโรงโปลิสขึ้นมาคูด่านคนฉัพวัต ๆ หนึ่งอยู่ที่ชายเขา เรียกว่าวัดขไฟ โปสถ์หลังคาจากแต่ไม่อยู่ในน้ำเหมือนเกาะกง

ลงมา ๓ ชั่วโมงถึงที่ตำบลน้ำจืด ซึ่งเป็นเมืองพระอัสสุร์ก็ไปตั้งขึ้นใหม่ มีสหพานขาขึ้นไปจดถนนเพราะที่นั่นเป็นที่ลุ่ม เวลานั้นขึ้นปรกติ

ท่วมขึ้นไปมาก ๆ สพานแต่ใบไม้แลงมีชุ่มใบไม้ที่ต้นสพาน มีสเตอร์
 เมรีฟลด์แวลด์สตันกอมมิสชันเนอท์มิลวันลงมาคอยรับอยู่ที่สพาน ทัก
 ทายปราไสแล้วขึ้นเสลียงจะไป ถนนที่ขึ้นไปกว้างประมาณสัก ๘ ศอก
 หรือ ๑๐ ศอก ยาวประมาณ ๑๐ เส้นเศษ ผ่านไปในที่ซึ่งตัดต้นไม้ลงไว้
 จะทำนา ขึ้นไปถึงที่สุดถนนนี้มีถนนขวางอีกสายหนึ่ง มีประตูใบไม้แล
 รันพระสงฆ์สวดชะยันโตอยู่ที่สามแยกนั้นเลยขึ้นไปที่บ้านพระอภัยงัก
 ซึ่งเป็นเรือนขัดแตะถ่อปูนพื้น ๒ ชั้นอย่างฝรั่ง ภูเขาหนอกเป็นคึกพอใช้
 ได้ แลดูจากบนเรือนนั้นเห็นที่ซึ่งปลูกสร้างขึ้นไว้แลบ้านเรือนไร่นา
 ราษฎรตลอด ตามแนวถนนขวางมีโรงโปลิศเป็น ๓ มุก ฝาขัดแตะ
 ถ่อปูนหลังหนึ่ง ห่างไปจากถนนใหญ่สัก ๒ เส้น มีศาลชำระความ
 เป็นศาลากลาง ๓ มุก เป็นคึกอยู่ริมถนนยังไม่แล้วเสร็จหลังหนึ่ง
 นอกนั้นก็เป็นที่เรือนโรงราษฎรหลายหลัง ความคิดพระอภัยงัก ๆ ซึ่งยก
 เมืองลงมาตั้งหน้าจคน เพื่อจะให้เรือใหญ่ขึ้นไปถึงได้ การค้าขายจะ
 ได้ดีดี และระยะนั้นคลองกว้าง ถ้าชักคนลงมาติดได้ทันการที่จะข้ามไป
 ข้ามมากับฝั่งอังกฤษคือชกขากขึ้นหน่อยหนึ่ง หากไม่โจรผู้ร้ายนั้นข้ามไปมา
 ได้โดยง่ายนัก อีกประการหนึ่งที่แถบนี้ทำเลที่นากว้าง ถ้าตั้งดีเป็น
 บ้านเมืองก่อนจะเป็นที่ท่ามาหากินได้มาก เดียวนี้ชกอยู่อย่างเดียวแต่
 เรือคนไม่มีพอแก่ภูมิเท่านั้น ได้ตามมิสเตอร์เมรีฟลด์ถึงการโจรผู้ร้าย
 ก็ว่าเดววันสงบเรียบร้อย การที่โจรผู้ร้ายสงบไปได้นี้ก็ด้วยเอาไพรศกกำลัง
 มิสเตอร์จิมบีเป็นธุระแรงมาก แลว่าเมื่อเร็ว ๆ นี้มีผู้ร้ายฆ่าคนตาย
 ในแดนอังกฤษ ได้ขอให้พระยาชุมพรช่วย พระยาชุมพร ๆ ก็ได้ช่วยจน
 ได้ตัวผู้ร้ายแล้ว แต่ผู้ซึ่งไปตามผู้ร้ายนั้นต้องเสียกัตตายคนหนึ่ง
 พระสงฆ์ซึ่งมากอยรับชะยันโตอยู่นี้ มีเจ้าอธิการวัดนาตลิ่งชัน อธิการ
 วัดขไฟือกองค์หนึ่ง พระอภัยงัก ๆ ว่าเป็นคนดีรับว่าจะข้ามมาอยู่ที่หน้าจ

พระสงฆ์เมืองหลังสวนออกไปอยู่ ๔ องค์ นอกนั้นเป็นพระมาแต่ฟาก
มลิวันอีก ๗๗ ได้ถวายเงินตามสมควรแล้วลงเรือล่องมาประมาณสัก
๕๐ นาทีถึงปากคลองพระขางข้างฝ่ายเราดูกว้างกว่าแม่น้ำน้อย ลงไป
อีกไม่ช้าก็ถึงคลองลำเลียง ซึ่งเป็นพรหมแดนเมืองกระกับเมืองระนอง
ดูปากช่องกว้างใหญ่ แต่ถ้าเข้าไปข้างในเห็นถ้ำจะไม่โต เดินไปฝนตก
มากบ้างน้อยบ้างตลอดทางไม่ว่าใครจะได้ดูอันใดได้ สองฟากเป็นภูเขา
สลับซับซ้อนกันสูงใหญ่ เวลาฝนตกมีผู้คนไปเป็นเมฆทึบอยู่ครึ่งเขา
ก่อนเขา ถ้ำน้ำกว้างออก ๆ ทุกที่ แต่ไม่ว่าใครเห็นมีบ้านผู้เรือนคน ลงมา
จากน้ำจัด ๒ ชั่วโมงถึงเรืออุบลบุรีทิศ(*) ซึ่งขึ้นไปจอดคอยรับอยู่ที่
ตรงปากคลองเขมา ถึงเรือใหญ่แล้วฝนจึงได้หาย เดิมคิดว่าจะไปได้
กระจงที่เกาะขวาง แต่เวลามาถึงบ่าย ๕ โมงเสียแล้ว จึงได้ทอดนอนอยู่
ที่ปากคลองเขมาคืนหนึ่ง

วันที่ ๒๓ ออกเรือเวลาโมงหนึ่งกับ ๒๐ นาทีเป็นเวลาเช้าขึ้น ครัวหนึ่ง
ถึงเกาะขวาง ตั้งแต่เกาะขวางนี้ลงไปฝั่งข้างเราเขาสูงมากเป็นเทือกใหญ่
ดูเหมือนอย่างเกาะช้างเรียกว่าท่าครอบ ข้างฟากโน้นภูเขาใหญ่ปิดท้าง
ออกไป เป็นแต่เขาข้อม ๆ มีคนตั้งอยู่ริมน้ำเท่าตัวทำชันบ้างเป็นแห่ง ๆ
ต่อท่าครอบลงไปมีลำคลองเรียกว่าละอุนขึ้นระนอง ในระยะนี้มีทตนอนอยู่
สองตำบล นอกนั้นก็ลึกตลอดจนถึงปากอ่าวระนอง ฝั่งทั้ง ๒ ข้างนั้น
ไม่ได้มีที่ราบเลขจนสักแห่งหนึ่ง เป็นแต่เขาใหญ่เขาเล็กตลอดไปจน
กระทั่งถึงปลายแหลม เวลาเช้า ๔ โมงทอดสมอที่ได้เกาะฝั่งปากอ่าวเมือง
ระนอง ทิ้งพระอัญญาภรณ์ทำเรือนตะเกียงเช่นที่บางปอนตั้งไว้เสათหนึ่ง มีเรือ

(๑) เสด็จประพาสคราวนี้ โปรดฯ ใช้เรือพระที่นั่งอุบลบุรีทิศ ล่องน้ำไปคอยรับอยู่ที่เมือง
ระนอง เสด็จไปจากกรุงเทพฯ ด้วยเรือสุริยะมณฑล ถ้าที่สมเด็จพระราชบรมมหา
ศรีสุริยวงศ์ต่อถวาย

ตำเภาวรทุกเข้ามาแต่เมืองพม่าจอดอยู่ลำหนึ่ง เรือมูรชาวลัดสูตรอ
 ่ื่อนของขึ้นบก อยู่จนเที่ยงจึงได้ลงเรือกระเชียงเรือไฟลากข้ามไปคู
 แหลมเกาะสอง ซึ่งอังกฤษเรียกว่าวิกตอเรียพอยนต์ อ้อมปลายแหลม
 ออกไปคูข้างหน้านอกแล้วเลียบเข้ามาจนถึงคอแหลมหน้าใน ที่แหลมนี้
 เปนเนินสูงดินแดง ๆ ไม่ใคร่มีต้นไม้ กอแหลมทั้งหน้านอกหน้าในมี
 บ้านเรือนคนอยู่หน้านอกไม่ได้เข้าไปใกล้ แต่หน้าในเต็มไปด้วยบ้าน
 ฝาจากพื้นสองชั้น ๓ หลัง มีโรงใหญ่เล็กประมาณสัก ๒๐ หลัง มีต้น
 หมากมะพร้าว แต่ที่แผ่นดินที่หมู่บ้านตั้งอยู่นั้นเป็นทิวเขาอ้อมคอแหลม
 อยู่หน่อยเดียว คนที่อยู่บนบกแลเห็นเปนแขก เขาว่าเปนมลายูบ้าง
 จีนบ้าง ประมาณสัก ๓๐ ครว้ทั้งหน้านอกหน้าใน หากินด้วยทำปลา
 เรืออ้อมมาหว่างเกาะเล็กที่แอบฝั่งอยู่ ๒ เกาะ เขาปากอ่าวเมืองระนอง
 ที่ฝั่งขวามีโรงเงินพวกตัดฟันสำหรับส่งเรือเมล์ประมาณสัก ๓๐ หลัง ฝั่ง
 ซ้ายเป็นที่ตั้งชายเนินสูงตั้งโรงโปลิศอยู่ในที่นั้น เวลานั้นคนเรือขนาด
 องกรักษ์ขึ้นไปได้ถึงท่า ตั้งแต่ทะเลเข้าไป ๒ ไมล์เท่านั้น สพานที่ขนขาว
 ประมาณสัก ๒ เส้นเศษ มีแพลอยแลมีศาลาปลายสพานผูกใบไม้บังชง
 ตลอดเมื่อถึงต้นสพานมีซุ้มใบไม้ซุ้มหนึ่ง พระยาระนองแลกรมการไทย
 จีนอยู่สัก ๕๐-๖๐ คน ขันรถที่เขาจัดลงมารับ มีรถเจ้านายแลข้าราชการ
 หลายรถ ขึ้นไปตามถนนหนทางซึ่งเป็นถนนลถมลิตาแขงเรียบดีอย่างยิ่ง
 แต่ถนนนี้แคบกว่าถนนข้างใน กว้างประมาณสัก ๓ วา ๒ ข้าง ทางข้าง
 ตอนต้นเป็นป่าโกงกาง ขึ้นไปหน่อยหนึ่งก็ถึงที่เลือกสวนราชเงินไปทั้ง
 ๒ ข้าง ข้ามสพาน ๓ สพาน เปนสพานเสาไม้ปูกระดานมีพนักทาสีขาว
 เข้าไปข้างในมีทุ่งนาแปลงหนึ่ง แลดูต้นเห็นเขาซึ่งเป็นที่ทำพลับพลา
 แล้วก็เข้าไปในหมู่สวนหมู่ไร่ต่อไปอีกจนถึงต้นตลาดเก่า แล้วเลี้ยวแยกไป

ตามถนนทำใหม่เป็นถนนกว้างสัก ๘ วาไปจนถึงถนนชั้นเขา มีโรงเรียน
 ๒ ข้างทางแน่นอนหา แต่ไม่มีตึกเลข ผู้คนครึกครื้น ตามระยะทางที่มามี
 ธรรม์ปลวาชแปลก ๆ กันถึง ๖ ชุม ชุมที่จะเข้าถนนตลาดเป็นชั้นอย่าง
 จีนเก่งซ้อน ๆ กันมีเสามังกรพันเป็นงามกว่าทุกชุม ทางที่ขึ้นเขาตัดอ้อม
 วงไป ทำทางก็เหมือนกันกับที่ก่อเวินเมนต์เอาสี่สิ่งกโปรี หรือที่บ้าน
 ไคร ๆ ต่าง ๆ ที่เขาว่าสูง ๑๑๐ ฟุต แต่เป็นเนินลาด ๆ มีที่กว้างใหญ่โต
 กว่าเขาสดานามาก พลับพลาที่ทำนั้นก็ทำเสาไม้จริงเครื่องไม้จริงกรอบ
 ฝาและบานประตูใช้ไม้จริง แต่กลุใช้ไม้ระกำทั้งลำเข้าเป็นลายต่าง ๆ
 หลังกานนั้นมุงไม้เถียดแล้ว ๒ หลัง นอกนั้น มุงจากตาดสี่ใช้สีน้ำเงิน จะ
 ให้เหมือนกับหลังคาไม้ชิงทาสไว้ มีห้องพระโรงหลังหนึ่งที่อยู่ข้างใน
 ใหญ่หลังหนึ่ง ยกเป็นห้องนอนสูงขึ้นไปหลังหนึ่ง มีคอนเซอเวเตอร์*
 ยาวไปจดหลัง ๘ เหลี่ยมอีกหลังหนึ่ง ที่หลังเล็กซึ่งเป็นที่นอน แลที่
 หลัง ๘ เหลี่ยม แลดูเห็นเมืองระนองทั่วทั้งเมือง หน้าต่างทุก ๆ ช่อง
 เมื่อยืนดูตรงนั้นก็เหมือนหนึ่งดูปักเซอ** แผ่นหนึ่ง ๆ ด้วยแลเห็นทุ่งนา
 ออกไปจนกระทั่งถึงภูเขาอยู่ใกล้ชิด ได้ยินเสียงชนร้องเนื่อง ๆ สลับ
 ชับซ้อนกันไป ด้านหนึ่งก็เป็นอย่างหนึ่ง ด้านหนึ่งก็เป็นอย่างหนึ่งไม่เลย
 อยู่ที่ใด ซึ่งตั้งอยู่ในที่แลเห็นเขาทุ่งป่าแลบ้านเรือนคนงามเหมือนอย่าง
 ทัศนเลข การตกแต่งประดับประดาแลเครื่องที่จะใช้สรวพรักพร้อม
 บริบูรณ์อย่างหนึ่ง ตามข้างทางแลชายเนินก็มีเรือนเจ้านายแลข้าราชการ
 หลังโต ๆ มีโรงบิลเลียดโรงทหารพรักพร้อม จะอยู่สักเท่าใดก็ได้ วาง
 แผนที่ทางขึ้นทางลงข้างน้ำข้างในดีกว่าเขาสดานามาก เสียแต่ต้นไม้
 บนเนินนั้นไม่มีต้นไม้ใหญ่ ที่เหลือไว้ก็เป็นต้นไม้สู้โต ต้นเล็กที่ตัดก็ยังไม่
 เป็นตอสะพรุ่งอยู่โดยรอบ แต่ในบริเวณพลับพลาปลูกหญ้าแพรกขึ้นเขียว

*conservatory : เรือนต้นไม้ ** picture: ภาพ

สลับบริบูรณ์^๔ทั่วทุกแห่ง พระยาขุทธการโกศล^(๑)มาคอยรับอยู่ที่เมือง
ระนอง^๕ ๕ วัน มาแล้ว เดิมคิดว่าต้องมานอนที่เกาะเขมาเกินโปรแกรม
ไปวันหนึ่ง จะขนอนเมืองระนองเข้าอยู่แต่ ๒ คืน แต่ครึ่งเมื่อไปเห็นที่
เขาทำไว้ให้อยู่ลงทุนอนมาก แลการต้อนรับนั้นโดยความเต็มใจแข็งแรง
จริง ๆ จึงได้ผ่อนวันออกไปอีกวันหนึ่ง เวลาเย็นได้ลงดูตามเนินนั้นโดย
รอบแล้วชนเขาเล็กอีกเขาหนึ่ง ซึ่งอยู่หน้าท้องพระโรงคล้ายเขาหอพระ
ปริต^๖ที่เพชรบุรี ปลุกศาลาไว้ในหมู่ร่มไม้เป็นที่เงียบสงบ เวลากลางวัน
นั้นไม่ร้อนด้วยครึ้มฝน เวลากลางคืนหนาวปรอทถึง ๗๕

วันที่ ๒๔ เวลาเข้าไปดูที่ตลาดเก่า มีโรงปลูกหลังซิด ๆ กันทั้งสอง
ฟากเกือบ ๑๐๐ หลัง แลเห็นเป็นจีนไปทั้งถนน ที่สุดถนนจนถึงบ้านเก่า
ของพระยารัตนเศรษฐี ซึ่งตั้งอยู่ที่หาดใหญ่ใกล้ฝั่งคลอง ต้นคลองนั้น
เป็นที่ทำเหมืองแร่ดีบุก น้ำล้างดินทรายซึ่งติดแร่ลงมาลงจนคลองนั้นตัน
ดินกลับสูงขึ้นกว่าพื้นบ้าน สายน้ำก็ซึมเข้าไปในบ้านขึ้นไปหมด ผนังใช้
ก่อด้วยดินปนปูน คึกรามพังทลายไปบ้างก็มี ที่ยังอยู่ผนังชนทำให้
เกิดป่วยไข้จึงได้ย้ายไปตั้งบ้านใหม่ ที่ย้ายไปตั้งบ้านใหม่เสียนี้เป็นดีมาก
ทำให้เมืองกว้างออกไปอีก ๓-๔ เท่า ด้วยถนนตลาดเก่าเข้าไปชนคลอง
จะขยายต่อออกไปอีกก็ไม่ได้อยู่แล้ว เวลาบ่ายไปดูบ่อน้ำร้อนระยะทาง
๗๐ เส้น มีถนนดีเรียบร้อย ได้เห็นทางซึ่งเขาทำชักสายน้ำมาทำเหมือง
ดีบุก แข่งเอาน้ำในลำธารโต ๆ เสียทิ้งสิ้นจนลำธารนั้นแห้งไม่มีน้ำเลย
ที่บ่อน้ำร้อนนั้นดูเป็นที่ดินซึ่งดำหรับจะร้อนนั้นออกมาจากเขาน้ำตกริน ๆ
ออกมาจากศิลาขวางกับลำธารน้ำเย็น ทำนบซึ่งกันเปิดน้ำเย็นให้ไปตาม
รางสายน้ำทำเหมือง ข้ามมาบนที่ซึ่งเป็นน้ำร้อน น้ำฟากนั้นก็ร้อนฟากนั้น

(๑) พระยาขุทธการโกศล (คนภูโอดูน) เป็นพระยาโบราณ

ก็ร้อนน้ำเย็นไปกลาง น้ำร้อนที่นี้ไม่มีกลิ่นกำมะถัน หรือกลิ่นหินปูนเลย แต่ร้อนไม่เสมอกัน บ่อหนึ่งปรอท ๑๕๔ บ่อหนึ่งปรอท ๑๕๕ ถ้าไปอีกที่ก็ใกล้เคียงเดือดแฉกวันขึ้นแรง ได้จริง

วันที่ ๒๕ เวลาเช้า ไปที่บ้านใหม่พระยาระนองผ่านท่าโรงราง ก่อตรงทำเป็นตึกหลังคาสังกะสีดูเรียบร้อยใหญ่โตดีมาก แต่ยังไม่แล้วเสร็จ บ้านพระยาระนอง ๆ เองก่อกำแพงรอบสูงสัก ๑๐ ศอก กว้างใหญ่เห็นจะสัก ๓ เส้นเศษ ๔ เส้น แต่ไม่หันหน้าออกถนนด้วยหินแล้ว หันหน้าเข้าข้างเขาจึงจะดี ที่บนหลังประตูทำเป็นเรือนหลังโต ๆ ขึ้นไปตั้งอยู่เป็นหอรบ กำแพงก็เว้นช่องป็นกรุแต่อิฐบาง ๆ ไว้ที่กลางบ้านทำตึกหลังหนึ่งใหญ่โตมาก แต่ตัวไม่ได้ขึ้นอยู่ เป็นที่รับแขกและคนไปมาให้อาไศรย ตัวเองอยู่เรือนจากเตี้ย ๆ เบียดชิดกันแน่นไปทั้งครัวญาติพี่น้องรวมอยู่แห่งเดียวกันทั้งสิ้น มีโรงไว้สินค้าปลุกริมกำแพง ขีดขาว แลบ้านนั้นก็ทำไร่ปลูกมัน หนึ่งได้ถึง ๑๐๐๐ เหยียญ ออกจากบ้านพระยาระนอง ๆ ไปสวน ซึ่งเป็นที่หากินด้วยทดลองที่ขึ้นพรรณไม้ต่าง ๆ ด้วย ที่กว้างใหญ่ปลูกต้นจันทน์เทศแลกาแฟ ส้มโอปีตดาเวีย มะพร้าวคุดู แลพริกไทย พริกไทยนั้นได้ออกจำหน่ายปีหนึ่ง ๓๐ หาบแล้ว เวลาบ่ายนั้นไม่ได้ไปแห่งใดด้วยเป็นเวลาครึ้มฝนหน่อหนึ่งฝนก็ตก พระยาระนอง ๆ ขอให้ตั้งชื่อพลับพลาเป็นพระที่นั่งด้วยเขาจะรักษาไว้เป็นที่ลือนามพระพิพัฒน์สัจจา แลขอให้ตั้งชื่อถนนด้วย จึงได้ให้ชื่อพระที่นั่งว่ารัตนรังสรรค์ เพื่อให้แปลก ๆ พอมีชื่อผู้ทำเป็นที่ยินดี เขาที่เป็นที่ทำงานให้ชื่อว่าเวสน์กร ถนนตั้งแต่ทำขึ้นมาจนสุดตลาดเก่า ๘๐ เส้นเศษให้ชื่อว่าถนนท่าเมือง ถนนทำใหม่ตั้งแต่ ๓ แยกตลาดเก่าไปตามหน้าบ้านใหม่พระยาระนอง ๆ ถึงสะพาน เป็นถนนใหญ่เกือบเท่าถนน

สนามไชย ให้ชื่อว่าถนนเรื่องราวภูรี ถนนตั้งแต่สะพานขึงออกไปจนถึง
 ที่ห้องซุ้มพระยาดำรงศุขจริต(๑) สัก ๗๐ เส้นเศษยอมหน้อยหนึ่ง ให้ชื่อ
 ถนนชาติเฉลิม ถนนตั้งแต่ถนนไปบ่อน้ำร้อนถึงเหมืองโม่เมืองให้ชื่อถนน
 เพิ่มผล ถนนทางไปบ่อน้ำร้อน ๗๐ เส้นเศษให้ชื่อถนนชลระอุ ถนน
 ท้าววังซึ่งเป็นถนนใหญ่ ให้ชื่อถนนลวง ถนนอ้อมรอบตลาดนัดต่อกับ
 ถนนลวงกับถนนเรื่องราวภูรี เป็นถนนใหญ่แต่ระยะทางสั้นให้ชื่อถนน
 กำลังทรัพย์ ถนนตั้งแต่ถนนเรื่องราวภูรีมาถึงถนนชลระอุผ่านศาลชำระ
 ความซึ่งทำเป็นตึก ๔ มุขขึ้นใหม่ยังไม่แล้วให้ชื่อถนนดับคดี ถนนแยก
 จากถนนเรื่องราวภูรีลงไปท่าริมคลองให้ชื่อถนนทิวสินคำ กับอีกถนน
 หนึ่ง ซึ่งพระยาระนอง ฯ กิจจะทำออกไปถึงตำบลหินดาต ซึ่งเป็นทาง
 ไทรเลขขอชื่อไว้ก่อน จึงได้ให้ชื่อว่าถนนผาแดด ถนนซึ่งเขาทำแล
 ได้ให้ชื่อทั้งปวงนี้ เป็นถนนที่จะได้ชื่อจริง ๆ ใช้ลมด้วยศิลากรวดแร่แข
 กร่างแล้ววิธีทำท่อน้ำของเขาเรียบร้อยทุกหนทุกแห่ง ฝนตกทันใดนั้น
 จะไปแห่งใดก็ไปได้

วันที่ ๒๖ เวลาเข้าไปดูที่ฝั่งศพพระยาดำรงศุขจริต ตามทางที่ไม่เป็น
 นาเป็นสวนตลอด เมื่อจวนจะถึงที่ฝั่งศพเป็นสวนพระยาระนอง ฯ ทั้ง
 ๒ ฝาก ปลุกหมากมะพร้าวมะม่วงเป็นระยะท้องแถวงานนัก มะพร้าว
 ปลุกขึ้นไปจนถึงไหล่เขา ที่หน้าที่ฝั่งศพปลุกต้นไม้ดอกต่าง ๆ เมื่อเวลา
 อยู่เมืองระนองเวลาค่ำ ๆ มีบุหงาส่ง ที่ฝั่งศพนั้นมีป้ายศิลาสูงสัก ๔ ศอก
 เศษ จารึกเรื่องชาติประวัติของพระยาดำรงศุขจริตทั้งภาษาไทยแลภาษาจีน
 เป็นคำสรรเสริญตลอดจนบุตรหลาน ถัดเข้าไปมีเสาธงศิลากู่หนึ่ง เพะ
 กู่หนึ่ง เสือกู่หนึ่ง น้ากู่หนึ่ง ขุนนางฝ่ายบันฝ่ายบู๊กู่หนึ่ง แล้วก่อเขื่อน

(๑) พระยาดำรงศุขจริตมหิศรภักดี (ภอกู้เจียง ๗ ระนอง)

ศิวปุติลาเป็นชั้น ๆ ขึ้นไป ๓ ชั้นจนถึงลานที่ฝั่งศพ มีพนักศิลาสลักเป็นรูปสัตว์และต้นไม้ตัวเด่น ๆ ที่ภูฏานนั้นก็ล้วนแล้วด้วยศิลาตลอดจนถึงที่ทำเป็นหลังเต่า ต่อขึ้นไปบนเนินพุดินเป็นลอน ๆ ขึ้นไป ๓ ลอนตามแบบที่ฝั่งศพจีน แต่แบบต้องอยู่กลางแจ้งไม่มีร่มไม้เลย ลงทุนทำถึง ๖๐๐ ชั่งเศษ ที่ฝั่งศพมารดาแลญาติพี่น้องก็อยู่ใกล้ ๆ กัน แต่ต้องไว้ระยะห่างดูน่าจะเปลี่ยนที่เดิมที่

กลับจากที่ฝั่งศพไปดูท่าเหมือง พึ่งจะเข้าใจชัดเจนในครั้งนี้จะพรรณนาว่า ทำอย่างไรให้ละเอียดก็จะขี้ดยาวนักไม่มีเวลาเขียน เข้า ๕ โมงเศษกลับมาลงเรือออกจากอ่าวระนองไปทอดที่เกาะพลูจืด ซึ่งเป็นด่านต่อเขตรัฐแดนมีโรงโปลิศของเมืองระนองตั้งรักษาอยู่ในที่นั้น แต่ที่เกาะพลูจืดนี้ไม่เป็นปลายเขตรัฐแดนทีเดียว เกาะกันและเกาะหาดทรายขาวเป็นที่ต่อ แต่ ๒ เกาะนั้นไม่มีน้ำกินจึงไปตั้งไม่ได้ เวลาที่ไปนี้เสียไปใกล้เกาะวิกตอเรียเกาะนี้มีทรายมากมีถ้ำกลอง คนออกไปตั้งทำปลาอยู่ที่นั่นก็มี เวลาบ่ายลงเรือไปรอบเกาะพลูจืด ให้คนขึ้นไล่เนื้อเพราะที่เกาะนี้เขาเคยได้เนื้อเสมอ แลคนที่ด่านก็เข้ามาแจ้งความว่ามีเนื้อ เพราะเข้ามากินกล้วยที่ชาวด่านปลูก แต่จะเป็นด้วยคนมากเกินไปหรืออย่างไรเลยตกลงเป็นโห้เปล่า

เมื่ออยู่ที่เมืองระนอง พวกจีนในท้องตลาดมาหาเกือบจะหมดเมืองจีนผู้หนึ่งเป็นมิวนิสตีเป็ลคอมมิชชันเนอร์ในเมืองมริตทำภายในจังหวัด แลภายในเมืองตนาวศรี แลบิดาจีนของหลายซึ่งเป็นล่ามเมืองกระแลเป็นน้องเขยพระยาระนอง ลงมาแต่เมืองมริตมาหาด้วย การรับรองเลี้ยงดูของพระยาระนอง ๆ แขงแรงอย่างขี้กิ้ง พี่น้องลูกหลานกลมเกลียวกัน

คิดอาจะจัดการแต่จะให้เป็นที่สบายทุกอย่างที่จะทำได้ การทนุบำรุงแล
รักษาบ้านเมืองเขาบำรุงจริงๆ รักษาจริงๆ โดยความฉลาดและความ
ตั้งใจ ยากที่จะหาผู้รักษาเมืองผู้ใดให้เสมอเหมือนได้

การทำนามีแต่ชาวคนไทยทำข้าวไร่นั้น นาทนุรบทำน้อย ที่เห็น
อยู่เพียง ๓ แปลง ก็เป็นนาเจ้าเมืองเสียแปลงหนึ่ง แต่ยังมีข้าวพอกคนไทย
กินได้มาก ไม่สู้จะต้องซื้อพ่่านัก ส่วนจีนนั้นไม่ได้กินข้าวในเมืองเลข
กินข้าวเมืองพม่าทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นข้าวเมืองพม่าจึงเป็นสินค้าสำคัญใน
เมืองแถบนี้ เรือเมลล์จากรุดเดินก็เกือบจะอดข้าว เรือเมลล์ที่เดินอยู่
ทุกวันนี้ ๒ ลำ ก็เรือเซหัวของพระยาระนอง ๑ ลำหนึ่ง เรือเมอควิ
ของอังกฤษลำหนึ่ง การในเมืองระนองยังมีอยู่อีกซึ่งจะต้องแจ้งความต่อ
ภายหลัง

วันที่ ๒๗ เวลา ๑๑ ทุ่ม ออกเรือเดินทางช่องหว่างเกาะเซียงไฮ้กับ
เกาะช้าง ที่ในแผนที่เขียนว่าเสดกลูไอแลนด์ มาไม่มีคลื่นลมอันใด
เปนปรกติ เวลาเช้า ๔ โมง ๔๕ ถึงปากอ่าวที่เขาเรียกว่าปากกูรา มีผู้หนึ่ง
ซึ่งพระยาคะกั๋บ้ำให้ลงมาร้องขอหลั่ง นำเรือเข้าไปข้างในหลังเกาะ
กูราเป็นที่กว้างใหญ่แต่มีศิลาในน้ำมาก ที่ปากอ่าวตะกั๋บ้ำบ้านเป็นเกาะ
ใหญ่ ๆ ตั้งเรียง ๆ กันมีช่องออก ๓ ช่อง ในระหว่างเกาะกับฝั่งมีเกาะ
เล็ก ๆ น้อย ๆ ก็เกาะหนู เกาะแมว เกาะนกเปนต้น แลดูเปนเขาสูงใหญ่
ชันชันกันไปถึง ๒ ฟาก พอเรือเวสตรซึ่งเพิ่งมาถึงในเวลาเช้าวันนี้
เข้าทางปากบั้นส่วนทอดอยู่ในระหว่างเกาะหนูกับเกาะแมวเรือผ่านไป
ถึงสุด เรืออุบลไปทอดที่เกาะเสม็ดน้อยเหนือเกาะหนูขึ้นไป ที่เกาะนี้
เป็นที่คนตัดฟันมาตัดฟันขายเรือเมลล์ ด้วยเรือเมลล์มาทอดที่หน้าเกาะนี้
เขาทำพลับพลาไว้รับหลังหนึ่ง ทางตั้งแต่ปากกูราเข้ามาถึงเกาะเสม็ดน้อย

๒๐ โยค ทอดสมอเวลาบ่ายโมงครึ่ง เวลาเย็นขึ้นดูที่พลับพลาแล้วกลับ
ลงมาอนอยู่ที่เรือ ระยะทางที่จะขึ้นไปเมืองก็พอจะไปที่นั่นอยากขึ้น
เสียวันนี้จะได้ขึ้นเวลาเช้าอีก แต่เรืออันยังมาถึงไม่ทัน จึงขึ้นไม่ได้

วันที่ ๒๘ เวลาเช้าโมงครึ่ง ลงเรือกันเขยงเรือองครักษ์ลากขึ้นไป
๒ ชั่วโมงครึ่งติด ๔ ครั้ง เพราะมีที่ป่าร่องแลคนทำน้ำ (มีไข้เหลือง)
ก็เอาแป้นไม้สู้ได้นักเจ้าเมืองก็ไม่วินิจฉัยแสบเลย จึงต้องให้ปลดจากเรือไฟ
ตักขึ้นเขยงขึ้นไป ตามริม ๒ ฟากข้างต้นก็เป็นป่าสะแก ต่อเข้าไปข้างใน
มีต้นไม้อื่นต่าง ๆ เพราะฉะนั้นจึงไม่มีใครมีตอในลำคลองมากนัก มีทุ่งว่าง ๆ
มาก เขาใหญ่ ๆ ไม่ติดเนื่องกันเหมือนอย่างข้างนอกขาดเป็นสาย ๆ แล
ตั้งอยู่ห่างฝั่งมีที่ซิดฝั่งน้ำอยู่ ๒ เทือก ๆ หนึ่งถึงมีลูกเนินมาตกว่า มีวัด
อยู่ที่นั่น ถิ่นน้ำก็กว้างใหญ่ไม่สู้ตื้นนัก แต่น้ำนั้นขุ่นขึ้นด้วยทำเหมือง
อยู่ข้างเหนือหน้าเหมือนเมืองภูเก็ต ราษฎรไม่ได้ใช้อาบกินได้ บ้านเรือน
ซึ่งตั้งอยู่ใกล้ฝั่งน้ำก็มีห่าง ๆ มีที่เป็นหมู่ใหญ่อยู่แต่บ้านจันทน์ทำปานาติบาป
แลเห็นแต่ยอดหมากมะพร้าวอยู่ริบ ๆ เข้าไปมาก จนถึงเมืองจึงได้มีบ้าน
หมู่ใหญ่ ทั้ง ๒ ฟากน้ำ คิดดูเวลาที่ขึ้นมาถึงตลิ่งหยุด ๔ โมงครึ่งจึงถึง
สถานพลับพลา มีชิงสุกใช้บนน้ำเตรียมสำหรับเมือง พลับพลาตั้งอยู่
ฝั่งตะวันตกกลางทุ่ง ภูมิที่คล้ายที่ตงพลับพลาเมืองที่หลวง ห้างลำน้ำขึ้นไป
สักเส้นเศษ มีท้องพระโรงหลังหนึ่ง ที่อยู่หลังหนึ่ง เรือนข้างใน ๕ หลัง
เหลืออยู่ การตกแต่งนั้นทำนองเมืองกาญจนดิษฐ์ เป็นแต่ใบสะเกล
ให้ใหญ่ขึ้นแลมากกว่านั้น เมืองนี้ที่อาบน้ำเป็นสิ่งสำคัญมีทุกห้องทุกแห่ง
ทั้งข้างน้ำข้างใน จัดด้วยความเอาใจใส่ยิ่งกว่าสิ่งอื่น ชอบใจที่ใช้ น้ำมัน
มะพร้าวสว่างดีเหมือนเมืองกาญจนดิษฐ์ น้ำมันปีโตเริ่มใช้ได้แต่แขวน
ประรั้นนอกพลับพลาอย่างเดี๋ยวนั้น พอเวลาเที่ยงครมฝนมีจนถึงต้องทอด

ธุระว่าจะไปเที่ยวแห่งใดไม่ได้ เขาจัดกระบือชนมาไว้ให้ดู ออกไปดูที่
 เคชวิมรวิ้วค่ายจนชนกระบือสนแล้ว เวลาบ่าย ๔ โมงฝนก็ยังไม่ตก จึงได้
 ขนรถที่จัดมารับออกจากรถม้าไปหน่อยหนึ่งก็ถึงทางซึ่งพระยาเสนา
 นุชิต^(๑) กนเกล้าได้ตัดทำขึ้น เมื่อเตรียมจะรับเสด็จจริงไปเมืองกลักตา
 ๑๕ ปีมาแล้วนั้น เสาโทรเลขปักไปตามทางนี้ว่าตรงไปเมืองพังงา ๒ ข้าง
 ทาง ข้างหนึ่งเป็นทิวเขา ข้างหนึ่งเป็นชายเขาซึ่งผู้หนึ่งบอกว่าเขามามัง
 ผู้หนึ่งบอกว่าเขาโคตตังอยู่ใกล้ ๆ ปลายทางเขาเป็นบ้าน
 น้อยพระยาเสนาณุชิตติดกันเป็นบ้าน ๆ ตลอดไปทั้งฟากถนน ที่เป็น
 เรือนฝาขาว ๆ มีอยู่ ๒ บ้าน นอกนั้นก็เป็นเรือนฝาจากฝากระแฉงก่อน
 จะอยู่ข้างฝรั่งอยู่หน่อย ๆ นำบ้านเป็นรั้วโปร่งต่ำ ๆ แลปลูกต้นประดู่
 ริมถนนตลอดทั้งแถบ ฟากข้างลุ่มนั้นก็หลังบ้านอีกแถวหนึ่งอยู่ห่าง
 ถนน เป็นบ้านพวกนี้เหมือนกันทั้งบ้านพระยาเสนาณุชิตที่ตายด้วย ในที่
 สุดถนนสายนี้วัดเป็นของพระยาเสนาณุชิตที่ตายสร้างยังไม่แล้ววัดหนึ่ง
 ต่อนั้นเลี้ยวลงตลาดเป็นที่ลุ่มต่ำลงไป ที่ปากทางมีเรือนเสาสูงอยู่ริม
 หนองหรือบึงซ่อม ๆ เขาชี้ให้ดูว่าเพราะพื้นเป็นที่น้ำท่วมจึงต้องปลูก
 เรือนสูงเท่านั้น ต่อเข้าไปเป็นตึก ๒ ชั้นแบบถนนใหม่เป็นแต่ตึกแต่ง
 เครื่องจีนเสียหน่อยหนึ่ง แต่พื้นนั้นยกสูงกว่าถนนขึ้นไปสัก ๒ สอกเศษ
 หนึ่มน้ำ ถนนนั้นดูสูงขึ้นไปทีละน้อย ๆ จนถึง ๓ แยกเลี้ยวไปข้างขวา
 ทางไปเมืองพังงา มีตึกสูง ๒ ชั้นทั้ง ๒ ฟากเป็นตึกอย่างจีนใหญ่โตตลอด
 ไปจนถึงสะพานออกทางโทรเลขกลับลงมาทางเดิม แล้วไปทางแยก
 ซ้ายก็มีตึกเช่นถนนใหม่ต่อไปอีก จนถึงบ้านพระยาเสนาณุชิต ถ้าจะ
 เทียบกับเมืองสงขลา ตึกที่นี้ใหญ่โตกว่าที่สงขลาแลเป็น ๒ ชั้น หลังคา

(๑) พระยาเสนาณุชิต (นุค ณาคร)

มุงกระเบื้องหมดตลอด มีโรงจากแขกแขงอยู่น้อยหลัง ถนนก็กว้าง
ราว ๆ กัน ระยะยาวของตลาดจะสั้นกว่าสงขลาก็ไม่มากนัก เห็นได้ว่า
เป็นเมืองที่ใหญ่โตบริบูรณ์ด้วยสมบัติของที่ขายในตลาดก็มีร้านผ้าผ่อน
อยู่ ๒ ร้านหรือ ๓ ร้าน นอกนั้นก็ขายแต่ของกินเล็กน้อย

ไปจากตลาดดูบ้านพระยาเสนาอนุชิตเป็นเรือนฝากระแขงอ่อน แล้ว
ไปดูโรงกลองที่ตกลงแร่ เพราะที่ระนองขาดอยู่ไม่ใช่เวลาที่เขาลดง ดูเพื่อ
จะให้ได้เห็นการตลอดในกระบวนที่ทำแร่ แล้วกลับมาทางเดิม ค้างอยู่ที่
พลับพลากันหนึ่ง

วันที่ ๒๕ เวลาตีกันสี่ฝนตก เดิมคิดว่าจะไปเที่ยวตามบ้านชายเขา
เพื่อจะให้ได้เห็นการอยู่ปรกติของราษฎร ไม่ใช่แต่งรับเสด็จ แต่เมื่อ
ฝนตกเสียแล้วก็ไปอันไม่ได้ไปเพราะนอกจากถนนที่เปล่านั้นแล้วต้อง
จ่ายตามกันมาทั้งสิ้น เมื่อรับแขกทั้งปวงแล้วจึงได้กลับมาลงเรืออุบล ได้
สั่งให้พระสุนทรวรณารต(๑) ไปรักษาการที่เมืองศิริรัฐนิคม เพราะได้ถาม
พระยาเสนาอนุชิต(๒) ถึงเรื่องพระเสนาสุวงษ์ตายผู้ใดรักษาการ แลดูแล
ภาษีอากรเส็งก็หลวมโพรกเต็มที แลได้ตั้งให้นายจันน้องพระเรื่องฤทธิ
รักษาราชฎูร์ เป็นพระเรื่องฤทธิรักษาราชฎูร์อีกนายหนึ่ง ทอดนอนอยู่ที่
นำเกาะเสม็ดน้อยอีกกันหนึ่ง

วันที่ ๓๐ ออกเรือกันนี้ ๑๑ ทุ่มเดินทางช่องเรียกว่าปากบันบัวน ซึ่ง
เป็นช่องรางที่เรือเวลาตรีมา เมื่อตัดออกมาเกาะกุเก็งมีลมรวย ๆ เรือ
โคลงบ้างเล็กน้อย ที่แยะ ๆ ก็เมากันบ้าง เวลาบ่าย ๔ โมงครึ่งถึงเมือง

(๑) พระสุนทรวรณารต พระเสนาณรงค์ พระเรื่องฤทธิรักษาราชฎูร์ ทั้ง ๓ ท่านนี้เป็นบุตร
พระยาเสนาอนุชิต (นุด ณ นคร)

(๒) พระยาเสนาอนุชิต (เอี่ยม ณ นคร)

ทอดในอ่าว เวลาพรั่งนิจจะได้จับบึก ๑ รับทำหนังสือมอบยกข้าวมาให้
 ทราบเพียงระยะหนึ่งก่อน ซึ่งมีได้บอกข่าวในที่ควรจะบอกได้ คือ ที่กระส่ง
 ทางชุมพรแห่งหนึ่ง ที่ระนองส่งทางเมลิแห่งหนึ่ง นั้นเพราะเห็นดีเห็นชอบ
 มาก แต่ไม่มีใครมีเวลาว่าง เจ้านายแลข้าราชการทั้งข้างหน้าข้างในที่มา
 เจ็บป่วยตัวร้อนด้วยถูกแดดถูกฝนบ้าง ลมท้องเพราะผัดน้ำบ้าง แต่ไม่มี
 ผู้ได้อาการมากมายอันใด วันหนึ่งสองวันก็หาย แต่ตัวฉันมีความสุข
 มาก

ฉัตรทิพย์

เรือพระที่นั่งอูบลบูรทิส ทอดที่เกาะลังกาดี

วันที่ ๓๐ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๒๓๓๕

ถึง ที่ประชุมเสนาบดีซึ่งรักษาพระนคร

ด้วยแต่ก่อนบอกมาถึงวันที่ ๓๐ เดือนเมษายน ซึ่งมาจอดเรือที่เมือง
ภูเก็ตแล้ว บัดนี้จะขบออกกระยะวันต่อมา

วันที่ ๓ เดือนพฤษภาคมเวลาเช้าฝนตกมาก ๓ โมงฝนหายจึงได้ขึ้น
บก ที่เรือทอดหน้าฝั่งประมาณไมล์ครึ่ง มีท่นกรวยปักรายทางตลอดเข้า
ไป ที่เขาโต๊ะแซซึ่งพระยาวิชิตสงคราม^(๑) ทำเป็นด่านมีเสาธงบอกเรือไว้
ชำระดูแล เขาซ่อมแซมขึ้นดีแล้ว พระอนุรักษโยธาได้ทำด่านขึ้นใหม่อีก
ตำบลหนึ่งที่เกาะตะเกาน้อยอยู่น่าอ่าว มีเรือนตะเคียงแลเสาธงบอกเรือ
ตั้งด่านอยู่หลังหนึ่ง ดูท่าทางเป็นอ่าวที่เปนท่าเรือเลยไปมาจอดดีอยู่ มี
เรือมลิเมืองป็นังมาจอดอยู่ ๒ ลำ เปนเรือมาจากกังจัน เดิน ๕ วัน
ครั้งหนึ่ง บรรทุกดีบุกออกบรรทุกข้าวและเสบียงอาหารต่าง ๆ กลับมา
เมืองภูเก็ต แต่เดินแข่งกันอยู่ทั้ง ๒ ลำ ไม่ได้ผลัดเปลี่ยนเวลามักจะมา
ถึงพร้อม ๆ กัน ขนที่สพานทำแอบมากับสพานศิลาเก่าสำหรับท่า แต่
ต้องทำขึ้นออกมามาก ด้วยลำคลองนั้นน้ำตื้นขึ้นทุกที เพราะเรื่องดิน
ล้างแร่ ตกแต่งผูกใบไม้แลมีขุมใบไม้ที่ตื้นสพาน กรมการแลพวกจีน
หัวหน้าแต่งตัวเต็มแบบอย่างจีนผู้ดีมากคอยรับอยู่เป็นอันมาก แยกที่รักษา

(๑) พระยาวิชิตสงคราม (หัต รัตนสิริก ฅฎเก็ต)

ด้านขิงเป็นทองสดดูเรียบร้อยดี ทหารกรุงเทพฯ แลไปลีสแซกสำหรับ
 เมืองยันทอรับที่สถาน ตั้งแต่สถานขึ้นไปลาดปราศำขวามีระบาชตลอด
 ทาง เดินขึ้นไปหลายเส้นจึงถึงบริเวณโรงทหารใหม่ซึ่งยกลงมาตั้งอยู่ใน
 เหมืองหลวงบำรุงจีนประเทศที่ขุดแร่ขึ้นแล้วอยู่ริมทะเล ที่นั่นที่เป็นรอย
 เหมืองขุดลึกลงไปเขาทำประตูกันปิดน้ำ เพื่อจะได้ขังน้ำจัดซึ่งมาตาม
 เขื่อนน้ำที่ขามาทำเหมือง ใว้เมื่อเวลาขุดสนน้ำจะได้สูบไปในการล้างแร่
 มูลดินซึ่งขุดเปิดบ่อแรกกองเป็นหย่อม ๆ สูง เหมือนลูกเนินเขาเล็กเขา
 ใหญ่ ถ้าจะว่าไปในบริเวณนั้นก็คล้ายประทุมวัน เมื่อทหารมาปลูกโรง
 ใหญ่ขึ้นบนกองดินที่เป็นเนินใหญ่แล้วช่วยทำทางวงเวียนไปตามบ่อแร่
 ที่ขังน้ำ ปลูกไม้ดอกไม้ผลเป็นเหมือนสวนฝรั่ง ครั้นทำปลับผลาในที่
 เขาตกแต่งเพิ่มเติมออกไปกว้างขวางทั่วทั้งบริเวณนั้นเกือบเท่า
 ประทุมวัน มีโรงศาลาที่นั่งเล่นหลังเล็กหลังใหญ่ในที่ต่าง ๆ แลโรงแดร ๘
 เหลี่ยมทำด้วยไม้จริง ๒ หลัง ปลับผลาทำที่กองดินใหญ่ในกลาง
 เหมือง ซึ่งน้ำจัดซึ่งรอบ ทำสถานใหญ่ข้ามข้าม ปลับผลานั้นปลูกด้วย
 เสาไม้หมากเป็นพิน แต่การกินห้องตกแต่งเป็นความคิดพระอนุรัักษ์
 โยธาซึ่งเป็นชาวกรุงก็มคทายงดงามพิสดารกว่าปลับผลาทั้งปวง การที่
 ทำปลับผลาที่รัดลาดปราศำแต่งถนนหนทางเหล่านี้ ได้อาไศรยกำลังพวก
 จีนหัวน้ำช่วยทำมาก ทักอยู่ที่ปลับผลารับพวกกรรมการแลพวกจีนมาหา
 สนทนาด้วยการต่าง ๆ จนเวลาบ่ายจึงได้ไปดูเหมืองแร่ของหลวงบำรุงจีน
 ประเทศที่ทำอยู่ติดกันกับหลังปลับผลา เมื่อนั่งอยู่บนปลับผลาก็แลเห็น
 ทำการได้ เหมืองนี้ใหญ่โตควรจะพิสงว โดยกว้างเกือบ ๓ เส้น ยาว
 กว่า ๔ เส้น ใช้สถานที่ทำขุดมูลดินเปิดหน้าเหมืองถึง ๓ สถาน ที่ขุดแร่
 ล้างแร่ ๒ แห่งใช้จีนลูกจ้างถึง ๕๐๐ คน ที่น้ขุดลึกลงไปกว่าเหมืองระนอง

มากจึงถึงแร่ ได้ดูเวลาล้างแร่เห็นเนอดิบมากกว่าที่เมืองระนองหลายเท่า แต่ปนแร่เม็ดใหญ่ ตามได้ความว่าแร่ ๑๐๐ ชั่ง ได้ดิบถึง ๕๕ ชั่ง มีสีลาที่กินแร่ปนอยู่ต้องตำก่อนแล้วจึงล้างก็มี กรองวิดน้ำใช้สติมอินซิน* อย่างโลโคโมติฟขนาดสูบ ๘ นิ้ว หมุนสูบเห็นดีที่กินขนาดท่อ ๘ นิ้ว แต่วิธีตำแร่ยังใช้โรงคนตำสู้เมืองระนองไม่ได้เขาใช้น้ำ ลักษณะที่ทำผิดกันคนละอย่าง ที่ระนองทำอย่างละเอียดละออแต่ไม่ทำให้ใหญ่โตค่อยทำค่อยไป เหมือนอย่างเก็บสวนของตัวกินเอง แต่ที่ภูเก็ตนี้ทำแต่ประโยชน์ที่จะได้มาก ไม่สู้ถ่วงถ่วงแต่ทำไม่มียับยั้ง ในที่บริเวณตั้งแต่ฝั่งทะเลขึ้นไปจนถึงบ้านหลวงบำรุงจีนประเทศไปตามถนนทาง ๓๐ เส้นเศษ แลเห็นเป็นแต่เหมืองที่ขุดแล้วตลอดไปจนสิ้นสุดตา ที่ภูเก็ตนี้พวกจีนไม่สู้ร่อนรนด้วยเรื่องลูกจ้างเหมือนอย่างเมืองระนอง เป็นแต่อยู่ข้างขาดทุนด้วยพวกเมืองปักษ์นี้ไม่มีใครจะออกทุนให้กู้ ด้วยเหมืองดีที่ใกล้ ๆ ไม่ใคร่มีใหม่ขึ้นต้องไปทำทางไกลใส่หุ่ยมากมักจะขาดทุน วิธีลักษณะทำก็บีหลายอย่างแต่จะพรรณาจะขุดยาวนานก็ ขึ้นรถไปตามถนนทางไปตลาดตั้งแต่พื้นที่เหมืองไปถึงบ้านหลวงบำรุงใหญ่โตมาก เปิดสาขาน้ำมาซึ่งปนคลองไว้ทักบ้านสำหรับคนอาบกินมีต้นมะพร้าวเต็มทั้งบ้าน ถัดเข้าไปเป็นบ้านใหญ่อยู่อีก คือ บ้านต้นเบียงกั แลบ้านต้นเพ็กเกียด มีคลองซึ่งขุดเข้าไปใหม่สำหรับบรรทุกแร่คลองหนึ่ง มีเกวียนล้อเหมือนรถใช้บรรทุกข้าวสารแลบรรทุกดิบมาก มีถนนสำหรับรับจ้างพวกหนึ่ง ถัดคือเงินเมนต์ออฟฟิศเข้าไปเป็นถนนตลาดติดติดต่อกันทั้ง ๒ ฟากประมาณสัก ๓๐ เส้น ดูผู้คนแน่นหนาครึกครื้นเหมือนถนนเจริญกรุง ได้ไปรถทางตั้งแต่ท่าสัก ๘๐ เส้นหมดหมุดักไปก็เป็นโรงแลเป็นสวน ดึกทั้นก็มีเกวียนใหม่บ้างไม่สู้ชุดโทรมนัก แต่ถนนนั้นโทรมที่เดินว ทั้งที่ตกแต่งแล้วก็ยังใส่โครก

* steam engine

เพื่อนประโกล่งชุดดำน้ำซึ่งเปนถนนเสียใช้ไม่ได้ที่เดียว เขาเตรียมทางไว้ที่จะให้ไปเที่ยวได้หลายตำบล คือ ตำบลตลาดกระทูทางหนึ่งก็ไม่สู้ไกล แต่เวลาเย็นมากเสียแล้วทั้งในตกทางเปนหล่มด้วยไม่ได้ไป ทางไปท่าเรือและไปเมืองกลางถึง ๕๐๐ เส้นเศษ ไปไม่ได้ แต่เพียงไปพอกินตลาดหน้อยหนึ่งเท่านั้น จากนั้นก็ถูกฝนมากจะแฉะวัดมงคลนิมิตร์ก็ไม่ได้แฉะ เปนแต่ว่าโบสถ์ชำรุดทรุดโทรมมาก เห็นว่าเป็นที่ถือน้ำอยู่ จึงให้พระยาศรีสุรราช^(๑) ไปลิจจัดการปฏิสังขรณ์อุโบสถขึ้น กลับมากอเวินแมนต่ออฟที่สดุก้อยู่ข้างชุดโทรมมาก ที่หลังวังเป็นที่น้ำฝนซึ่งเจ้งไปมีเรือนกระท่อมเล็กกระท่อมหน้อยรุงรัง โรงทหาร ๕ แถวที่ทำไว้รับเสด็จคราวก่อน ทหารบกกลงไปอยู่เสียริมทะเล พวกโปลิศแขกเข้าอยู่ ๒ โรง ต่อไปที่ชำรุดเห็นหลังคาพังลงมากก็มี ปลุกตักสำหรับนายทหารจีนใหม่หลังข้อม ๆ พึ่งจะแล้วหลังหนึ่ง ที่พระที่นั่งซึ่งใช้เป็นกอเวินแมนต่ออฟที่สนั่นทลายลงทุกหลัง ท้องพระโรงไม่ได้ทำขึ้น แต่หลังยาวซึ่งเป็นที่เลี้ยงโต๊ะและทำราชการอยู่ทำแล้วเสร็จได้ใช้เป็นออฟที่สอย หลังต่อกับพระที่นั่งเขาทำเปน ๓ ชั้นขึ้นใหม่พึ่งจะแล้วเสร็จ พระที่นั่งหลังใหญ่ก็ทำขึ้นยังค้างปูพื้นและถ่อปูน การทำขึ้นใหม่หมดจดเรียบร้อยดีกว่าของเดิม บริเวณข้างล่างมีสระอาบน้ำ ๒ สระ แลที่ขอบเขตร้เหล่านี้ก็ทำใหม่แลตกแต่งเลือกสวนสอาดสอาดดี แต่บ้านพระยาชีวิตสงครามแลบ้านพระยาภูเก็จ^(๒) ซึ่งอยู่ติดกับที่นั้นชำรุดทรุดโทรมมากทั้ง ๒ แห่งหมดเวลาจนกำลังได้กลับมาลงเรือ จำนวนเหมืองใหญ่ที่ทำอยู่ในเมืองภูเก็จเดยวัน ๖๒ ตำบล เหมืองหน้อย ๖๕ ตำบล รวม ๑๓๗ เหมือง จีนที่ทำการอยู่ ๘๘๘๔ คน จีนที่เข้าออกในเมืองว่าเป็นลาวบ้างมาก ลางปี

(๑) พระยาศรีสุรราชภักดี (หนูเล็ก โภมารกุล ณ นคร)

(๒) พระยาภูเก็จโลกเกษตราภรณ์ (ลำควน รัตนดิถก ณ ภูเก็จ)

น้อย เข้าง่ายออกง่ายไม่เหมือนเมืองระนอง ถ้าฝนดีน้ำดีพวกจีนก็เข้า
มาก ตามจำนวนเงินเข้าออกเทียบกันดู ๒ ปี ปีชวดสัมฤทธิ์ศึกเงินเข้า
๙๐๖๐ คน ออก ๔๔๖๘ คน เข้ามากกว่าออก ๒๕๙๒ คน รัตนโกสินทร
ศก ๑๐๘ เงินเข้า ๕๖๐๕ คน ออก ๖๘๑๘ คน ออกมากกว่าเข้า ๑๒๐๕ คน
ถ้าคิดเทียบดูใน ๒ ปีนี้ก็ยังมีคนเหลือติดเมืองมาก ทีเคราะห์ดูกับที่จำได้
เมื่อ ๑๕ ปีมาแล้วนั้น ตึกกรมผู้คนแน่นหนาขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก แต่ใน
แถวตลาดเขาตรวจได้จำนวนตึกถึง ๓๑๑ หลัง เรือน ๓๖๗ หลัง รวม
๖๗๘ หลัง ที่ตลาดกระทุ้งก็ ๒๖ หลัง โรงร้าน ๑๑๒ หลัง รวม ๑๓๘
หลัง เมื่อเรือแล่นมารอบเกาะไม่ได้เห็นเขาใดที่ว่างไม่ได้ทำไรสักเขา
หนึ่งเลย บรรดาหัวเมืองข้างแถบวันตกนี้ จะหาเมืองใดมีผู้คนมาก
เหมือนเมืองภูเก็ตไม่มีแล้ว เป็นเมืองที่จำจะต้องบำรุงรักษาไว้อย่าให้
ทรุดโทรมลงได้ โปลิศรักษาเมืองอยู่ทุกวันนี้เป็นหลายหมวดหลายกอง
มีทั้งไทย ทั้งจีน ทั้งมลายูทั้งแขก เสียคามี่เวลาน้อยนักไม่ทันที่จะตรวจ
ตราใต้ตามการตลอด และในเวลานี้ฝนก็ชุกลมก็จัดเป็นเวลาใกล้แล้ว
จะเปลี่ยนมอซซูน* จึงมีอาจที่จะรออยู่ช้าด้วย ทางข้างนี้ยังมากเวลา ๒
ทุ่มครึ่งออกเรือจากเมืองภูเก็ตเดินทางนอกเกาะยาวที่เรียกปูลูบั้นยัง ไป
จอดรออยู่ที่หัวเกาะยาวน้อยเวลา ๗ ทุ่ม

วันที่ ๒ เวลา ๑๑ ทุ่ม เรือเรือเข้าไปทอดในระหว่างเกาะหมากกับ
เกาะสลัด พระขามบริกษณ์ภูธร(*) ลงมากอดอรับอยู่ ตาที่วามอดนั้นเห็น
เป็นต้อขาวอยู่ที่ ๒ ข้าง แต่ที่จริงยังแลเห็นเดินไม่ต้องงุง เดิมกะเวลา
ว่าจะไปตะกั่วทุ่งเพียง ๒ ชั่วโมง ถึงต่อ ๔ โมงเช้าจึงได้ลงเรืออุไทย-
ราชกิจไป ฝนตกปนกราวๆ มีลมพัดจัดตลอดทาง ๒ ชั่วโมงจึงได้ถึง

(๑) พระขามบริกษณ์ภูธร (เจ้า ณ นคร) * monsoon : ลมมรสุม

อ่าว ตามทางที่ไปล้วนแต่เกาะเนื่องแน่นไปคล้ายช่องอ่างทอง เป็นแต่
 ระยะห่างกว่าตั้งแต่ระนองลงมาจนถึงภูเก็ตเขาไม่ว่าจะมีศิลา เป็นแต่
 ดินแดง ๆ ทั้งนั้น ต่อถึงระยะนี้จึงมีเขาปูนตามเกาะเหล่านี้มาก เป็นที่
 นกทำรังบ้าง อากาศร้อนกึ่งเมืองไพรทำก็ตลอดจนมาถึงหน้าเมืองพังงา
 ที่ปากช่องจะเข้กลองตะกั่วทุ่งมีเกาะข้อม ๆ เกาะเคียงกัน เรียกเกาะ
 นมสาว ถัดเข้าไปอยู่กลางลำน้ำมีเกาะช่อปาย เป็นที่พวกแขกเมือง
 ตะกั่วทุ่งอยู่ประมาณสัก ๑๕ เรือน หากินด้วยการทำการป่าณาติบาท ที่
 เกาะนี้อยู่ในระหว่างลำน้ำ ๒ แยก ๆ หนึ่งไปเมืองพังงา แยกหนึ่งไป
 ตะกั่วทุ่ง พระบริสุทธิโลหะภูมินทรอธิบดี^(๑)ลงมาคอยรับอยู่ เรือไฟ
 ใหญ่ต้องหยุดเพียงนี้ลงเรือกันแข่งเรือไฟเล็กลากต่อเข้าไป ถัดเกาะปาย
 ขี่เขาไปมีเขาตดถึงลำน้ำ ๒ เขา คือ เขาไม้แก้วกับเขาตดแก้ว เขาตดแก้ว
 นั้นว่าขกเสี้ยแต่เดือน ๕ กับเดือน ๖ แล้วมีน้ำตดกอยู่รอบเขาเสมอ ต่อ
 เข้าไปมีเขาทรายอีกเขาหนึ่ง เป็นเขาตดแก้วเหมือนกัน พวกแขกนับถือ
 ว่าศักดิ์สิทธิ์ นอกจากเขาเหล่านี้แล้วก็ไม่มีเขาอันใดที่อยู่ใกล้นี้ ไม่
 เหมือนลำน้ำเมืองพังงาตามทางเขาไปก็ไม่มีบ้านเรือนคน เป็นแต่ไม้
 โกงกางตลอด ไปมีอยู่แต่ที่ด่าน ซึ่งเป็นลำน้ำแยกไปเมืองพังงาอีกทาง
 หนึ่ง ต้องหยุดเรือไฟตักกันแข่งขันไปอีกไม่ช้าก็ถึงสะพานขึ้นเมือง สพาน
 นี้ต้องทำข้ามที่ชายเลน ซึ่งพระบริสุทธิฯ ตัดไม้โกงกางลงไว้จะปลูกจาก
 ขาวประมาณสัก ๓ เส้นเศษ ๔ เส้น จึงถึงดินดอนที่ตั้งพลับพลา พลับ
 พลานั้นทำเป็นที่รมมีเข้าเรือนแลแผนท์คล้ายคลึงกันกับที่ตะกั่วป่า แต่
 ที่นี้ท้าวจิตรีพิสดารขันไปกว่า เครื่องเฟอนิชเซอร์เตียงเก้าอี้ใช้ไม้มริต
 คนไทยทำเกือบทั้งสิ้น เวลาที่ไปถึงนั้นบ่าย ๒ โมงแล้ว ด้วยระยะทาง

(๑) พระบริสุทธิโลหะภูมินทรอธิบดี (กล่อม ฃ นคร)

ในคลองกินเสียอีก ๒ ชั่วโมง แต่พออุพลัษผลาทั่วแล้วก็ออกเดินไป
 เที้ยวข้างพลัษผลา มีโรงคลองใหญ่ ๒ โรงเขาใช้เป็นโรงกรั่ว โรงคลอง
 นี้เป็นของพระบริสุทธฺ์ ๆ เอง ด้วยเขาลงทุนเรียกเงินมาทำการเองเหมือน
 อย่างเมืองระนอง มีลูกจ้างอยู่ ๑๐๐ เศษ มีพวกจีนทำเองบ้าง ลูกจ้างอีก
 ประมาณ ๒๐๐ คน แร่ตบูกที่เมืองตะกั่วทุ่งไม่เหมือนตะกั่วป่า มักจะมี
 เปนห้วงปนตอนไม่ใคร่เป็นลำสายใหญ่ เหมือนหนึ่งที่เป็นอย่างใหญ่
 คนทำก็ไม่เกิน ๕๐ คน ถัดโรงคลองไปเป็นศาลากลางอยู่หน้าบ้านพระ
 บริสุทธฺ์ เปนตอนอันเดียวกันกับที่ตั้งพลัษผลา ที่บ้านนั้นตระเนียด
 ไม่กระดานกว้างขวางแน่นหนา หลังประตูเป็นร้านค้าผู้แจ็กเหมือนกัน
 ข้างในบ้านกันเป็น ๒ ตอน มีเรือนจากอยู่นอกตอนหนึ่ง อยู่ในหมู่หนึ่ง
 เปนเรือนใหญ่มีตึกฝาขัดแตะถือปูนใหญ่หลังหนึ่ง ตามลานบ้านก็ปราบ
 รวเรียบแลปลูกต้นไม้เป็นระยะ แต่เป็นที่ตั้งใหม่ต้นไม้ยังไม่โต ถ้า
 จะเทียบกันกับบ้านพระยาสาช ๆ ก็เห็นจะพอรับรองกันได้ ข้างหลังบ้าน
 ออกไปทำสวน ปลูกต้นไม้ป่าละ พูเรียนมะม่วงทิมทานต์แลมะพร้าว
 ตัดถนนหลายสาย ปลูกต้นไม้เป็นอะเวนู* แต่อย่างข้อม ๆ ขนาด
 ๒ ปี ๓ ปีทั่วไปทั้งนั้น ออกจากบ้านพระบริสุทธฺ์ ๆ เดินไปตามถนนใหญ่
 ลงตอนหน่อหนึ่งถึงถนนตลาดกว้าง ๖ วา มีโรงตลาดเหมือนอย่างเมือง
 ระนองหลาย ๑๐ หลังแล้ว แต่ยังไม่เต็มมีที่ว่างมาก มีตึกกำลังก่อสร้าง
 ขึ้นใหม่ ๒ หลัง ถนนตลาดนั้นก็เพิ่งเกิดขึ้นใหม่ในครั้งพระบริสุทธฺ์ ๆ ผู้
 ออกมาจัดการ เดินไปสุดตลาดแล้วขึ้นรถกลับมากแลไปโดยทางสาย
 โทรเลขซึ่งไปต่อแดนเมืองพังงา ระยะทาง ๑๑๔ เส้น เขาทำเป็นถนน
 รวด กว้าง ๔ วา พื้นดินได้ที่มีราง ๒ ข้างน้ำไม่ขังถนน ในเวลานั้นฝนตกชุก
 อย่างยิ่งทางก็ไม่เป็นหล่มโคลนมาก เปนแต่รถไปฝืดเพราะเปียกบ้าง

* avenue

บางแห่ง แลทางนั้นขึ้นสูงลงต่ำเป็นลูกเนินไปทั้งนั้น ที่สูงมากก็ตัดสาย
ลงมาพอให้ราบรถไปได้ การที่ทำถนนนั้นเขาทำเป็น เมื่อแรกก็คิดว่าจะ
ไปคูสักหน่อยหนึ่ง พอให้เห็นภายในเมืองแล้วจะรีบกลับ แต่ครั้นเมื่อ
ไปตามทางเห็นภูมิสถานบ้านเมืองงดงาม แลมีการเพาะปลูกที่เกิดขึ้นใหม่
น่าดูอยู่จึงได้เลี้ยวต่อไป ตามข้างทางข้างซ้ายมีอันนั้นแลเห็นเขาเปาะซึ่ง
เป็นเทือกเขาใหญ่ แลเห็นแต่ในล้าคลองขึ้นมาขึ้นประจำไปตามข้าง
ถนนจนตลอด ที่บนหลังเขานั้นก็เป็นที่ทำไร่ไรกันไปที่พื้นล่างเป็นที่
ราบก็เป็นนาออกมามากมายถึงข้างถนนโดยมาก ที่เป็นหมู่ไม้เล็ก ๆ ยังมีได้
ตัดพื้นลงทำนานั้นน้อยกว่าที่เป็นนา ฟากข้างขวาไม่มีเขามิแต่หากันกับ
ป่าไม้เล็ก มีบ้านเป็นหมู่ ๆ อยู่บ้าง สวนพริกไทยเกิดขึ้นใหม่หลาย
แห่ง สวนของพระบริสุทธิ ๆ เองเป็นที่กว้างใหญ่ มีพริกไทยที่ได้ลงแล้ว
๑๒๐๐๐ ก้าง ได้ชักชวนพวกจีนที่มณฑลยูนนานให้ลงทุนทำอีกหลายแห่ง เห็น
ตามข้างทางกำลังปลูกอยู่โดยมาก เขาได้ประกาศว่าถ้าผู้ใดปลูกพริกไทย
ขาดทุนไม่พอใจจะขาย จะรับชื้อก้างละเหรียญแล ๕๐ เซนต์ตามที่เปน
ผลแลยังไม่เป็นผล สังกัดดูพื้นแผ่นดินริมทางก็คล้ายกับเมืองจันทบุรี
จะเสียเปรียบกันก็ที่เรื่องนี้ ที่นต้องใช้น้ำขมิ้นไม่มีลำธาร เห็นว่าความคิด
ที่ ๆ ทำนุบำรุงการเพาะปลูกนี้เป็นทางที่ถูกแท้ ด้วยการทำดีบุกในเมือง
เหล่านี้มีแต่จะร่วงโรยน้อยลงไปเพราะเขตรแดนก็แคบ ดีบุกทำมาช้านาน
ก็มีแต่จะหมดไปสิ้นไป ตัวอย่างที่ปลูกพริกไทยได้ประโยชน์มากเช่น
เมืองตรังก็มีอยู่ เมื่อสุดทางนั้นถึงล้าคลองเรียกว่าคลองวัดถ้ำ เป็นลำธาร
หิน ๆ น้ำริน ๆ ไม่กว้างนัก ที่นเป็นพรมแดนกับเมืองพังงา ทางฟาก
ข้างพังงาก็ตัดทางกว้างแลปักเสาโทรเลขแล้ว แต่ไม่ได้ปราบปรามเปน
ถนนต้นไม้เล็ก ๆ ขึ้นเต็ม เขาปลูกพลับพลายกไว้ที่ใกล้ต้นชันทศกร

ริมลำคลองพลับพลาหนึ่ง ต้นไม้กำลังมีดอก เมื่อแลเห็นบนต้นกล้วย
 ดอกประขมที่มีดอกแก่เหลืองที่ดอกอ่อนเขียวเป็นข้อโต ๆ เมื่อเก็บลง
 มาเห็นดอกไม้ใหญ่ขนาดดอกกรศนธ์ตูม เมื่อบานกลับแยะออกเป็น ๔
 กลีบแต่กลีบไม้กาง ถัดจากพลับพลานั้นเป็นทางเลี้ยวโอนไปหน่อยหนึ่ง
 ขึ้นที่เนินสูงไปตามลำดับจนถึงเขตรวดถ้ามีกุฏิพระสงฆ์อยู่หมู่หนึ่ง ลาน
 วัดกว้าง มีไม้ดอกไม้ผลบางอย่าง ก็สนั่นร่มแฉะเฟื่องเป็นต้นรายเป็น
 ขอบคัน ปากถ้ำนั้นอยู่ต่ำเสมอฟันดิน ข้างซ้ายเป็นเพิงหน่อยหนึ่งแต่ต้น
 ช่องปากถ้ำกว้างจนแสงสว่างส่องไล่ตลอดถ้ำ เวลาที่ไปกำลังมีดม้วน
 ยังแลเห็นทางเดินได้ ลันถ้ำนั้นเหมือนแท่งเรือสำปั้นหรือจะว่าประทุน
 ก็ได้ ตรงลิ่วเข้าไปกว้างเกือบเสมอกันหมดตลอดเว้นแต่ที่ปากถ้ำ ในนั้น
 มีพระพุทธรูปยืนใหญ่อยู่ริมประตูองค์หนึ่ง ต่อเข้าไปมีพระนั่งใหญ่ ๆ
 บ้างเล็กบ้าง มีพระปรางค์องค์หนึ่ง พระนอนใหญ่องค์หนึ่ง พระนิพาน
 องค์หนึ่งปลายถ้ำเข้าไปตรงนำพระนอน มีศาลา ๒ ห้องโถง ๆ ผูกพัทธ
 สีมาเป็นโบสถ์ มีพระสงฆ์นั่งคอยรับอยู่ ๕ รูป ที่ใกล้พระนิพานมีศาลา
 เป็นรูปโอบเสมาจารึกอักษรไทยขอมว่าพระพุทธศักราช ๒๔๑๑ จุลศักราช
 ๑๒๒๐ ปี มะเมีย สัมฤทธิศก พระบริสุทธโฆมนิทราริบดี มีนาม
 บัญญัติเดิม ว่า (*) (ตัวขอม) แปลที่ (พ) ผู้ใหญ่ พระเพชรคีรีศรีพิไชย
 สงคราม ปลัด ผู้น้องมีนามบัญญัติเดิม (ตัวขอม) ต่อไปพรรณมาถึงเรื่อง
 ที่ลงทุนลงรอนมาสร้าง แลเอาอิฐโคลนยาช กุณมารดา บรรจุไว้ในพระ-
 ปรางค์ ต่อขึ้นไปข้างหลังถ้ำนั้นเป็นถ้ำเว้งสูงขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง แต่ช่อง
 สว่างกว้างคูเป็นรอยน้ำซึมเป็นน้ำเงินไปเกือบทั้งถ้ำ ข้างซ้ายเดินต่อ
 เข้าไปได้อีกยาว แต่มืด ถ้าจะว่าแต่ในตัวถ้ำกันแล้ว ถ้ำนี้อยู่ข้างหมดจด

(*) พระบริสุทธโฆมนิทราริบดี (ถัน)

เรียบร้อยกว่าที่เมืองพัทลุง เป็นถ้ำสำหรับคนแก่ไปได้เหมือนกัน ราษฎร
ไปประชุมกันทุกปี กลับจากถ้ำมาตามทางเดิมถึงพลับพลาเวลาพลบ
พักกินข้าวอาบน้ำฝนตกเสมอ เวลาจวนทุ่มหนึ่งจึงได้กลับเพราะไม่ได้
ตระเตรียมตัวมาจะค้าง ๔ ทุ่มเศษจึงได้ถึงเรือที่เกาะหมาก

วันที่ ๓ ขึ้นเมืองพังงากังอยู่บนเมืองพังงากันหนึ่ง

วันที่ ๔ ไปเที่ยววัดประหาศประจิมเขตรแลที่เขาล้งบ้านแล้วกลับ
มาเรือ

วันที่ ๕ ลงเรือเข้าไปในลำน้ำปากลาว แล้วกลับมาขึ้นที่เกาะหมาก
ใน ๓ วันฝนตกชุกค้างรุ่งเป็นคราว ๆ ลมพายุพัดจัด เห็นว่าจะเปน
เวลาเปลี่ยนฤดู แต่เวลาที่มกลันลมนี้ เรือจอดอยู่ในเกาะหมากบังล้นไม้
ได้ถูกลมเป็นแต่ถูกลมกับฝนแลเป็นเวลาขึ้นอยู่บกเสียบ้าง

วันที่ ๖ ออกเรือจากเกาะหมาก ลมสงบเปนแต่ยังมีลูกคลื่นน้อย ๆ
จะแฉะที่กระเบียดปากกาสยก็เห็นว่าวันเกินกำหนดในโปรแกรมมานาน
แล้ว จึงได้ลงไปเกาะลิบตาทีเดียว ถึงเวลาบ่ายจะขึ้นก็เป็นเวลาว่าง
ทอดนอนอยู่กันหนึ่ง

รุ่งขึ้นวันที่ ๗ เข้าในแม่น้ำเมืองตรัง แลขึ้นเมืองตรังในวันนั้นค้าง
อยู่กันหนึ่ง

รุ่งขึ้นวันที่ ๘ เวลากลางวันกลับลงมาเรือค้างอยู่ในลำน้ำอีกกันหนึ่ง

รุ่งขึ้นวันที่ ๙ ออกจากเมืองตรังลงมาอนที่เกาะตรูเตาแขวงเมือง
ไทรบุรีกันหนึ่ง

วันที่ ๑๐ เวลาเช้าเดือนลงมาจอดที่อ่าวตัวเกาะลังกาวิ จะได้อยู่ที่
เกาะลังกาวันอีก ๒ วัน เทียวที่เกาะลังกาวิ เพราะการที่คิดจะไปเมือง
สตูล เมืองปรีดี แต่ก่อนนั้นเป็นอันจะต้องเลิก ด้วยจะไป ๒ เมืองนั้น

เรือจะต้องทอดอยู่ที่เกาะลังกาวนี ลงเรือไฟเล็กไป ๔ ชั่วโมง ต้องให้ลูก
กราวน้ำหาไม้ก็เป่นเลนดินออกมาเรือไฟเข้าไม่ได้ เมื่อขึ้นแล้วต้องถวยา
เรือไปออกมาให้พ้นที่ตน ขากลับต้องให้อยู่ในกราวน้ำหาไม้ก็เป่นเลน
แห้ง แลต้องตีกันเซียงออกมาด้วยกลัวว่าเวลานิจวนมรสุม ถ้าถูกลมจัด
จะตีกันเซียงกลับออกมาไม่ไหว แลดูตามระยะทางนั้น ถ้าโดยจะไป
สดวกดีไม่มีเหตุการณ์อันใด ก็จะต้องไปสัก ๑๒ ชั่วโมงทั้งไปทั้งมาเห็น
เหลือเกินนัก จึงได้งดเสียไม่ไป ที่เที่ยวที่นั้นก็ยังมีหลายแห่ง จะย่นวัน
เข้ามาให้ถึงเมืองไทรให้เร็วอีกก็ได้ ด้วยการข้างเมืองไทรเขายังไม่แล้ว
เพราะเร็วเกินกำหนด วันที่ ๑๓ จึงได้ไปเมืองไทร พระยาไทรบุรีมารับ
อยู่ที่เกาะลังกาวนี บันดาผู้ที่มาเป่นสุขสบายทั้งสิ้น จะบอกราชละเอียดย
เช่นตอนต้นมาในเวลานี้ไม่ทัน จึงได้บอกความย่อมาให้ทราบก่อน

อนึ่ง ได้รับจดหมายที่ ๑/๑๐๕ บอกข่าวกรุงเทพฯ มา กับส่งหนังสือ
พระยาภาคทาสฯ(๑) ที่มีมาถึงพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ด้วยเรื่องการใน
เมืองเขมร กรมหลวงเทวะวงศ์ฯ ได้ตอบรับไป กับว่าพระยาภาคทาสฯ
ให้มาขอคืนด้วย เจ้าพนักงานคลังสั่งให้จำหน่ายให้แล้วนั้น ได้ทราบแล้ว
การที่จัดไปทั้งปวงนั้นเป่นการชอบแล้ว

ฉะเชิงเทรา

(๑) พระยาภาคทาสรัตนรินทร์ (ชุ่ม อภัยวงศ์) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์

ประกาศ ร.ที่ ๒๘๑/๑๑๐

เกาะสีชัง

วันที่ ๑๘ กรกฎาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๐

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๓๘/๓๕๑๕ ลงวันที่ ๑๖ กรกฎาคม เรื่องที่เธอได้สอบสวนตามข้อความ ซึ่งหลวงภักดีศรีธชิต ข้าหลวงกรมการเมืองนนทบุรี เมืองประทุมธานี บอกขัดข้องมาซึ่งฉันได้สั่งให้เธอได้สอบสวนนั้น ได้ตรวจดูแล้ว

ซึ่งเธอชี้แจงการที่ได้ไปไต่ถามได้ฟังเองมานั้น ก็เป็นที่ควรเชื่อฟังได้ เห็นว่าความจริงเป็นดังนี้ แต่หลวงภักดีศรีธชิตเป็นข้าหลวง จะมีใบบอกข้อความมาโดยไม่มีมูลเลขก็ผิดไป ถ้าจะเป็นแต่ได้ความกระเด็นกระสายไม่เป็นการณ์คง แล้วคาดคะเนเพิ่มเติม ก็เห็นว่าจะเป็นตัวอย่างของข้าหลวงที่จะบอกความไม่แน่ไม่นอนต่อไป ให้เธอบังคับให้หลวงภักดีศรีธชิตนำผู้ต้องเข้าเมืองกรมการกดขี่สั่งพิจารณาเอาความจริงต่อไป

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ประกาศ ร. ที่ ๓๖๔/๑๑๐

เกาะสีชัง

วันที่ ๑๖ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๐

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๓๕/๔๐๘๓ ลงวันที่ ๓ สิงหาคมเรื่องราวเคลื่อนไหว
ความของหลวงภักดีธรรมาธิบดี แลหนังสือที่ไปมากับกรมพระกระลาโหม
และพระยาภาสกรวงศ์เรื่องหลวงภักดีธรรมาธิบดีทำรายงานกล่าวโทษเจ้า
เมืองกรมการเมืองประทุมธานีมาขึ้น ได้ตรวจดูแล้ว

เห็นว่า ในเรื่องราวเคลื่อนไหวของหลวงภักดีธรรมาธิบดียังยืนยันว่า
คนเมืองประทุมธานี ได้แตกตั้นหลบหนีไปจริงต่อเธอขึ้นไปราษฎรจึงพา
กันกลับมาอยู่บ้านเรือน ความข้อนี้ก็จะให้หลวงภักดีธรรมาธิบดีนำ
บ้านใดเรือนใดที่แตกตั้นร้างไป แต่เห็นว่าตามคำแจ้งความของเธอว่า
ข้อที่เข้าหลวงกรมมกล่าว่าว่าราษฎรอพยพทิ้งถิ่นที่อยู่ นั้น เธอเห็นว่าจะ
เป็นความจริงอยู่ เพราะในบัญชีข้อผู้ร้ายที่พระยาพิทักษ์ทวยหารลงไว้
๑๔๒ คน จับได้ตัว ๘๓ คน ยังไม่ได้ตัวว่าหนี ๕๙ คน คนเหล่านี้ก็เป็น
พวกประพฤติพาลทั้งนั้น แต่คนที่ทำมาหากินโดยสุจริตไม่มีใครหลบหนี
ถ้าจะให้หนีก็คงจะปล้นไปว่า เป็นคำบอกเล่า ไม่รู้ว่าจะขึ้นแห่งใด คำบอก
ใด เรื่องว่าเจ้าเมืองกรมการเมืองขี้ราษฎรด้วยเรื่องโจ กระจบอ ก็ไหลไป
ว่ามีแต่ที่เมืองนนท์ เมื่อสอบกับรายงานเดิมก็จับเท็จได้ว่า ซึ่งกล่าวหา
เมืองประทุมธานีด้วยนั้นเป็นการไม่จริง แต่ถึงทั้งเหตุที่ว่าคนหลบหนีไป

บ้าง แลที่ราษฎรจะต้องจับกระป๋องไม่มีรูปพรรณ ก็ยังไม่เห็นว่าจะเปน
 ข้อสำคัญขัดขวางอันใด ที่จะเดินประเมืงนานาไม่ได้ ถ้าเปนความ
 จริงใจของหลวงภักดีรณชิต ที่จะชกเหตุทั้งปวงนี้มาคัดเกณฑ์ราชบัณฑิตที่เร่ง
 รัดให้เดินรางวัลนั้นก็เป็นการบอกมาหลอกนายเล่นเป็นการกลอกกลิ้งนัก
 หลวงภักดีรณชิตมีความผิด แต่จะรอไว้ฟังข้างเมืองนนทบุรีก่อน จึงจะ
 ได้ว่ากล่าวต่อไป

ฉ. ๒๒๒

ร. ที่ ๕๗๘/๑๑๑ น.บ. ๕๘

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๕ มีนาคม รัตนโกสินทร์ สก ๑๑๑

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยกรมพระสุรัสวดีเป็นกรมเล็ก ควรขึ้นอยู่ในกระทรวงใหญ่ เบี่ยง
 หวัดกรมพระสุรัสวดีได้ให้ยกมาไว้ในกระทรวงนครบาลแต่ปีก่อนแล้ว
 ให้ยกกรมพระสุรัสวดีมาขึ้นอยู่ในกระทรวงนครบาลต่อไป อนึ่ง ได้สั่ง
 ให้เลิกกรมช่วยกระทรวงพระคลัง ฯ แล้ว การเก็บเงินค่าราชการนั้นได้
 ให้กระทรวงนครบาลจัดการเก็บส่งต่อไป เจ้าพระยามหินทร์ ฯ คงเปน
 อธิบดีตามเดิม

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยา...

ที่ ๒๓/๒๓๕๗

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยฉันทขอให้เธอแจ้งความแก่ท่านทั้งหลายทั้งปวงอันเป็นข้าแผ่นดิน ซึ่งได้แสดงความซื่อสัตย์สุจริตจงรักภักดีต่อตัวฉัน แลมีความสังเวชในการที่ได้สำแดงความเศร้าโศกเสียใจอันยิ่งใหญ่ลึกซึ้ง ซึ่งมาเกิดมีแก่ตัวฉันในครั้งนี้ ด้วยลูกชายอันเป็นที่รักอย่างยิ่ง เจ้าฟ้ามหาวิชฌนทิส มกุฎราชกุมาร อันฉันได้ตั้งใจประคับประคองป้องกันทำนุบำรุงมาโดยลำดับ จนถึงได้ตั้งแต่งไว้ในที่สำคัญเช่นนี้มีอันตรายโดยเร็วพลัน ให้บังเกิดทุกข์โศกนันทอันแรงกล้าในเวลาเมื่อกำลังที่จะเจริญด้วยวัยและอายุ ทั้งความรู้ที่ได้เล่าเรียนอันเป็นที่มั่นหมายใจว่าคงจะเป็นผู้มีความรู้แล อธิบายไศรยสามารถอาจจะปกป้องวงศ์ตระกูลสืบไป การซึ่งได้คิดได้จัดเพื่อจะให้เป็ความเจริญแก่ลูกอันเป็นที่รัก กับทั้งหวังว่าจะให้เป็นประโยชน์แก่ท่านทั้งหลายทั้งปวง โดยที่จะให้เป็นผู้อุดหนุนแลป้องกันอันตราย มาล้มล้มดับไปโดยเร็วพลันเช่นนี้ จึงเป็นที่ทุกข์ร้อนอันยิ่งใหญ่ ไม่สามารถที่จะพรรณาได้ การที่ท่านทั้งหลายได้แสดงการเศร้าโศกเสียใจด้วยในครั้งนี้เป็นเครื่องทำให้บันเทาความเศร้าโศกของบิดามารดาแห่งผู้ตายนั้นลงได้ จึงขอให้เธอบอกขอบใจให้ทราบทั่วกัน แลฉันขอม

รู้ตัวอยู่ ว่าตัวฉันเป็นผู้หนึ่งซึ่งเป็นที่ต้องการของบรรดาท่านทั้งหลายทั้งปวง ผู้มีความจงรักภักดี จึงได้อุสาหตั้งใจที่จะรักษากำลังกายแลระงับความไม่สบายในใจ เพื่อจะได้ทำการให้เป็นประโยชน์ความสุขแก่บ้านเมือง จนสิ้นสุดกำลังที่จะทำได้ มิได้ย่อท้อเลย

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๔ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๒๓๗๓

สุทนต์กมล ๗๖

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๕ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๒๓๑๓

ถึง กรมหมื่นนเรศวรยุทธ

ด้วยเธอส่งหนังสืออำนวยการของนายเจียม แลจีนพ่อค้า ๗๓ ชื้อ
แลหนังสือออฟเซอร์ แสดงความยินดีในการที่ได้ตั้งมกุฎราชกุมาร
ใหม่ในวันที่ ๑๗ นั้น(*) ฉันทมีความยินดีที่ได้เห็นท่านทั้งหลายมีใจจงรัก
ภักดีต่อฉันทแลบรมราชวงศ์ จึงได้เป็นที่พอใจในการที่ฉันทได้เลือกตั้ง
มกุฎราชกุมารไว้ เพื่อให้เป็นที่ป้องกันอันตราย กระทำให้ความสวัสดิ
ภาพมั่นคงในพระราชอาณาเขตร์ ขอให้เธอช่วยบอกขอบใจแก่ท่านทั้ง
หลายนั้น ในส่วนตัวฉันทเองแลในชื่อของลูกฉันทได้รับยศเปนมกุฎราช
กุมาร ด้วยได้เห็นความจงรักภักดีดังนี้ ฉันทหวังใจว่าจะอุสาห์ทำนุบำรุง
ให้ท่านทั้งหลายบรรดาที่มาอยู่ในพระราชอาณาเขตร์ ได้ทำมาหากินโดย
ชอบธรรมทุกเมื่อ แลจะอุสาห์ส่งสอนมกุฎราชกุมารอันได้รับตำแหน่ง
ใหม่ให้ประพฤติกการตามพระราชจริยาวัตรอันฉันทได้ประพฤติดูอยู่ แล

(*) วันที่ ๑๗ มกราคม ร.ศ. ๑๑๓ นี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรง
สถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ กรมขุนเทพทวาราวดี ให้ดำรง
ตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมาร

มีความรักใคร่ทำนุบำรุงท่านทั้งหลายให้ได้อยู่เย็นเป็นสุขสืบไปภายหน้า
 ท่านทั้งหลายมีน้ำใจรักใคร่ฉันเพียงใด ขอให้มีความรักใคร่ไว้วางใจใน
 มกุฏราชกุมารนั้นเหมือนหนึ่งตัวฉันสืบไป ขอให้เธอแจ้งความอันนี้ให้
 ท่านทั้งหลายผู้ทำให้พระแก้วมกุฏราชกุมารนั้นทราบ

สุทนต์ กงที ขค.

ที่ ๑๑

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๓ มิถุนายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๔

ด้วยกรมหมื่นนเรศวรฤทธิชนกหนึ่งสอจบัหนึ่ง ขออนุญาตชำระ
ความเรื่องนายหญิงหาเงินกระทำการกดขี่อำแดงเล็ก เป็นความพิเศษ
ในกระทรวงนครบาลจนเสร็จสำนวน เมื่อพิพากษาโทษจึงจะส่งไปยัง
ศาลกระทรวงยุติธรรม ให้ไปศึกษาเช่นความในศาลกองตระเวนแต่ก่อน

เห็นว่า ความเรื่องนี้ดูเป็นความลครรจมีมากอยู่ จำต้องพิจารณาเป็น
ความพิเศษให้ได้ความจริงแลตัดสินให้แล้วเป็นการเร็ว การที่จะให้
กระทรวงนครบาลชำระนั้น ก็ไม่เป็นการขัดข้องอันใด แต่เมื่อพิจารณา
แล้วจะต้องส่งไปตัดสินที่กระทรวงยุติธรรมอีกต่อหนึ่งจะเป็นการเน้นซ้ำ
ไป ควรให้กรรมการตรวจความฎีกาพิจารณาแลตัดสินไปทีเดียว แล
กรมหมื่นนเรศวรฤทธิชนกอยู่ในกรรมการนั้นด้วยแล้ว คงจะเป็นการ
สะดวกในการที่จะพิจารณาด้วย จะได้ให้ความนั้นแล้วไปไม่ค้างช้า

เพราะฉะนั้น ให้กรมหมื่นนเรศวรฤทธิชนก กรมหมื่นศิริรัชสังกาศ
พระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์^(๑) พระยาวุฒิการบตี^(๒) พระยาราช-
วารานุกูล^(๓) ซึ่งเป็นกรรมการตรวจความฎีกา พร้อมกันพิจารณาตัดสิน
ความรายนี้ให้แล้วไปโดยเร็ว

- (๑) พระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลาน กุญชร) - ต่อมาเป็นเจ้าพระยาในนามเดิม
(๒) พระยาวุฒิการบตี (ม.ร.ว. กสิ สุภคิน) - ต่อมาเป็นเจ้าพระยาวิจิตรวงศ์ไทย
(๓) พระยาราชวารานุกูล (อ่วม)

ที่ ๑/๑๖๔

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๕ กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๔

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

ด้วยเธอจดหมายที่ ๗/๗๕๗๖ ลงวันที่ ๒ เดือน ๖ ว่าด้วยการที่ได้ตั้งกรรมการพิจารณาเรื่องความอ้ำแดงเล็ก บัดนี้บิดามารดาหญิงที่ถูกหลอกกลางชายเป็นหญิงหาเงิน กับทั้งหญิงหาเงินมาร้องทุกข์ ซึ่งเธอระบุชื่อมา ๘ ราย แลยังมีอีกต่อไป เธอจะขออนุญาตรับพิจารณาในกรรมการนั้นจนกว่าจะสงบแลได้ออกพระราชบัญญัติจัดการเรื่องนั้น เห็นว่าการตั้งกรรมการได้ชำระเรื่องความกดขอ้อแดงเล็กแล้ว มีคำร้องทุกข์มาอื่นอีกหลายรายต่อไป สืบสวนได้ความดังเช่นกล่าวมานั้น เมื่อว่าตามจริงคนซึ่งไม่ซุกซ่อนอยู่ก่อนแล้ว จะถูกหลอกกลางได้ก็จะเป็นน้อยราย ผู้ซึ่งถูกหลอกกลางก็มักจะเป็นคนที่ไม่ดูมาแล้ว แต่ถึงดังนั้นการที่อำเภอกรมทำซ้ำยให้ทำสัญญาคิด จึงได้ห้ามเสียไม่ให้ทำหนังสือสัญญาต่าง ๆ นั้นชอบแล้ว ซึ่งมีผู้มาร้องทุกข์ขอให้ชำระนั้น เมื่อได้ฟังความกิดของเธอ ซึ่งจะกิดจัดแบบอย่างเรื่องหญิงหาเงินลงใหม่ อันหวังใจว่าจะไม่ทอดทิ้งให้เป็นการซ้ำ ซึ่งศาลรับสั่งนั้นจะต้องจำกระอยู่ไม่มีเวลาสิ้นสุด ก็ขอมอบอนุญาตให้ศาลรับสั่งมีอำนาจพิจารณาขอความเรื่องกดขนั้นว่าจะสงบเรียบร้อย แลได้ออกข้อบังคับสำหรับการเรื่องต่อไป แลขอให้คิดอ่านที่จะทำพระราชบัญญัตินั้นอย่าให้แน่นซ้ำ

ที่ ๓/๑๓๕

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๒ กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๔

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้เห็นหนังสือของเธอลงวันที่ ๒ เดือนนี้ ดำแดงความกระตือรือร้นหวัด ๆ ในการซึ่งชายที่ จะกลับเข้ามาจะไม่มีที่อยู่นั้น จึงได้ส่งแผนที่ซึ่งลงกะดุมมาให้ดูแล้วสำแดงน้ำใจว่า มีความร้อนใจด้วยกลัวว่าจะไม่มีที่อยู่นั้น เธอได้เสียเวลาที่จะส่งแผนที่ทั้งหลายนี้ ในระหว่างที่ราชการแลการงานของเธอนั้นชอบใจแล้ว แลชอบใจพระยามหาโยธา (*) ที่ได้เตือนมาด้วย แต่ในส่วนตัวฉันเองออกท้อใจมาตั้ง ๑๐ ปีมาแล้ว ในเรื่องที่จะหาที่ บ้านให้ลูกเห็นเป็นการสิ้นประเจตตายหรือเป็นอันตรายแก่ผู้อื่น แลกลับให้ชื่อเสียงลูกเสียด้วย ขนเชื่อว่าขอที่ทั่วทั้งแต่อันที่แท้ก็ไม่ได้ลงทอดธุระว่าจะปล่อยให้มันปลิวไปตามลม แต่ครั้นเมื่อได้เห็นเธอยังนั่งถ้อย ก็มีความยินดีค่อยเสื่อมคลายหายจากน้ำใจที่เกือบจะเป็นมิจหาที่ดูมาเสียนานแล้ว แต่ถึงจะรีบจัดอย่างไรก็คงไม่ทันจะต้องเข้าตึกถนนเจริญกรุงหรือบำรุงเมืองให้อยู่ไปก่อน เมื่อเดชะบุญของเด็กจะได้ที่บ้านจึงค่อยคิดการต่อไป ครั้นจะกวานเธอหรือผู้หนึ่งผู้ใด

(*) พระยามหาโยธา (นกแก้ว กษเสนี)

ในเวลานี้ก็เป็นเวลาที่มหาราชการอันจะร้องว่าติด และจะเลยไปติดอยู่เสียได้
 ด้วย จึงขงนึกไม่ออกว่าจะทำอย่างไร ด้วยฐานะของฉันทแลกรอบครวั
 ข้อมมีน้ำหนกอันยากกว่า บุตรภรรยาญาติมิตรของใครแลใคร เพราะ
 เหตุใด เพราะเหตุว่าเป็นแมงเจ้าแผ่นดิน ซึ่งเป็นผู้ควรรับแต่วาจาพลีอยู่
 เนื่องนิตย์ แลเป็นผู้ซึ่งกลัวเสรมฐึ้ประจบเสรมฐึ้ คอยให้ฉัตรเสรมฐึ้
 เช่น กรมประจักษ์ ฯ เลขพูดเล่นอยู่นั้นด้วย ฉันทไม่แลเห็นช่องทางได้
 อย่างใดที่จะสำเร็จในเวลานี้ จึงตอบหนังสือฉบับนั้นเสียก่อนที่หนึ่ง

ที่ ๔/๒๓ ๕

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๔ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๒๔๘๔

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

ด้วยกรมขุนบดินทร์ไพศาลโสภณ ขึ้นเรื่องราวกล่าวโทษหม่อมเจ้าประวิติวงศ์^(๑) ว่าขักขอกทรัพย์สิ่งของได้ส่งสำเนามาให้ดูด้วยแล้ว เรื่องนี้ดูเป็นเรื่องขานหน้าทั้งนั้น เธอเห็นจะรู้เค้ามูลได้อย่างไรบ้าง ขอให้ช่วยเล่าเรื่องหรือจะออกความเห็นบ้างก็ตาม

(๑) หม่อมเจ้าประวิติวงศ์ในกรมหลวงวงศาธิราชสนิท

ที่ ๑๒/๔๔๖

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

ด้วยเธอจดหมายที่ ๓๕/๒๔๔๓๑ ลงวันที่ ๑๕ มกราคม มาว่าด้วย
เรื่องปลงศพหลวงอภัยวานิช ซึ่งกุหลาบภรรยาพระยาพิชัยโกษาขอ
อนุญาตทำการได้ส่งไปแล้ว เธอได้เรียกตัวเงินไปมาสอบสวน เงินไปขึ้น
เรื่องราวที่ญาติลงข้อพร้อมกันร้องขัดข้องส่งสำเนามาด้วยนั้น ได้ทราบ
แล้ว

การที่ต้องหยุดหยักกันทั้งนี้ ก็เพราะได้สั่งให้จัดปั้นทรัพย์มรดก
แล้ว เธอผู้รับคำสั่งเอาไปนั่งเสีย การขัดข้องทั้งปวงเกิดขึ้นเพราะเธอ
ให้เธอไปจัดการให้เรียบร้อย ทั้งการศพแลมรดกตามที่ได้สั่ง จะควร
ไกล่เกลี่ยประการใด ก็ให้ว่าเสียให้ตลอด

ป.ล. เมื่อเขียนหนังสือแล้ว
มาด้วย

ได้เห็นฎีกาเงินไปขึ้นฉบับ ๑ ได้ส่ง

ประกาศ ร. ที่ ๓๖๕/๑๑๐

เกาะสีชัง

วันที่ ๑๓ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๐

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๔๐/๔๐๘๔ ลงวันที่ ๓ สิงหาคม ว่าด้วยได้
 สอบสวนในเรื่องที่ข้าหลวงเสนาขึ้นรายงานกล่าวโทษข้าหลวงกองจับ
 ผู้ร้ายตำบลแสนแสบ แขวงกรุงเทพฯ นั้น ได้ทราบแล้ว

ข้อซึ่งขแข็งเหตุว่าการเดินรั้ววัดนาในแขวงกรุงเทพฯ ไม่เป็นการขัด
 ข้อง ข้าหลวงได้ยื่นแต่คำบอกเล่าเอามากล่านั้น พอจะเห็นจริงได้แล้ว
 แต่ซึ่งกรมพระนครบาลสืบสวนได้เองว่ามีผู้ถือเส้นเชือกกระแสร้อยพาน
 ไปจริงนั้น ควรชำระใต้สวนต่อไปให้ได้ว่าความว่า ถือไปด้วยเหตุใด
 ใช้อูบายเช่นนั้นจริงหรือไม่

ฉัตรทิพย์

ร, ที่ ๔๕๐/๑๑๐ น.ป. ๒๓

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๔ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๐

ให้กรมพระกระลาโหม กรมพระนครบาล และกรมมา พร้อมกัน
จัดการส่งเสด็จไปจำหน่ายแก่ราษฎรเมืองไชยา ให้กรมหมื่นนเรศฯ
เป็นหัวหน้าจัดการทั้งนี้ แลการที่จะจำหน่ายข้าวแก่ราษฎรนั้น เห็นว่า
พระยาไชยาเป็นคนสัจย์ซื่อมั่นคงแลสามารถพอจะทำการนี้ได้ ให้พระยา
ไชยา^(๑) เป็นหัวหน้าในการจำหน่ายข้าว แลให้ข้าหลวง กรมพระ
กระลาโหม แลกรมมาซึ่งเป็นผู้น้อยกว่าพระยาไชยาไปกำกับเป็นพยาน
ในการจำหน่ายนั้นด้วย ถ้าการที่กรมเมืองจะเรียกรายนั้นสำเร็จ ก็ให้
ข้าหลวงกรมเมืองไปด้วยอีกนายหนึ่ง หรือจะตั้งไปทีเดียวในชั้นต้น
ก็ได้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา

(๑) พระยาไชยา ผู้นี้ คือ พระยาวิชิตภักดีศรีพิไชยสงคราม (ข้า) ต่อมาเป็นพระยาวชิ
สัตยารักษ์ ท่านเป็นต้นสกุลศรียาภัย

กอมมิตตีกรมพระนครบาล รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ๆ ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ให้ประกาศแก่มหาชนทั้งหลายให้ทราบทั่วกันว่า
เมื่อวันที่ ๒๒ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๐ พระยาวิชิตภักดีศรี-
พิไชยสงคราม(๑) ผู้ว่าราชการเมืองไชยาขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา
ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า เมื่อวันที่ ๓๑ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก
๑๑๐ เวลา ๕ ทุ่ม เกิดลมพายุใหญ่พัดน้ำทะเลขึ้นท่วมแผ่นดินลึก
ประมาณ ๔ - ๕ สอก จนเวลา ๓ ขามเศษลมพายุจึงสงบอารามแลบ้าน
เรือนราษฎรชาวเมืองไชยาทุกตำบล ที่เป็นบ้านเรือนมั่นคงลมพายุพัด
หลังคาทลาย เครื่องบนหักพังไป เป็นจำนวนวิหารแลเรือนรวม ๖๓๑
หลัง ที่เป็นบ้านเรือนโรงไม้สูงมั่นคง ลมพายุพัดหอบลงทะเลบ้าง พัด
ทลายหักโถมบ้าง เป็นจำนวนเรือนโรงที่ลมหอบลงทะเล ๖๘ หลัง
ทลายหักโถม ๓๕๒๖ หลัง รวมจำนวนวิหารเรือนโรงที่เป็นอันตราย
๔๖๒๕ หลัง ราษฎรชายหญิงตายด้วยน้ำท่วม ๗๖ คน ตายด้วยเรือนพัง
ดินไม้หักทับ ๓๓ คน รวม ๑๐๙ คน ทรัพย์สินสมบัติแลเสบียงอาหารของ
ราษฎรชาวเมืองไชยาเป็นอันตรายทั่วกัน ราษฎรชายหญิงใหญ่น้อยได้รับความ
ยากลำบากด้วยบ้านเรือนเป็นอันตราย แลขัดข้องด้วยอาหารที่จะ
บริโภคมีจำนวนประมาณถึง ๑๓๘๐๐ คนเศษ

เมื่อความทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ทรงพระราชปรารภ
วิตกว่า เมืองไชยานั้นเป็นเมืองที่ราษฎรอยู่มั่งคั่ง ได้ทรงสังเกตในเมื่อ
เสด็จพระราชดำเนินไปประพาสนั้น เห็นว่าการค้าขายในเมืองสินค้าเข้า
เมืองที่เป็นสิ่งซึ่งจะเป็นอาหารสำหรับบริโภคนั้นไม่มี สิ่งที่เป็นอาหาร
บริโภคนั้น เป็นสินค้าออกจากเมืองไชยาเสียทั้งสิ้น เมื่อเหตุความพินาศ

(๑) พระยาวิชิตภักดีศรีพิไชยสงคราม (ข้า ศรียาภัก) ต่อมาเป็นพระยาวิชิตยารักษ์

ด้วยทรัพย์สินสมบัติแลเสบียงอาหารในบ้านเมืองทั่วกันนั้น นำที่ราษฎร
ทั้งหลายจะมีความอันตรายด้วยอดอาหาร เพราะอาหารในเมืองหมดสิ้น
เสียแล้ว ฝ่ายอาหารที่จะเข้าเมืองนั้นก็ไม่มี อีกประการหนึ่ง แม้ว่า
เมืองที่ใกล้เคียงจะทราบเหตุว่าเมืองไชยาต้องการด้วยเสบียงอาหาร จะมี
ผู้เอาไปจำหน่ายเป็นสินค้าในฤดูนั้น ก็เป็นฤดูมรสุมคลื่นลมทะเลฝ่าย
ตะวันตกจัด เรือจะเข้าอ่าวไปค้าขายก็ไม่สะดวก เกรงว่าอาหารจะไม่พอ
แก่ราษฎร อีกประการหนึ่งราษฎรที่เป็นคนขัดสนยากจน เมื่อทรัพย์สิน
สมบัติเป็นอันตรายไปดังนี้แล้ว ก็จะไม่สามารถตั้งตัวที่ประกอบการงาน
เพื่อประโยชน์ได้เงินมาจำหน่ายซื้ออาหารได้ทันทั่วทั้งที่ จะมีอันตรายถึง
แก่ชีวิตได้เป็นอันมาก

โดยทรงพระมหากรุณาแก่ราษฎรชาวเมืองไชยา ที่มีความทุกข์ยาก
ด้วยภัยอันตรายทั้งนี้ จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ดำรัสสั่งให้
กรมเกษตรราชการจัดซื้อข้าวบรรทุกเรือกลไฟออกไปแจกจ่ายแก่ราษฎร
ชาวเมืองไชยาที่ขัดสน เพื่อได้พ้นความอันตรายด้วยทุกข์ยากในสมัย
ที่บังเกิดมีขึ้นครั้งนี้

จึงทรงพระราชดำริเห็นว่า ภัยอันตรายจึงเกิดมีแก่มหาชนโดยยัง
ไม่ทันรู้ตัวในบางเมืองบางแห่งอย่างนี้ ควรประกาศให้มหาชนทั้งหลาย
ทราบทั่วกัน เพื่อผู้ใดจะมีใจเมตตากรุณาเพื่อนมนุษย์ด้วยกันจะศรัทธา
บริจาคทรัพย์สินเป็นทานแห่งการกุศลช่วยปลดเปลื้องความทุกข์ยากของ
มหาชนที่จะต้องเป็นอันตรายด้วยทุกข์ยากให้พ้นไปนั้น ก็จะโปรดให้
เจ้าพนักงานรับเงิน ไปจัดซื้ออาหารแลเครื่องนุ่งห่มไปเกื้อกูลเพิ่มเติมแจก
แก่ราษฎรชาวเมืองไชยานั้นด้วย

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้กรมพระนครบาลออกประกาศแจ้งความแก่จัดการรับเงิน ที่พระบรมวงษานุวงศ์ข้าราชการแลราษฎรทั้งหลาย ซึ่งจะมีใจศรัทธาบริจาคทรัพย์ช่วยเกื้อกูลปลดเปลื้องความทุกข์ยากของราษฎรชาวเมืองไซยาครังนี้ กรมพระนครบาลได้จัดเจ้าพนักงานที่จะรับเงินรายนทศาลไปริสกาแลที่โรงพักกองตระเวนทุกตำบล ถ้าท่านผู้หนึ่งผู้ใดจะมีใจศรัทธาบริจาคทรัพย์ช่วยเกื้อกูลในการกุศลอันนี้แล้วให้นำเงินมาส่งที่เจ้าพนักงานในตำบลต่าง ๆ แห่งหนึ่งแห่งใดก็ได้ ถ้าจำนวนเงินตั้งแต่ค่าสิ่งหนึ่งขึ้นไปให้ส่งแก่เจ้าพนักงานจดชื่อลงจำนวนเงินในบัญชี เพื่อจะได้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ลงหนังสือพิมพ์ราชกิจจานุเบกษาให้ทราบทั่วกัน แต่ถ้าเงินต่ำกว่าค่าสิ่งหนึ่งให้หย่อนเงินลงในตู้เรียราย เจ้าพนักงานจะได้เปิดออกตรวจนับรวมเงินตามรายวันนำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ลงหนังสือพิมพ์ราชกิจจานุเบกษาให้ทราบเป็นคราว ๆ ไป แลเงินที่เจ้าพนักงานได้รับทั้งสิ้นนั้น ถ้าได้จัดการจำหน่ายจัดซื้อสิ่งอันใดไปแจกจ่ายราษฎรชาวเมืองไซยา ก็จะได้นำข้อความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ลงหนังสือพิมพ์ราชกิจจานุเบกษาให้ทราบทั่วกันทั้งสิ้น

ประกาศมาณะวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๐

ร, ท ๔/๑๑๑ น.บ. ๑

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๑

ถึง กรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ์

ด้วยสวัสดิโสภณมีจดหมายมาว่า หอนาฬิกาที่ศาลสถิตย์ยุติธรรม
ทรุดทาศาลสถิตย์ยุติธรรมทรุดลงด้วย จะต้องรื้อหอนาฬิกานั้นลงเสีย
ฉันทได้อนุญาตไปแล้ว แต่กลองซึ่งอยู่บนหอนาฬิกานั้นให้ย้ายไปพักที่หอ
นาฬิกาศาลายุทธนาธิการจนกว่าจะได้สร้างหอกลองใหม่ขึ้น การที่จะ
สร้างหอกลองใหม่นั้น ทราบว่าเจ้าฟ้ากรมขุน*ได้คิดแบบไว้แล้วให้เธอ
หาหรือเจ้าฟ้ากรมขุน*คิดทำต่อไปเถิด

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์

* คือ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์

ว, ที่ ๘๐๒/๑๑๑ น.พ. ๓๕

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๖ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๑

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยได้รับจดหมายเลขที่ ๖๗/๑๐๑๕๒ ลงวันที่ ๑๕ เดือนนี้ เรื่อง ไปลิสจับพระครูสาธุธรรมคุณาธาร ว่าเป็นเมถุนปราชิก ส่งสำเนาหนังสือ ต่าง ๆ ในเรื่องนั้นมาด้วยนั้น ได้อ่านตรวจดูตลอดแล้ว ในข้อความที่หา กันด้วยเป็นปราชิกนั้น เธอจะส่งไปชำระที่ศาลแล้ว การที่จะกล่าว ว่า เห็นประการใด ของจดไว้ฟังพิจารณาที่ศาลไม่ต้องกล่าวเวลานี้

แต่ข้อซึ่งไปลิสจำข้อมือล่ามไซ้พระนั้น ฉันทได้รับสำเนาหนังสือมี ไปมาในระหว่างกระทรวงธรรมการกับเธอครั้งก่อน ได้มีจดหมายถาม ไปที่เธอแล้ว บัดนี้ได้รับหนังสือมีไปมาเป็นการติดต่อกันที่ได้โต้ตอบกัน ชั้นต้นนั้นอีก แลข้อความตามคำให้การที่เธอคัดมาครั้งนั้น ทั้งคำที่เธอพูด ในเวลาออกขุนนางวานนี้ด้วย

ฉันทเห็นว่าข้อที่เธอว่าแต่แรกไม่ทราบเรื่องจำข้อมือล่ามไซ้ จึงได้ โต้แย้งกับเจ้าพระยาภาสกรวงศ์นั้น เป็นการที่เธอไม่ได้ตรวจตราในข้อนี้ เลย เพราะเธอควรจะทราบได้จากคำให้การพระครูสาธุธรรมคุณาธาร ซึ่งขุนปราบชลไชย หมั้นราชพิจิตรนำมาให้เธอแต่ในวันที่ ๑๒ นั้นแล้ว เพราะมีความในท้ายเรื่องราวช้คำว่า "ได้กุญแจมือไว้โรงพัก" ดังนี้ ไซ้แต่ เท่านั้น การที่จำข้อมือหรือกุญแจมือพระครูสาธุธรรมคุณาธารนี้ เธอว่าเป็น

ความชั่วร้ายของนายเปี้ย จึงได้ลงโทษโบยนายเปี้ย ๓๐ ที แต่วันที่ ๑๔
แล้ว เมื่อได้อ่านคำแจ้งความของนายเปี้ยซึ่งได้สาบาลก่อนแล้วนั้น
ความว่า “หมื่นราชพิจิตรสั่งให้นายเปี้ยเอาบุญแจ่มรุ่งล้ำข้อมือพระครู
สาธุธรรมคุณาธารไว้ดังนี้ ครั้นตรวจดูว่าเธอได้สวนได้ความแน่นอนว่า
หมื่นราชพิจิตรไม่ได้สั่งแน่นอนแล้วหรือ จึงได้ทำโทษนายเปี้ย ก็ไม่เห็น
มีคำให้การประการใด เหมือนกับไม่ได้พิจารณาได้สวนก่อนที่จะลงโทษ
เลย ถ้าเป็นแต่การทำตามคำสั่งนายต้องรับโทษแทนหรือโดยไม่ถาม
ให้พูด หรือพูดแล้วไม่ได้ยินเสียดังนี้ ก็เป็นที่น่าสงสารผู้น้อยนัก

อีกประการหนึ่ง ตามข้อความที่พระสมุห์ชันมาแจ้งความต่อ
กระทรวงธรรมการว่า ได้จำไว้จนตลอดวันที่ ๑๒ เวลาบ่าย ในวันที่ ๑๓
นั้นพระสมุห์กับนายจันได้ไปขอประกันต่อนายจู้ นายโปลิส ๆ ก็ไม่ยอม
ให้ประกัน ก็เป็นอันเห็นเป็นพยานชัดอยู่ชั้นหนึ่ง ยังในวันที่ ๑๒ เวลา
ขุนปราบชลไซซ์กับหมื่นราชพิจิตรไปถามปากคำพระครูสาธุธรรมคุณา
ธารก็คงเป็นเวลาซึ่งจำอยู่ ไม่ปรากฏว่าได้คดียื่นโทษนายเปี้ยประการใด
เห็นว่าสิ่งที่เธอทำยังไม่เป็นการถูกต้อง ควรจะต้องได้สวนให้ผู้ผิดต้อง
รับผิดอย่าให้ไพร่ต้องรับโทษแทนนาย หรือคำแจ้งความยังไม่บริบูรณ์พอ
ที่จะทราบตลอดประการใด ขอให้ตอบมาให้ทราบ

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ที่ ๑๕/๔๕๐

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๗ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๔

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยเรื่องที่ได้ส่งเรื่องราวกุหลาบไปแต่ก่อน ให้แบ่งปันทรัพย์สินสมบัติ
 ซ้ำมานมาแล้วชั้นหนึ่ง เรื่องที่จะเศษพลวงอภัย ๆ ชั้นหนึ่ง เรื่องแรก
 ตั้งแต่ส่งไปแล้ว จะได้ทำประการใด ขัดข้องประการใด หาได้บอกเล่า
 ให้รู้ไม่เลย จนเกิดเรื่องที่ ๒ ขึ้น ในเรื่องที่ ๒ ได้รับหนังสือเธอฉบับหลัง
 ที่สุดว่า การที่เถียงกันเพราะเหตุ ๓ ประการ คือ ๑ แย่งกันเป็นเจ้าของภาพ
 เพื่อเป็นหัวหน้าแบ่งมรดก ๒ กุหลาบไม่บอกกำหนดแก่ญาติทั้งปวง
 ๓ แย่งกันเป็นผู้แต่มีบ้าย เธอเห็นว่าในข้อ ๑ ได้ให้กรรมการจัดการ
 ทรัพย์สินมรดกอยู่แล้ว จะให้กุหลาบทำสหกิจการ ข้อ ๒ ให้เลื่อนการสห
 ไปพอควรแก่เวลาที่ญาติจะจัดของทำบุญ และไม่ทันให้โรงที่มทรุดโทรม
 ข้อ ๓ ควรให้เงินไปเป็นผู้แต่มีบ้าย

ฉันได้ตอบهماไปให้ว่าแล้วแต่จะจัดการ แลในเวลานั้นได้รับเรื่อง
 ราวเงินไปฉบับหนึ่ง ก็ได้ส่งในท้ายเรื่องราวนั้น ให้เลื่อนเวลาออกไปตาม
 ความคิดเธอ ซึ่งเห็นว่าจะเป็นการตกลงนั้น ตั้งแต่นั้นมาจนถึงบัดนี้ เธอ
 ได้ไปทำอย่างไรก็หาทราบไม่ การซึ่งรับคำสั่งไปแล้วสงบนิ่ง ๆ เสียเช่นนี้
 เป็นการถูกต้องด้วยธรรมเนียมดั่งอย่างไร ขอให้บอกให้ทราบ

ที่ ๒๑/๕๓๐

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๖ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร สก ๑๑๔

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

ด้วยกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ยื่นหนังสือขอกการจักระยะทาง
 เสด็จพระราชดำเนิน ซึ่งเกี่ยวเป็นหน้าที่ของหัวพันมหาดไทย^(๑) คือ ถ้า
 ทางในกรุงชอกไปกระทรวงนครบาล ถ้าตามหัวเมืองชกไปไว้ในที่
 เทศาภิบาลมณฑลนั้น ๆ ถันเห็นเป็นการชอบแล้ว ให้เธอรับการจักระยะ
 ทางเสด็จพระราชดำเนินในกรุงจากกระทรวงมหาดไทยมาไว้เป็นหน้าที่
 กระทรวงนครบาลต่อไป

(๑) หัวพันมหาดไทย ผู้มีหน้าที่นี้คือ พันจันทนุมาศ กับนายชำนาญฤกระบวน (นายเวร)

ที่ ๒๔/๕๖๓

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก ๑๑๔

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๑๓๓/๒๕๐๘๑ ลงวันที่ ๒๔ มกราคม มีถึงกรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ ตอบขัดข้องในการที่กระทรวงมหาดไทยจะขอหลวงวิสุตร์บริหาร ไปรับราชการเป็นข้าหลวงหัวเมืองแหลมมลายู ด้วยว่าที่ราชการที่จำเป็นจะต้องให้หลวงวิสุตร์ทำมีมาก หาผู้แทนไม่ได้ จะขอให้ทรงรับราชการอยู่ในกระทรวงเมืองต่อไปนั้น ได้ทราบแล้ว

เห็นว่าหลวงวิสุตร์เป็นคนรู้ภาษาอังกฤษและภาษามลายู และได้คุ้นเคยกับเจ้าเมืองในมลายูมากแล้ว ราชการในเมืองมลายูก็สำคัญมาก เห็นว่าจะหาตัวแทนหลวงวิสุตร์ในเวลาไม่ได้ ขอให้ไปทำการทางโน้นเถิด ซึ่งเธอว่าไม่มีคนซึ่งจะรับราชการในหน้าที่ของกรมพระนครบาลแทนหลวงวิสุตร์ ๆ แลทั้งการใหม่ที่จะได้เกิดขึ้นจะขอให้ช่วยหานั้น เห็นว่าคนที่เธอจะต้องการนั้น ต้องการคนซึ่งเป็นหลักฐานมั่นคง หรือคนช้อย่างหนึ่ง คนที่รู้ภาษาอังกฤษอย่างหนึ่ง เห็นว่าในกรมมหาดไทยก็มีพระวิจิตรวราสารักษ์^(๑) คนหนึ่ง ดูก็เป็นคนมั่นคงอยู่ในกรมท่ามีหลวง

(๑) พระวิจิตรวราสารักษ์ (ปั้น สุขุม) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาชมราช

สุนทรโกษา^(๒) เป็นผู้รู้เรียบกฤหมาส ผู้คนที่หากจะไปติดขัดด้วยเรื่อง
ภาษาเป็นต้น ถ้าจะต้องการก็เห็นจะพอลาได้อีกบ้าง เมื่อเวลาใดว่างจะ
ได้พูดกันต่อไปได้ แต่พระวิจิตร ๆ นั้นมีกรมท่าจองอยู่ จะเลิกแล้วหรือ
ประการใดไม่ทราบ

วิจิตร

(๒) หลวงสุนทรโกษา (ทออยู่เหล็ก ๗ระนอง) ภายหลังเป็นพระยาประติพัทธ์ภูบาล

ที่ ๔๒/๖๐๐

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก ๑๑๔

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ กรมหลวงพิชิตปรีชากร กรมหลวงเทเวศร์-
วโรประการ

ด้วยได้รับรายงานความเห็นเรื่องทรัพย์สินมรดก แลการปลงศพหลวง
อภัยวานิช ว่าควรจะมีตราการศาลรับสั่ง รวบรวมความที่ฟ้องหาแก่
กัน ในเรื่องสรรพทรัพย์สินสมบัติหลวงอภัยวานิช มาว่ากล่าวให้แล้วแก่
กันไป ถ้าว่ากันแล้วไม่ได้ ก็ควรตัดสินยกคดีอันนั้นเสีย จัดการทำบาญชี
แบ่งปันทรัพย์สินมรดกต่อไป แลให้กำหนดจำนวนทรัพย์สินที่จะทำศพเพื่อได้
หักเงินมรดกใช้ด้วย แลว่าการศพในชั้นหลังที่สุดเงินไปก็ยอมไม่ขัดขวาง
ในการที่จะปลงศพหลวงอภัยวานิชทั่วดับพิธีมิชแล้ว แต่จะขอให้แบ่ง
ปันมรดกเสียก่อน เมื่อได้ตั้งศาลรับสั่งปันมรดกแล้ว การก็จะเป็นที่เรียบ
ร้อยตลอดไปนั้น เห็นว่าควรจะจัดการตามนั้นได้

ได้สั่งให้พระยาเพชรพิไชย ๑ พระยาเจริญราชไมตรี ๑ พระบริบูรณ์-
โกษากร ๑ (*) เป็นตราการศาลรับสั่งแบ่งปันทรัพย์สินมรดกรายนั้นแล้ว

แต่การศพนั้นให้กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ จัดการต่อไป ให้บุตร
หลานญาติพี่น้องทำการปลงศพหลวงอภัยวานิชเสียให้เปนอันแล้วเสร็จ
ไป

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

(*) พระบริบูรณ์โกษากร (สวด โชติกทุกคณะ) - ภายหลังเป็นพระยาโชฎีกราชเศรษฐี

ที่ ๕/๕๓

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๖ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๕

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยเรื่องเงินกรมเมืองที่ไม่ได้ส่งคลังฯ ซึ่งเธอผิดไว้ว่าจะบอกให้
ทราบนั้น เป็นอย่างไรจนบัดนี้ยังไม่ได้ความขอให้เธอจดหมายมาให้
ทราบ

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ที่ ๑๕/๒๕๔

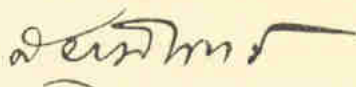
พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๕ กันยายน รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๕

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยเห็นว่าการซึ่งกระทรวงต่าง ๆ ขอพระบรมราชานุญาตจ่ายเงินราชการในกระทรวงทุกวันนี้ เสนาบดีนำกราบบังคมทูลพระกรุณาตามกระทรวงของตน ถ้าเป็นเงินเล็กน้อยหรือเป็นการจำเป็นก็ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตออกไปยังพระคลังมหาสมบัติที่เดียว ถ้าเป็นเงินมากก็ต้องสอบถามกรมพระคลังมหาสมบัติ ด้วยจำนวนเงินเป็นการชดชวยอยู่

แต่สืบไป กระทรวงใดจะขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเบิกเงิน ให้ยื่นหนังสือต่อกระทรวงพระคลัง ๆ ให้กระทรวงพระคลัง ๆ ตรวจสอบเงินที่จะควรจ่ายได้หรือมิได้ประการใด ให้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาพร้อมกับใบขออนุญาตนั้นที่เดียว

ที่ ๒๕/๖๓๐

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๒๕ ๑๑๕

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยการป้าข้าวัดสระเกษสกปรกนัก เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์
กับ กรมหมื่นนริศราชฤทธิ กิดการที่จะจัดไว้นานมาแล้ว เห็นจะมี
ธุระมากไม่ได้จัด ให้กิดหาใครรับจัดขึ้นตามความกิดนั้น จะอดหนุนตาม
สมควร ขอให้รับกิดเสียให้ได้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์

พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วันที่ ๒ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๕

ถึง กรมหมื่นนเรศฯ

ด้วยวันนี้ ม.ชัคมินส์เอ๋ยขึ้นว่าได้ยินเขาว่า การชำระความในกอง
ไต่สวน ยังใช้ตอชเชอ*อยู่ ฉะนั้นฉันไม่รู้เลย เข้าใจว่าไม่ได้ใช้แล้ว แกว่า
แก่ได้ขึ้นเขาพูดกัน ฉะนั้นไปถามกรมหลวงพิชิตฯ ว่า ตอชเชอนั้นเข้าใจว่า
"ไม่มีได้ขึ้นบ้างแต่ว่าบ๊อกส์ แต่เอาแน่ไม่ได้" เป็นแต่คำพูดมีความแปลกหู
เช่นนี้จึงบอกให้รู้ข้อให้ระวังเอาใจใส่ อย่าให้มันเกิดเห่าหอนอีกกระทึก
กันขึ้นได้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

* torture : ทรมาน เช่น ดอกเสี้ยว บีบขมับ เป็นต้น

ที่ ๒๕/๒๘๖

ได้ตรวจดูถ้อยคำแลเอาการกิริยา ซึ่งกรมหมื่นศิริรัชฯ แลกรมหมื่นมรุพงศ์ฯ แจ้งความต่อกรมหมื่นนเรศวร์ฯ ด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย เห็นว่าเหตุที่เกิดขึ้นนี้ด้วยทรัพย์สินซึ่งเป็นที่หวงแหนแลแปรदानาทั้ง ๒ ฝ่าย อันควรที่จะว่ากล่าวกันได้ โดยทางว่ากล่าวปรองดองของมารดา ซึ่งเป็นที่นับถือด้วยกัน หรือโดยฉันทซึ่งเป็นหลักเป็นใหญ่ในตระกูล หรือถ้าไม่สำเร็จแล้ว ควรจะว่ากล่าวตามทางพระราชกำหนดกฎหมาย กรมหมื่นมรุพงศ์ฯ หากได้เดินตามทางหนึ่งทางใดไม่ ทำการแต่โดยอำนาจโทษะด้วยลำพังตัวเองดังนี้ไม่ชอบ แต่อาการกิริยาที่กำกับถ้อยคำที่แจ้งความเห็นสมกันว่า กรมหมื่นมรุพงศ์ฯ หากได้มุ่งหมายจะทำร้ายกรมหมื่นศิริถึงแก่ชีวิตหรือไม่ แต่อาการซึ่งพลบป็นเข้าไปในบ้านกรมหมื่นศิริฯ นั้นด้วยความตั้งใจจะขู่ก็ตามจะป้องกันตัวก็ตาม เป็นความคิดส่วนเดียวซึ่งไม่ควรจะทำเช่นนั้นเลย จึงเห็นว่ากรมหมื่นมรุพงศ์ฯ มีความผิดดังเช่นจะกล่าวต่อไปนี้

ข้อ ๑ บังอาจพกดาวุธไปวิวาทปล้ำปลุกตีรันกันกับกรมหมื่นศิริรัชฯ ผู้พี่ต่อหน้ามารดาปราศจากความเคารพ

ข้อ ๒ จะมีข้อความอันใดเกี่ยวข้องกับแก่กรมหมื่นศิริรัชฯ หรือเห็นว่ากรมหมื่นศิริรัชฯ ไม่มีความสัตย์อันใด กรมหมื่นมรุพงศ์ฯ ไม่อำนาจ

หรือไม่มีความชอบธรรมอันใด ซึ่งจะแก้แค้นหรือจะลงโทษแก่กรรมพินาศีรี ๆ ด้วยอาการดั่งนี้เลย กรรมพินาศีรี ๆ ได้ล่วงอาญาของกันผู้เป็นใหญ่ปกครองวงศ์ตระกูล ไม่ได้ฟ้องร้องว่ากล่าว บังอาจแก้แค้นตัวเองหรือลงโทษเอาเองตามพลการมีความผิด

ข้อ ๓ ตามพระราชกำหนดกฎหมายสำหรับบ้านเมือง ห้ามมิให้หักตัดชิงขูดฟันแทงกันในแผ่นดิน ถ้าผู้ใดทวงศักดิ์สามหาว่าทำดั่งนั้น เปนละเมิดแผ่นดินมีความผิด

จึงเห็นว่ากรรมพินาศีรี ๆ ทำการครั้งนี้มีความผิดต่อมารดา ผิดต่อผู้เป็นประธานในวงศ์ตระกูล ผิดต่อกฎหมายบ้านเมือง ถ้าจะไม่ให้มีโทษไว้ก็จะเป็นเชิงอย่างแก่พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการราษฎร จะเอาความผิดซึ่งเกิดขึ้นในใจหรือทิฐิตัวไม่ชอบธรรม แลตัวอย่างของประเทศอื่น ซึ่งขัดกันตรงกันข้ามกับพระราชกำหนดกฎหมายมาใช้ตามชอบใจ การที่จะปกครองพระบรมราชวงศ์แลปกครองแผ่นดิน ก็จะไม่แปรปรวนไป จะยอมให้เป็นไม่ได้

ให้กรรมพินาศีรีหรือเรียกตัวกรรมพินาศีรี ๆ มาส่งยังกระทรวงวัง ให้กึ่งขังไว้ในพระบรมมหาราชวังกว่าจะเจ็ดหลาย

ส่วนมูลเหตุซึ่งให้เกิดวิวาทกันขึ้นด้วยทรัพย์มรดกท่านผู้หญิงหนู^(๑) ซึ่งต่างคนต่างกล่าวคนละอย่างในระหว่าง ๒ คนที่นอนนั้น ให้ท่านกลางจาดูรณตรีศรี มี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ กรมพินาศีรีหรือเรียกตัวกรรมพินาศีรี กรม

(๑) ท่านผู้หญิงหนู เป็นธิดาเจ้าพระยาสุรธรรมมนตรี (พัฒน์ อนุคร) และเป็นภรรยาเจ้าพระยาทิพากรวงศ์

หลวงพิชิตปรีชากร ซึ่งเป็นเจ้านายผู้ใหญ่ทั้ง ๓ คนว่ากล่าวได้สวนแล
ซึ่งแรงตัดสินโดยความชอบธรรม อย่าให้เป็นเหตุซึ่งจะก่อเกิดความวิวาท
บาดหมางกันสืบไปในภายหน้า

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท
วันที่ ๑๗ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๕

ฉัตรทิพย์

ที่ ๔๕/๘๓๒

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๔ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๕

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

ด้วยข้าแดงแก่นชฎการ้องด้วยเรื่องความนา ซึ่งหลานอำแดงแก่นชฎ
 เปนอยู่ในศาลชำนานแล้ว ยังไม่ได้รับการพิจารณาพิพากษาของศาล
 เปนการเดือดร้อนในทางที่จะประกอบการทำมาหากิน ฉนั้นจึงได้จดหมาย
 สอบถามไปยังกรมหลวงพิชิตปรีชากร ๆ ตอบมาว่าความเรื่องนั้นได้ตรวจ
 ดูสารบบความต่าง ๆ ในกระทรวงยุติธรรมหาไม่ ว่าได้ความจากพระ-
 ศรีธรรมศาสน์^(๑) ว่าความเรื่องนั้นว่ากล่าวกันยังค้างอยู่ที่เมืองนนทบุรี ยัง
 ไม่ได้ส่งลงมา ณ กรุงเทพ ๆ แจ้งอยู่ในหนังสือกรมหลวงพิชิตปรีชากร ซึ่ง
 ได้ส่งสำเนาพร้อมทั้งสำเนาฎีกาอำแดงแก่นชฎด้วยแล้ว เห็นว่าศาล
 เมืองนนทบุรี อยู่ในบังคับว่ากล่าวของกระทรวงนครบาล ให้เธอได้สวน
 ดูให้รู้ว่าค้างเพราะอันใด แลจัดการให้ได้ตัดสินโดยเร็ว ได้ความประการ
 ใดให้บอกมาให้ทราบ

(๑) พระศรีธรรมศาสน์ (เชษ บุนนาค)

ที่ ๘๐/๑๒๐๒

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๗ มกราคม รัตนโกสินทร สก ๑๑๕

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยพระยาพิไชยชาญฤทธิ^(๑) ยื่นหนังสือเตือนราชได้ส่งสำเนามาแล้ว เรื่องนี้ เห็นว่าจะนับว่าเป็นข้ออย่างประเสริฐหาตัวเทียบไม่ได้ ผู้ที่ขอก็เป็นคนใจเขินอย่างประเสริฐหาตัวเทียบไม่ได้เหมือนกัน ฉะนั้นจึงจะเป็นที่สำเร็จได้ ขอให้เป็นที่สำเร็จเสียสักครั้งหนึ่ง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

(๑) พระยาพิไชยชาญฤทธิ (วัน) ต่อมาเป็นพระยาประชุมประจางานอด

ที่ ๘๕/๑๒๒๕

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๒ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๕

ถึง กรมหมื่นนเรศร์วรุฑิ

ด้วยเธอจดหมายที่ ๕๓/๑๕๘๗๐ ลงวันที่ ๑๐ เดือนนี้ ว่าด้วยเรื่อง
 ความมะหะหมัดบิล ได้ทราบความแล้ว เข้าใจว่าเมื่อก่อนวานนี้
 กรมหลวงพิชิตปรีชากร กิจจะจัดแล้ว

ฉัตรทิพย์

ที่ ๕๕/๑๓๑๓)

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๖ มกราคม รัตนโกสินทร สก ๑๑๕

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

ด้วย ได้รับหนังสือพระยาประชาชีพบริบาล(*) ซึ่งแจ้งความเห็นแลวิธี
จัดตั้งสภาเกษตรพาณิชย์การ ตั้งได้ส่งสำเนามาแล้ว เห็นว่าเป็นสำคัญ
อยู่ที่แต่เรื่องปีดน้ำ ซึ่งดูเหมือนเป็นหน้าที่ควรจะใช้กระทรวงโยธาเป็นผู้คิด
การจัดการ แต่กระทรวงโยธาก็ยังไม่ได้จัดการในทางนี้ ในชั้นนี้ถ้าเห็นว่า
เป็นการเสียประโยชน์มากจริง ข้าหลวงควรจะตรวจตราแลบอกชี้แจงมา
ถ้าการอันใดควรจะให้กระทรวงโยธาทำ ก็หารือกับกระทรวงโยธา ถ้า
ข้าหลวงจะทำได้ก็ทำเอง ก็เห็นจะพอป้องกันอันตรายในชั้นต้นนี้ได้
ตามรูปที่ว่านี้ ดูเป็นเรื่องเซมเบอร์ออฟคอมมัส ซึ่งกันยังไม่เข้าใจตลอด

(๑) พระยาประชาชีพบริบาล (สิ่ง ชูโต) ภายหลังเป็นพระยาอาหารบวรวิกรม์

ที่ ๖๕/๑๓๘๔

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก ๑๑๕

ได้ตรวจดูข้อความตามที่กรรมการศาลรับสั่งพิพากษาคดีอำแดงเล็ก ผู้ต้องกดขี่โดยอาญาให้เป็นหญิงหาเงิน ได้ความตามทางพิจารณาว่า เมื่อ เจ้าพนักงานกองรักษานำตัวอำแดงเล็กผู้ร้องทุกข์ไปส่งศาลปรีสภากที่ ๑ พร้อมด้วยคำร้องทุกข์อันปรากฏว่านายเงินประพฤติฝ่าฝืนด้วยอุบายหลีก เลียงพระราชบัญญัติแลกดขี่ลงอาญาแก่อำแดงเล็กอย่างสาหัส เพื่อจะให้ เป็นหญิงหาเงิน เจ้าพนักงานศาลปรีสภากที่ ๑ ปฏิบัติราชการไม่เอื้อเพื่อ เพื่อป้องกันรักษาพระราชกำหนดกฎหมายละเลยปล่อยให้คนร้ายมีช่อง โอกาสและอำนาจที่จะทำการกดขี่แก่คนชาก อันพระราชกำหนดกฎหมาย ห้ามโดยกิริยาอาการต่างๆ ของเจ้าพนักงานศาลปรีสภากที่ ๑ ซึ่งไม่ปฏิบัติ ราชการโดยตั้งใจในคดีอันนี้ เป็นแต่ทำการเพื่อจะบิดความให้แล้วไป ไม่ได้ที่เพราะเหตุผลรู้สึกทุกข์ของคนชากว่าเป็นการสำคัญนั้น เจ้า พนักงานศาลปรีสภากที่ ๑ มีความผิดอยู่ กรันจะยกเว้นเสียก็จะเป็นช่อง ให้เจ้าพนักงานทำหละหลวมต่อไป ตามความผิดอันนี้ ให้ปรับพระยา งามเมือง^(๑) อธิบดีผู้พิพากษาศาลปรีสภากที่ ๑ โดยดามละเมิดลาหนึ่งเป็น พินัยหลวง ให้กรรมการศาลรับสั่งบังคับบัญชาตามคำสั่งนี้

(๑) พระยางามเมือง (ชื่อย สุวรรณหัตถ์) ภายหลังเป็นพระยาธรรมศาสตร์นารถประณี

ที่ ๘๐/๑๖๘๓

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๑ มีนาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๕

ถึง กรรมการตรวจตัดสินความฎีกา

ด้วยเดิมได้อนุญาตให้กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ออกจากกรรมการ
แต่ให้กรมหมื่นวิจิตรวรณปรีชาเป็นกรรมการต่อไปนั้น บัดนี้เห็นว่าเป
นการจำเป็นที่จะต้องให้กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ คงอยู่ในตำแหน่งกรรมการ
ต่อไปก่อน เพราะฉนั้นขอถอนหนังสือคำสั่งที่ ๖๖/๑๔๑๘ ลงวันที่ ๘
กุมภาพันธ์ ร, ศก ๑๑๕ นั้นเสีย

ที่ ๑๓๐/๑๘๕๖

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๕ มีนาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๕

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ตัวขรที่พัฒน์ศักดิ์แจ้งความว่า ศาลอุทธรณ์ชั้นข้อของเรื่องคดีจับไปขโมยโจทก์ฟ้องอุทธรณ์กล่าวโทษพระยาประจักษ์วิไลย เมื่อยังเป็นข้าหลวงเมืองฉะเชิงเทราอยู่นั้น ศาลอุทธรณ์ตัดสินเสร็จแล้ว ได้มีหมายเรียกตัวพระยาประจักษ์ฯ มาฟังคำตัดสิน แลให้นำเงินค่าพิณย์แลค่าธรรมเนียบมาส่งตามคำตัดสิน พระยาประจักษ์ฯ ไม่มาศาล ได้หมายไปยังกระทรวงนครบาล ให้เกาะตัวมาส่ง ก็ยังไม่ได้ตัวจนทุกวันนี้

เห็นว่าการเรื่องนี้ นำที่กรมนครบาลจะต้องเกาะตัวพระยาประจักษ์ฯ มาส่งศาลหรือกราบทูลประการใด ก็ไม่ทำเช่นนั้นเป็นการไม่สมควรแก่ทางราชการ ต่อไปให้ระวังอย่าให้เป็นเช่นนั้น แต่เรื่องนี้ได้สั่งให้กรมพระตำราจเกาะแล้ว

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานุรักษ์

ที่ ๘/๒๒๒๐

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๘ พฤษภาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๒^{๒๖}

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

บันดาหนังสือที่จะมีมา ถ้าเป็นการด่วนให้แทงบอกมาที่ซอง หรือ
มีเครื่องหมายให้รู้ว่าการด่วน ตามแต่จะหมายอย่างไรนัดแนะเสียให้รู้
จะได้รับอ่านหนังสือนั้น เพราะเหตุว่าหนังสือมากด้วยกันจำต้องทำไป
โดยลำพังบ้างตามกาลเวลาบ้าง โดยว่าจะมีหนังสือเตือนมากภายหลังก็ไม่
เป็นประโยชน์อันใดเพราะต้องป่วยการเวลาค้นหนังสือ ถ้าหากว่าการ
เรื่องใดเมื่อเวลาส่งไม่เป็นการด่วน ไม่ได้หมายหรือได้แทงการด่วนมา
ทั้งจะเป็นการด่วนขึ้นชั้นหลัง ก็ให้คัดสำเนาแลแทงหรือหมายการด่วน
ส่งเข้ามาจึงจะไม่เป็นที่เสียเวลา

ที่ ๑๕/๓๐๐๕

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๘ พฤษภาคม รัตนโกสินทร์ สก ๑๑๒

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยเธอจดหมายที่ ๖/๓๔๔๒ ลงวันวานนี้ ส่งสำเนารายงานหลวง
 ขจรธรรม เมื่อครั้งไปเมืองฮานอยกับนายทวนนั้น ได้ตรวจดูตลอดแล้ว
 เรื่องนี้ได้อ่านหนังสือออกบ้างแต่เป็นกระท่อนกระถ่น มันเขียนมาถึง
 กรมหลวงเทเวศน์วัชรธรรมเป็นภาษาอังกฤษ ไม่พอใจที่ตัวมันหนี
 ไปเสีย เป็นอย่างแกล้งไม่หายแต่ที่ได้ความมาดังนี้เป็นการดีแล้ว

ไปรเวต

ที่ ๔๓/๖๕๑๒

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๔ กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๒

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยเรามีหนังสือตอบกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ที่ ๕/๘๖๐๕ ลงวันที่ ๒๓ เดือนนี้ เป็นความเห็นในการที่กีดจัดซื้อปืนและปัสตันที่ขายในท้องตลาดนั้น ได้ตรวจดูทราบความตลอดแล้ว ความผิดของเขอนี้ดีแล้ว

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

ที่ ๕๔/๘๑๕๑

พระที่นั่งอูทยานภูมิเสถียร

วันที่ ๒๓ กันยายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๒

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยได้รับหนังสือลงวันที่ ๒๐ ว่าด้วยฝรั่งยักกันนั้น ได้ทราบความ
แล้ว การซึ่งเธอแลหลวงบุรีรัฐพิณิจ ได้ทำนั้น ถูกต้องแล้ว การอย่างนี้
กฎหมายบ้านเมืองเราห้ามขาด จำเป็นจะต้องป้องกันแต่ความเรื่องนั้นก็
เห็นจะเป็นอันแล้วไปได้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

พระที่นั่งอุทธานภูมิเสถียร

วันที่ ๒๖ กันยายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๒

ถึง พระยาชลยุทธโยธินทร์

ด้วยฉันได้รับหนังสือกรมหมื่นนเรศฯ ลงวันที่ ๒๕ นี้ ว่ากับต้นเวน
 เตนโฮลล์ได้พูดกับหลวงวิสูตร (เปลี่ยน) (๑) ว่าบางที่ตัวเองจะต้องต่อสู้
 กับมอติเออร์ปรีโอ มิสเตอร์เล็กก็ได้ไปหากรมเนเรศฯ ปรึกษาเรื่อง
 พวกเดนิชทั้งหลายจะประชุมกัน ในวันที่ ๒๕ มีความวิตกอยู่ว่า ถ้าเหตุนี้
 เกิดขึ้นแล้ว น่าจะเป็นความรำคาญถึง กอเวอนเมนต์เรา ในเรื่องฝรั่งเศส
 กับพวกเดนิช ได้ขอให้กรมเนเรศฯ ช่วยด้วย แลตามคำชักชวนของ
 กรมเนเรศฯ มิสเตอร์เล็กก็ตกลงจะมีหนังสือขอให้พระยาชลยุทธช่วย
 ห้ามปราม

เปลี่ยน

(๑) หลวงวิสูตรบริหาร (เปลี่ยน)

ที่ ๕๓/๘๒๓๔

พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพอาสน์

วันที่ ๒๖ กันยายน รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๒

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยได้รับจดหมายเขอลงวันที่ ๒๒ เดือนนี้ บอกรายงานที่กรุงเทพฯ ๙
มานั้น ได้ทราบแล้ว เรื่องควมมันก็เป็นข้าของฝรั่ง แต่กฎหมายบ้านเมือง
เราห้าม ซึ่งเขอก็คงจะจัดการป้องกันนั้น ดีแล้ว

อินทพร

พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร

วันที่ ๒๖ กันยายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๒

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยเธอจดหมายลงวันที่ ๒๔ ว่าด้วยเรื่องมิสเตอร์เวเนเดนโฮลส์ คิด
จะวิวาทกับมองสิเออร์บริโณนั้น ได้ทราบแล้ว ซึ่งเธอเห็นควรจะให้
พระยาชลยุทธห้ามปรามนั้น ถิ่นเห็นเป็นการชอบแล้ว ได้จดหมายถึง
พระยาชลยุทธฉบับหนึ่ง ได้ส่งสำเนามาให้ทราบด้วยแล้ว

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ที่ ๔๔/๘๕๕

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๕ มกราคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๖

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

ด้วยกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์จดหมายมาว่า การเรื่องไฟฟ้าที่เป็นเหตุวิวาทกันอยู่ในเวลานี้ ว่ามิสเตอร์เบนเนตจะขอเปลี่ยนสัญญาเพื่อจะใช้เป็นมิเตอร์ แต่ราคาต้องกำหนดเอาตามพยานในเมืองที่ใกล้เคียงที่เขาทำเป็นกลางเทียบให้เป็นที่ตกลงกัน แล้วเรื่องไฟฟ้านั้นเป็นเรื่องที่ควรเกี่ยวข้องกับกรมสุขาภิบาลดูแลปกครอง เพราะเวลานี้กรมสุขาภิบาล ก็ตั้งขึ้นแล้วควรให้ว่ากล่าวต่อไป ได้ส่งสำเนาข้อที่จะขอเปลี่ยนสัญญาของมิสเตอร์เบนเนตมาให้ทราบด้วย ให้เธอคิดอ่านหารือกับพระยาเทเวศร์ เห็นว่าเป็นการควรอยู่ที่จะรับเป็นหน้าที่สุขาภิบาลตรวจตรา

ฉะนิพัทธ์

ที่ ๔๖/๕๖๕

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๓๑ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๖

ถึง กรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ

ด้วยมีหนังสือที่ ๒๔๑/๑๓๑๖๑ ลงวันที่ ๓๐ เดือนนี้ ว่าด้วยพระ-
 สรรชาญพลไกร(*) ขออนุญาตยกศพพระอินทรเทพ (ทับ) บิดาจากที่บ้าน
 ปากคลองมอญเข้ามาไว้ที่ตำบลบ้านคอกโค เรอขอเรียนข้อปฏิบัติใน
 การเรื่องนี้ เพราะยังไม่เคยมีนั้น ได้ทราบแล้ว ไม่ขัดขวางอันใด อนุญาต

(*) พระสรรชาญพลไกร (เจ้า ทรรพมัทน์) ต่อมาเป็นพระยาพรังควิไชย

ที่ ๔๗/๕๗๕

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก ๑๑๖

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยอยากจะทราบว่างบประมาณการรายรับจ่ายเงินแผ่นดิน ในสกน้า
จึงได้สั่งให้กระทรวงพระคลังทำรายการที่เป็นอยู่ประการใดมาขึ้นให้
ทราบ บัดนี้ได้รับจดหมายกระทรวงพระคลังว่า ได้แจ้งความแก่เจ้า
กระทรวงต่าง ๆ ขึ้นงบประมาณแล้ว ได้ส่งแล้วบ้างยังบ้าง แต่กระทรวง
นครบาลยังไม่ได้ส่ง

เห็นว่าเรื่องงบประมาณนี้ จำจะต้องให้ได้ทันตามกำหนดซึ่งคลัง
กำหนดให้ขึ้น จึงจะเป็นระยะทางไกลทางไกลแลการคิดขึ้นใหม่ประการ
ใด ต้องตัดให้ลงเวลาทันกำหนดส่งคลังทั้งสิ้น ถึงว่าจะเป็นการลำบาก
แต่ปีแรก ต่อไปภายหน้าก็คงเป็นธรรมเนียมที่เกยคิดการเสียแต่เน้น
ทันขึ้นงบประมาณ ถ้ากระทรวงหนึ่งกระทรวงใดยังเห็นควรว่ากระทรวง
นั้นจะขอเลื่อนกำหนดขึ้นได้ ก็คงจะไม่มีเวลากำหนดที่เรียบร้อยเป็นแน่
ได้เลย ถ้าไม่เอื้อเฟื้อในการที่จะให้กำหนดขึ้นงบประมาณเป็นแน่นอน
ลงได้ ก็เหมือนอย่างไม่ช่วยให้การทั้งปวงเรียบร้อยทั่วไป

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ที่ ๔๔/๑๐๕๕

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๖ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๑

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยเรื่องจดหมายที่ ๑๐/๒๒๑๒ ลงวันที่ ๑๖ พฤษภาคม ร.ศก ๑๒๑
 เรื่องจะรวมท้องที่อำเภอคลองสามวา อำเภอแสนแสบ อำเภอเจ็ยระดับ
 อำเภอหนองจอก รวม ๔ อำเภอตั้งขึ้นเป็นเมืองใหม่ ตั้งเมืองที่ตรงใกล้
 สามแยกคลองสามวากับคลองแสนแสบ และจะเปลี่ยนอำเภอคลองสามวา
 เป็นอำเภอเมืองนั้น ตรวจสอบแล้วการที่จะตั้งเมืองใหม่นั้นเป็นการสมควร
 แล้ว อนุญาตให้ตั้ง ชื่อเมืองที่จะตั้งขึ้นใหม่นั้น ให้ชื่อว่าเมืองมินบุรี

เสนาบดี

ที่ ๕๓/๑๘๐๒

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๕ ธันวาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๑

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

ด้วยท่านเล็ก^(๑) มีหนังสือมาว่า บริษัทชุดคลองแลคูนาสยามยื่น
หนังสือขออนุญาตตั้งปืนวินเชสเตอร์ ๘ กระบอก บีสต์นสำหรับปืน
๒๘๐๐ นัด สำหรับใช้ป้องกันบริษัทต่อกรมศุลกากรรายหนึ่ง พระยา
นริศราชกิจ^(๒) มีหนังสือมาว่า มีสเตอร์แมกซ์ผู้จัดการห้างบอเนียวกับปนี
มณฑลพายัพ ขออนุญาตตั้งปืนสไนเดอร์หรือมาตินีไกโบ ๕๐ กระบอก
บีสต์นสำหรับปืน ๓๐๐๐ นัด ใช้ป้องกันรักษาห้างบอเนียวรายหนึ่ง
เจ้าพนักงานตรวจบัญชีรายวันตั้งแต่ศก ๑๑๘ มาได้ความว่า บริษัทชุด
คลองแลคูนาสยามได้ขออนุญาตตั้งอาวุธ แลได้อุญาตแล้ว ๔ ครั้ง
เปนจำนวนปืน ๑๖ กระบอก บีสต์นสำหรับปืน ๖๒๐๐ นัด ห้างบอเนียว
กับปนี ๕ ครั้ง เปนจำนวนปืน ๕๐ กระบอก บีสต์น ๒๐๗๗ นัด ท่านเล็ก
เห็นว่า ในการที่บริษัททั้ง ๒ รายขอตั้งอาวุธเข้ามา มาก ๆ หลายครั้งหลาย
คราวดังนี้ ถ้าไม่มีสิ่งใดเป็นที่ขัดคั่นลงไว้เสียให้มันคง ก็คงจะไม่มีที่

(๑) สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

(๒) พระยานริศราชกิจ (สาย โชติกเสถียร) ภายหลังเป็นพระยาวชิรไตรสารคินธุ

สุดได้ แลเกรงว่าจะเป็นเชิงอย่างแก่บริษัทอื่น ๆ ทั่วไปด้วย เพราะ
ฉนั้นให้เธอคิดดู ในส่วนบริษัทชุดคลองแลกุณาสยามว่าควรจะอนุญาต
เพียงใด

ฉ. ๒๒๒

ที่ ๕๖/๑๕๓๒

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๖ มกราคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๑

ถึง กรมหลวงนครสวรรค์

ได้รับหนังสือลงวันวานนี้ ส่งตำเนารายงานมั่งคั่งวงเขื่อนซึ่งไป
สืบสวนเรื่องมึนคุณนั้น ได้ตรวจดูแล้ว พม่ามันก็เป็นคนฉลาดมาก ๆ
จนเช่นนี้ถ้าได้หัดไทยไว้ให้ใช้ได้บ้างจะดี

สวนดุสิต

ที่ ๓๔/๒๓๓๑

สวนดุสิต

วันที่ ๓ มีนาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๐

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๔๕/๒๑๒๓๓๑ ลงวันวานนี้ เรื่องที่จะไปเปิด
เมืองธัญญบุรี สร้างกำหนดการแลร่างทำให้พรที่จะไปในการนี้ แลร่าง
จดหมายเหตุเรื่องสร้างเมืองธัญญบุรีมานั้น ทราบแล้ว

กำหนดเวลานั้น จะเป็นขำรุ่งหรือเข้าโมงครึ่งก็ลำบากเท่ากัน สำคัญ
อยู่แต่เวลาจะไม่พอพลาดหลังอย่างเดี๋ยวนั้น ถ้ากำหนดข้างสายหน่อย
เช่นเรือหาฤกษ์เห็นจะแน่นอนดีกว่า การที่คิดจัดตามกำหนดนั้นดีแล้ว
รายงานสร้างเมืองก็ใช้ได้ เว้นไว้แต่วัดโรมันคาทอลิก ซึ่งกล่าวในรายงาน
นั้นจะไม่ได้ขออนุญาตตามสัญญา เพราะยังเป็นแต่โรงสวดอยู่ ถ้าลงใน
รายงานนั้นแล้ว จะกลายเป็นอนุญาตโดยไม่ต้องขอ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

สวนดุสิต

ที่ ๗๕/๒๓๗๒

สวนดุสิต

วันที่ ๓ มีนาคม รัตนโกสินทร ศก ๒๕๐

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ได้รับหนังสือที่ ๔๗/๒๑๓๔๑ ลงวันวานนี้ เรื่องพระปฏิบัติราช-
ประสงก์^(๑) ขอลถวายวัดมูลจินดาราม ซึ่งได้สร้างขึ้นที่คลองซอยที่ ๕
เมืองชัยภูมิ เป็นพระอารามหลวงนั้น ทราบแล้ว การที่ถวายแลรับเป็น
วัดหลวงนั้น เป็นการที่เกี่ยวข้องด้วยการบำรุง เช่นต้องให้บัณฑิต์แล
กระฐินเป็นต้น วัดหลวงมีมากแล้วรัฐบาลไม่อยากจะให้รับ

แต่เป็นประเพณีมีอยู่ ถ้าเสด็จเมืองใด ก็มักจะมีเสด็จวัดเมืองนั้น
ซึ่งเป็นวัดใหญ่ หรือที่เจ้าคณะอยู่ แต่ไม่ต้องรับเป็นวัดหลวง ถ้าจะว่า
วัดนี้เป็นวัดใหญ่ในเมืองนั้น แลเป็นวัดของเศรษฐีเจ้าของคลองจะแฉะ
ก็ได้ อยู่ในท้องบ้ำเพ็ญพระราชกุศลเช่นไปหัวเมือง เจ้าของวัดจะถวาย
พระราชกุศลก็ได้ จะเป็นอยู่หน้อยที่แกเป็นฝรั่ง ถวายพระราชกุศล
ใครเขาจะไม่เห็นว่า แกเชื่อว่ามีกุศลสำหรับถวาย ตามแต่เธอจะคิดเห็น
ว่ากระไร

(๑) พระปฏิบัติราชประสงก์ (แอรวิณ มูลเถอ)

แต่นากรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ น่ากลัวเวลาจะไม่พอ ถ้ากลับ
ถึงสวนดุสิตได้เพียงบ่าย ๕ โมงครึ่ง หรือย่ำค่ำจะดี ถ้ามืดแล้วลำบาก
เพราะทางสเตรซันไม่มีไฟไปตามทางเลย ตลอดจนในสวนเอง

ฉัตรทิพย์

ส่วนกุสิต

ที่ ๔/๒๔๕

สวนกุสิต

วันที่ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๒

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยเธอจดหมายมาว่าด้วยการที่จะแห่ศพพระชามหาโยธา^(๑)ไป
สู่สถานวัดเทพศิรินทราวาส จะขออนุญาตให้มีสารวัดแขวง นายหมวด
นายขาม แลพลตระเวนสัก ๒๐๐ คน สำหรับแห่เป็นเกียรติยศในตำแหน่ง
ที่ได้รับราชการอยู่ในกระทรวงเมืองนั้น ได้ทราบแล้ว อนุญาตให้จัดการ
ตามที่ว่ามานั้น

เสนาบดี

(๑) พระชามหาโยธา (นกแก้ว กษณะนี้)

ส่วนคดี

สวนคดี

วันที่ ๕ พ.ศ. รัตนโกสินทร ^{๓๖} ศก ๑๒๒

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ทราบว่ามีคำลือกันว่าเสาชิงช้า ว่าไฟจะไหม้ในวันแรม ๓ ก่ำที่ถนน
นั้น มีแม่ค้าบางคนเชื่อ ขนของเข้ามาฝากในวัง คำลือเช่นนี้อาจจะทำ
ให้สมจริงได้ เป็นความคิดของพวกคิดจะปล้นของ ขอให้ตรวจตรา
ระวังจัดการป้องกันอย่าให้เป็นขึ้นได้

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ที่ ๒๓/๑๓๐๕

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๓๐ สิงหาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๒

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย มีหนังสือมาเรื่องได้ทราบว่าจะ
 คลากได้รับสัญญาจากรัฐบาลอเมริกัน ให้ซื้อกระบือในกรุงเทพฯ ส่งไป
 เกษมนนิลา ๕๐๐๐ ว่าบัดนี้ทั้งคลากได้ซื้อกระบือกับพวกแขกชายโคได้
 บ้างแล้ว กำลังจะหาเรือบรรทุกไป กรมหมื่นมหิศรเห็นควรจะคิดอ่าน
 ห้ามเสีย ได้ส่งสำเนาหนังสือนี้มาให้ดูด้วยแล้ว

เรื่องจะบรรทุกกระบือนี้ เจ้าพระยาเทเวศร์ฯ ได้นำความเห็นหมอ
 ไฮเอเดมากล่าวครั้งหนึ่งแล้วในที่ประชุมแต่ยังหาตลอดไปไม่ ให้เขาคิด
 อ่านปลูกษากรมหลวงเทวะวงษ์ฯ ดูจะควรห้ามได้ประการใด ฉะนั้นเห็นว่า
 ควรจะต้องห้าม

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาเทเวศร์ฯ

ส่วนคดีที่
๑

ที่ ๔๗/๒๐๘๘

สวนดุสิต

วันที่ ๓๐ มีนาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๒

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือมีมาที่กรมขุนสมมตอมรินทร์ ที่ ๒๒๖/๑๖๓๑๗
ลงวันที่ ๒๕ เดือนนี้ เรื่องพระแวงกระทำเมตุนปราชิกกับอำแดงหล่อ
กรรขจันหลงที่โรงเลื่อยไม้ริมท่าช้างวังน้ำ ซึ่งเจ้าพนักงานได้จับคน
ทั้ง ๒ นั้นมาได้สวนซัดสูตรมีพิรุณ ได้ส่งพระแวงไปให้กระทรวงธรรมการ
ได้สวนแล้วจะส่งให้ศาลพิจารณาพิพากษาโทษต่อไปนั้น ทราบแล้ว จับ
มันคงดี เป็นที่วิตกอยู่ แต่ศาลไม่รู้จักศาสนาเลขทั้งไทยแลฝรั่งกลัวจะเกิด
พยานไม่พอขึ้น ให้คิดอ่านว่าความให้ดี การที่ว่าศาลไม่รู้จักศาสนานั้น
ก็อไม่รู้ข้อบังคับของศาสนา เพียงแต่ขึ้นว่าพระนั่งอยู่กับผู้หญิงในที่
ระโหลถาน ๒ ต่อ ๒ เท่านั้น จะผิดกับศาสนาอย่างไรว่าง ก็มีด ๘ ด้าน

เสนาบดี

ที่ ๔๕๓/๑๐๑๔๒

ศาลาว่าการต่างประเทศ

วันที่ ๑๐ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๓

ทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ราชเลขานุการ

ด้วยหม่อมฉันได้รับหนังสือแฮร์โคตส์ลงวันที่ ๘ เดือนนี้ ว่าห้าง
วินเซอร์แอนคอมปะนี บริษัทเยอรมันให้ขออนุญาตต่อรัฐบาลที่จะสร้าง
เรือนขันทึเกาะขามหลังหนึ่ง สำหรับให้กัปตันรอกกาผู้ตรวจบรรทุกสินค้า
ลงเรือที่ท่าเกาะสี่ซึ่งอยู่ เพราะเหตุที่ว่าในเวลาที่ถูกต้นรอกกาอยู่ที่เกาะ
สี่ซึ่งนั้น มักจะป่วยเป็นไข้บ่อย ๆ จนต้องกับต้องหยุดงาน กับในเวลา
กำลังปลูกเรือนอยู่นั้น ขออนุญาตให้กัปตันรอกกาอาศัยเรือนที่มีอยู่
หลังหนึ่งที่เกาะขาม ซึ่งแต่ก่อนเคยเป็นของพระยาชลยุทธโยธินนั้นด้วย
แล้วบริษัทวินเซอร์เต็มใจที่จะเสียค่าเช่าตามสมควร ซึ่งรัฐบาลจะกำหนด
นั้นให้ มีความแจ้งอยู่ในสำเนาหนังสือราชทูตเยอรมันที่ถวายมาพร้อมกับ
จดหมายนี้แล้ว

ขอได้โปรดกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท
การจะควรประการใดสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณา โปรดเกล้าโปรด
กระหม่อม

ความนี้ควรสุดแล้วแต่จะโปรด ฯ

(ลงพระนาม) เทเววงศ์โรปการ

ที่ ๓๓/๑๕๔๖

พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๑๒ มกราคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๓

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยกระทรวงการต่างประเทศมีหนังสือมาว่า ด้วยห้างวินเซอร์แอน
 กอมปะนีบริษัทเยอรมันจะขออนุญาตที่จะสร้างเรือนขันท้เกาะขามหลัง
 หนึ่ง จะคิดค่าเช่าให้ตามที่รัฐบาลจะกำหนด ได้ส่งสำเนาในเรื่องนี้มา
 ให้ดูด้วยแล้ว ฉะนั้นควรให้เช่า ให้เธอคิดอ่านการทำสัญญาเช่า

ที่ ๓๑/๑๕๓๑

พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๑๐ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๓

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๒๗/๑๕๐๒๓ ลงวันที่ ๗ เดือนนี้ ส่งสำเนา
 รายงานการสืบสวนเรื่องแขกที่อ้างตนว่าเป็นเจ้าเมืองรังขา รับท้องตรา
 ไปอ้างว่ารัฐบาลสยามตั้งให้เป็นเจ้าเมืองตรงแล้วขอเชอของตามห้าง ซึ่ง
 เจ้าได้มาร้องแฉกรมกองตระเวนได้จับส่งให้ศาลพิจารณานั้น ทราบแล้ว
 เรื่องนี้เดิมเมื่อก่อนออกร้าน ๒ วันฉันไปดูงานทำร้านที่วัดเบญจมบพิตร
 เวลาพลบเดินจะกลับ พร้อมด้วยเจ้านายข้าราชการมากด้วยกัน เห็น
 ขุนสุนทรมะลายู กับแขกคนนั้นยืนอยู่ริมประตูท้ายพระระเบียง ฉันถาม
 ว่าใคร ขุนสุนทรมะลายูบอกชื่อแขกคนนั้น แต่ฉันไม่รู้จักตัวขุนสุนทรเอง
 พระยาวรพงษ์^(๑) บอกถวายฉันไม่เข้าใจว่าฉันเดี๋ยว แขกนั้นยื่นเรื่องราว
 ให้ขุนสุนทรส่งให้ฉัน ๆ รับมาแล้วส่งให้พระยาศรีสหเทพ^(๒) ที่วัดนั้นให้
 ไปสืบว่าเป็นคนอย่างไร ภายหลังได้ความจากมหาดไทยว่าเป็นคนมาแต่
 สุมาตรา จะสมักพาพรรคพวกไปตั้งอยู่เมืองตรง สำหรับทำมาหากินเท่า
 นั้น ฉันเห็นไม่ขัดขวาง จึงได้อนุญาต

(๑) พระยาวรพงษ์ฯ (น.ร.ว. เขิน อิศรเสนา) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาอินทามนิรมิต

(๒) พระยาศรีสหเทพ (เส็ง วิรัชศรี) ภายหลังเป็นพระยามหาอำมาตย์

การที่มาได้ความเสียก่อนนี้ดี หากไม่จะทำความลำบากมากได้สั่งให้
กันตนเมื่อนั้นไปแล้ว

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๑๐ มิถุนายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๔

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ขอให้ได้เป็นที่พึ่งพาอาศัยสักครั้งหนึ่ง ด้วยเรื่องรถข้างในเดิน
 เข้าวัง แต่ก่อนต้องออกประตูนกร้อยเลี้ยวถนนข้างฮไปขึ้นถนนพุดตาล
 แล้วเลี้ยวถนนข้างฮไปถนนกาพระบำ ถนนปลายกาพระบำ ถนน
 ปลายใบพรแล้วจึงจะไปลงถนนเบญจมาศได้ เมื่อข้ามสะพานผ่านฟ้าแล้ว
 ต้องไปถนนบำรุงเมือง ไปทางถนนราชดำเนินไม่ได้ จะเป็นด้วยผู้ใด
 สั่งออกไปยังไรไม่ปรากฏแต่จำจะต้องเดินเช่นนั้น จึงได้ขอต่อกรมวังให้
 ข้ายทางอย่าให้อ้อมเหลือเกิน ก็เป็นการสำเร็จไปบ้างบางคราวบางครั้ง
 หายังชนอยู่ได้ไม่ ทรันมาถึงในกาลบัดนี้เป็นฤดูฝนถนนข้างฮเลี้ยว จึงต้อง
 เปลี่ยนทางใหม่ กลับนำกล้ออันตรายยังขึ้นไป ด้วยต้องเดินในทางที่ไม่มี
 ไฟ ไม่ว่ากลางวันกลางคืน คือ ออกประตูนกร้อยแล้วตรงไปตามถนน
 สัมมอ ซึ่งกำกงสะเทือนเลื่อนลั่น แต่ยังคงกว่าถนนข้างฮซึ่งเดินไม่ได้เลย
 นั้น ตรงขึ้นเหนือไปจนถึงถนนดวงเดือน เลี้ยวไปตัวนอกตามถนน
 ดวงเดือน จนถึงถนนพุดตาล จึงได้มาเลี้ยวถนนพุดตาลถนนที่กล่าวมา
 แล้วนี้ไม่มีไฟเลยสักดวง ๓ แลถนนนั้นดีเพียงเท่าใด ขอเชิญให้ท่าน
 ผู้มีชื่อในหนังสือได้มาลองซ้รถดู ก็จะทราบว่าเป็นอย่างไร เมื่อเห็นว่า
 เป็นที่น่ากลัวอันตรายในเวลาค่ำมืดดึกคืนจริง ก็ขอให้เป็นที่พึ่งช่วยพัด

กรมวังให้ถือคำสั่งซึ่งขอร้องอย่าให้เป็นความลำบากในอันไข่เรื่อง ก็ช่วย
 สงเคราะห์คอบุตรีภรรยาข้าพเจ้าอย่าให้หักเสี้ยนเลย และขอให้ช่วยชี้แจง
 แก่กรมรมณ์เจ้าพระยาเทเวศร์ฯ เป็นต้น อย่าให้ลือในอันไม่เข้าเรื่องต่าง ๆ
 ตามวิสัยสารถึงจำจะต้องคือ ขอให้เตือนให้มีความปรานีแก่นนุษย์อย่าให้
 ถ้อยแต่ตามเคยไม่มีประมาณ ขอให้เตือนกรมวังว่าชีวิตผู้มืบบรรดาศักดิ์
 สูง แลบรรดาศักดิ์ต่ำเป็นชีวิตร์มนุษย์เหมือนกัน ที่ไม่ควรจะเลือกรักษา
 ถึงไม่มีราคาอะไรเป็นแต่ราษฎรชายแก่ ก็ควรจะระวังอย่าให้เป็นอันตราย
 ถึงข้าพเจ้าแก่แล้วก็จริงดาบก็ยังมีคมหว่ายก็ยังมีแรงอย่าให้ลุ่มเสี้ยน

ขอให้มีหนังสือเตือนกรมวังแลกรมรถคนหนึ่งแห่งละฉบับทุกคน
 เพื่อเขาจะยำเกรงบ้าง

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

สวนกุหลาบ

สวนกุหลาบ

วันที่ ๒ กันยายน รัตนโกสินทร์ ๓๗ ๑๒๔

ถึง พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง

ด้วยลูกไปเรียนหนังสือในวังพบแขกเจ้าของหนังสือ วังคอยชน
เรื่องราวอยู่ที่สะพานผ่านพิภพลีลา ๒ วันมาแล้ว วันนี้พะเอินรถหลัง
หยุดรับ ตามเรื่องราวเห็นว่าไม่ใช่คนปรกติ บางทีจะมาก่อความรำคาญ
ในเวลาไปเที่ยวเล่นหรือเข้าวังได้ ในเมื่อนักจะอุทธรณ์ ขอให้ไปลิศระวัง
ป้องกัน

ถ้าสืบได้แน่นอนว่าเป็นคนเสียจริต ขอให้มิสเตอร์ลอซัน^(๑) คิดอ่าน
อย่าให้มาเกาะกะอยู่กลางถนน

อินทราธิบดี

(๑) ม. ลอซัน ต่อมาเป็นหลวงนรพรภพฤทธิกร

ที่ ๒๑/๗๕๐

พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๕ กันยายน รัตนโกสินทร ศก ๒๒๔

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ได้รับหนังสือที่ ๑๒๘/๗๕๖๔ ลงวันที่ ๒ เดือนนี้ มีมาที่กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ บอกรายงานเรื่องเด็กแถวริมถนนเพ็ญนคร ตำบลสักกบ้านพระยาศรี (เพ็ง) หักพังลงมาทับอำแดงม้วนตาย แลถูกคนชั่งไปค้ำหาอัฐิในห้องต้มมีบาดเจ็บอีก ๗ คนนั้นทราบแล้ว

เห็นว่ากองตระเวนควรจะตรวจดู ถ้าหากว่าตีกรรมที่จวนจะพังแปนอันตรายแก่ชีวิตร์ จะต้องกีดตักเตือนว่ากล่าวป้องกันอันตรายอย่างที่สุดที่จะป้องกันได้ จึงจะเป็นการสมควร

เสนาบดี

ที่ ๒๖/๕๘๑

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๘ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๔

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือมาที่กรมขุนสมมตอมรินทร์ ที่ ๑๔๓/๕๑๔๐
 ลงวันที่ ๖ เดือนนี้ เรื่องรถไฟทำเงินที่บ่อที่บางบอน รถตรงแล
 ปะทะกันเองเสียหายมากนั้น ทราบแล้ว เรื่องนี้อยู่ข้างนำกลัวอันตราย
 ควรจะช่วยป้องกันเรื่องกระบือให้กวดขัน เพราะสามารถจะขวางนำรถได้
 เมื่อไรก็ได้

ฉัตรทิพย์

ที่ ๖๗/๑๑๒๕

ตามข้อความที่นายเป๊าะร้องฎีกานี้ ในเวลาไปลพบูรี ให้พระยาอินทราธิบดีตีตราขอร้องเมือง^(๑) พระยาราชสงคราม^(๒) พระยานุรักษ์ราชมณเฑียร^(๓) สอบจำนวนเงินจ่ายจากกระทรวงนครบาลไปให้ทำการในเมืองนครเขื่อนขันธ์ให้รู้ไว้ แล้วพร้อมกันลงไปตรวจการที่เมืองนครเขื่อนขันธ์ตามที่ได้ทำการปรากฏอยู่จะพอควรกันหรือไม่ แลให้สืบสวนตามข้อความที่นายเป๊าะกล่าวมีความเท็จจริงในนั้นเพียงใด ไม่ใช่ไปตั้งศาลพิจารณาคความไปได้สวนตามพระบรมราชโองการ อย่าไปทำการให้เป็นชั้นเชิงปล่อยให้มีลำดับตำนานเอาแต่ความที่ปรากฏแก่ตา แลได้หลักถานควรเชื่อได้กลับมาให้ได้ว่า

พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๒๘ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยา...

-
- (๑) พระยาอินทราธิบดี (ม.ร.ว. ลพ สุทัศน์) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาอภัยราชา
 (๒) พระยาราชสงคราม (กร หงสกุล)
 (๓) พระยานุรักษ์ราชมณเฑียร (ม.ร.ว. บั้ม มาลากุล) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาธรรมมาฯ

ส่วนกุศล

สวนดุสิต

วันที่ ๑๘ ธันวาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๔

ถึง กรมมหรสพ ฯ

เมื่อทำบุญที่วัด นายบุตรได้นำเงินมาช่วยในการบุญ ฉนั้นจึงขอส่งรูป
 ปราง ๓ ขอดที่เมืองลพบุรีเข้ากรอบแล้วมาให้เขาส่งไปให้ สำหรับจะได้
 เป็นที่ระตุกแผ่นหนึ่ง กับรูปฉนั้นเองรูปหนึ่งเป็นสำคัญในการที่คุนเคยกัน

ฉนั้น

ที่ ๔๐/๑๕๘๖

พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๔

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ได้รับหนังสือมีมายังกรมขุนสมมตอมรพันธ์ ที่ ๒๑๕/๑๔๒๖๖ ถึงวันที่ ๒๓ มกราคม ว่าด้วยพวกจีนชาติใหญ่เข้าซื้อพร้อมกันประมาณ ๑๑ คน ยื่นเรื่องราวขออนุญาตจดทะเบียนตั้งบริษัทสำหรับประชุมการค้าขายแห่งพ่อค้าพวกเก็งจิว ณ ตำบลบางรัก มีชื่อว่า "หน้าเหม็งบริษัท" และจะประพฤติให้ถูกต้องตามพระราชบัญญัติอั้งยี่ เธอเห็นว่าไม่มีข้อความขัดต่อพระราชกำหนดกฎหมาย ควรอนุญาตให้ตั้งบริษัทได้นั้นทราบแล้ว อนุญาตได้ แต่เจ้าพนักงานต้องหมั่นตรวจตรา ถ้าแล้วก็ไปแล้วไม่ดูจะกลายเป็นอื่น คนที่เป็นเมมเบอร์ไม่ปรากฏว่าหากินอย่างไรอยู่ ๒ คน ทำไมไม่ถามให้รู้

ส่วนคดี

สวนดุสิต

วันที่ ๑๐ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๒๒๕

กรมเนเรศร์ ฯ

กรมดำรง ฯ ว่าเวสเดนภาคไปบอกว่า เรื่องจีนฮวดที่สถานทูต
ฝรั่งเศสส่งให้หนีไปไซ่ง่อน ไปเกิดมีพวกญวน ๒ คน เบิกความว่า
จีนฮวดเกิดที่เมืองเจาเล็ง มีความจำเป็นเกิดขึ้นด้วยข้อนี้ จะต้อง
หาพยานข้างฝ่ายเราเป็นคำคัดค้านให้เป็นหลักฐาน ว่าจีนฮวดเกิดใน
กรุงเทพฯ ฯ จะต้องได้หลักฐานนี้โดยเร็วที่สุด เพราะถ้าเข้าไปฝรั่งเศส
จะปล่อยจีนฮวดเสีย เรื่องนี้เป็นเงินเป็นทองมาก มีสเตอร์เวสเดนภาค
จึงมีความร้อนใจ ไปหาหรือกรมดำรง ฯ ว่าจะช่วยอย่างไรได้บ้าง

การเรื่องนี้ ถ้าเธอแลพระยารองเมืองช่วยหาพยานจะหาได้ เพราะ
คงจะมีคนรู้มากกว่าจีนฮวดเกิดในกรุงเทพฯ ฯ ขอให้เธอคิดอ่านสืบสวน
ช่วยในเรื่องนี้ โดยถือว่าเป็นการด่วน

ถ้าจะอยากทราบตลอดไป ให้ถามเวสเดนภาค^(๑)หรือกรมดำรง ฯ

อินทิพร

(๑) พระยาศักดิ์ขามไมตรี (เวสเดนภาค)

สวนกุหลาบ

ที่ ๖/๓๑๑

สวนกุหลาบ

วันที่ ๒๔ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๕

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือพระยาสุรียานุวัตร^(๑) เรื่องที่ได้จัดตั้งกองรักษายาม
แทนกองตระเวนรักษาทางรถไฟ ว่าที่โรงพักกองตระเวนซึ่งได้ตั้งอยู่ใน
จังหวัดสระบุรีทางรถไฟกรุงเทพ ฯ วางอยู่ พอจะจัดเป็นที่พักรักษายามได้
ได้ถามไปที่เธอได้ความว่า โรงพักนั้นได้ลงทุนสร้างไว้เป็นเงิน ๑๖๐๐๐ บาท
ถ้ากรมรถไฟจะต้องการแล้ว ควรจ่ายเงินให้กระทรวงนครบาลเท่าทุน
ที่สร้าง หรือขออนุญาตไม่ต้องซื้อ เห็นว่าไม่ควรจะต้องซื้อ เป็นคนละ
เมืองกันเลย ได้อนุญาตให้พระยาสุรียานุวัตรแล้ว ให้เธอมอบโรงพัก
กองตระเวนนี้ ให้พระยาสุรียานุวัตรรับไปจัดการตามที่ว่านเกิด

(๑) พระยาสุรียานุวัตร (เกิด บุนนาค)

สวนกุหลาบ

สวนกุหลาบ

วันที่ ๖ มิถุนายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง กรมพระศรีฯ

ได้ตัดหนังสือพิมพ์วันนส่งมาให้ดู ๒ ตอน ขออย่าให้พอใจให้
สืบสวนแก้ไข

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

สวนดุสิต

ที่ ๑๐/๔๔๗

สวนดุสิต

วันที่ ๑๐ มิถุนายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือมีมาที่กรมขุนสมมตอมรพันธ์ ที่ ๘๕/๓๖๗๗
 ลงวันที่ ๘ เดือนนี้ ว่าด้วยได้สอบสวนยามที่หนังสือพิมพ์ลงเรื่องศพเงิน
 ลอยน้ำที่บางกระบือ แลศพคนตายมีบาดแผลทั้งอยู่ที่บ้านโพรงมะเดื่อ
 เหนือตำบลสามเสน ไม่ได้ความสมจริงตามหนังสือพิมพ์กล่าว คงได้
 ความแต่ว่ามีศพลอยที่บ้านบุในคลองบางกอกน้อย ซึ่งกองตระเวนได้
 จัดการเรื่องศพนั้นแล้ว ทราบแล้ว ศพนั้นก็ลอยไปลอยมา คนหนังสือ
 พิมพ์นั้นก็ฟังลือพลัด ๆ พลาด ๆ แต่กำชับกันให้รักษาน้ำท่าให้ดี

อินทนิล

สวนดุสิต

ที่ ๑๒/๕๐๖

สวนดุสิต

วันที่ ๒๒ มิถุนายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๑๒/๔๐๓๒ ลงวันที่ ๑๕ เดือนนี้ เรื่องทรัพย์สิน
สมบัติหมก บุตรีเจ้าบุรีรัตนเมืองนครลำปาง ซึ่งมาตายที่กรุงเทพฯ สาม
แลบิดาของผู้ตายต่างคนต่างจะขอรับไปนั้น ทราบแล้ว เห็นว่าไม่เปน
เรื่องใหญ่โตพอที่จะจัดการให้แปลกจากธรรมดาไป เห็นควรให้ส่งทรัพย์สิน
สมบัติไปยังศาล เมื่อผู้ใดจะว่ากล่าวให้ไปว่ากล่าวกันยังศาล เมื่อไม่มี
ผู้ใดว่ากล่าว ก็จะได้มอบให้แก่ผู้ควรจะได้รับต่อไป ให้ขอส่งทรัพย์สิน
สมบัติรายนี้ไปยังกระทรวงยุติธรรม

ดิฉันพิทักษ์

ที่ ๒/๗๕

พระราชวังสราญรมย์

วันที่ ๑๒ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับลายพระหัตถ์ที่ ๒๐/๖๔๒๗ ลงวันวานนี้ เรื่องเรือลำเลียง
กลไฟซื้อแม่น้ำบรรทุกสินค้าจะออกไปยังเกาะสีชัง แล่นไปโดนสิ่งท่ม
อยู่ใต้น้ำห่างจากเรือท่นแดงประมาณ ๓๐๐ เมตร เป็นเหตุที่ต้องแล่นหนี
เรือจับปลา ซึ่งจอดติดต่อบัดเอาทางเรือเสีย กรมเจ้าท่าได้ให้กับตัน
ทอริกชันไปเชอรเวทบกองศิลา ๒ แห่ง ได้จัดตั้งน้ำมันทาสีแดงทำเป็น
ท่นทอดไว้ที่มุกองศิลา เพื่อเป็นเครื่องหมายชั่วคราว ท่านได้ขอให้กรม
ทหารเรือไปทำแผนที่ กับได้สั่งให้กรมเจ้าท่าสร้างท่นเหล็กสำหรับทอด
ขทางอีกท่นหนึ่ง แลได้มีตราสั่งให้พระยาสมุทรบุรุษ^(๑) พร้อมด้วย
กรมเจ้าท่ากำหนดที่ให้ราษฎรบุกโทงหางโปละมุ อย่าให้ลวงล้ำเข้ามา
ในเขตล่องน้ำ กีดขวางทางเรือได้นั้น หม่อมฉันเห็นว่าได้แล้ว

(๑) พระยาสมุทรบุรุษ (ทิม บุณนาค) ภายหลังเป็นพระยามหาบุรุษ

ที่ ๕/๑๓๗

พระราชวังสราญรมย์

วันที่ ๒๕ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับลายพระหัตถ์ที่ ๒๒/๗๖๕๑ ลงวันที่ ๒๔ เดือนนี้ เรื่อง
 เงินเดือนพระเทพคุณ ขำหลวงรักษาราชการเมืองนครเขื่อนขันธ์ ซึ่งท่าน
 ได้สั่งให้รับเงินเดือนเดือนละ ๔๕๐ บาท กระทรวงพระคลังฯ ไม่ยอม
 จ่ายเงินเดือนให้ ท่านขออนุญาตอย่าให้ต้องเรียกเงินเดือนพระเทพคุณ
 ที่รับเกินอัตราไปนั้นคืน แลขอให้พระเทพคุณได้รับเงินเดือนเท่าผู้ว่า
 ราชการเมือง เดิมที่รับอยู่แต่ก่อน คือ เป็นเงินเดือนละ ๔๕๐ บาท ดังข้อ
 ความที่กล่าวมานั้น ได้นำไปปรึกษาในที่ประชุมเสนาบดีสภา เห็นว่าไม่มี
 การขัดข้องอันใด อนุญาต หม่อมฉันได้สั่งกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ
 ให้จ่ายเงินเดือนให้พระเทพคุณ^(๑) ตามที่ท่านขอมานั้นแล้ว

(๑) พระเทพคุณ (ทองคำ กฤษณามระ) ต่อมาเป็นพระชาติทิพย์ทวยหาญ

ส่วนกุสิต

สวนกุสิต

มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ๆ สั่งว่า นายกุหลาบซึ่งเขียน
 ชื่อตัวเองใช้หนังสือชื่อว่า ก.ส.ร. ผู้ออกหนังสือพิมพ์ตั้งชื่อว่าสยาม
 ประเภทได้แต่งเรื่องราว ซึ่งเป็นความโกหกแซกแซงลงในความจริงมา
 ช้านาน ปรากฏอยู่แก่ผู้ซึ่งมีความรู้แลมีปัญญาทั่วหน้าแล้วนั้น บัดนี้แต่ง
 ข้อความต่อมานอกความจริง โทกขึ้นใหม่ทั้งเรื่องมากขึ้นกว่าแต่ก่อน
 คำที่โกหกนั้นย่อมอาศัยเทียบเคียงความที่ปรากฏในพระราชพงษาวดาร
 บ้าง เทียบเคียงการที่เป็นไปอยู่ในปัจจุบันนี้ ถ้อยคำแลทางความคิดแล
 เรียบใกล้ไปในทางสมประมาทต่อผู้ที่มีบรรดาศักดิ์ซึ่งล่วงไปแล้ว แลที่ยัง
 ดำรงอยู่เนื่อง ๆ หนักขึ้น จนในที่สุดนี้บังอาจแต่งความโกหกลงในหนังสือ
 สยามประเภทว่า มีบาญชีพระนามเจ้าแผ่นดินครั้งกรุงสุโขทัยทุกพระองค์
 ไม่มีเหตุอันใดซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องที่ตั้งขึ้น จะกล่าวแต่ไม่มีผู้ใดได้ถาม
 บังอาจกล่าวคำโกหกว่า พระเจ้าแผ่นดินที่สุดดวงษ์สุโขทัยทรงพระนามว่า
 พระจุลปิ่นเกษ เหตุด้วยแต่ก่อนได้โกหกไว้ว่า เจ้าแผ่นดินสุโขทัย
 องค์หนึ่งชื่อพระปิ่นเกษ ที่ให้มีจุลปิ่นเกษขึ้นนั้นด้วยหวังจะเทียบพระ
 จอมเกล้าแลพระจุลจอมเกล้า หมายความว่าเหมือนแผ่นดินที่สุด

วงศ์ด้วยกัน ข้อความทั้งนี้ย่อมปรากฏอยู่แก่ใจคนทั้งปวงว่า ไม่มีความจริงในนั้นเลย โทกหขันทงสัน แต่กล้าหาญโทกหขันทงสันยิ่งชั้นกว่าแต่ก่อน จนถึงมิได้เกรงพระบรมเดชานุภาพ ถ้าจะละเลยให้หึ่งส้านต่อไป ก็จะต้องความเทียบเคียงหยาบขำหนักชั้นกว่านี้

แต่ทรงพระราชดำริเห็นว่า นายกุหลาบก็เป็นคนมีอายุมากนับว่าชราอยู่แล้ว แลความหึ่งส้านเดิมของอภัยสรัสนายกุหลาบไกลไปข้างทางเสียจริตนั้น ก็ย่อมปรากฏอยู่แล้ว การที่แต่งถ้อยคำหึ่งส้านหนักชั้นครั้งนี้จะไปด้วยความเสียจริตหนักกล้าชั้นก็ได้ จึงดำรัสสั่งให้พระยาอินทราธิบดีสี่ทราครองเมืองจับตัวนายกุหลาบ(*) ไปส่งโรงพยาบาลคนเสียจริตไปคุมขังไว้กว่าจะสิ้นพิษเป็นปกติ

มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งแต่วันที่ ๘ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

อินทราธิบดี

(*) เรื่องราวของนายกุหลาบ ตฤชณานนทิน สมเด็จพระเชษฐาธิราชราชานุภาพตรีเศวตไฉไล ในหนังสือนิทานโบราณคดี เรื่องที่ ๘ (หนังสือหอหลวง)

ส่วนคดี

ที่ ๒๒/๘๗๐

สวนดุสิต

วันที่ ๑๐ กันยายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือพระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมืองมีมาที่กรมขุนสมมตอมรพันธ์ที่ ๑๕๖/๘๒๕๑ ลงวันที่ ๘ เดือนนี้ เรื่องสมิ์พัดเป็นปราชิกกับอำแดงเลื่อนกรมกองตระเวนจับตัวได้ส่งไปยังกระทรวงธรรมการเพื่อให้อจัดการสัก แล้วจะได้นำตัวส่งศาลพิจารณาพิพากษาลงโทษต่อไปนั้น ทราบแล้ว

เห็นจะเปนการมั่นคงแล้ว ที่บังกับไปนั้น ถูกแล้ว

อินทราธิบดี

ที่ ๒๘/๑๐๐๕ พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เกาะบางปอิน

วันที่ ๑๓ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือมีมาที่กรมขุนสมมตอมรพันธ์ ที่ ๑๓๐/๕๗๐๕ ลงวันที่ ๑๐ ตุลาคม ส่งเรื่องราวมาขกุหลาบขอความกรุณาพ้นจากการคุมขังที่โรงพยาบาลเสวยจริตมานั้น ได้ตรวจดูแล้ว

เห็นว่าเรื่องราวไม่พุงสำน ค่อยสงบระงับลงแล้ว ขอมเชื่อทานบลให้ปล่อยตัวไป เมื่อไปพุงซ่านอีก ก็จะต้องรักษากันอีก

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

ที่ ๓/๖๐

ที่ประชุมพระที่นั่งอภิเศกคฤสถิต

วันที่ ๖ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๖

ทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยตาม^๕ที่เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์^๕มีหนังสือ^๕นำส่ง^๕สำเนาหนังสือ^๕
บริษัทชุกคลองแลกุณาสยามมาว่า ด้วยเรื่อง^๕ผักตบชวา^๕ที่เกิดขึ้นตามริม^๕
ตลิ่งลำน้ำเจ้าพระยา แลสาขาต่าง ๆ บางคลอง ว่าถ้า^๕ผักตบชวา^๕ชนิดนี้^๕ได้เข้า^๕
ไปในบริเวณ^๕คลองรังสิตหรือคลองอื่น ๆ ที่มี^๕ประตูน้ำ^๕ไม่ไหล^๕ได้แล้ว^๕คงจะ^๕
เกิด^๕หนาแน่นจน^๕คลองตัน^๕ แล^๕ทับต้น^๕ข้าวตาย^๕ ซึ่ง^๕ได้^๕ปรึกษา^๕ในที่ประชุม^๕
เสนาบดี^๕ตกลง^๕ว่าให้^๕เจ้านาย^๕ที่จัดการ^๕กำจัด^๕ผักตบชวา^๕นั้น^๕ตาม^๕ท้องที่^๕นั้น เพราะ^๕
ฉนั้น^๕ขอให้^๕ทรงสั่ง^๕เจ้าพนักงาน^๕ใน^๕ท้องที่^๕จัดการ^๕กำจัด^๕ผักตบชวา^๕ที่ได้^๕เกิด^๕
ขึ้น^๕นั้น^๕ต่อไป^๕ทุก^๕แห่ง^๕ด้วย

(๑)

- (๑) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะนั้นดำรงตำแหน่งพระบรมโอรสาธิราช
ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ ๒ (นับแต่วันที่ ๒๗ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๕ ถึงวันที่ ๑๗
พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๖)

ที่ ๑๘/๖๐๘

ที่ประชุมพระที่นั่งอภิเศกดุสิต

วันที่ ๒๘ มิถุนายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๖

พล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับลายพระหัตถ์ที่ ๑๐/๔๗๑๗ ลงวันที่ ๒๒ เดือนนี้ ขออนุญาตยกเว้นการที่กรมกองตระเวนต้องเสียเงินค่าเดินทางไปมาในคลองต่าง ๆ ซึ่งมีประตูน้ำเพื่อได้ทำการตรวจลาดตระเวนสืบจับโจรผู้ร้ายได้โดยสะดวกดังที่ว่ามานั้น ได้ปรึกษาในที่ประชุมเสนาบดีเมื่อวันที่ ๒๔ เดือนนี้ เห็นว่าที่คลองภาษีเจริญก็ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตมาแล้ว เพราะฉะนั้นจึงได้ส่งอนุญาตไปยังกระทรวงเกษตร์ ให้ยกเว้นเรือกรมกองตระเวนที่ไปมาด้วยราชการในหน้าที่ตรวจลาดตระเวนโจรผู้ร้าย

ที่ ๒๐/๖๔๓

ที่ประชุมพระที่นั่งอภิเศกคฤสิต

วันที่ ๑๓ กรกฎาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๖

ทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

ด้วยได้รับลายพระหัตถ์ลงวันวานนี้ เรื่องหม่อมเจ้าสุธาสระจะขอ
 อยู่ที่พัก ๒ ชั้นนำวังพระเจ้าราชวรวงษ์เธอ กรมหลวงบดินทร์ไพศาล
 โสภณ ซึ่งไม่ตกลงกันกับหม่อมเจ้าวัชรินทร์^(๑) ว่าได้ทรงเรียกหม่อมเจ้า
 สุธาสระพร้อมด้วยหม่อมเจ้าวัชรินทร์มาว่ากล่าวเป็นการตกลงกันแล้ว ตั้ง
 ทรัพย์สินมานั้นดีแล้ว

(๑) หม่อมเจ้าวัชรินทร์ ในกรมหลวงบดินทร์ไพศาลโสภณ

ที่ ๒๒/๘๐๖

ที่ประชุมพระที่นั่งอภิเศกดุสิต

วันที่ ๑๓ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๖

ทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับลายพระหัตถ์ที่ ๑๖๔/๗๕๘๓ ลงวันที่ ๑๒ เดือนนี้ว่า กรม
 กองตระเวนแล่อำเภอนำรายงานว่า อำแดงอ่องหญิงนครโสภณีนั่งฟังต้น
 มูลเหล็กตายอยู่ริมถนนหัวลำโพงกรุงเทพฯ ฯ ทรงเห็นว่าการที่อำแดงอ่อง
 ตายนี้ มีอาการน่าสงสัย ได้ทรงสั่งกองตระเวนให้สืบสวนต่อไปแล้วนั้น
 ได้ทราบแล้ว

เรื่องนขอให้ทรงกำชับให้กองตระเวนพยายามได้สวนให้แข็งแรงสัก
 หน่อย

ที่ ๓๐/๑๑๑๒

ที่ประชุมพระที่นั่งอภิเศกดุสิต

วันที่ ๘ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๖

ทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

ด้วยตามลายพระหัตถ์ที่ ๒๒๑/๑๐๐๘๘ ลงวันที่ ๓ เดือน ๓ เรื่อง
 ศาลาริมถนนนำพระอุโบสถวัดปรมัยยิกาวาสฝั่งลงทั้งศาลา ด้วยเหตุที่
 ข้าราชการได้ทรงมีตราสั่งไปยังผู้ว่าราชการเมืองนนทบุรี ให้จัดการ
 เก็บรวมตัวไม้ไว้เพื่อปฏิสังขรณ์ต่อไปถายนานั้น ทราบแล้ว ที่ทรงสั่ง
 ไปนั้นดีแล้ว

ที่ ๓/๒๔๓

พระที่นั่งอัมพรสถาน

วันที่ ๒๔ ธันวาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๖

ถึง พระยาสุโขมณัฏวินิต ฯ

ด้วยมีหนังสือที่ ๒/๑๓๐๐๕ ลงวันที่ ๑๔ เดือนนี้มาด้วยเรื่องพระยา
 ประชาชีพ^(๑) ยื่นเรื่องราวขอความอุดหนุนในเหตุที่เงินเจ้าของที่ดินจะทำ
 โรงจักรสีข้าวขึ้นในที่ ๆ ติดกับที่สวนของพระยาประชาชีพ แลอยู่ในที่
 ประชุมชนว่าจะมีความเดือดร้อนด้วยเท่าแก่ลบลปลิวมาตกที่บ้านเรือนแล
 กระทบต้นไม้อื่นสวนจะเฉาแลมีผลน้อยลง พระยาประชาชีพขอให้
 ห้ามการตั้งโรงสีข้าวรายนี้ มีสเตอร์สโตรเบลเห็นว่าการที่จะห้ามเป็นการ
 ยากเมื่อการนั้นทำให้เสียประโยชน์อย่างไร ควรผู้ที่เสียประโยชน์จะฟ้อง
 เรียกค่าเสียหายยังโรงศาล พระยาสุโขมณัฏวินิตเห็นว่าการนี้เป็นความเดือดร้อน
 แก่ผู้ที่อยู่ใกล้เคียงจริง น่าจะมีกฎหมายป้องกันนั้น เห็นว่าข้อซึ่งมีสเตอร์
 สโตรเบลว่าควรจะฟ้องผู้ตั้งโรงสี ซึ่งทำให้เสียผลประโยชน์นั้นก็เป็นการ
 ชอบ ควรจะให้ฟ้องส่วนหนึ่งต่างหาก

ส่วนการที่ปรารถถึงเท่าแก่ลบลปลิวทั่วไปทุกแห่งนั้น ความอันนี้ได้
 มาปรากฏถึงที่ประชุมเสนาบดีในเวลาเสด็จไม่อยู่ได้มีคำสั่งให้กรมสุขา-

(๑) พระยาประชาชีพบริบาล (ฝั่ง ชูโต) ภายหลังเป็นพระยาอาทรรบริรักษ์

ภิบาลจัดการเพื่อจะทดลองเครื่องห้ามเท่าแก่ลบแล้ว ตั้งแต่ส่งไปแล้วไม่มีรายงานว่าได้จัดการอย่างไร ให้พระยาสุโขมได้สวนที่กรมศุขาภิบาลว่า ได้จัดไปอย่างไร ถ้าเป็นแต่หนึ่งเพิกเฉยอยู่เช่นนั้น ก็ให้รับจัดการให้เป็นไปตามคำสั่งเดิม

ส. ย. พ. ท. ร.

ส่วนกุสิต

ที่ ๑๔/๕๐๖

สวนกุสิต

วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ รตนโกสินทร ศก ๑๒๖

ถึง พระยาสุขุมณัฏวินิต

ได้รับหนังสือที่ ๘/๑๔๖๔๔ ลงวันที่ ๑๖ มกราคม เรื่องจะส่งเด็ก
อายุต่ำกว่า ๑๖ ปี ที่ประพฤติกวามชั่วเป็นพวกต่าง ๆ ซึ่งไม่มีผู้จะรับ
ปกครองหรือที่บิดามารดาบอกลาออกไปไว้ยังเกาะสี่ซัง เพื่อฝึกหัดตัด
สันดานให้ละความชั่วชั่วคราว เมื่อได้จัดตั้งโรงเรียนตัดสันดานขึ้นเมื่อใด
จึงจะส่งเข้าโรงเรียนขออนุญาตให้กรมกองตระเวนเป็นเจ้าหน้าที่จัดการนั้น
ทราบแล้ว อนุญาตให้จัดการตามความเห็นที่ว่า

สมเด็จพร

ส่วนดุสิต

ที่ ๒๒/๖๕๑

ส่วนดุสิต

วันที่ ๘ มีนาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๖

ถึง พระยาสุโขมนัชวินิต

ได้รับหนังสือที่ ๒๐/๑๗๗๖๑๖ ลงวันที่ ๗ เดือนนี้ เรื่องจะออก
ประกาศว่าประมุขที่หวงห้ามจับสัตว์น้ำในหัวเมืองมณฑลกรุงเทพฯ ฯ
สำหรับ ร.ศ. ๑๒๗ ส่งร่างประกาศมาให้ดูด้วยนั้น ทราบแล้ว อนุญาตให้
ประกาศ

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ที่ ๑๒/๓๕๔

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๒ มิถุนายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๗

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยเรามีหนังสือที่ ๕๖/๓๕๖๑ ลงวันที่ ๒๐ เดือนนี้ นำส่งแมมโมเรน
 คัมกับร่างตอบในเรื่องกับต้นการตองมานั้นได้ทราบแล้ว ไม่ได้อ่านตัว
 แมมโมเรนด์ของกับต้นการตองเพราะกินเวลามากนัก เห็นว่าในหนังสือ
 ของเธอเก็บความจะพออยู่แล้ว การที่กับต้นการตองวุ่นวายครั้งนี้ ก็
 เพราะมันเป็นหนี้เขา การจะให้เป็นที่พอใจสงบไปได้นั้น เป็นการยาก
 เพราะเงินมันไม่พอ มันก็คงตีโพยตีพายไป ด้วยความประสงค์จะ
 เอาความที่มีเคลมอยู่กับเราเป็นประกันเงินที่แบงก์นำกล้วจะเป็นเรื่อง
 เพราะหนี้ร้ายลำบากเหมือนอย่างเรา ซึ่งเสียแล้ว แต่ถ้าจะตกลงได้ดังเช่น
 ที่เธอคิดจะให้หนี้ ก็เป็นขอมอนุญาติให้ตกลงใช้เงินให้ ตัวเงินที่จะใช้นั้น
 ให้เอาเงินในศุขาภิบาลใช้

พ. ๑๔/๓๘๐

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๖ กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๗

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

ด้วยจดหมายมาที่ ๑๐๑/๔๖๓๖ ลงวันวานนี้ ว่าเลขไพร่หลวงส่วย
 สรรพเหตุเมืองนนทบุรี ซึ่งแต่เดิมขึ้นอยู่ในกระทรวงการต่างประเทศ
 บัดนี้ยกเมืองนนทบุรีรวมเข้าเป็นมณฑลกรุงเทพฯ แล้ว กระทรวงการ
 ต่างประเทศส่งบัญชีเลขรายนมายังกระทรวงนครบาล เชอขอส่งไปรวม
 ขึ้นในกระทรวงกระลาโหมนั้นอนุญาต ให้ส่งไปกระทรวงกระลาโหม
 ตามว่ามานั้นแล้ว

ฉะเชิงเทรา

ที่ ๑๕/๔๒๗

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๖ กรกฎาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๗

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยวานนี้พระยามนตรี^(๑) จดหมายสั่งรายงานกับต้นการตองเข้ามา
 จะเปนเนื้อถ้อยกระทวงความประการใดก็ไม่ทราบ เพราะเขาเขียนมาเป็น
 ภาษาฝรั่งเศสเก็บเอาไว้คล่าเล่นเสีย ๓ วัน จึงได้ส่งเข้ามา มิใช่ว่าได้ให้
 ผู้หนึ่งผู้ใดอ่านดูว่าชั่วดีประการใด เมื่อเขาได้ยื่นตั้งนั้นแล้ว เขาก็คงจะ
 เกลมรางวัลตามซึ่งสัญญาไว้ ถึงว่ารายงานนี้จะไม่เป็นเรื่องอย่างไร ก็
 น่าที่จะออกตัวไปไม่รอด จึงต้องบอกให้เขอทราบ เพื่อที่จะได้คิดให้
 รางวัลตามสัญญา

(๑) พระยามนตรีสุริยวงศ (ชั้น บุนนาค)

ที่ ๒๕/๕๒๐

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๕ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๗

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

ด้วยกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา ยื่นหนังสือฉบับหนึ่งว่าด้วยเรื่อง
 ความในระหว่างกรมเจ้าท่าวิวาทกันกับพวกโรงสีเข้าเงินชู้ ซึ่งฝรั่งเศส
 เข้ารับว่าเงินชู้เป็นคนในบังคับ แล้วการเรื่องนี้ที่มีศตวรรษารดิ
 มีหนังสือไปที่กงสุลฝรั่งเศสนั้น เป็นการที่ผิดทางดำเนินของรัฐบาลใน
 เรื่องไม่รับคนแอบอ้างอยู่ในบังคับต่างประเทศนั้นด้วย แจ้งอยู่ใน
 หนังสือกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดาแล้ว การเรื่องนี้ได้ทราบจากที่เชอ
 แลกกรมหลวงเทวะวงษ์มอกันแล้ว แต่ยังไม่ตลอดเรื่อง บัดนี้ได้ส่ง
 สำเนาหนังสือกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดามาเพื่อจะทราบว่าเรื่องนี้ แล
 การที่จะเป็นต่อไปภายหน้าจะทำอย่างไรต่อไป

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี
 เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์

ที่ ๒๕/๕๖๒

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๕ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๗

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยฉันได้เห็นรายงานมิสเตอร์เกรแฮมแลนายชงทงักงานคลังฯ ซึ่งไปตรวจการเมืองประทุมธานี มีข้อซึ่งควรจะต้องแก้ไขอยู่หลายอย่าง เห็นว่าควรจะตั้งเตือนให้เขจัดการ จึงได้คัดสำเนาส่งมาให้ทราบ บางที่การที่ปวงนี้เธอจะยังไม่รู้ตลอดว่าเป็นดังนี้ เมื่อว่าโดยข้อ คือ

ข้อที่ ๑ ที่ว่าการเมืองยังไม่มี ควรจะคิดทำเสียให้เป็นหลักถาน

ข้อ ๒ อีกอย่างหนึ่งนั้น เรื่องเก็บเงินค่าธรรมเนี่ยมศาล เห็นควรจะใช้เก็บด้วยแสดมป้อย่างศาลยุติธรรม อนึ่งเงินค่านาสก ๑๑๕ ยังมีค้างเพราะเก็บไม่ได้บ้าง เพราะจ่ายให้เสมียนบ้าง พระบาททักย์ฯ เอาไปบ้างเป็นการขัดข้องต่าง ๆ ควรจะแก้ไขเสียให้ตลอด อีกประการหนึ่งลิบลดกำนันก็ค้างมามาก ๆ ไม่ใคร่ได้จ่าย นอกนั้นก็เป็นเรื่องวิชิบาณูชีเล็ก ๆ น้อย ๆ แจงอยู่ในรายงานที่ส่งมาให้ดูนั้นแล้ว เมื่อเธอได้พิจารณาแลส่งเสียไปประการใด ขอให้บอกให้ทราบ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

ที่ ร ๓๖/๗๓๒ พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพาอาสน์ เกาะบางปอิน

วันที่ ๓๐ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๗

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ทราบข่าวว่าหมาน้ำกักคนตาย แลยังมีที่เพนน้ำเดินอยู่อีก ควรไปสืบ
จะถือว่าเป็นน้ำที่ของตัว ขอให้สั่งให้สืบสวนดู ถ้าพบก็ควรจะให้ตีเสีย
ทีเดียว

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ที่ ๕๖/๑๒๔๐

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๕ มีนาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๗

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยพระยาสุโขมแจ่งว่า พระสถลธาตุ^(๑) นั้นห่อผ้าลินิน ไม่ได้บรรจุใน
ภาชนะอันใด นอกจากพระเจดีย์ครอบอยู่ นำที่จะมีผู้ร้ายลักได้ในเวลาที่
ตั้งให้ราษฎรบูชา นำที่จะมีภาชนะอันใดเป็นเครื่องบรรจุภายในพระเจดีย์
ให้ศัตรูตราได้มีนกงแล้วจึงตั้งในบุษบก การบริหารรักษาที่จะไม่ให้มี
เหตุการณ์ได้ เธอต้องรับผิดชอบด้วยตลอดเวลาที่อยู่ปากน้ำ แต่เครื่อง
สักการะแลตัวอย่างผอบ พระยาสุโขมได้นำขึ้นมากรุงเทพฯ ก็เข้าใจว่า
ควรจะต้องให้คนดู แต่จะต้องมีผู้เป็นเครื่องบรรจุไม่ให้คนจับต้อง เข้าใจ
ว่าที่พิพิธภัณฑสถานจะมีตู้ที่ควรบรรจุของเหล่านี้ได้ ให้เธอคิดกับ
กรรมการทั้งปวงจัดการ จะควรตั้งที่ปากน้ำด้วยหรือจะตั้งไว้ตรงที่วัด
สระเกษ ถ้าตั้งที่ปากน้ำด้วย เธอต้องเป็นผู้คุมตู้ตั้งตู้แลรักษาให้เสร็จ
ส่วนที่วัดสระเกษต้องให้กรรมการที่กรุงเทพฯ เป็นผู้จัด ให้คิดจัดการ
ให้เป็นที่เรียบร้อยให้จงได้

(๑) เรื่องพระสถลธาตุที่พระยาสุโขม (บัน สุโขม) เชิญมาจากเมืองกบิลพัสดุ์ พึงทราบ
เรื่องละเอียดในหนังสือเรื่องประวัติวัดสระเกษ และจดหมายเหตุเรื่องพระสถลธาตุ
เมืองกบิลพัสดุ์ ที่คณะรัฐมนตรีพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระอริย-
วงศาคตญาณ (อยู่ สุภาโม) เมื่อวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๘

ที่ ๓/๑๐๔

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๐ พฤษภาคม รัตนโกสินทร สก ๑๑๘

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้เห็นหนังสือพิมพ์บางกอกไทม์ วันที่ ๘ และวันที่ ๙ เดือนนี้
ว่ามีเรื่องรถไฟโดนเรือสตีมลอนด์ ซอยฮันของอาชัมลัดแกก ลิน
ลุ่มในแม่น้ำ เป็นการตีเตียนในเรื่องที่ไม่มีผู้ใดเอาเป็นธุระสืบสวนอย่างใด
ได้ทราบเรื่องบ้างหรือไม่

อินทพร

ที่ ๑๓/๒๓๐

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๘ มิถุนายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๘

ถึง กรมหมื่นนเรศวรวรฤทธิ

ด้วยเจ้าพระยาอภัยราชา ส่งประกาศห้ามไม่ให้บรรทุกกุสัจฉีมา
จากเมืองอ้ายมูย ฉันทเห็นชอบในคำประกาศนั้นแล้ว

เว้นไว้แต่ขอกัฏกรมหลวงเทวะวงศ์ ๆ มีความเห็นว่าควรจะกำหนด
เวลาที่ห้าม อย่าให้เงินซึ่งบรรทุกมาถึงกลางทางแล้วโดยไม่รู้ตัว เป็น
ความลำบากแก่นายเรือซึ่งรับบรรทุกมานั้น ยังหาไม่ในประกาศนี้ไม่ ฉันท
ก็ได้บอกไปยังเจ้าพระยาอภัยราชาแล้ว

เพราะเหตุที่ฉันทจะไปทะเลเสียแต่พรุ่งนี้เช้า จึงบอกอนุญาตด้วย
หนังสือฉบับนี้ ให้เธอออกประกาศนั้นในทันที ตามความที่ได้ร่างขึ้น
ไว้แล้ว หรือที่จะเพิ่มเติมอันใดลงในนั้นอีก ก็ให้ถือว่าเปนฉันทได้อนุญาต
แล้วเหมือนกัน ให้เธอออกประกาศไปโดยทันที

ฉันท

ที่ ๑๕/๒๓๕

วันที่ ๑๐ มิถุนายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๘

ถึง กรมหมื่นนเรศรวรฤทธิ

ด้วยเจ้าพระยาอภัยราชาบอกว่าได้แะที่เกาะไผ่ให้หมอขึ้นตรวจก็
เห็นขาดน้ำแลเสบียงพอกินแต่ ๖ วัน การเป็นดังนี้ เพราะทหารเรือ
ไม่เออเพื่อ ฉะนั้นการเรือนแต่ก่อนเลขขัดกันเมื่อฉนั้นอยู่ ครั้นกลับมา
ได้มอบให้กระทรวงนครบาลเป็นผู้รับผิดชอบป้องกันได้ เพราะฉนั้น
ต้องเป็นผิดในกรมเมือง ขอให้ได้สวนแลแก้คำกล่าวโทษฉนั้น

ฉะดิศพลักษ

ที่ ๑๓/๒๔๔

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๓ มิถุนายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๘

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยตามความในหนังสือเรื่องที่ ๘/๓๐๘๓ ลงวันวานนี้ ตอบมาด้วย
 เรื่องนำแลเสียบขี้เกะไผ่นั้น ได้ทราบความตลอดแล้ว การที่จะตั้ง
 เครื่องกลั่นน้ำ ฟังดูก็ว่าเป็นการจำเป็น แต่เงินที่จะใช้เป็นเงินเพิ่มขึ้น
 หรือจะใช้เงินอนุญาตเดิมนั้น ให้หารือไปทางกระทรวงคลังฯ ถ้าหากว่า
 จะต้องใช้เงินอนุญาตใหม่ ก็ให้คลังขออนุญาตเข้ามา

ที่ ๖๔/๑๓๕๕

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๖ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก ๑๑๘

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

ด้วยได้เห็นหนังสือพิมพ์ที่สยามออฟเซอเวอรี่วันนั้นลงว่า กังยูไว
 ออกจากฮ่องกงจะไปสิงคโปร์ ซึ่งฉันสงสัยว่าน่าจะมีเลขโดดเข้ามา
 กรุงเทพฯ ซึ่งเราตั้งใจว่าจะไม่ยอมให้มา ฉันได้บอกไปยังกรมหลวง
 เทววงศ์ฯ ให้สั่งกงสุลที่สิงคโปร์คอยระวังแขกชายไว้ ถ้าทราบว่าจะเข้า
 กรุงเทพฯ หรือในพระราชอาณาเขตร์แห่งใด ควรจะบอกมาทางโทรเลข
 ให้รู้ แลคิดสกัดห้ามปรามไม่ให้เข้ามา ถ้าหากว่าจะเข้ามาก็จะต้อง
 ควบคุมแลขับส่งให้ออกจากเมืองเรา ขอให้เชอตระเตรียมไว้

ที่ ๖๕/๑๓๖๔

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก ๑๑๘

ถึง กรมหลวงนเรศวรวรฤทธิ

ด้วยกรมหลวงเทววงศัวโรประการ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์
 ผู้จัดการแบ่งมรดกกรมหมื่นนเรศวรฯ ยื่นหนังสือขัดข้องด้วยเรื่องเงินค่า
 เสือกางเกงพลตระเวนของกรมหมื่นนเรศวรฯ ที่ยังคงค้างอยู่แก่กระทรวง
 นครบาลแต่ก่อน เป็นเงิน ๓๗ ชั่ง ๖๐ บาท ผู้จัดการมรดกฯ ได้จดหมาย
 ไปขอรับเงินรายนี้ต่อเธอ ๆ ตอบไม่ตรงความกัน ได้เตือนไปอีกจนบัดนี้
 ก็ยังไม่ได้รับตอบ

เรื่องนี้ ให้เธอเตรียมคำชี้แจงแลความเห็นที่จัดการอย่างไรให้เป็น
 อันสำเร็จเด็ดขาดได้มาให้พร้อมจะได้ถามในที่ประชุมเสนาบดีในเวลา
 ประชุมแรก

ที่ ๖๖/๑๓๖๓

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๘

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยกรมหลวงเทววงค์โรประการ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์
 ผู้จัดการแบ่งมรดกกรมหมื่นภูเรศวรฯ ยื่นหนังสือขัดข้องด้วยเรื่องตลาด
 สำเพ็งของกรมหมื่นภูเรศวรฯ ซึ่งกรมหมื่นภูเรศวรฯ ได้ตัดตลาดรายนี้เป็น
 ประกันเงินพระราชทรัพย์หลวงที่ค้างไว้ต่อกระทรวงพระคลังฯ ภายหลัง
 กระทรวงพระคลังประกาศขายทอดตลาดแล้ว ได้ทราบว่างกรมพระคลัง
 ข้างที่ได้ปลูกสร้างโรงแถวขึ้นที่ตำบลป่าช้าสุ่นกั๊กเนา ผู้จัดการมรดกเห็น
 ว่าที่ตำบลป่าช้าสุ่นกั๊กเนาเป็นคนละสมบัติจากที่ตลาด ไม่ได้จำหน่ายพระ
 คลังฯ แลหนังสือสำหรับที่ก็ยังคงอยู่เป็นมรดก ได้ถามกรมหมื่น
 สมมตฯ บอกว่าพระยาศรีพิพัฒน์^(๑) มอบในราชขายทอดตลาด ผู้จัดการ
 มรดกจึงได้มีหนังสือต่อว่าพระยาศรีพิพัฒน์ฯ ก็ไม่ยอมคืนที่ราชนี้ให้
 โดยอ้างว่าเจ้าพนักงานกระทรวงนครบาลชี้ให้ การเป็นดังนี้ ให้ขอ
 ใต้อ่านแลทำคำให้การมาว่า เหตุใดกระทรวงเมืองจึงขังตั้งนั้น ถ้ามีสำเนา
 หลักฐานอันใดที่ควรอ้างถึงให้นำเข้ามาพร้อมคำให้การแก่นั้นด้วย
 และให้เตรียมมาในคราวประชุมแรกเพื่อจะได้ปฤษาวินิจฉัยให้ตลอดไป

(๑) พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโฆษาธิบดี (หงส์ สุจริตกุล) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาสิริ-
 รัตนมนตรี

ที่ บ๗/๑๓๕๒

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก ๑๑๘

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยฟังๆ ในหนังสือพิมพ์ จะว่าเท็จหรือเกินเหตุไปบ้างก็ตาม แต่คงมีความจริงอยู่ในนั้นบ้าง ช่อมกล่าวความไม่สงบเรียบร้อยในเมืองประทุมธานีมากกว่าเมืองอื่นๆ แต่เธอก็ยืนยันว่าฉันอยู่เสมอ เป็นที่น่าสงสัยว่าเธอจะหลงเชื่อตามคำบอกเล่าไม่มากก็น้อย ขอให้ไต่สวนจริงๆ เสียบ้างๆ ข้อความที่กล่าวในหนังสือพิมพ์วันที่ ๑๐ นั้นความจริงเพียงใด กล่าวเกินไปเพียงใดอยากจะทราบ ขออย่าให้ลือผิดๆ ไปว่าต้องอุดหนุนหรือป้องกันความเสียในกระทรวงได้ ด้วยคิดอ่านแก้ไขด้วยคำอธิบาย ต้องถือว่าต่อแก่การร้ายนั้นได้จริง จึงจะเป็นอันพ้นจากความเสีย

ที่ ๓๔/๔๗๒

พระที่นั่งบรมมาศมสนีย์

วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๕

ถึง กรมหลวงนเรศวรวัชรฤทธิ์

กรมขุนพิทยลาภฯ แจ้งว่า ที่ตามถนนเจริญกรุงใต้วัดสามจีนลงไป
 เจ้าพนักงานไปเรือโรงอะไรลงแห่งหนึ่ง บัดนี้ไปมาตามถนนนั้น แลเห็น
 เจ๊กนั่งถ่ายอุจจาระเป็นปฏิภูมอยู่รุ่มยังคำตังนี้ เจ้าพนักงานเห็นจะไม่มี
 ใครได้เคยเห็น เพราะผู้ใหญ่ก็ไม่เคยไปทางนั้น ผู้น้อยก็เห็นเหมือนกัน
 กับที่บ้านไม่แปลกอันใด ทำไมจะคิดอ่านแก้ไขเสียได้

อนึ่ง เรื่องทางรถรางนั้น น่าที่จะค้างเสียแล้ว จะต้องทนมปาก
 พระเทเวศน์อีกสักเวลาหนึ่งให้ทันวันที่ ๒๖ เพราะวันที่ ๒๕ เป็นวัน
 ประชุม

ฉัตรทิพย์

ที่ ๓๒/๑๔๕๒

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๕ มีนาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๘

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

ด้วยหนังสือที่ ๔๕/๑๔๕๑ ลงวันวานนี้ เรื่องพระอินทรเทพ(*)
 ขอลาดมาจัดการศพพระยาอภัยภักษฤทธิ(๒) บิดา ในเดือนมีนาคมนี้
 ส่วนราชการทางเมืองนนทบุรี จะขอมอบให้นายจาด ผู้ว่าที่ปลัดเมือง
 รับราชการแทนชั่วคราวหนึ่งน้อนอนุญาตแล้ว

(๑) พระยาอินทรเทพ (อิน ชมาภักย์)

(๒) พระยาอภัยภักษฤทธิ (เวก ชมาภักย์)

ที่ ๗๓/๑๔๕๗

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๐ มีนาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๘

ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ

ด้วยเมื่อรถผ่านบ้านชายอากาศไป มีหญิงฉนวน ๒ คน มากอยยืน
 เรื่องราวอยู่ข้างทางได้ให้รับเรื่องราวขึ้นมา ฉบับหนึ่งลงชื่ออำแดงอิน
 นายแหม่ม บุตรี อีกฉบับหนึ่ง ลงชื่ออำแดงน้อย นายบุญ บุตรี นายออง
 นายเงิน หลาน มีเนื้อความอย่างเดียวกันว่า ที่บ้านนาสวน ซึ่งต้องเป็น
 ที่บ้านของชายอากาศ ซึ่งชกถวายเป็นแล้วยังหาได้ว่าประการใดไม่ บัดนี้
 จางวางไปไล่ให้หรือเรือนในกำหนด ไม่มีเงินที่จะรื้อเรือนไปได้ ได้ส่ง
 เรื่องราวทั้งสองฉบับนั้นออกมาให้ด้วยแล้ว

เข้าใจว่าที่บ้านรายนี้ได้ใช้เงินคำรื้อไปเสร็จแล้ว เหตุใดจึงยังมีผู้ร้อง
 ดังนี้ ถ้าหากว่ายังไม่ได้เบิกเงินคำรื้อเรือนไปให้ ก็ให้เร่งเบิกไปให้สิ้น
 อย่าให้เป็นที่เดือดร้อน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

ที่ ๓๖/๑๕๔๐

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๔ มีนาคม รตนโกสินทร ศก ๑๑๘

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยพลอยบุตรสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่ ทำเรื่องรวมมายื่นกล่าว
 โทษนายทั้งบุตรพระยาอุทัยธรรม(*) ว่าไปรื้อฝาชังพลอยกันห้อง
 สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่ เพื่อจะกันไม่ให้คนไปเททิ้งของโสโครกแลคัด
 กระดาน นายทั้งบั้งอาจกล่าวคำห้ามซ้ำทำทลายแลอ้างว่าเป็นที่ของปู่
 ความแจ้งอยู่ในเรื่องราวที่ได้ส่งมาด้วยนั้นแล้ว ที่บ้านรายนี้ เดิมเจ้าคุณ
 ปุก(๒)ได้ปกครองรักษา พระยาอุทัยธรรมเลขอาศรัยอยู่ที่ห้องนี้ กรั้น
 เมื่อเจ้าคุณปุกถึงอาสัญกรรม ฉันทได้มอบให้พลอยซึ่งเปนบุตรสมเด็จพระเจ้า
 พระยาองค์ใหญ่ เป็นผู้ใหญ่อยู่ในบ้านนั้นปกครองรักษา พระยาอุทัยธรรม
 จะได้ออกจากห้องนั้นไปเมื่อใดไม่ทราบ ปรากฏในเรื่องรวมนั้นแต่เพียง
 ว่ามีบ้านพระยาอุทัยธรรมอาศรัยอยู่ พลอยได้ให้ไปบอกพระยาอุทัยธรรม
 ให้เรียกบ้านนั้นไปเสีย พระยาอุทัยธรรมก็ยอม ภายหลังนายทั้งจึงได้
 มาเกาะกะดังนี้

ที่บ้านนั้นเห็นว่าถึงเปนของกลางสำหรับตระกูลก็จริง แต่จำจะต้องมี
 ผู้ใหญ่เปนเจ้าของปกปักรักษา ฉันทจึงได้มอบให้พลอยเป็นผู้ปกปักรักษา

(๑) พระยาอุทัยธรรม (จีน บุนนาค)

(๒) เจ้าคุณปุก เป็นธิดาสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์

ถ้านายทั้งอยากจะทำอะไรอยู่ในที่นั้น ก็ควรจะขออนุญาตต่อพลอยโดยดี
ตามฉันทู้ป่าแลหลาน ซึ่งนายทั้งบังอาจถือว่าเป็นของกลางเข้าไปซื้อแย่ง
ฝ่าฝืนตามพลการ แลกล่าวคำขานขำต่อผู้ใหญ่เช่นนี้ไม่ชอบ ให้บังคับ
ห้ามปราม นายทั้งอย่าให้เข้าไปรบกวนแลทำการขานขำต่อพลอยสืบไป

ฉันทู้

ที่ ๑/๕๔

พลับพลาสวณดุสิต

วันที่ ๒๐ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๕

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ได้รับหนังสือที่ ๑/๑๕๒ ลงวันที่ ๑๕ เดือนนี้ ว่าได้รับหนังสือ
 มิสเตอร์เรเบิน ผู้ว่าการแทนกงสุลเขเนรลสขามเมืองสิงคโปร์ ส่งสำเนา
 หนังสือมี ไป มา กับ โค โล เนียล เซกรี ตารี กอเวอนเมนต์ออฟสเตรดเสด-
 เตอลเมนต์ เรื่องขอส่งหญิงกำพร้า ๒ คน ซึ่งมารดาเป็นคนไทยตายที่โรง-
 พยาบาล เมืองสิงคโปร์นั้น ได้ทราบความตลอดแล้ว เห็นจะไม่ใช่ไทย
 แต่เป็นคนเคยมาอยู่เมืองไทย คู่ก็เป็นที่น่าสงเวชอยู่ เอาเป็นรับเข้ามา
 ไว้โรงเรียนเด็ก

ฉัตรทิพย์

ที่ ๑๖/๖๘๕

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๕ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๕

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

ด้วยฉันได้เห็นระยะทางของกรมหลวงดำรง ฯ แจ้งราชการที่ได้ไป
ตรวจอันควรจะบอกให้เธอทราบบางเรื่อง ดังจะกล่าวต่อไปนี้

๑. เมื่อกล่าวถึงการปลูกสร้างที่ว่าการเมืองแผ่นดิน เสร็จแล้วกล่าว
ว่าได้พบหลวงอารักษ์ประชาราษฎร์^(๑) ถามจำนวนคนพลเมืองประทุม-
ธานี ว่ามีคนไม่ถึง ๒ หมื่น เพราะฉะนั้นกรมหลวงดำรงออกความเห็น
ว่า “ถ้าจำนวนคนเพียงเท่านั้นแบ่งเป็น ๔ อำเภอมากเกินไป ควรจัดเป็น
๒ อำเภอก็จะพอการ ไม่เปลืองพระราชทรัพย์

๒. ในเวลาตรวจการอยู่ที่อำเภอเสนาอันอภัยพบเงินจะกำลังมาผูกปี ได้
ลองไล่เสียดเงินดู ๆ ไม่เข้าใจอันใดยิ่งกว่าจะต้องเสียดเงินก็มาขอเสียด ได้
ลองถามดูว่า ถ้าเสียดเงินแค่ ๔ บาท ๒ สลึง เขาจะผูกปีไว้ห่มยอมจน
ตรุษจีนจึงจะเอาออกได้ แต่ถ้าขึ้นเสียดเงินอีก ๖ สลึง เป็น ๖ บาท จะ
ได้รับตัวไม่ต้องผูกปียอมจะเอาอย่างไร เงินนั้นอันดีที่จะยอมเสียด ๖
บาท รับตัวแทนผูกปี กรมหลวงดำรง ฯ จึงคิดเห็นว่าในเวลาที่เขาผูกปี
งานจะผูกปีเงิน ถ้าเขาจะให้เงินเขาใจในข้อที่เสียดเงิน ๔ บาท ๒ สลึงต้อง
ผูกปี แต่เสียดเงินขึ้นอีก ๑ บาท ๒ สลึงไม่ต้องผูกปี ดูเหมือนเงินจะยอม
เสียด ๖ บาท โดยมากกว่าผูกปี จะทำให้เงินผูกปีมากขึ้นได้

(๑) หลวงอารักษ์ประชาราษฎร์ (จ่าปี)

๓. การผูกปกรณัมจัดการตามพระราชบัญญัติใหม่เป็นการสะดวก เรียบร้อยรวดเร็วกว่าอย่างแต่ก่อนเป็นอันมาก แต่ข้อความตามพระราชบัญญัติมาใช้เท่าใจจริงยังมีที่พลาดอยู่แห่ง ๑ ก็ตามวิธีในพระราชบัญญัตินั้น ให้ตำรวจเงินกองเมืองชั้น ๑ ก่อน แล้วนัดให้เงินกองเมืองมาเสียเงินผูกปตามเวลา ตามทำนองวิธีออกไปมาแล้วเก็บเงินค่านาค้อเสร็จจนแล้ว จึงจะผูกปเงินจรรยาที่ไม่อยู่เป็นตำแหน่งแห่งที่ ร่างพระราชบัญญัติขึ้นเช่นนี้ด้วยความเข้าใจว่าจะต้องบังคับให้พวกเงินมาผูกป จึงได้จัดระเบียบไว้เป็นชั้น เพื่อจะได้สะดวกแก่การบังคับบัญชา แต่ครั้งเมื่อมาใช้พระราชบัญญัติเข้าในการเป็นจริง การที่จะต้องบังคับบัญชาเงินให้มาผูกป หารต้องบังคับบัญชาดังทาสไม่ ด้วยมีพวกเงินทั้งเงินจรรยาเงินพลเมืองมาขอผูกเองมาก แลเพราะกำนันผู้ใหญ่บ้านผู้สำรวจอยากได้ส่วนลด อยากจะให้ผูกโดยเร็ว จึงได้ขอมให้เงินจรรยาผูกปได้ก่อน กำหนดที่จำเป็นจะต้องผูกตามพระราชบัญญัติ จัดว่าการผูกปคงจะเรียบร้อยขึ้นกว่าอย่างแต่ก่อน

๔. หลวงนิคมคุณุประการ^(๑) นายอำเภอเสนากลาง ซึ่งตั้งอยู่ อำเภอเจ้าเจ็ดแจ้งว่า ลงมาจับผู้ร้ายถึงเมืองนนทบุรี ฟังกลับไป กำนันทองบ้านแหลมใหญ่แขวงเมืองนนทบุรี เป็นคนเอาใจใส่ในการตรวจตราโจรผู้ร้าย ได้ช่วยจับโจรผู้ร้ายในอำเภอเสนากลาง ได้ตัวผู้ร้ายทั้งของกลางถึง ๒ ราย กรมหลวงดำรงฯ เห็นว่านิสัยข้าราชการซึ่งอยู่ต่างเมืองต่างมณฑลหรือต่างบังคับกัน ไม่ใคร่จะช่วยเหลือกันในถานราชการอันเดียวกัน ถ้ากันที่รับราชการโดยไม่ถือปเป็นหมุ่เป็นเหล่าเช่นกำนันทองนี้ ได้รับ

(๑) หลวงนิคมคุณุประการ (น.ร.ว. ชุม) ต่อมาเป็นพระเสนาบดีกรมพิณ

บำเหน็จรางวัลเป็นตัวอย่าง กำหนดผู้ใหญ่บ้านท้อง^๕จะได้เอาธุระช่วย
ราชการต่างแขวงต่างเมืองยิ่งขึ้น กรมหลวงดำรงฯ ได้สั่งให้กรมหมื่น
มรุพงษ์ฯ รางวัลให้เป็นส่วนรางวัลของกรุงเก่า

๕. ความห่วงที่กล่าวมาข้างบนแล้วนั้น เห็นว่าเป็นทางที่ควร
เธอจะดำริห์ จึงได้คัดมาแต่เฉพาะข้อ ก่อในข้อ ๑ ควรจะคิดสอบสวนดู
ด้วยเรื่องปืนแขวงอำเภอ จะควรคงไว้หรือจะแก้ไขอย่างไรให้สมควรแก่
การ ในข้อ ๒ ข้อ ๓ จะได้ตรวจสอบสวนดูในการผูกปี^๖ จะควรจัดผ่อนผัน
ให้เป็นการสะดวกและได้ประโยชน์ดีขึ้นอย่างไรบ้าง ตามการผูกปี^๖ใน
กรุงเทพฯ ฯ และเขตรื่นแขวง ซึ่งคงจะผิดกันบ้างเหมือนกันบ้างในข้อ ๔
เห็นว่ากำหนดของประเพณีถูกทางราชการดีเช่นนี้ โดยจะได้รางวัลทาง
กรุงเก่าแล้ว ทางมณฑลกรุงเทพฯ ฯ ควรจะยกย่องชมเชยไปให้เป็นที่พอใจ
แลเป็นตัวอย่างไว้

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

สวนกุหลาบ

ที่ ๒๓๓/๒๔๕

สวนกุหลาบ

วันที่ ๓๑ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๕

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

ด้วยฉันสั่งพระยาวรวงเมือง^(๑) ให้ลองตรวจนับคนที่ตลาดนางเลิ้งว่าจะมีสักเท่าใด ครั้นวันนี้พบหลวงธรณีได้ถามว่าตรวจแล้วหรือยัง คนสักเท่าใด หลวงธรณีพูดคั่งอ้อมแอ้มว่า ได้ตรวจบ้างแล้ว ฉันถามว่า ได้เท่าไร บอกว่าสัก ๓๐๐ ฉันเห็นว่าผิดนัก แต่หัวโรงแถวริมถนน ๕๗ ห้องคนว่างอยู่ ๗ ห้อง โรงแถวห้องหนึ่งที่จะอยู่แต่คนเดียวเป็นไม่มี ย่อมอยู่ตั้งแต่ ๓-๔ คนขึ้นไป ยังโรงแถวชั้นเดียวก็อีกเป็นอันมาก แต่ถ้าจะอยู่แต่ห้องละคนทั้งหมด ยกที่ว่างเสีย ๕๗ ห้อง ก็กว่า ๓๐๐ แล้ว ครั้นถามอีกอีกเข้า บอกว่าจะตรวจนับกลัวจะเป็นที่ตื้นตกใจจะค่อย ๆ ตรวจไป เมื่อได้ฟังคำตอบเช่นนั้นดูเหมือนจะไม่เข้าใจว่าจะตรวจทำอะไร พระยาวรวงเมืองจะไปสั่งสั้น ๆ ไม่ได้ บอกวิธีว่าควรจะนับได้ด้วยอย่างไรแกส้นปัญญาที่จะตรวจ การที่จะตรวจนั้นไม่เห็นจะเป็นการ

(๑) พระยาวรวงเมือง (บ.ร.ว. ลพ สุทัศน์) - ภายหลังเป็นเจ้าพระยาอภัยรทษา

ชากอันใด ชั่วแต่เดิน ๆ นับเอาก็ได้หรือโดยจะตาม แต่ต้องเป็นอย่าง
 ตามกันเองเฉย ๆ ว่า ห้องนี้อยู่ด้วยกันก็นั่น ก็คงจะไม่เป็นที่ต้นตอใจ
 อันใด เพราะนับทั้งผู้หญิงผู้ชายเด็กผู้ใหญ่ ถ้าไม่สามารถที่จะทำ
 ให้เข้าใจกันได้ขอให้หยุดเสีย อย่าตรวจเลขดีกว่า จะไปทำอีกอีกให้คน
 ตกใจวุ่นไปเปล่า ๆ จะให้พระคลังข้างที่ หรือขุนอุทกนับเอาอย่างไทย ๆ
 ไม่เกี่ยวข้องกับราชการเลขดีกว่า

อินทนิล

ที่ ๒๒/๑๑๖๘

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๖ ธันวาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๕

ถึง กรรมการศาลฎีกา

ด้วยตามหนังสือลงวันที่ ๒๖ ธันวาคม ๑๑๖ คดีในระหว่างนายรอด
 อ้าแดงพ่วง โจท นายซั๊บ อ้าแดงขลับ จำเลย ซึ่งโจทหาว่าจำเลยเข้า
 เรือลลอมของโจทไป แลจำเลยปฏิเสธ กรรมการมีความเห็นในทาง
 พิพากษาไม่ต้งกัน ขอให้วินิจฉัยนั้น

ได้ตรวจดูตามข้อความที่ส่งไป เห็นว่าข้อที่โจทหาว่า นายอ้าได้
 ขายเรือลลอมให้แก่โจท แลจำเลยมาเข้าไประัน พยานโจทซึ่งกรรมการ
 เห็นว่าควรฟังได้ แต่ ๒ ปากนั้นเบิกความไม่สม เมื่อคดีไม่ได้ความ
 สมข้อหาโจทเช่นนั้นแล้ว ก็ควรต้งพิพากษายกฟ้องโจทเสีย จึงจะต้ง
 ด้วยรูปความแลกฎหมาย

ที่ ๒๔/๑๒๐๐

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๗ ธันวาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๕

ด้วยมีสเตอร์ริเวตการ์แนก ขึ้นความเห็นเรื่องจะให้กรมสรรพากร
 ตรวจราคาข้าวที่ซื้อขายกันตามท้องตลาดเพราะเหตุว่า พวกโรงสีข้าวได้
 กิดเข้าม้อกันตั้งบัญญัติกตราราคาข้าวให้ต่ำอยู่เสมอ เพื่อหากำไรแต่พวก
 เดียว มีความเปนหลายประการ แจ้งอยู่ในความเห็นนั้นแล้ว ให้กรม
 หลวงนเรศร์วรฤทธิ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กรมหมื่นมหิศรราช
 หฤทัย เจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ มีสเตอร์ริเวตการ์แนก ประชุมกัน
 ปรึกษาเรื่องนี้ จะควรจัดการอย่างไร

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์

ที่ ๔๐/๑๕๐๖

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๐ มีนาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๕

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือลงวันวานนี้ ว่าด้วยพระขางำเมือง^(๑) จะทำศพมารดาที่บ้าน จะควรวักกล่าวห้ามปรามหรือประการใดนั้น

การทำศพในบ้าน ถ้าได้อนุญาตแล้ว ก็จะไม่ทำที่สุดได้ ถ้าบ้านอยู่ต่อห้องห้องซึ่งไม่เป็นที่บานเรือนควรจะทำได้ในห้องห้อง หรือถ้าจะยกที่บานที่เสานันเป็นวัดเสียด้วยก็เห็นจะเผาได้ การที่จะอนุญาตว่าบ้านใครๆ เสานันไม่ได้

(๑) พระขางำเมือง (จ้อย สุวรรณทัต) - ภายหลังเป็นพระยาธรรมศาสตร์นารถประณี

สวนกุหลาบ

ที่ ๒/๑๗

พลับพลาสวนกุหลาบ

วันที่ ๖ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๐

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

เมืองที่จะตั้งขึ้นใหม่ในทุ่งหลวง หนังสือพิมพ์ลงเรียกชื่อเมืองต่างๆ
พื้นเพื่อ กลัวว่าจะเป็นที่เข้าใจผิดกันมากไป ขอให้ลงราชกิจจาเสียให้
ชัดเจน เรียกว่าเมืองธัญญบุรี

อนึ่ง พระฤทธิจักร(๑) ควรจะอนุญาตให้ขึ้นไปศึกษาการปกครอง
ท้องที่ในมณฑลกรุงเก่า ๓ เดือน ตามที่ได้พูดกันนั้น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

(๑) พระฤทธิจักรกำจร (เจ้า สวัสดิ์ชูโต) ต่อมาเป็นพระยาสุรนาถเสนี

สวนกุหลาบ

ที่ ๑/๓๓

พลับพลาสวนกุหลาบ

วันที่ ๒๕ เมษายน ร.ศ. ๑๒๐

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ขรัวพุ่มวัดพลับพลา มาหา ๒ ครั้งแล้ว แต่ไม่เข้ามาฟ้องร้องว่ากล่าว
อันใด เอาของกำนันมาให้ มีกิ่งขนุนตอนเป็นต้น ได้ถามว่าเรื่องที่วัด
กรมเมืองเขาได้ไปจัดอย่างไรแล้วบ้าง บอกว่ายังไม่ได้ทำอะไรเลยจน
กาลบัดนี้ หรือเธอได้ทำอะไรไปที่พระพุ่มไม่รู้ ขอให้บอกให้ทราบ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา...

โฮเทลโอมานน์ เมืองบันดอง

วันที่ ๑๑ มิถุนายน รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๐

ถึง กรมหลวงนครสวรรค์

ด้วยเมื่อวานนี้ฉันออกไปเดินเล่นเวลาเย็น ถึงสนามที่แข่งม้าระยะทางประมาณสัก ๘๐ เส้นเศษ ได้ตรวจดูพร้อมด้วยเจ้าพระยาสุรวงษ์ ฯ เห็นว่าสนามนั้นแคบแลสั้นกว่าสนามที่ประทุมวัน มีสแตนด์พื้นชั้นล่างก่อด้วยหิน เสาใช้เหล็กท่อนเล็ก ๆ หลังคามุงสังกะสี มีเก้าอี้นั่งเหลื่อมสูงขึ้นไปเป็นชั้น ๆ สามแถว ข้างหลังสำหรับคนขึ้น ถ้าจะคิดเทียบกับคนดูในบางกอกตามที่เคยแข่งม้ายู่ เห็นว่าจะพอดีกัน มีกระโจมสำหรับขายซีเป้นกระโจมแตรแปลเคลื่อนอยู่ตรงหน้า ด้านหลังข้ามถนนเข้าไปมีโรงม้าหลังคามุงกระเบื้องหลายหลัง ฉันเข้าใจว่าเท่าที่ทำนั้นบางกอกเห็นจะไม่ปรากฏอย่างยิ่งขึ้นไปกว่าที่สำหรับคนพลเมืองดูนั้น ปูลูกร้านสูง ๆ มุงแฝก ต่อจากสแตนด์ไปทั้งสองข้างหลายสิบหลังอยู่เพราะคนเมืองนี้ชอบดูแข่งม้า จึงได้ไล่เรียงต่อไปถึงการที่สนามนี้ปกครองอย่างไรได้ก็ความว่ามีเรสคลับ พวกเรสคลับจัดการปกครองรักษา ที่แผ่นดินนั้นเป็นสนามม้าของรัฐบาลมอบให้พวกคลับรักษาโดยมีคอนดิชันว่าจะไม่ปลูกสร้างบ้านเรือนแลทำเรือกสวนอันใดลงในที่นั้น ขั้วแต่รักษาให้เป็นสนามสำหรับแข่งม้าให้เรียบร้อย ไม่ให้รกร้าง แลรัฐบาลให้เงินช่วยในคลับนั้นปีละ ๒๐๐๐ กิลเดอ สแตนด์ที่ปลูกขึ้นหลังหนึ่งกับโรงม้าเป็นสมบัติของพวกคลับ ทำขึ้นแลรักษา พวกเรสคลับมีอำนาจที่จะเก็บค่าเช่าผู้ซึ่งมาขอปลูกสร้างสแตนด์ได้ตามสมควร หหมดเท่านี้

มาคิดเทียบดูกับที่ของเราซึ่งจะทำเป็นสนามแข่งม้า ก็คิดเห็นว่าเรา
ไม่ได้อุดหนุนเจ้างานอันใด กลับนั้นก็ไม่มีทุนรอนอะไรมากนัก ถ้าจะ
เรียกเอาค่าเช่าที่จะไม่เป็นที่ตกกลางกันได้ จึงเห็นว่าถ้ายกขึ้นไว้เป็นสนาม
ม้าสำหรับเมือง กลับต้องเป็นคลับไทยเรมอบที่ให้กลับเป็นผู้รักษา
ตลอดเวลาที่คลับนั้นตั้งอยู่ ตามคอนดิชันคล้าย ๆ เช่นที่กล่าวมาแล้วก็
เห็นจะพอได้

อีกเรื่องหนึ่ง ปัญหาที่ใจทักกันมาช้านานจนรายงานประชุมครั้งนั้น ว่า
ด้วยเรื่องกฎหมายเรื่องจ้างจะควรอยู่ในกระทรวงใด ถิ่นได้สืบทันได้ความ
ว่าเจ้าท่าทะเลอยู่ในกรมทหารเรือ ตั้งแต่ขึ้นถึงฝั่งล่องเข้ามาในแม่น้ำแล้ว
อยู่ในความปกครองของโปลิศแลอำเภอกำนันดังนี้ ถ้าจะเทียบกับเมือง
เรา กฎหมายเรื่องจ้างนี้ตกอยู่ในกรมเมือง แลผู้ว่าราชการในหัวเมือง ไม่
ควรจะอยู่กับเจ้าท่าด้วยประการทั้งปวง แต่จะผิดกันอยู่บ้างที่เรือกำปั่น
ของเราเข้าไปทอดในแม่น้ำ ที่บอกมานั้นเพื่อจะให้ทราบตามทสิบรู๊ ขอ
ให้เรอนำเสนอที่ประชุมด้วย พอจะได้เป็นทางดำริห์

ฉัตรทิพย์

ที่ ๘/๒๕๑

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๓๑ กรกฎาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๑

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยเมื่อฉันไปพบเซอเฟรงก์เสวตเตนอัมที่สิงคโปร์ เขาได้แจ้งความว่ามีการณ์น่าสังเวชในเรื่องบรรพบุรุษทุกโคออกจากกรุงเทพ ฯ ไปเมืองสิงคโปร์ ซึ่งบรรพบุรุษไปโดยไม่ได้ตั้งใจจะระวังรักษา ให้สัตว์นั้นได้รับความลำบากมาก เขาก็จะออกข้อบังคับ ในเรื่องนั้น ขอให้เราช่วยออกข้อบังคับข้างฝ่ายท่าบางกอกกันเหมือนกัน จึงจะเป็นการสำเร็จตลอดได้ด้วยกันได้ตอบว่า การเรื่องนี้ได้ทราบจากเจ้าพระยาอภัยราชาบอกข่าวมาว่า ในเรือลำที่ไปนั้นได้บรรพบุรุษโคเต็มเกินประมาณจนต้องผูกเขาโยงเข้าไว้กับศาลฟ้า เมื่อเวลาคลื่นจัดโคนดินเขาหลุดจากศรีระเป็นที่น่าสังเวชยิ่งนัก เราได้คิดอยู่เหมือนกันที่จะมีข้อบังคับเรื่องนี้ แต่เขาต้องรู้ด้วยว่าการออกข้อบังคับในเมืองเราบางทีที่ขัดขวางด้วยไม่พร้อมใจกันระหว่างกงสุลต่างประเทศ แต่หวังใจว่าการที่จะระงับการดูร้ายเช่นนั้นคงจะเป็นที่สำเร็จตลอดไปได้ง่าย ให้เธอคิดอ่านจัดการเรื่องนี้ให้เป็นที่สำเร็จตลอดโดยเร็ว

ที่ ๑๕/๓๔๘

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๒ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๐

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

ด้วยตามหนังสือเลขที่ ๑๓/๖๘๕๖ ลงวันที่ ๑๐ เดือนนี้ ซึ่งแจ้งเรื่องเงินสำหรับสร้างเมืองธัญญบุรี แลเรื่องที่จะสร้างศาลมานั้นได้ทราบแล้ว มีความยินดีที่ได้ทราบว่าเธอได้ไปตรวจเมืองธัญญบุรี เรื่องศาลนั้นได้มีจดหมายไปถึงกระทรวงยุติธรรม เรื่องที่จะให้ตั้งไปพลางจะตกลงกันอย่างไรไม่ทราบ ได้เคยถามพระจักรปาณี^(๑)ดูเขาไม่สมัคที่จะตั้งไปพลางว่าเปน ๒ ครั้ง ๒ กราว

เรื่องเงินที่จะทำการนั้น ขอให้มาพูดในที่ประชุมเสนาบดี

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

๑) พระจักรปาณีศรีสวัสดิ์ (สอ ไกรฤกษ์) ภายหลังเป็นเจ้าพระยามหิธร

ที่ ๑๓/๔๒๕

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๒ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๐

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยมิสเตอร์ไอตารอฟสกีสภานายกของบางกอกสปอร์ตคลับ ขึ้น
 เรื่องราวว่าด้วยจะตั้งคลับสำหรับแข่งม้าพร้อมทั้งข้อบังคับที่จะจัดคลับ
 ด้วย จะขอใบพระบรมราชานุญาตที่จะให้ชื่อว่ารอยัลสปอร์ตคลับ แลขอ
 จัดการตามข้อบังคับนั้น เห็นว่าการที่จะใช้ใบพระบรมราชานุญาตตามที่
 ขอนั้นไม่เป็นการจำเป็นเพราะคลับที่ตั้งอยู่ในกฎหมายไทย ควรเพียง
 ลงบาญชีตามพระราชบัญญัติของกันเองให้เรียกชื่อคลับว่ารอยัลสปอร์ต
 คลับได้ แต่ข้อความในข้อบังคับนั้นข้อใดที่ผิดพระราชกำหนดกฎหมาย
 อนุญาตไม่ได้ ให้เธอตรวจดูแลพุดจากับกรรมการผู้จัดการคลับให้ตลอด
 ถัด

ที่ ๑๕/๔๓๓

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๕ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๐

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยเห็นว่ากรมเจ้าท่าซึ่งขึ้นอยู่กับกระทรวงโยธาธิการมัตนี้ ยังไม่
 เป็นการเรียบร้อย เพราะหน้าที่ของเจ้าท่ามีเรื่องตรวจคลองเป็นต้น ข้อม
 เกี่ยวข้องในหน้าที่กระทรวงนครบาลมาก สมควรที่จะยกมาขึ้นกระทรวง
 นครบาล การบังคับบัญชาจะได้สะดวกขึ้น เพราะฉะนั้นให้ยกกรมเจ้าท่า
 มาขึ้นในกระทรวงนครบาลตั้งแต่เดือนกันยายนี้ไป เงินเดือนแลค่า
 ใช้ส่วยก็ให้ยกจากงบประมาณกระทรวงโยธาธิการมาบวกในงบประมาณ
 กระทรวงนครบาลตามจำนวนเดิม

ที่ ๕/๒๐๒

พระที่นั่งบรมนาคมสรนีย์

วันที่ ๒๘ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๐

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ได้เห็นในรายที่กรรมการตรวจประมาณการเจ้าท่ามิสเตอร์คาแนก
ขอให้แบ่งพนักงานตรวจคลองไปไว้ในโยธาแล้วจะให้เงินปีละ ๓๐,๐๐๐
บาท สำหรับจัดการแก้มคลอง ข้อที่ขอย้ายจากเจ้าท่านั้นเพราะแก่เห็น
ไม่เข้าเรื่อง แต่ก็มีขลุ่ยขลุ่ยต้องแบ่งกันกับไปลิส เจ้าฟ้ากรมขุน(๑)รับ
ไปคิด การที่ยกมากระทรวงเมืองนั้นตกเป็นอันเธอต้องรับไปคิด ข้อที่
แก่ให้เงินถึงปีละ ๓๐,๐๐๐ บาท ขั้วแต่ซ่อมคลองนั้นด้วยเรื่องกลัวต่อ
การที่ย้ายมานั้นคงจะเป็นที่ถูกต้อง ถ้าจะเป็นที่ถูกกักก็เพียงด้วยเรื่องเรื่องจักร
ขุดคลอง แต่อย่างไร ๆ เราคงได้เงินสำหรับรักษาคคลอง

(๑) สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

ที่ ๒๔/๕๒๕

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๖ กันยายน รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๐

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ตามข้อความในหนังสือของเธอลงวันที่ ๑ เดือนนี้ว่าได้ปรึกษา
 หารือแก้ไขข้อความในสัญญาเรื่องรอยัลบางกอกสปอตส์คลับตามที่ส่งมา
 ให้ดูนั้น เห็นว่าตามที่ได้ตัดทอนแก้ไขแล้วเป็นอันใช้ได้ อนุญาตให้ทำ
 สัญญาตามนั้น

ฉัตรทิพย์

ที่ ๒๓/๖๕๒

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๕ กันยายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๐

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยร่างประกาศเรื่องชนนั้นได้อ่านแล้ว ไม่รักในการที่จะมีพระบรมราชโองการให้เขากระทำการลดองตัวเอง เห็นว่าตักเหล่านีก็ไม่ใช่ของผู้อื่น เป็นของพระคลังข้างที่แลพระบรมวงษานุวงศ์ข้าราชการโดยมาก พุดจاذักชวนให้ทำก็คงจะเป็นการสำเร็จได้โดยมาก โดยจะขาดแห่งอยู่บ้างนานไปก็ทำตามกันไปเอง กรมเมืองแลกรมสุขาภิบาลจะทำอะไรอดประกาศไม่ได้ แลถ้าไม่มีประกาศแล้ว เห็นทำไม่ได้ทั้งหมด เพราะไม่มีอุบายที่จะทำอย่างหนึ่งอย่างใด นอกจากสั่งเจ้าพนักงานพุงเชียว ๆ ให้ไปขู่แหว ๆ เสนาบดีก็เป็นเจ้านาย ผู้บัญชาการกรมสุขาภิบาลก็เป็นเสนาบดีว่ากระไรเลยไปกระซิบกระซาบผู้ใด ให้ทำอะไรไม่มีใครเชื่อถือที่เดี๋ยหรือ ผู้ที่เขามีความจงรักภักดีต่อเจ้าแผ่นดินอย่าหาความดิบความตีมากกว่าเสียขายเงินก็คงจะมีบ้าง เพราะมันเป็นการครั้งเดี๋ยกรวดเดี๋ยแล้ว ก็จะไม่สิ้นไรไม่ตอกอะไรนัก การที่จะบักชงก็เกณฑ์ให้ผู้ที่เขาคิดมันบัก ไม่ต้องใช้บ่าวไพร่อะไรไปบัก แต่ต้องอย่า

หมายว่าจะเป็นการสม่าเสมอทั่วไป ถึงเมืองฝรั่งเขาก็ไม่ได้สม่าเสมอ
 เจ้าของหนึ่งมีรงเดียวก็ได้ โดยว่าถ้าเจ้าของจะรังเกี่ยวรังกลขั้ตระหนี่
 อย่างไทย แยก แจก ที่ปนร้านใหญ่ ๆ ถ้ารู้ว่าทำเช่นนั้นจะดีแล้วก็คงมีคน
 ทำตามไป

อินทนิล

ท ๒๕/๖๕๐

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๘ กันยายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๐

ถึง กรมหลวงนครสวรรค์

ด้วยได้รับจดหมายลงวันที่ ๒๗ เดือนนี้ ว่าได้ว่ากล่าวกับบริษัทไฟฟ้าถึงเรื่องที่ทำกรชำ แลไม่เอื้อเพื่อนันแล้ว

การซึ่งต้องเหมายให้ผู้อื่นทำเช่นพระที่นั่งภานุมาศ เพราะห้างเมเปอลรับเหมายแต่งพระที่นั่งนันทสิน ตลอดจนโคมไฟ ไม่ใช่เป็นแต่ซื้อเครื่อง เข้ามาแต่งเอาเอง แลเก็บโคมตามร้านตลาดมาแขวน โคมที่จะใช้นั้นได้สำรับกันกับเครื่องตกแต่ง ก็ถ้าหากว่าเครื่องตกแต่งเป็นอย่างหนึ่งแล้วจะเอาแต่ฝ้าไปห้อย ๆ เช่นนั้นดูไม่ได้ การเช่นนี้คงยังต้องมีที่พระที่นั่งสวนดุสิต ซึ่งจะสัญญาให้กับปล้ทำแต่ผู้เดียว นั้น กับปล้ไม่ได้เป็นผู้รับสัญญาแต่งพระที่นั่งทั้งห้องคงจะไม่เป็นที่เรียบร้อยได้

เรื่องไฟฟ้าสวนดุสิตซึ่งเจ้าหมื่นเสมอใจ(*)รับทำเช่นนั้น เป็นความจริง แลเหลวจริงจนต้องเอาเสาอื่นปักแทนตอนข้างในเมื่อเร้งหากเข้า

ตามที่จะสัญญากันนั้นอายเรื่องมีกนกลางไม่ชอบ กนกลางอย่างเช่นมิสเตอร์กิง ซึ่งเธอจะไปหามานันเขาก็พวกเดียวกัน ถึงจะเป็นผู้อื่น

(*) เจ้าหมื่นเสมอใจ (ม.ร.ว. เ็น อิศรศักดิ์) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาวงศาพิชิตินันท์ ฯ

เขาก็ต้องเข้าทางกัมปนี สัญญาข้อนี้กลัวจะเป็นบ่วงบาศสำหรับคล้องคอเราเองจะไปจ้างคนอื่นทำก็ไม่ได้ ทำเองก็ไม่ได้ เมื่อการจะตกลงเวลาช้าเร็วเพียงเท่าใดก็น่าที่จะตกลงได้ในระหว่างกัมปนีกับอินเซอเนี่ย โดยถึคระขะสังข์ของแลระขะทำงาน ถ้าหากว่าเราเห็นว่าเราจะทำเองได้ดีกว่าที่กัมปนีจะทำ เราก็ทำเสียเองเป็นการสะดวก อย่าให้มันข้อผูกมัดให้เป็นทางที่สำหรับเราจะขัดข้องเลย ตามแต่จะแก้ไขกันอย่างไร

อินเซอเนี่ย

ที่ ๓๐/๖๘๑

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๘ กันยายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๐

ถึง กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ์

ด้วยวันนี้ฉันได้พบพระยาชลยุทธ ได้บอกขอให้ไปช่วยว่ากล่าวบริษัทให้ตัดไฟฟ้าพระที่นั่งพิมานมงกุฎให้ทันเดือน ๑๒ พระยาชลยุทธว่า การจะลงมือเสียก่อนในเวลาเสด็จไม่อยู่ ฉันจึงได้เอาแผนที่พระที่นั่งนั้นมาจะต่อหน้าพระชลยุทธทอแป้นเกล้าตลอดแล้ว แผนที่นั้นอยู่ที่พระยาราชสงคราม^(๑)

การที่จะสั่งให้ตัดไฟฟ้าสับไปนี้ คงจำเป็นต้องเป็นพระราชพิธีที่ต้องอันใดกันอยู่ในต่องผู้ที่เขาใจเช่นอินเฮอร์เนย์เขาสั่งจะดีกว่า จะได้พูดภาษากันเข้าใจอย่างหนึ่ง แต่ออกอย่างหนึ่งก็เป็นเวลาที่เสมอใจออกเหลวๆ แลถ้าไปพูดกับบริษัทเมื่อใดก็ไม่ทำทางที่จะสำเร็จ เช่นไปปรับทำเสาเขาไว้เสาทำไม่แล้วเขาก็โทษว่าเสาไม่แล้ว ข้างเสมอใจก็เถียงว่าที่แล้วทำไมจึงไม่ทำ เห็นว่าให้จกกันเข้าก่อนจะอยู่ข้างอัปมงคล เพราะฉะนั้นขอให้เจ้าพนักงานผู้ซึ่งเป็นนำที่อันสมควร จัดการว่ากล่าวเรื่องไฟฟ้านี้ แต่การที่จะติดแห่งใดให้พระยาราชสงคราม นายค่าน แลเจ้าหมื่นเสมอใจ พนักงานตกแต่ง เป็นผู้ชี้แจงแลเลือกโคมที่ควรจะใช้อย่างไร ตัวโคมแลกิ่งระย้าต่าง ๆ อันติดไว้ที่พลับพลามากมายที่นั้นเพื่อเถินต้องการ จะต้อง

(๑) พระยาราชสงคราม (กร หงสกล)

ปลดย้ายไปที่พระที่นั่งพิมานเมฆ ในการที่จะใช้โคมของเราทั้งสี่นี้ ฤาจะ
 ใช้ของเขาปนบ้างมันใดจะถูกต้องด้วยข้อสัญญาถึงสัญญา ครั้นจะเล่าให้
 เจ้าหมื่นเสมอใจฟังก็ยืดยาว ฤาจะออกไม่เข้าใจ จึงขอให้เธอคิดอ่านจัด
 การให้ได้จุดไฟที่พระที่นั่งพิมานเมฆให้ทันในเดือน ๑๒ ซึ่งฉันเข้าใจว่า
 เวสเดนโฮลล์จะไม่ขัดขืนอันใด ด้วยพระยาชลยุทธรับไปจัดการแล้วนั้น
 แต่การที่สำเร็จเรียบร้อยนี้ แต่ดวงไฟคือไต้ ส่วนโคมก็เอเครื่องหุ้มห่อ
 ฤาหุ้มรอง เจ้าพนักงานของเราจะวิวาทกับเขาอย่างไรคะเนไม่ถูกขอให้
 ช่วยเป็นประธานสำหรับคอยไถ่เกลี้ยให้สำเร็จตลอดไปด้วย

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ที่ ๓๑/บ๙๕

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๘ กันยายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๐

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือเลขที่ ๒๕/๕๑๗๕ ลงวันที่ ๒๗ เดือนนี้ เรื่องได้
 ทูตจากบิราษทูตเยอรมัน แลราชทูตอังกฤษ เรื่องข้อบังคับสำหรับป้องกัน
 การทรกรรมสัตว์พาหนะ ซึ่งบรรทุกำปั่นจากกรุงเทพฯ ไปเมืองต่าง
 ต่างประเทศว่า ราชทูตเยอรมันคัดค้านมาหลายข้อ คงเป็นอันยังออก
 ไม่ได้นั้นทราบแล้ว

เรื่องนี้ ได้คิดเห็นอยู่แล้วว่า มันละเอียดเกินอยู่หน่อยหนึ่ง แต่นึก
 ว่าฝรั่งมดหมอเขาเป็นผู้คิดมา เขาจะเข้าอกเข้าใจกันอย่างไรจึงไม่ได้
 ขัดขวาง อันที่จริงที่ทูตเยอรมันเขาก็คือความจริงของเขา เป็นอัน
 ต้องนั่งรอฟัง แต่อย่างไร ๆ ก็คงจัดการคืน เรื่องเช่นนี้ถ้าได้หารือ
 หมอความไม่ใช่หมอชาเสีด้วยจะดี หาไม่ก็ไปฟังผิดฟังถูกอีก เพราะ
 เป็นแต่หมอชา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ที่ ๓๒/๖๘๖

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๘ กันยายน รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๐

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยการที่บริษัทไฟฟ้าและรราง ๒ สาขาพร้อมกันเป็นกำปะนี้เดี๋ย
ตามข้อสัญญาซึ่งได้ผูกขาดตกลงกันแล้วนั้น ข้อที่จะขอขยายเวลาออก
ไป ๑๐ ปีนี้อนุญาต ให้เรอบอำนาจที่จะเซ็นหนังสือสัญญานี้เป็นที่
ตกลงกันได้ในเวลา

(ร่าง)

ประกาศ

กำหนดให้ทำเครื่องปักธงสำหรับการตกแต่งตึก
ริมถนนหลวง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครสวรรค์ฯ เสนาบดีกระทรวง
นครบาล รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ประกาศแก่ผู้ที่มีตึกแถวอยู่ริมถนนหลวงให้ทราบทั่วกันว่า

ในการพระราชพิธีอันสำคัญดังเช่นวันตรงกับเฉลิมพระชนม์พรรษา
แล้ววันตรงกับวันบรมราชาภิเษกแผ่นดิน บรรดาเจ้าของตึกหรือผู้เช่าตึก
ที่อยู่ตามริมถนนได้เคยพร้อมกันมีความยินดีแสดงความจงรักภักดีขอ
ตกแต่งที่อยู่ด้วยใบไม้ประดับธงแลจุดประทีปเป็นการฉลองพระเดช
พระคุณในวันพระราชพิธีนั้นๆ แต่เป็นการต่างคนต่างกระทำ ยังหาเป็น
แบบอย่างที่ได้ระเบียบงดงามเสมอๆกันไม่

จึงทรงพระราชดำริเห็นว่า สมควรเจ้าพนักงานจะช่วยออกแบบ
อย่างการประดับธงให้เป็นความเข้าใจทั่วกัน เพื่อการที่ตกแต่งต่อไปจะ
ได้เป็นระเบียบเรียบร้อยเสมอเหมือนกันตลอด ชักนำให้ทั่วความงดงาม
แลเป็นของควรดูควรชมยิ่งขึ้น

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมสุขาภิบาลทำเหล็กสำหรับ
ปักธง คันธงแลขนาดผ้าธงไว้สำหรับเป็นตัวอย่างแก่ผู้จะต้องการดู
อย่างด้วยแล้ว ให้ออกประกาศแจ้งให้เจ้าของตึกกระทำการประดับตึก
ในท้องถนน ซึ่งมีตึกแถวเป็นแนวได้ระเบียบกันนั้น ตามตัวอย่างที่ได้
กำหนดไว้

เพราะฉะนั้น ให้บรรดาผู้ที่เปนเจ้าของตึกริมถนนหลวงทำเหล็ก
 สำหรับปักธงติดไว้ที่ผนังตึก ตรงระหว่างหน้าต่างเสมอแนวบัวพื้นชั้น ๒
 ตึกของตนที่มีอยู่ตามริมถนนหลวงทุกระหว่างผนังตึก ถ้าถึงวันพระราช
 พิธีหรือมีการนักษัตฤกษ์อันใดที่ควรจะต้องตกแต่งก็ให้เอาคันธงซึ่งมีธงขนาด
 เท่าตัวอย่างอยู่ ณ กรมสุขาภิบาล บัดลงในวงเหล็กซึ่งติดไว้กับผนังตึก
 สำหรับคันธงนั้น และจะเพิ่มเติมประดับพวงมาลัย แลพวงใบไม้
 เครื่องสดที่เหล็กสำหรับปักธงหรือที่คันธงอีกก็ได้ ถ้าเวลาค่าจะใช้ผูก
 โคมเข้าที่ปลายคันธงด้วยก็ได้ จนกว่าจะสิ้นกำหนดวันที่ตกแต่งกัน หรือ
 เมื่อผู้หนึ่งผู้ใดยังมีความสงสัยว่าจะทำไม่ถูกต้อง จะขอให้กรมสุขาภิบาล
 ไปจัดทำติดให้จนเสร็จ แล้วใช้ค่าแรงแลค่าสิ่งของให้กรมสุขาภิบาลก็ได้
 ให้ผู้เป็นเจ้าของตึกทั้งปวงจัดการดังกล่าวมานี้ให้แล้วเสร็จภายในวันที่
 ๑๕ เดือนพฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๐ ซึ่งเป็นวันนักษัตฤกษ์เฉลิมพระชนม
 พรรษาปีที่ ๒ แลให้ถ้าขับว่ากล่าวผู้เช่าที่ให้มีปักธงตามเวลากำหนดที่
 ควรตกแต่งให้เสมอไป

ประกาศมา ณ วันที่ กันยายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๐^{๓๔}

ที่ ๒๑/๓๑๓

พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๑๐ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๑

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ขอต่อว่าเธอแลพระยาอินทราธิบดีสี่หราชรองเมือง^(๑) ไหนรับจะจัดการกระทรวงให้ดีขึ้น ได้ตรวจดูเรื่องมิสเตอร์โครบ หนังสือทูตอังกฤษ มีมาวันที่ ๑๖ เมษายน กรมทำนึ่งเสีย ๒ วันจึงเขียนหนังสือลงวันที่ ๑๕ แล้วนึ่งเสียอีกวันหนึ่ง พระยาพิพัฒน์^(๒) จึงได้เซ็น รุ่งขึ้นอีกวันจึงได้ไปส่งกระทรวงเมือง ๆ นึ่งเสีย ๔ วัน วันที่ ๕ จึงได้ส่ง วันที่ส่งนั้นคือวันที่ ๒๕ รุ่งขึ้นคือวันที่ ๒๖ มิสเตอร์ลอซันเขาก็ตอบ ตั้งแต่ได้รับหนังสือใน ๑๓ วันไม่ได้ทำอะไรเลย ในระหว่างนั้นกรมทำเดือนวันที่ ๑ พฤษภาคม นึ่งเสีย ๕ วัน ต่อวันที่ ๖ จึงได้ตอบว่าจะทูลแล้วก็ไม่ทูล วันที่ ๗ พฤษภาคมทูตอังกฤษเตือนกรมทำ ๆ เดือนไปอีก กรมนเรศวร^(๑) จึงได้ถวายหนังสือซึ่งลงวันที่ ๘ เมษายนล่อยหลังเข้าไปเดือนหนึ่ง โดยความเหลวไหลเลอะเทอะ

(๑) พระยาอินทราธิบดี (บ.ร.ว. ลพ สุทัศน์) ต่อมาเป็นเจ้าพระยาอภัยราชา

(๒) พระยาพิพัฒน์โกษา (ดิโน ชาเวีย)

รวมเป็นเวลาที่กระทรวงเมืองได้โรเรไม่ทำงานถึง ๑๕ วัน ไม่กราบ
ทูลเมื่อข้อความที่จะกราบทูลได้รับพร้อมเสร็จแล้วถึง ๑๑ วัน เช่นนี้จะ
เรียกว่าได้ทำคอะไรขึ้นบ้าง คำซึ่งจะตอบนั้นก็ทายได้ว่า พระราชาญา
ไม่พ้นเกล้า ฯ คำนี้หาได้ต้องการจะรับไม่

สมเด็จพระ

ที่ ๒๒/๓๘๒

พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๑๘ กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๑

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับจดหมายที่ ๒๒/๖๕๘๕ ลงวันที่ ๑๗ เดือนนี้ เรื่องอำนาจ
 ขอความกรุณาในการที่จะสร้างโรงจักรกลไฟสำหรับวัดกัลยาณมิตร ซึ่ง
 เธอได้หารือกรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์เห็นว่าห้ามขังไม้สูงน็ด เมื่อ
 อำนาจได้คิดแก้ไขเรื่องล่องเท้า ไม้ให้ปลิวไกลเหมือนโรงจักรกลไฟ
 ทั้งหลายแล้ว น่าจะต้องผ่อนผันให้ทำ แต่จะต้องตรวจการที่ทำให้ถูกต้อง
 ตามที่แก้ แล้วให้มีสัญญาให้มั่นคงไว้ด้วยนั้น ทราบแล้ว เมื่อเช่นนั้น
 ก็อนุญาต ให้จัดการตามความเห็น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

ที่ ๔๐/๕๑๖

พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพาสน์ เกาะบางปอิน

วันที่ ๔ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๑

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ

ด้วยได้รับหนังสือเขื่อนมีมาที่กรมขุนสมมตอมรพันธ์ที่ ๑๑๓/๘๐๑๘ ลงวันที่ ๒ เดือนนี้ เรื่องพระอินทรเทพ^(๑)ตาย จะให้พระสยามนทเขตร์^(๒) รักษาราชการเมืองนนทบุรีไปพลางกว่าจะมีข้าหลวงขึ้นไปนั้นทราบแล้ว มีความเสียหายเป็นอันมาก ไม่ใช่เสียหายแต่หน้าที่ราชการเมืองนนท์ เสียหายในหน้าที่ตำรวจด้วย ตำแหน่งข้าหลวงนั้นสำคัญอยู่เขื่อนเป็นเจ้าของที่ต้องคิดหา ไม่ใช่จะไปจับตัวคนได้อย่างจับกับเขื่อนแต่ก่อน

ฉัตรทิพย์

(๑) พระอินทรเทพ (อิน ฌมกัษ)

(๒) พระสยามนทเขตร์รัชัน (จต กงสะพุทธ)

ที่ ๔๒/๑๐๓๘ พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพาอาสน์ เกาะบางปอิน
วันที่ ๑๘ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๐

ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

ด้วยได้รับหนังสือเลขที่ ๒๕/๘๕๒๕ ลงวันที่ ๑๓ เดือนนี้ บอกขอ
ผู้ที่จะไปรับราชการรักษาเมืองนนทบุรี ซึ่งเขาเห็นว่ามกุฎาดีดีพอจะรับ
ราชการได้รวม ๓ นายมาให้ฉันเลือกนั้น ทราบแล้ว ให้หลวงวิสุตย์บริหาร
ไปรักษาราชการลองดู

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

สารบัญค่นเรื่อง

สารบัญค่นเรื่อง

ใน

พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน

ภาคที่ ๓

(ตอนที่ ๒)

นายชั้น บัณฑิตยางกูร เป็นผู้ทำ

ก

กฎหมายเรือจ้าง	๔๓๒
กระ - เมือง	๒๘๐
กอมมิตตี กรมพระนครบาล	
เมื่อโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้น	๒๕๗
เมื่อโปรดเกล้าฯ ให้เลิก	๓๒๔
กัญชู่ไว - นาย	๔๑๑
กาตุ - นร. (ข้าง)	๒๖๑
กาฬโรถ	๑
เกรอัม - นร.	๑๑๑, ๔๐๔
เกาะไผ่ - ขาดน้ำและเสบียง	๔๑๐

ก

๔.๔ คดีเรื่อง - กรมเจ้าท่าวิวาทกับจีนหัว

คนในบังคับฝรั่งเศส ๔๐๓

กรมหมื่นศิริรัช ๑ กับกรมขุนมรุพงษ์ ๑

ทรงวิวาทกัน ๓๓๓

กัปตันการตองเป่่าน ๔๐๐, ๔๐๒

การจ้างทำการบ่อทอง ๒๐๕

ช้างพลายตกมันแพงแขกมีบาดแผล ๒๑๐

ทรัพย์สมบัติหมก บุตรีเจ้าบุรรัตน

เมืองลำปาง ๓๘๔

ปลุกเรือนชิดกัน น้ำชาขายการค้าถือเป็นเส้นยึด ๒๐๓

พระครูสาธุธรรมคุณาธารถูกจองจำ ๓๒๖

พระแววกระทำเมณฑุปราชิก ๓๖๗

พลอยบุตรีสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่

รื้อว่านายทั้งบุตรพระยาอุทัยธรรมล่วงเกิน ๔๑๘

มรดกกรมหมื่นภูธรเสพร ๑ ๔๑๒ - ๔๑๓

ระหว่างหม่อมแสง หม่อมละมุน

ในกรมพระพิทักษ์เทเวศร์

กับเจ้าหมื่นสรรเพชญ์ภักดี

(ม.ร.ว. หลาน กุญชร) ๑๘๖

เรือกลไฟของสมเด็จพระเจ้าฟ้า ๑

กรมหลวงจักรพรรดิพงษ์ ๑

โดนเรือจ้างล้ม ๒๑๔

คดี ^๔ เรื่อง -	อ้าแดงอ้างหญิงโสเภณีนั่งพิงต้นไม้ตาย	๓๕๔
การ ^๔ ทิว -	หมอ	๒๑
เครื่องจักร ^๔ เย็บผ้า -	ของทางราชการ	๘๓
โศก ^๔ ระบือ -	ที่ส่งไปขายยังต่างประเทศ (เรื่องเดิมมีว่า)	๕๒

จ

เงิน ^๔ หยุดงาน -	เรื่อง	๑๔๕
เงิน ^๔ ไต่หล้า -	ขออนุญาตตั้งบริษัทการค้า ชื่อ "หน้าเหม็ง"	๓๗๕
เจ้า ^๔ ท่า -	กรม	
	โปรดเกล้าฯ ให้ ^๔ ขึ้นต่อกระทรวงนครบาล	๔๓๖ - ๔๓๗

ช

ไช ^๔ ชา (ข้า ศรีชาภักย์) -	พระยา เป็นหัวหน้าในการจำหน่ายข้าว	๓๒๐
ไช ^๔ ชา -	เมือง เกิดวาทภักย์	๓๒๐

ช

ชา ^๔ เตา -	มร. ทูลเกล้าฯ ถวายบันทึกรื่องทาส	๒๑๗
-----------------------	-------------------------------------	-----

ฎ

- ฎีกา - ของอำแดงแก้วตักค้างอยู่ในศาลชำนาน ๓๔๐
 เรื่องศพของหญิงซึ่งเดิมเป็นอิสลาม
 ต่อมาได้สามีเป็นชาวพุทธศาสนิก ๑๖๕

ด

- दान - ที่เกาะพระ ๑
 ดิลกนพรัฐ - พระองค์เจ้า (กรมหมื่นสรรควิสัยนรบดี)
 ทรงขับรถโดนรถรางชน ๑๔๒ - ๑๔๓

ด

- ด้วนเฮอร์ - มร.
 ขออนุญาตค้าขายฝิ่นในประเทศไทย ๑๒๒

ท

- ทรงกำชับ - มิให้เอาพลตระเวนใจร้ายไว้ใช้ ๕๑
 ทรงขอให้ - จัดการเรื่องบันทุกโคไปขายยังต่างประเทศ
 อย่าให้เป็นที่น่าสังเวชใจ ๔๓๓, ๔๔๕
 เดือนกรมวัง กรมรถ ให้มีมนุษย์ธรรมบ้าง ๓๗๓
 โปลิศระวังมิให้ผู้มีสติไม่สมบูรณ์
 รบกวานในระหว่างทาง ๓๗๔
 ทรงชี้แจงเหตุผล - ในเรื่องจัดมรดกของ
 เจ้าพระยาวิเชียรคีรีและท่านผู้หญิงอิน ๒๔๐

- ทรงต่อว่ากรมหลวงนเรศวร ๑ - เรื่องทรงทำงานล่าช้า ๔๔๕
- เรื่องโรงจักรกลไฟทำความรำคาญ ๔๕๑
- ทรงตำหนิว่า - หัวเมืองทุกวันนี้ไม่รู้จักเจ้านาย ๑๕๓
- ทรงทวง - เรื่องเผาศพที่บ้าน ๔๒๘
- ทรงท้อพระราชเหตุทัช - เรื่องหาที่ท้าวัง
พระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ ๓๑๕
- ทรงมี - พระบรมราชานุญาต ให้กรมกองตระเวน
มิต้องชำระค่าผ่านประตูน้ำ ๓๕๒
- พระราชดำรัสให้คิดป้องกันการค้าต้มเหล้าเดือน ๑๒๔
- พระราชวินิจฉัยเรื่องทหารตำรวจวิวาทกัน ๘๓
- ทรงอนุญาต - ให้กระทรวงพระคลัง ๑ จ่ายเงินเดือน
ให้พระเทพผลตามที่ขอมมา ๓๘๖
- ทหาร - การ ๘๓
- ทหารกับตำรวจวิวาทกัน ๘๖ - ๘๗
- เทพประขุน (พุ่ม ศรีไชยันต) - พระยา
เป็นข้าหลวงออกไปทำบัญชีทรัพย์สิน
ของเจ้าพระยาวิเชียรคีรีและท่านผู้หญิงอื่น
แล้วหักใช้หนี้หลวง ๒๒๕
- โทรเลขและไปรษณีย์ - กรม
ขออนุญาตให้เจ้าพนักงานกรมพระนครบาล
ยกเว้นข้อบังคับบางประการ ๑๘๓

ธ

ธง - เรื่อง

การปักธงตกแต่งตึกกรมถนนหลวง

๔๓๕ - ๔๔๘

ธัญญบุรี - เมือง

กำหนดการเปิด

๓๖๑

ขอเมือง

๔๒๕

เรื่องจะตั้งศาล

๗๓ - ๔๓๔

น

นครเขื่อนขันธ์ - เมือง

๑๕๘ - ๓๗๓

นครบาล - กรมพระ

ขอดาบสำหรับโปลิศ

๑๕๐

กระทรวง

มีหน้าที่จัดระยะทาง

เสด็จพระราชดำเนินในกรุง

๓๒๕

มีหน้าที่เก็บอากรโรงร้านตึกแพ

๑๒๐

นนทบุรี - เมือง

เรื่องตั้งผู้รับราชการเมือง

๔๕๒ - ๔๕๓

เนรเทศ - เรื่อง

๑๔๕

บ

บริษัทไฟฟ้า รตราง - รวมเป็นกำแพงน้ำเดียวกัน

แลขอขยายเวลาออกไปอีก ๑๐ ปี

๔๔๖

ป

- ปฏิบัติราชประสงก์ (แอรวิน มูลเลข) - พระ
สร้างวัดมูลจินดาราม เมืองธัญญบุรี ๓๖๒
- ปทุมธานี - เมือง ๔๐๔, ๔๑๔, ๔๒๑
- ปรมัยชีกาवास - วัด ๓๕๕
- ประกาศเรื่อง - ตั้งอธิบดีกรมราชทัณฑ์ ๑๖๐
- ตั้งนครบาลประจำจังหวัด ๑๖๐
- ประมวลกฎหมายจับสัตว์น้ำ
ในหัวเมืองมณฑลกรุงเทพฯ ฯ ๑๖๐
- บีกธงสำหรับตกแต่งตึกกรมถนนหลวง ๔๔๘
- เปลี่ยนนามกรรมการอำเภอเป็น
กรมพระนครบาล และตั้งอธิบดี ๑๖๐
- ยกเลิกมณฑลกรุงเทพฯ ฯ ๑๖๐
- ห้ามไม่ให้บรรทุกกุศลเงินมาจากเมืองอำมมูช ๔๐๘
- อธิบายเขตและนามจังหวัด ๑๖๐
- ปิ่น - กรรยาหลวงอุปการโกษากร (เวท วัชรภักษ์)
ขอชำระหนี้ใช้เงินหลวงแทนเจ้าพระยาวิเชียรคีรี
และท่านผู้หญิงอิน ๒๒๕
- ปราสาท ๕ ขอด (สีวลย์มหาปราสาท) - พระที่นั่ง
การอัญเชิญพระบรมรูปขึ้นประดิษฐาน
ไว้ ณ ที่นี้ ๑๗๕
- ปากจั่น - ลำน้ำ ๒๘๐

ป็นพจนานุกรมด้วยน้ำชา - มีผู้ขออนุญาตส่งเข้ามา

๑๕๓

โปรแกรม -

การฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

และสมโภชพระนกร

และฉลองพระบรมอัฐิ

๑๖๗

โปรดเกล้าฯ ให้ - กรมเจ้าท่ากำหนดที่ให้ราษฎรปักโป๊ะ โทงทาง ละมู

อย่าให้กีดขวางทางเรือในเขตล่องน้ำ

๓๗๕

กรมเจ้าท่ามาขึ้นกระทรวงนครบาล

๔๓๖

กรมพระคลังข้างที่เก็บอากรสมพักสรแทน

กรมสรรพากร

๑๑๒

กรมพระนครบาลบอกบุญเรียกรับบริจาคทรัพย์

ช่วยเหลือชาวไซยาที่ถูกवादภัย

๓๒๑

กรมสุขาภิบาลจัดการป้องกันความเดือดร้อน

อันเกิดจากเต้าแกลบปลิวมาตกบ้านเรือน

๓๕๖

กรมสุขาภิบาลมีหน้าที่ตรวจตราไฟฟ้า

๓๕๔

กรมเสด็จขึ้นกระทรวงกลาโหม

๗๔

กรมหมื่นภูธรเสศฯ ทรงบัญชาการเสด็จขาด

ในกรมพระนครบาล

๑๗๔

กรมหมื่นภูธรเสศฯ ทรงรักษาแบบอย่างอำนาจวัง

และเกียรติยศเจ้านาย

๑๗๓

กระทรวงนครบาลรับพิจารณาเรื่องขออนุญาต

จุดดอกไม้เพลิง

๑๓๒

กระทรวงนครบาลมีหน้าที่รับหมายเกาะหมายจับ

๖๖

- โปรดเกล้าให้กระทรวงพระคลัง ฯ กราบบังคมทูล
เรื่องเบิกจ่ายเงินให้กระทรวงต่าง ๆ ๓๓๔
- กองตระเวนตรวจตราตีกรรม
ที่จะพังลงมาเป็นอันตรายแก่ชีวิต ๓๓๕
- กองรักษายามของรถไฟ
เข้าอยู่ที่โรงพักกองตระเวน ๓๘๑
- กอมมิตตีเป็นผู้พิจารณาคดีมรดกของ
เจ้าพระยาวิเชียรคีรี ๒๕๒
- กำจัดฝักคตบชว ๓๕๑
- กำนันทองผู้ประพตติถูกทางราชการตี
ได้รับรางวัลและคำชมเชย ๔๒๓
- งดเก็บภาษีอากรชาวเกาะสี่ซัง ๑๑๐
- จัดทำสมุดสารบบติดกับสารกรมธรรม์
พร้อมด้วยข้อบังคับ ๑๘๑
- จับตัวนายกุหลาบส่งโรงพยาบาลโรกจิต ๓๘๘, ๓๕๐
- จารึกอักษร จ.ป.ร. ไว้ที่เมืองกระบุรี ๒๗๗
- ตรวจนับคนที่ตลาดนางเล็ง ๔๒๔
- เตรียมการแก้ไขเหตุการณ์เมื่อทำนาได้ผลน้อย ๑๕๕
- เปลี่ยนชื่อเมืองนครเขื่อนขันธ์
เป็นเมืองพระประแดง ๑๕๘
- ผู้ว่าราชการจังหวัดบุรีรัมย์ผิดชอบในหน้าที่
กระทรวงธรรมการยังชน ๑๖๒

- โปรดเกล้า ๆ ให้—ผู้ว่าราชการเมืองพระประแดง (ถ้าเป็นพระยา)
 มีนามว่า “ พระยาที่ปรากฏการบริหารพระประแดงบุรี ”
 (ถ้าเป็นพระ) มีนามว่า “ พระประแดงบุรี ”
 ปลัดเมืองมีนามว่า “ พระ (หรือหลวง)
 ศรีประแดงเขตร ” ขกระบัตร์มีนามว่า
 “ หลวง (หรือขุน) เสขรฐประแดงขันธุ์ ” ๑๕๘
 พร้อม อารุณี—ร.อ. รือกำแพงพระนคร
 ตำบลบางลำภูบน ๑๖๕
 พระมินบาลบูรณศักดิ์ (ขัน สุขุม)
 เป็นนครบาลจังหวัดมินบุรี ๑๖๔
 ยกภูิกานาขมิ่งซึ่งกล่าวโทษเสนานต์
 กระทรวงนครบาล ๑๕๗
 วัดพลับกลางดงฝงศพ ๑๓๖
 สถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟ้าบาทหลวงชิวราชดำรงตำแหน่ง
 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมาร ๓๑๑
 ส่งเด็กประพฤติเป็นพาลไปตัดสันดาน
 ยังเกาะสีซัง ๓๕๘
 ส่งพระบรมรูปไปพระราชทานนาขุนทร
 ผู้บริจากรักษ์โดยเสด็จพระราชกุศล ๓๗๘
 หลึงกำพร้าว ๒ คนจากสิงคโปร์มาไว้
 ณ โรงเรียนเด็ก ๔๒๐
 ห้ามขึงบันเป็นต้นหวาดกลัว ๑๗๓

ผ

ผูกป - เรื่อง

๔๒๑

พ

พนน - เรื่องเกี่ยวกับการ

๕๗

พระบรมธาตุ - ท่อัญเชิญมาจากเมืองกบิลพัสดุ์

๔๐๖

พระบรมศพ - พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กำหนดวันถวายบังคม

๓๕๐

กำหนดวันทำบุญทั่วพระราชอาณาจักร

๑๕๓

พระประแดง - เมือง

๑๕๘

พระราชทานนาม - ผลับปลาที่ประทับ และถนนสายต่างๆ
ในเมืองระนอง

๒๘๖

พระศรีรัตนศาสดาราม - วัด

การบูรณปฏิสังขรณ์เมื่อสมโภชพระนคร

ครบ ๑๐๐ ปี

๑๗๑

โปรแกรมการฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

และสมโภชพระนคร

๑๗๘

พระศรีอารีย์

เมื่ออัญเชิญขึ้นไป ณ วัดมณีชลขันธ์ เมืองลพบุรี

๑๕๒

พลับปลา - วัด

๔๓๐

ไพจิตรสัตยาคุณ (สุทธิ สุวรรณสุทธิ) - หลวง

ย้ายมาเป็นปลัดพระธรรมมุนีในกระทรวง

นครบาล

๗๔

ฟ

ไฟฟ้า - เรื่อง	๔๔๑
ไฟไหม้ - เรื่อง	๒๕

ภ

ภักดีภักทรากร (โอจิวิ อุทกภาชนี) - พระยา ขออนุญาตปลูกโรงสวดและทำบุญ ที่ริมถนนพลับพลาไชย	๑๓๕
ภานุวงษ์ (ท้วม บุนนาค) - เจ้าพระยา กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง ที่ผู้ว่าการต่างประเทศ	๒๑๑
ภาษาฮกกร - เรื่อง	๑๐๓
ขกเว้นให้แก่นักหนังสือใหญ่บ้าน และสารวัตรกำนัน ไม่เกิน ๖ บาท	๑๒๑
ภูเก็ต - เมือง	๒๕๔

ม

มงคลนิมิตร - วัด ที่เมืองภูเก็ต	๒๕๗
มรดก - เรื่อง ของเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น ฦสงขลา) และท่านผู้หญิงอิน	๒๒๑
มลิวัน - เมือง	๒๓๐

มหาดไทย - กระทรวง

ขอหลวงวิสูตรบริหาร (เปลี่ยน)	
จากกระทรวงนครบาลไปเป็น	
ข้าหลวงหัวเมืองแหลมมลายู	๓๓๐
มหาโยธา (นกแก้ว กชเสนี) - พระยา	
กรมหลวงนเรศวร ฯ ทูลขอพระบรมราชานุญาต	
นำศพท่านไปยังสุสานวัดเทพศิรินทร์	๓๖๔
มหาวิชราวุธ - สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ	
ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช	
มกุฎราชกุมาร	๓๑๑
นำหลวง - เรื่อง	๑๐๓
มินบุรี - เมือง	
ตั้งเมื่อปี ร.ศ. ๑๒๑	๓๕๗
มูลจินดาราม - วัด เมืองธัญญบุรี	๓๖๒

วิ

รอยัลสโปกคลับ	๔๓๕, ๔๓๘
ระนอง - เมือง	๒๘๒
ชอถนนและสุสานของสกุล ฅระนอง	๒๘๖ - ๒๘๗
ระยะทาง - ตั้งแต่เมืองชุมพร - เมืองกระ - เมืองระนอง	๒๖๓ - ๒๖๘
รัฐยาธิบาลบัญชา (เอ็มส์) - หลวง	
มีผู้กล่าวหาว่าประพฤติมิชอบ	๖๕
รัตนรังสรรค์ - พระที่นั่ง ที่เมืองระนอง	๒๘๖

ราชกิจพยาบาล - ขุน

ขออนุญาตตั้งสโมสรพ่อค้าจีน

๑๓๓

ราชบทิช - วัด

เรื่องจัดฝังกุฎิพระ

๒๑๕

ริเวตการ์แนก - มร.

ยื่นความเห็นขอให้กรมสรรพากรตรวจราคาข้าว

ที่ขอขายกัน

๔๒๗

โรงฆ่าสุกร

๑๐๕

ด

ด้อม เหมชะญาติ - นาง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงรู้จักคุ้นเคย

๓๕

เลขไพร่หลวงช่วยสรรพเหตุเมืองนนทบุรี -

ส่งไปไว้ยังกระทรวงกลาโหม

๔๐๑

ว

วังกรมหมื่นภูเรศร ๑ - เรื่อง

๑๐๗

วัชรินทร์ - หม่อมเจ้า

๓๕๓

วินเซอร์แอนกอมปะนี - ห้าง

ขอพระบรมราชานุญาตสร้างเรือนพักขึ้นที่

เกาะขาม

๓๖๘ - ๓๖๕

- วิสูตรบริหาร (แปลี่ยน) - หลวง
 เป็นผู้ว่าราชการเมืองนนทบุรี ๔๕๓
- เวณเตนโฮลส์ - กัปตัน
 มีเรื่องวิวาทกับ ม. ปรีไธ ๓๕๑, ๓๕๓
- ไววรนาถ (เจิม แสง - ชูโต) - เจ้าหมื่น
 ทำความเห็นทูลเกล้าฯ ถวาย ๓ ประการ ๒๐๑

ศ

- ศรีสรรักษ์ (ม.ร.ว. เล็ก ศิริวงศ์) - เจ้าหมื่น
 ขี่ม้าเทศโดนคนแก่ตาย ๑๕๓
- ศึกษา - การ
 เริ่มการศึกษาระดับชาติ ๑๔๗

ส

- สง่างาม - หม่อมเจ้า
 ผู้เคยเป็นผู้ว่าราชการเมืองมินบุรี ๑๖๑
- สนามแข่งม้า - เรื่อง ๔๓๑
- สภาเกษตรพาณิชการ ๓๔๓
- สมาคมพ่อค้าจีน - เรื่อง ๑๓๗
- สระเกษ - วัด
 เรื่องป่าช้า ๓๓๕
- สราญพลไกร (เต๋อ ทรรพนันท์) - พระ
 ขออนุญาตย้ายศพพระอินทรเทพ (ทับ)
 ผู้บิดาจากคลองบอญมาไว้ที่บ้านคอกโค ๓๕๕

สวนพระคลังข้างที่	๑๑๓
ถ้วย - กรม กระทรวงพระคลัง ฯ	
ให้ยกเลิก	๓๐๘
สัตว์พาหนะ - พ.ร.บ. ปี ร.ศ. ๑๒๒	๑๐๑
เรื่อง	๕๒
สามโนกรวิ - การทำ	๗๗
สุกร - เรื่องการฆ่า	๑๐๓
สุธารส - หม่อมเจ้า	๓๕๓
สุรศักดิ์ - กรม	
ยกมาขึ้นกระทรวงนครบาล	๓๐๘
สุรายาพื้น - เรื่อง	๑๒๒
เสด็จประพาส - ทะเลฝั่งตะวันออก	๑๕๔
แหลมมลายู	๒๖๗
เสนาอนุชิต (นุด ฉนกร) - พระยา	๒๕๒
เสนาอนุชิต (เอี่ยม ฉนกร) - พระยา	๒๕๒
โสณบัณฑิตย์ - พระองค์เจ้า	
กราบบังคมทูลเรื่องวังและบริเวณรอบวัง	๒๖๑

ห

หอกลองใหม่	๓๒๕
หอนาฬิกา - ที่ศาลสถิตย์ยุติธรรม	๓๒๕
หญิงหาเงิน - เรื่อง	๓๑๓, ๓๔๔

หม้อบางตะนาวศรี	๒๗๓
หาดหม่าตาย - ที่เมืองชุมพร	๒๗๕
หินช่อง - คำว่า	๒๗๗

อ

อภัยวานิช - หลวง	
เมื่อปลงศพเกิดมีเหตุการณ์หยุกหยิก ๓๑๘, ๓๒๘, ๓๓๒	
อาญาเพลิง	๓๖
อาลบาสเตอร์ - มร.	
ขอพระบรมราชานุญาตเจาะกำแพงวัง	
ทำประตูช่องกุศ	๑๘๕
อำเภอชั้นนอก - มีหน้าที่เพียงได้สวนชั้นต้น	๗๕
อิน - ท่านผู้หญิง ภรรยาเจ้าพระยาวิเชียรศรี (เหมือน ณ สงขลา)	
ถึงแก่อนิจกรรม	๒๒๑
อินทรเทพ (อิน ขมกัษ) พระ	๔๑๖

ฮ

ฮอลด์ - ลุดเตแนนต์	
ถูกคนลอบตีศีรษะที่หน้าประตูวิมานเทเวศร์	๖๕

